



T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SULTAN III. MUSTAFA: AİLESİ, GÜNLÜK HAYATI,
DİNİ VE İLMİ İLGİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Cem GÖRÜR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami YURDAKUL

Bilecik, 2020

10340908

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SULTAN III. MUSTAFA: AİLESİ, GÜNLÜK HAYATI,
DİNİ VE İLMİ İLGİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Cem GÖRÜR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami YURDAKUL

Bilecik, 2020

10340908

BEYAN

“Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmî İlgileri” adlı doktora tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebalı niversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Cem GÖRÜR

ÖN SÖZ

XVII. yüzyılın başında Osmanlı veraset sisteminin değişmesi, Osmanlı padişahlarının hayatlarında ciddi bir değişime sebep oldu. Şehzadelik dönemlerini sıkı bir gözetim altında geçirmeye başlayan padişahlar, bu zorlu sürecin ardından tahta oturduklarında, devletin geçirdiği sancılı süreçler karşısında tecrübesizliklerinin sıkıntısını fazlasıyla yaşadılar. XVIII. yüzyılın başında meydana gelen Edirne Vakası'yla birlikte, padişahlık dönemlerinde de bir mekân tahdidine uğramışlar ve ataları gibi İstanbul dışında uzun vakitler geçiremez olmuşlardı. Bu açıdan yaklaşıldığında XVIII. yüzyıl padişahlarının kendilerine has koşulları olduğu görülür. Buna mukabil tarih yazımında XVIII. yüzyılın, Tanzimat öncesi Türk “yenileşmesi/modernleşmesinin” öncülü bir süreci veya ihtişamlı “klasik” devir sonrası duraklama ve gerilemenin üzücü bir aşaması şeklinde ele alınması, dönemin padişahlarına da benzer bir perspektiften yaklaşılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla mevcut şartları içerisinde padişahların bizzat kendilerine, onların içinde buldukları hayata/rutinlerine odaklanan çalışmalar son derece sınırlı kalmıştır.

Bu noktada yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri Fikret Sarıcaoğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve “*Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*” adıyla yayımlanan eserdir. Bir diğer çalışma da Uğur Kurtaran tarafından yine doktora tezi olarak hazırlanıp “*Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*” ismiyle yayımlanmıştır. Söz konusu eserlerin haricinde bir de müstakil olarak III. Mustafa'ya odaklanan çalışma vardır. Fulya Macun tarafından hazırlanan “*III. Mustafa ve Zamanı (1757-1774)*” isimli bu doktora tezinde, III. Mustafa ve dönemine odaklanılmakla beraber neredeyse hiç arşiv kaynağı kullanılmamış, literatürde anlatılagelen pek çok bilginin tekrarıyla yetinilip, ne III. Mustafa'ya ne de dönemine dair herhangi bir iddia, fikir ya da bakış açısı getirilmemiştir. Bu müstakil doktora tezleri dışında bibliyografyada belirtilen konuyla alakalı bazı ansiklopedi maddeleri ve makaleler kaleme alınmıştır.

Mevcut durumdan da anlaşılacağı üzere temelde arşiv kaynaklarının kullanılması suretiyle müstakil olarak III. Mustafa'ya odaklanan bir çalışma mevcut değildir. Bu noktadan hareketle literatürde tekrar edilen bilgilerin ötesine geçerek III. Mustafa'ya, ailesine, şahsi yaşantısına, tercihlerine, çeşitli faaliyetleri ve ilgilerine odaklanmak amacıyla bu tez hazırlandı. Bu amaçla başta arşiv kayıtları ve dönemin kitâbî kaynakları olmak üzere geniş bir malzeme kullanılarak hazırlanan tez, temelde üç alana odaklanmakta ve bunların her biri tezin bir bölümünü oluşturmaktadır.

Birinci bölümde III. Mustafa'nın doğumu ve babası III. Ahmed dönemindeki şehzadelik yılları ile şimşirlikte geçen yıllarına ışık tutulmaya çalışılmış, ardından cülûsuyla başlayan süreçte kadınlarına ve çocuklarına dair detaylı bilgiler verilmiştir. Akabinde III. Mustafa'nın zaman zaman yaşadığı sağlık sorunlarına değinilmiş, nihayetinde üzüntüleriyle beraber şiddetlenen hastalıkları ve vefatı ele alınmıştır.

İkinci bölümde III. Mustafa'nın gündelik hayatındaki şahsi faaliyetlerine ve bu aşamada yaptığı çeşitli tercihlerine odaklanılmıştır. Özellikle XVIII. yüzyıl padişahlarında görülen göçler çerçevesinde III. Mustafa'nın gerçekleştirdiği yazlık göçlerine ayrıntılı bir şekilde değinilip bunların özellikleri belirtilmiştir. Bu süreçte III. Mustafa'nın gerek Topkapı Sarayı ve gerekse saray dışında tercih ettiği mekânlara değinilip buralardaki faaliyetleri ve mekânları tercih sebepleri açıklanmıştır. Ayrıca III. Mustafa'nın gerçekleştirdiği tebdiller ve binişler ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, katıldığı Cuma selamlıkları detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Bu sayede ilk defa bir Osmanlı padişahının günlük faaliyetleri bu derece ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise III. Mustafa'nın dini ve ilmi ilgileri kapsamında tefsir-i şerif ile huzur derslerine değinilmiş, yine ilm-i nücûma olan alakasına yer verilmiştir. Bu kapsamda III. Mustafa'nın tefsir ve huzur derslerine olan ilgisinin daha iyi anlaşılması ve huzur derslerinin O'nun tarafından tesis edilen yepyeni bir müessese olmadığının izah edilmesi için öncelikle tefsir ve huzur derslerinin Osmanlı Devleti'ndeki geçmişine dair genel bir bilgi verilmiş, ardından III. Mustafa'nın tefsir derslerine ne derece ilgili olduğu, önceki padişahlarla da kıyas edilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Müteakiben III. Mustafa'nın tertip ettirdiği huzur derslerine değinilip bu derslerin özelliklerine, kaç yıl sürdürdüğüne ve kimlerin katıldığına dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde son olarak III. Mustafa'nın oldukça ilgi gösterdiği ilm-i nücûm yani astroloji merakına

değinilmiş, bu yapılırken sahihliği muğlak anlatılar yerine arşiv belgeleri kullanılarak somut veriler üzerinden bu ilgisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Tez sürecinde pek çok kişinin ve kurumun yardımlarını gördüm. Bunlar arasında özellikle iki kişinin desteği özel bir yere sahiptir. Danışman hocam Prof. Dr. İlhami Yurdakul, zorlu tez sürecinde her türlü desteği verdi ve yazdığım tüm metinleri titizlikle okuyarak kritik uyarılarda bulundu. Akademik bir metnin inşası için her türlü fedâkârlığı gösterdi. Değerli hocam Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı ise gerek tez konusunun belirlenmesinde gerekse tez sürecinin her aşamasında desteğini ve yardımını bir an eksik etmedi. Her zorlandığımda beni motive edip tecrübesi ve bilgeliğiyle bana yol gösterdi. Bitip tükenmeyen sorularımı her daim içtenlikle ve büyük bir sabırla cevaplama nezaketini gösterdi. İki hocamın da arşiv kaynaklarına olan derin vukufiyetleri, çalışma disiplinleri ve ilmi hassasiyetleri akademik hayatım boyunca istifade etmeyi dilediğim bilimsel ilkeleri ve metotları kavramama yardımcı oldu. Varlıkları bu çalışmanın tamamlanabilmesini mümkün kıldı. Kendilerine en içten şükranlarımı sunarım.

Öte yandan Doç. Dr. Ahmet Önal hocam tecrübesi, alana ve literatüre hakimiyetiyle bana yol gösterdi ve çalışmanın neticelenmesi noktasında beni sürekli teşvik etti. Okulda geç saatlere kadar yaptığımız çalışmalar, doğası gereği izole geçen bu süreci benim için kolaylaştırdı. Kendisine içten teşekkürlerimi sunarım. Doktora eğitimim boyunca her daim verdiği samimi destek ve tezi okuyarak yaptığı katkılar için kıymetli hocam Doç. Dr. Halim Demiryürek'e de çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Ali Fuat Örenç, Doç. Dr. Murat Uluskan ve Doç. Dr. Mehmet Özdemir'in de katkıları büyük oldu. Tezi okuyarak yaptıkları kritik uyarılar oldukça yol göstericiydi. Verdikleri içten destek ve gösterdikleri yakın alâka için kendilerine müteşekkirim.

Kıymetli arkadaşım Şaduman Tuncer, araştırma sürecine başladığım ilk günden itibaren bilgi ve tecrübesini benimle büyük bir cömertlik ve içtenlikle paylaştı. Yaptığı uyarılar ve verdiği bilgiler çalışmamı oldukça kolaylaştırdı. Kendisine içten teşekkürlerimi sunarım. Hem yüksek lisans hem de doktora eğitimim süresince yardımını, rehberlik ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim, tez konusu belirleme sürecinde de teşviklerini gördüğüm Doç. Dr. Hacer Topaktaş Üstüner'e çok teşekkür ederim.

Aziz dostum Halim Kılıç'ı burada anmadan geçemem. Varlığı ve dostluğu bana her zaman güç verdi. Mesai arkadaşlarım Dr. Abdulhamit Dündar, Dr. Ali Okumuş, Galip Varoğlu ve Dr. Mehmet Kavak, doktora eğitimim süresince bana her daim yoldaşlık

ettiler ve tezi okuma zahmetinde bulundular. Değerli arkadaşlarım Dr. Fatma Güzin Ağca Varoğlu ve Serhat Ay, konuya farklı açılardan bakmamı sağlayan kıymetli fikirlerini benimle paylaşma nezaketi gösterdiler ve tezi bitirmem konusunda beni sürekli teşvik ettiler. Kardeşim Belma Görür Bukvic ve eşi Mirza Bukvic kaynaklara ulaşmam konusunda yardımcı oldular ve yazdıklarımı okuyarak gerekli uyarılarda bulundular. Kıymetli dostum Gökhan Yurtoğlu da pek çok kaynağa ulaşmam noktasında sabırla destek oldu. Hepsine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Yurtiçi Doktora Burs Programı ile doktora eğitimimi destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) teşekkür ederim. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi çalışanlarına ve Osmanlı Arşivi personeline gösterdikleri kolaylık ve anlayış nedeniyle teşekkürü borç bilirim. Dr. Aydın Çakmak ve Hakan Engin, arşivdeki yorucu günlerimi dostluklarıyla keyifli hale getirdiler ve tecrübelerini benimle cömertçe paylaştılar.

Şüphesiz bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi kıymetli ailemdir. Başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme en derim şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Osmanlı padişahlarının yaşamları genellikle siyasi tarihin bir uzantısı olarak ele alınmıştır. Bu sebeple literatürde kapladıkları alan siyaseten gösterdikleri faaliyetlerle doğru orantıda seyretmiştir. Onların padişahlıkları ve siyasi faaliyetlerinden ziyade şahsi yönlerine odaklanan çalışmalar bir hayli azdır.

Bu çalışma söz konusu eksikliğe dikkat çekerek Sultan III. Mustafa'nın bireysel hayatına, faaliyetlerine, beğenileri ve tercihlerine odaklanmaktadır. Bu amaçla 28 Ocak 1717'de dünyaya gelen III. Mustafa'nın doğumundan itibaren şehzadelik yılları, tahta cülûsu, hükümdarlık yıllarında gerçekleştirdiği göçler, tercih ettiği mekânlar, yaptığı çeşitli binişler, tebdiller ve çıktığı Cuma selamlıkları ayrıntısıyla incelenmiştir. Ayrıca III. Mustafa'nın ilgi duyduğu dini ve ilmi faaliyetler hakkında detaylı bilgiler verilmiş, bunların yanında kadınları ve çocukları ile geçirdiği hastalıklar ve vefatı da tafsilatıyla aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: III. Mustafa, Hibetullah Sultan, III. Selim, Mihrişah Sultan, Biniş, Göç, Tebdil, Cuma Selamlığı, Tefsir Dersi, Huzur Dersi, İlm-i Nücûm.

ABSTRACT

The lives of the Ottoman sultans have generally been considered as an extension of political history. For this reason, the area they cover in the literature has been in direct proportion with the activities they showed politically. Studies focusing on their personal aspects rather than their sultanate and political activities are few.

This study draws attention to this shortcoming and focuses on the individual life, activities, tastes and preferences of Sultan Mustafa III. For this purpose, since the birth of Mustafa III, who was born on January 28, 1717, his years as the Sultan's son, his enthronement, his migrations during his reign, his boating and riding (binis), his going about in disguise (tebdil) and Friday greetings (selamlık) were examined in detail. In addition, detailed information was given about the religious and scientific activities that Mustafa was interested in, besides these, his wives and children, and his illnesses and death were also narrated at full length.

Keywords: Mustafa III, Hibetullah Sultan, Selim III, Mihrişah Sultan, Riding / Boating (Biniş), Immigration, Going about in Disguise (Tebdil), Friday divine service parade (Cuma Selamlığı), Tafsir Lesson, Huzur Dersleri, Ilm al-Nujum, Astrology.

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖN SÖZ	i
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

III. MUSTAFA VE AİLESİ

1.1. DOĞUMU VE ŞEHZADELİĞİ	5
1.1.1. Doğumu	5
1.1.2. Şehzadeliği	7
1.1.2.1. Sünnet Merâsimi	7
1.1.2.2. Eğitimi	15
1.1.2.3. Babasının Peşinde Bir Şehzadelik	17
1.1.2.4. Şimşirlikte Geçen Kasvetli Yıllar	23
1.2. CÜLÛSU	27
1.2.1. Cülûs Merasimi ve İlk Günleri	27
1.2.2. Kılıç Kuşanma Merâsimi	31
1.2.3. Sakal Bırakma	33
1.2.4. Hatt-ı Hümayun Gönderilmesi	34
1.2.5. Cülûs Bahşışı	35
1.3. KADİNEFENDİLERİ	39
1.3.1. Mihrişah Sultan	40
1.3.2. Adilşah Kadınefendi	43
1.3.3. Aynülhayat Kadınefendi	44
1.3.4. Rif'at Kadınefendi	45
1.3.5. Fehime Kadınefendi	48
1.4. ÇOCUKLARI	50
1.4.1. Hibetullah Sultan	51
1.4.2. Şah Sultan	59
1.4.3. Şehzade Selim	67
1.4.4. Mihrimah Sultan	72
1.4.5. Mihrişah Sultan	75
1.4.6. Beyhan Sultan	77
1.4.7. Şehzade Mehmed	82
1.4.8. Hatice Sultan	85
1.4.9. Fatma Sultan	89
1.5. HASTALIKLARI VE VEFATI	93

1.5.1. Hastalıkları _____	93
1.5.2. Vefatı _____	97

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK HAYATI

2.1. GÖÇ-İ HÜMÂYUN: YAZLIK GÖÇLER _____	103
2.1.1. III. Mustafa'nın Göçleri _____	104
2.1.2. III. Mustafa'nın Göç Âdetleri _____	111
2.2. MEKÂNLAR VE YAZLIK-KIŞLIK SARAYLAR _____	115
2.2.1. Topkapı Sarayı'ndaki Mekânları _____	116
2.2.1.1. Saray Çevresindeki Köşk ve Kasır Tercihleri _____	123
2.2.2. Sur Dışındaki Mekânları _____	125
2.2.2.1. Tercih Ettiği Köşk ve Kasırlar _____	127
2.2.3. Göç-i Hümayun Sürecinde Topkapı Mesâisi _____	131
2.3. BİNİŞLERİ _____	134
2.3.1. Binişe Vesile Olanlar _____	136
2.3.1.1. Talim ve Teftiş Maksatlı Binişleri _____	137
2.3.1.2. Tören Amaçlı Binişleri _____	139
2.3.1.3. Eğlence Amaçlı Binişleri _____	142
2.3.2. Binişlerin Halkla Temasına Olan Katkısı _____	144
2.4. TEBDİLLERİ _____	150
2.4.1. Teftiş Amaçlı Tebdilleri _____	150
2.4.2. Teferrüç Tebdilleri _____	156
2.4.3. Tebdil Teşrifatı _____	159
2.4.4. Tebdil Kıyafetleri _____	165
2.5. CUMA SELÂMLIKLARI _____	168
2.5.1. Teşrifat ve Gelenek _____	168
2.5.2. Atalarının Türbelerini Ziyareti _____	169
2.5.3. Halk-Hükümdar Münasebetleri _____	171
2.5.4. Cuma Selâmlığının Vesile Olduğu Durumlar _____	173
2.5.5. Cuma Selâmlığında Gittiği Camiler _____	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ VE İLMİ İLGİLERİ

3.1. TEFSİR VE HUZUR DERSLERİNİN OSMANLI'DAKİ GEÇMİŞİ _____	178
3.1.1. Sultan IV. Mehmed Dönemi _____	178
3.1.2. Sultan III. Ahmed Dönemi _____	182
3.1.2.1. Damad İbrahim Paşa'nın Tertip Ettiği Dersler _____	183
3.1.2.2. İbrahim Paşa'nın Tefsir Derslerinin III. Mustafa ve Dönemine Tesiri Meselesi _____	186
3.2. III. MUSTAFA VE TEFSİR-İ ŞERİF DERSLER _____	189
3.2.1. Derslerin Muhtevası _____	189
3.2.2. III. Mustafa ve Tefsir-i Şerif Dersleri _____	190
3.2.2.1. III. Mustafa'nın Tefsir Derslerine Olan Alâkası _____	193
3.3. MÜBÂHASE-İ İLM-İ ŞERİF: HUZUR DERSLERİ _____	196

3.3.1. III. Mustafa ve Huzur Dersleri _____	196
3.3.1.1. Derslerin Başlamasındaki Etkenler _____	197
3.3.1.2. Tefsir ve Huzur Dersleri Arasındaki Farklar _____	199
3.3.1.3. Huzur Derslerinde İşlenen Ayetler _____	202
3.3.1.4. Huzur Derslerinin Takip Ettiği Seyir _____	204
3.3.1.4.1. Ceyb-i Hümayun Defterlerinde Huzur Dersleri _____	206
3.3.1.4.2. III. Mustafa Ruznamesi'nde Huzur Dersleri _____	207
3.3.1.4.3. Dönemin Tarihlerinde Huzur Dersleri _____	208
3.4. İLM-İ AHKÂM-I NÜCÛM _____	215
SONUÇ _____	225
KAYNAKÇA _____	228
EKLER _____	240
Ek-1 Sultan III. Mustafa'nın Göçler _____	240
Ek-2 III. Mustafa Ruznamesi'ne Göre Dönemin Tefsir Dersleri _____	248
Ek-3 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Göre Sultan III. Mustafa'nın Tefsir Dersleri _____	253
Ek-4 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Bir Önceki Dönemde (Sultan III. Osman Dönemi) Tefsir Dersleri _____	255
Ek-5 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Göre Sultan III. Mustafa Dönemi Huzur Dersleri _____	256
Ek-6 III. Mustafa Ruznamesi'ne Göre Dönemin Huzur Dersleri _____	264
Ek-7 III. Mustafa'yı Bayram Tahtı'nda Otururken Gösteren Bir Minyatür _____	269
Ek-8 III. Mustafa'yı Tasvir Eden Yağlı Boya Tablo _____	270
Ek-9 III. Mustafa Devri Tomak Talimi _____	271
Ek-10 Sûr-ı Hümayun'un 5. Gününde Gösteri Yapanlar _____	272
Ek-11 Sûr-ı Hümayun'da Geçiş Yapan Esnaf Alayı _____	273
Ek-12 Sûr-ı Hümayun'un 7. Günü Haliç Üzerinde Yapılan Gösteriler – I _____	274
Ek-13 Sûr-ı Hümayun'un 7. Günü Haliç Üzerinde Yapılan Gösteriler – II _____	275
Ek-14 Şehzade Mehmed ve Şehzade Mustafa Nahıl Alayı'nda _____	276
Ek-15 Nahılların Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na Alayla Taşınması _____	277
Ek-16 Nahıl Alayı'nda Şeker Bahçeleri'nin Taşınması _____	278
Ek-17 Şehzade Süleyman, Şehzade Mehmed ve Şehzade Mustafa Sünnete Götürülürken _____	279
ÖZGEÇMİŞ _____	280

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
A.AMD	Amedî Kalemî
A.MKT.d	Mektubî Kalemî Defterleri
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HH.	Hatt-1 Hümayun
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya / sayfa aralığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TSMA.d	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Fonu
TSMA.d	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Fonu
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire

GİRİŞ

Osmanlı padişahları ve onların yaşamları her ne kadar akılda ortak bir algı ve kanaat oluşturuyorsa da kişiliklerinden ileri gelen farklar yanında özellikle içinde buldukları koşullardan kaynaklanan önemli farklılıklara da sahiptiler. Nitekim genel olarak bakıldığında dahi devletin henüz kuruluş yıllarındaki aktif sorumlulukları ve yoğun faaliyetleriyle bir yüzyıl sonraki koşulları birbirinden farklı olduğu gibi ilerleyen süreçte devletin büyümesi, gelişen kurumları ve artan teşrifatıyla yaşamları ve koşulları da büyük bir değişim geçirmiştir. İlk olarak II. Selim'in bizzat sefere çıkmamasıyla başlayan süreçte Osmanlı padişahları için asıl dönüm noktasını XVII. yüzyılın başında veraset sisteminin değişmesi teşkil etmiştir.¹

Bilindiği üzere Sultan I. Ahmed dönemine kadar hanedanın erkek üyeleri arasında tahta kimin oturacağına dair belirlenmiş sabit bir kural yoktu; ancak bu dönemden itibaren hanedanın yaşça en büyük erkek üyesinin tahta geçmesi benimsenirken, diğer üyeler de sarayda sıkı bir gözetim altına alınmaya başlandı.² Böylece sancaklara gönderilerek ülkenin farklı bölgelerini gören, erken yaştan itibaren yönetim, sevk ve komuta becerisi kazanan şehzadelerin ve dolayısıyla padişahların yerini, sarayda akıbetleri meçhul bir tecrit sürecinde yetişen padişahlar almaya başladı.³

Bilhassa her an öldürülme korkusuyla geçen şimşirlik süreci, şehzadelerin yeri geldiğinde tahta geçeceklerine dahi inanmamalarına sebep oluyordu. Sultan İbrahim, ağabeyi IV. Murad'ın şimşirlikteki kardeşleri Bayezid ve Süleyman'ı, ardından da Kasım'ı da boğdurmasıyla ciddi bir korku ve bunalım yaşamıştı. Bu sebeple IV. Murad'ın

¹ Feridun Emecen, "Osmanlılar-Siyasi Tarih", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 487-490.

² Şehzadeler kafeste her daim güvende değildi. Zira padişahların zaman zaman saraydaki şehzadeleri öldürdükleri görülürdü. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 47-48.

³ Haldun Eroğlu, "Şehzade-Osmanlılar'da", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 480-483; Mücteba İlgürel, "Ahmed I", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 32-33. Bu arada hemen hemen eş zamanlı olarak XVII. yüzyılın ortalarında Bâb-ı Âsafi bir kurum olarak ön plana çıktı ve idare büyük oranda buraya kaymaya başladı. Bâb-ı Âsafi'nin bu yükselişinde etkili olan faktörlerden birisinin de uzun yıllar kafes hayatı yaşayıp tecrübesiz kalan padişahların olması muhtemeldir. Muzaffer Doğan, "Divân-ı Hümâyûn'dan Babıâli'ye Geçiş", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 6, Ankara 1999, s. 199-201; Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Ankara 2016, s. 9-12.

ölümünü haber verip kendisini tahta cülûs için çağırana ağalara inanmamış; ancak ağabeyinin naaşını gördükten sonra ikna olmuştu.⁴ Hayatının kırk yılını şimşirlikte geçiren II. Süleyman ise ağabeyi IV. Mehmed'in hal edilmesinin ardından şimşirliğe gelen ve kendisini tahta cülûs için davet eden Darüssaade Ağası Ali Ağa'yı gördüğünde *"izâlemiz emrolundu ise söyle, iki rek'at namaz kılayım, andan emri yerine getir. Sabâvetimden berü kırk yıldır hapis çekerim her gün ölmekten ise bir gün evvel ölmek yeğdir. Bir cân için ne bu çektiğimiz korku"* diyerek ağlamaya başlamıştı. Ali Ağa ve şimşirlikteki kardeşi Ahmed (II. Ahmed), II. Süleyman'ı güçlkle ikna etmiş ve odadan çıkarmaya muvaffak olmuşlardı.⁵ II. Süleyman'ın ardından tahta geçen kardeşi II. Ahmed, hayatının kırk dört yılını şimşirlikte geçirmesinin ardından tahta cülûs sırası kendisine geldiğinde ilk sözleri *"... ben bu sadra tâlip ve râgıp olmayup me'mûl etmezdim. Hak celle ve alâ fazl ü kereminden bu âciz ve nahîf kuluna nasip eyledi. Ve bu nimetin merâsim-i edâ-yı şükürün edemem"* şeklinde olmuştu. Ardından cülûs törenine geçildiğinde ise biat sırasında dua eden Nakibüleşraf Paşmakçızâde Ali Efendi'yi bıyıklarından tutup *"bire Allah'tan korkmaz, ak sakalından utanmaz. Beni bu hale koyunca habs çektirdiniz. Saltanata lâyük değildir demenize acep sebep ne ola?"* diyerek hesap sormuş, ardından gelen Kaymakam Ali Paşa'ya *"gözün aç, işine mukayyet ol, şehrin muhafaza emrinde ihtimam eyle, beni saire kıyas eyleme, sonra sen bilürsün"* demişti. Biat sırası Defterdar Kılıç Ali Paşa'ya gelince *"hazine-i amiremün îrad ve masrafına dikkat edüp istikamet üzere ol! Hıyanetin işitem, katlederüm"* demiş; Şeyhülislam Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi geldiğinde ise ona üç adım yaklaşarak *"behey efendi! Çürüyünce bizi gözden bıraktınız"* şeklinde sitem etmişti.⁶

XVIII. yüzyılın başında meydana gelen Edirne Vakası ise padişahların coğrafi sınırlarının daha da daralmasına ve yaşam alanlarının büyük oranda İstanbul'la sınırlı kalmasına sebep oldu.⁷ Diğer taraftan devletin zaman içerisinde güçlenen bürokrasisi ve gelişen müesseseleri zaten büyük oranda izole yetişen padişahların idaredeki mevcudiyetlerini de daha sembolik bir hale getirdi.

⁴ Feridun Emecen, "İbrahim", *DİA*, İstanbul 2000, s. 274-275.

⁵ Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III*, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s. 65-67;

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin...*, s. 98; Özcan, *İmparatorluk Çağının...*, s. 96-97.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 445-446; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin...*, s. 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 331.

Bu süreç içerisinde artık XVIII. yüzyıl padişahları, savaşlarda orduyu komuta eden ataları gibi ne aylarca at üstünde uzun yollar kat ederler ne de yılın büyük bir kısmını havasına/koşullarına aşına olmadıkları coğrafyalarda çadırılarak geçirirlerdi. Doğdukları anda sahip oldukları hüviyet ve devletin mevcut yapısı, onların hemen hemen değiştirilmesi imkânsız koşullarını beraberinde getiriyor diğer bir ifadeyle bu koşulların içine doğuyorlardı.

Yirmi yedi yıllık kafes hayatı sonrası 2 Ekim 1730'da tahta geçen I. Mahmud'un ve ardından elli üç yıl şimşirlik süreci sonrası 13 Aralık 1754'te tahta çıkan III. Osman'ın hiç çocuk sahibi olamamaları, uzun süreli kafes hayatının sıkıntılarına bağlanır.⁸ Özellikle III. Osman, şimşirlik süreci en uzun olan Osmanlı padişahıydı ve bu süreçte ciddi bir eğitim almadığı gibi mizacı da olumsuz yönde etkilenmişti. Bu noktada kendisinin oldukça asabi, kararsız ve kimseye güvenmeyen şüpheli bir yapıda olduğu söylenir.⁹ Kendisinin üç yıllık saltanatında altı sadrazam ve dört şeyhülislam değiştirmesi de tarihlerde tavsif edilen özellikleriyle bağdaşmaktadır.

Öte yandan XVIII. yüzyıl padişahları mevcut koşullar dâhilinde birtakım pratikler de geliştirdiler. Yılın sıcak geçen aylarını Topkapı Sarayı dışındaki sahil saraylarda ya da bir hasbahçedeki köşk veya kasırda geçirmeye başladılar. Bu yazlık göçleri ve İstanbul'la sınırlı kalan faaliyet alanları, İstanbul'un imarı sürecini de hızlandırdı. Nitekim XVIII. yüzyılda Sadabad ve Boğaziçi'nde pek çok köşk ve kasır inşa edildi.¹⁰ Yine bu yüzyılda hükümdarlar, halk arasında tebdil-i kıyafet dolaşmayı sıklaştırdıkları gibi yaptıkları pek çok binişle de hareket imkânlarını arttırmaya gayret ettiler. Bu süreçte yaptıkları faaliyetler ve tercihler, onların beğenilerini, talep ve beklentilerini de yansıtır niteliktedir.

Bu noktada hanedanın devamlılığı için çocuk beklentileri arasında tahta geçen III. Mustafa'nın pek çok faaliyeti O'nu daha iyi tanımaya da imkân tanımaktadır. Tercih ettiği göç mekânları, buralara kimlerle ve ne sıklıkla gittiği, ayrıca gerek Topkapı Sarayı'nda gerekse saray dışında kullandığı mekânlar, III. Mustafa'nın tercih ve beğenilerini anlama noktasında önemli ipuçları sunar. Öte yandan yaptığı binişler ve özellikle bir hükümdar olarak tebdil-i kıyafetle gerçekleştirdiği teftiş ve geziler hem kendisini hem de hükümdar olarak hassasiyetlerini anlamaya imkân tanır. Nihayetinde bu gibi faaliyetler, XVIII.

⁸ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 348; Özcan, *İmparatorluk Çağının...*, s. 203, 210-211.

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 337; Özcan, *İmparatorluk Çağının...*, s. 214.

¹⁰ Bu inşa süreçlerinde Avrupa ve Osmanlı ülkesindeki bahçe ve köşk modasının da katkısı vardır.

yüzyıl padişahlarının sınırlı faaliyet alanlarında başvurabildikleri temel etkinliklerdi. Bunlarla birlikte III. Mustafa'nın ilgi duyduğu alanlar, yine kendisiyle ilgili şüphesiz kıymetli bilgiler de verecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

III. MUSTAFA VE AİLESİ

1.1. DOĞUMU VE ŞEHZADELİĞİ

1.1.1. Doğumu

1716-1717 kışı, Osmanlı idaresi için süregiden savaşın ikinci yarısı öncesindeki kasvetli ve kritik bir hazırlık sürecini ifade ediyordu. Karlofça Anlaşması (1699) sonrası Venedik ile ilişkiler bozulmuş ve 1715'te Mora'da süren şiddetli mücadeleler neticesinde kaybedilen kaleler bir bir geri alınmaya başlanmıştı. Diğer taraftan Venedik ile devam eden mücadeleler müttefiki Avusturya'yla da ilişkilerin yıpranmasına ve beraberinde 1716'da savaş ilanına sebep olmuştu. İki cephede savaşmak durumunda kalan Osmanlı ordusu, Ağustos 1716'da Varadin'de Avusturya ile yapılan meydan muharebesinde ağır bir mağlubiyet aldı ve Sadrazam Silahdar Ali Paşa burada şehit düştü. Avusturya ordusu bu durumu fırsat bilerek Macaristan'daki son Osmanlı eyalet merkezi Temeşvar'a saldırarak kaleyi Bodur Mustafa Paşa'dan Ekim 1716'da aldı. Bu arada Belgrad muhafızıyken sadrazam olan Halil Paşa ise Varadin bozgunu sonrası orduyu toparlayarak Kasım 1716'da Edirne'ye III. Ahmed'in huzuruna ulaştı.¹¹ Yapılan görüşmelerde Venedik ve Avusturya ile kritik mücadeleler devam ederken III. Ahmed'in kışı geçirmek üzere İstanbul'a dönmesinin Rumeli halkına korku, düşmana ise cesaret vereceği düşünülmüş ve padişahın o kışı Edirne'de geçirmesi kararlaştırılmıştı.¹² İşte böylesi bir hengâmede haremiyle Edirne'de ikamet eden III. Ahmed'in 4 Ocak 1717'de (20

¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 101-128; Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 5, Güven Basımevi, İstanbul 1971, s. 2410-2415.

¹² Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, Haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1040-1041. (Râşid Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Târîh-i Râşid* ile Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin *Târîh-i Râşid'e zeyl* olarak yazdığı eser, "*Târîh-i Râşid ve Zeyli*" adıyla transkripsiyonu yapılarak üç cilt halinde Klasik Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eserin ilk iki cildini Râşid Mehmed Efendi'nin *Târîh-i Râşid*'i, üçüncü cildini ise Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin yazdığı zeyl teşkil eder. Bu sebeple dipnotlarda ilk iki cildin yazarı olarak Râşid Mehmed Efendi verilirken üçüncü cildin yazarı olarak Çelebizâde İsmail Âsım Efendi gösterilmiştir.)

Muharrem 1129) Mehmed¹³, 28 Ocak 1717’de (14 Safer 1129) ise Mustafa¹⁴ adını verdiği şehzadeleri dünyaya geldi.

Doğumun hemen akabinde III. Ahmed, Mustafa’nın annesi Mihrişah Emine Sultan’a iki kese zolata ihsanında bulundu.¹⁵ Ayrıca Silahdar Ağa, Çukadar Ağa, Rikabdar Ağa ve Has Odabaşı Ağa çeşitli hediyelerini rikab-ı hümayuna arz ettiler.¹⁶ Şehzade Mustafa ve ağabeyi Mehmed için beşikler de evvelden hazırlanmış haldeydi.¹⁷ İç Ağaları, Mustafa’nın doğumu üzerine yazı ve arzuhal vermiş, III. Ahmed de onlara ihsanda bulunmuştu.¹⁸

Fevkalade bir süreçte dünyaya gelen III. Mustafa, ağabeyi Mehmed’le birlikte büyük kutlamaların mümkün olmadığı bir ortama doğmuş oldu.¹⁹ Ancak bu durumun telafisi de yakındı. Nitekim literatürde “*Lale Devri*” olarak isimlendirilen dönemin hemen

¹³ TS.MA.d 2360.0001.009. Fındıklılı Mehmed Ağa, Şehzade Mehmed’in 2 Ocak 1717’de (18 Muharrem 1129) doğduğu bilgisini verir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, (Haz. Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 1059.

¹⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1059. Fındıklılı Mehmed Ağa, Mustafa’nın doğumu için söz konusu tarihi verirken Ceyb-i Hümayun defterinde ve Râşid Efendi’nin eserinde tam gün belirtilmemiştir. TS.MA.d 2360.0002.002; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, Haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1050.

¹⁵ İki keselik bu ihsan, kuruş hesabı olarak 1.000 kuruşa denk geliyordu. TS.MA.d 2360.0002.002. Ayrıca bir sonraki ay (23 Rebiülevvel 1129 / 7 Mart 1717) “*Sultan Mustafa hazretlerinin validesine*” yüz kuruşa denk düşen ikişerlik çil akçe ihsan etmiştir. TS.MA.d 2360.0003.003.

¹⁶ Bunlar farklı türden kumaşlarla yapılan kuşak, çekme ve donluk gibi kıyafetlerdi. TS.MA.d 2360.0002.002.

¹⁷ Dündar Alıkcı, *İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004, s. 168-169.

¹⁸ Sultan III. Ahmed, yazı ve arzuhal veren İç Ağalara 150 kuruş ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2360.0002.003.

¹⁹ Gösterişli şenliklerin yapılamaması bir yana esasında Râşid Efendi’nin eserinde bu hadiseyi kaydetme şekli de dikkat çekicidir. Öyle ki, iki şehzadenin birkaç hafta arayla doğumu gibi önemli bir gelişme, Râşid Efendi tarafından eserinde tek başlık altında ve birkaç satırla ifade edilerek aktarılmıştır. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, C. 2, s. 1050. Zira Râşid’in, Mustafa’nın doğumunu ifade ederken Mehmed adı verilen diğer bir şehzadenin de kısa bir süre önce dünyaya geldiğini söylemesi -yani deyim yerindeyse Mehmed’in doğumu için Mustafa’nın doğumunu beklemesi- ve bu durumu üç satırla geçmesi mevcut koşulların bir yansıması olarak da görülebilir. Nitekim Râşid Efendi’nin eserinin önceki sayfalarda III. Ahmed’in çocuklarının doğumlarıyla ilgili verdiği bilgilere bakıldığında; Fatma, Mehmed, İsa, Ali, Hatice, Rukiye, Selim, Murat ve onunla aynı başlıkta Zeynep ile Ümmü Gülsüm, Abdülmelik, Süleyman, Hatice, Saliha ve Selim’in doğumlarına dair bilgiler verdiği ve bunlardan yalnızca şehzade Murad’ın doğumu başlığında Zeynep ve Ümmü Gülsüm’ün doğumlarını beraber anlattığı görülür. Diğer taraftan III. Ahmed’in Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Silahdar Ali Paşa ile Mora seferi için orduyla Edirne’ye kadar gittiği sırada dünyaya gelen Saliha Sultan ve Şehzade Selim’in doğumları savaş öncesi mutluluk veren bir gelişme olarak görülmüş ve Râşid Efendi tarafından Sadrazamın da emriyle birer mısra ile doğumlarına tarih düşülmüştür. Râşid Efendi’nin III. Ahmed’in, Mustafa’ya kadar doğan çocukları arasında doğumlarına tarih düştüğü tek istisnalar da bunlar olmuştur. Dolayısıyla Râşid Efendi’nin Sultan III. Ahmed’in çocuklarının doğumlarıyla ilgili verdiği bilgiler, içinde bulunulan atmosferin koşullarına bağlı olarak değişebildiğini söyleyebiliriz. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, C. 2., s. 735-736, 755, 757, 767, 773, 777, 785, 788, 829, 840, 842, 898, 899.

arifesinde dünyaya gelmişti ve bu etkileyici devrin önemli faaliyetlerinden birisi de kardeşleriyle beraber sünnetlerinin yapılacağı büyük sûr-ı hümayun olacaktı.

1.1.2. Şehzadeligi

III. Mustafa, şehzadeliginin en rahat ve keyifli sürecini muhtemelen babası III. Ahmed'in padişahlık döneminde yaşamıştı. O'nun bu sürecine dair kayıtlara geçen en önemli hadise ise şüphesiz kardeşleriyle birlikte sünnetlerinin yapıldığı büyük sûr-ı hümayundur.

1.1.2.1. Sünnet Merâsimi

Şehzade Mustafa'nın ve kardeşlerinin bu ihtişamlı sünnet düğünü, 18 Eylül-10 Ekim 1720 (15 Zilkade – 7 Zilhicce 1132) tarihleri arasında yirmi üç gün süren büyük şenlikleri içeriyordu. Buna göre Sultan III. Ahmed, şehzadelerinin sünnet edilmesini düşünüp sadrazamı Damad İbrahim Paşa'yla konuyu istişare etmiş ve dört şehzadenin de (Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid) sünnet edilmesi için yapılacak şenliklerin 18 Eylül'de başlamasına karar verilmişti. Matbah-ı Âmire Emîni Hacı Halil Efendi, sûr emini olarak tayin edilmiş ve vezirler, beylerbeyleri ve diğer devlet erkânına davet mektuplarının gönderilmesiyle yoğun bir hazırlık sürecine girilmişti.²⁰

III. Ahmed'in isteğiyle her şehzade için birer büyük nahıl ve onar küçük nahıl ile birer şeker bahçesi yapılmıştır. Bunların içerisine pek çok şekerleme, küçük köşkler ve çeşitli tasvirler eklenmiş ve çok sayıda işçi, helvacı ve tersaneden gelen on kadar esir bunlar üzerinde çalışmıştır. Oldukça büyük ve gösterişli olan bu yapılar tamamlandığında taşınmasının mümkün olmayacağı görülerek yapım aşamasındayken amaçlanan yerlerine Eski Saray'a taşınmış ve orada tamamlanmıştır.²¹ Bu arada Sadrazam Damad İbrahim

²⁰ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, s. 32-36. Hacı Halil Efendi, kâtiplik hizmetlerini gören Hâfız Mehmed Efendi'yi sûr-ı hümayun boyunca her şeyi incelikle kaydetmesi için atamış ve O da söz konusu eseri kaleme almıştır. Hâfız Mehmed Efendi, bu vazife verildiği sırada kendisini, Matbah-ı Âmire emini Hacı Halil Efendi'nin kâtiplik işlerine bakan kişi olarak tanıtırken, eserini sonlandırdığı noktada Hacı Halil Efendi'nin imamı olduğu bilgisini verir. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 36, 180. 1720 sûr-ı hümayun hazırlıklarına ve organizasyonuna dair arşiv kaynaklarına dayalı başarılı bir yüksek lisans tezi için bkz. Ebubekir Al, *1720 Sûr-ı Hümayûn Hazırlıkları ve Organizasyonu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019. Söz konusu çalışmada, yazılan davet mektuplarıyla ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur bkz. s. 68-71.

²¹ Zira tamamlandığında taşınmasının mümkün olmayacağı görülmüştü. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 37-38, 186. Hazırlanan nahıllar ve şeker bahçeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Al, *1720 Sûr-ı Hümayûn...*, s. 136-140.

Paşa'nın oğlunun da şehzadelerle beraber sünnet edilmesi uygun görülerek onun için de orta boylu iki nahıl ve şeker bahçelerinin yarısı kadar bir şeker bahçesi yaptırılmıştır. Şehzadelerin sünnet düğünlerinde yoksul, öksüz ve yetim çocukların da sadaka olarak sünnet edilmesi âdet olduğundan “*öksüz oğlan göbeğin kendü keser*” sözünce sünnet defterine isimlerini yazmaları istenmiş²², ayrıca Enderun ve Galata saraylarındaki acemioğlanlar ile taşrada ölmüş paşaların ve bazı ileri gelenlerin çocuklarından²³ sünnet olmayanların da sünnetlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Sûr-ı hümayunda bu amaçla beş binden fazla çocuk sünnet edilmiştir.²⁴

Sûr-ı hümayun için on beş bin kandil ve on bin mahya kutusu satın alındığı gibi düğün sırasındaki pilav ve zerdenin servisinde kullanılacak büyüklü küçüklü on bin ahşap sini temin edilmiştir. Ayrıca Tekfurdağı, Şarköy, İncik ve Hudâvendigâr sancakları ile Göynük, Gölpazarı, Yenice ve Taraklı'dan yedi bin dokuz yüz tavuk, bin dört yüz elli hindi ve üç bin piliç tedarik edilmiştir. Bin ördek ve iki bin güvercin de yine İstanbul'dan satın alınmıştır. Düğün mekânı olarak Okmeydanı belirlenmiş ve burada yaşanabilecek muhtemel bir su sıkıntısına karşı “*iki yüz otuz beş at ve elli arka sakaları*” görevlendirilmiştir.²⁵

Hazırlıkları izlemek ve yapılan nahıllar ve şeker bahçelerini görmek için III. Ahmed, 30 Ağustos 1720'de (25 Şevval 1132) şehzadeleri Süleyman, Mehmed ve Mustafa ile birlikte Eski Saray tarafına gitmiş ve şehzadelerini mutlu etmek için nahıl ve şeker bahçelerini onlarla beraber gezmiştir. Sonrasında bazı hazır şekerlerin tadına bakmışlar ve Eski Saray'daki Yalı Köşkü'nde şehzadeler, babalarıyla birlikte akşam yemeği yemişlerdir.²⁶

Okmeydanı'nda icra edilecek sûr-ı hümayun için otağlar 12 Eylül'de (9 Zilkade) taşınmaya başlanmış, 13 Eylül'de III. Ahmed haremiyle birlikte Okmeydanı'na yakın

²² Toplu olarak sünnet edilecek çocuklar için “*birer al çuka, takke, birer boğası kapama, birer iplik kuşak ve birer papuç*” verilmesi kararlaştırılmıştır. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 40.

²³ Bunların itibarlarına göre çeşitli “*sarık, kavuk, peşmî kaftan, kemer-bend kuşak, çakşır, mest-papuç*” ve çeşitli giyecekler tedarik edilmesi için ferman edilmiştir. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 40.

²⁴ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1188; Al, *1720 Sûr-ı Hümayûn...*, s. 174-175.

²⁵ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 40-41; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1188. Tedarik edilen yiyecekler ve mutfak eşyalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Al, *1720 Sûr-ı Hümayûn...*, s. 119-131.

²⁶ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 44; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1188

Haliç tarafındaki Tersane Bahçesi Sarayı'na göç etmiş ve hazırlıkların tamamlanmasıyla 18 Eylül'de sûr-ı hümayun başlamıştır.²⁷

Okmeydanı'nda 18 Eylül 1720 (15 Zilkade 1132)²⁸ sabahı devlet erkânı bayram teşrifatına göre önce Sadrazamı otağında selamlamış sonra hep birlikte III. Ahmed'in otağ-ı hümayununa gelerek etek öpmüşlerdir. Bu sırada henüz çok küçük olan Bayezid hariç şehzadeler Süleyman, Mehmed ve Mustafa, babalarının sol tarafında beyaz dibaya kaplı kapaniçe kürkleriyle beklemişler ve selamlama merasimi tamamlanınca yemekler yenilerek şenliklere geçilmiştir.²⁹

Eğlenceler yirmi üç gün süren sûr-ı hümayunun şüphesiz ki en çok ilgi gören tarafıydı. Günler süren eğlenceler ve gösterilerde usta binicilerin cirit oyunları, aylarla çingenelerin güreşleri ve insan gibi raks eden maymun oyunları halkı ve tüm izleyicileri cezbetmişti. Yine omuzlarına üç adamı alıp çeşitli hünerler sergileyen pehlivan, farklı şekillerdeki çemberlerden atlayıp kılıçlı çemberlerden geçen ve günlerce türlü oyunlar ve numaralar sergileyen Mısır zorbazlarının gösterileri büyük ilgi görmüştü.³⁰ Başka bir gün sahneye çıkan tiryakiler kendi aralarında koşu yapmışlar sonra kendilerine Sadrazam silahdarı tarafından para saçılmış ve “aç karganın yeme saldırması” gibi paraya saldırılmışlardı. Afyonsuzluğa rağmen bu ihsanla keyifleri yerine gelmişken çevrelerindeki fişeklerin ateşmesiyle “*bre meded yandık ve tutuştuk*” diye feryat etmeleri padişahın çok hoşuna gitmişti. Sonrasında tam kahvelerini içip keyifleri yerine geleceği esnada gizlice ayılar, maymunlar ve yılanlar üzerlerine salınmış ve her biri rüyasında bile görmeye tahammül edemediği bu hayvanları görünce asapları büsbütün bozulup kekelemeye

²⁷ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 44-51; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1192-1193; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1117.

²⁸ Seyyid Vehbî ve Hafız Mehmed Efendi, sûr-ı hümayunun başlama tarihini takvime uygun şekilde 18 Eylül (15 Zilkade) Çarşamba günü olarak verirken, Râşid Efendi tarihinde 19 Eylül (16 Zilkade) Çarşamba tarihini verir. Vehbî, *Sûrnâme*, Haz. Mertol Tulum, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 51; Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 52; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1193.

²⁹ Seyyid Vehbî ve Hâfız Mehmed Efendi, III. Ahmed'in selamlanması sırasında üç şehzadenin bulunduğunu belirtirken, Râşid Efendi, dört şehzadenin de bu sırada babalarının sol tarafında durduğunu ifade eder. Vehbî, *Sûrnâme*, s. 62-63; Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 54; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1193-1194. Diğer taraftan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ise babalarının sol tarafında hazır bulunan şehzadelerin Süleyman, Mehmed ve Bayezid olduğunu belirtir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1118.

³⁰ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 55-74, 95; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 66-68, 97-100, 153-159, 363-366; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1195, 1203.

başlamışlar ve çevrede kendilerine gülenlere “eğri eğri” bakmışlardır. Sonrasında türlü gönül almalarla sakinleştirilmişler ve tüm bunlar izleyicilere güzel bir seyirlik olmuştur.³¹

Büyük gösterilerin bir kısmı da Haliç’te icra edilmişti. Aynalıkavak ile Fener iskeleleri arasına bir alet bağlanıp ip gerilmiş ve üzerinden cansız bir atın çektiği araba ve arabanın içinde bir adam bulunduğu halde ipin çekilmesiyle at arabası yürür gibi ilerlemiş ve karşıya ulaşmıştı. Yine raks oğlanları ip üzerindeki tablalarda oynamışlar ve canbazlar ip üzerinde yürümüşlerdi. Haliç’e taşınan bu gibi gösterileri III. Ahmed, şehzadeleriyle birlikte Tersane Sarayı’ndan seyrederken Harem-i Hümayun halkı Kafesli Köşk’teki pencere kafesinden, sadrazam ve diğer vezirler ise üç ambarlı kalyondan izliyordu.³² Diğer taraftan sûr-ı hümayun süresince III. Ahmed Tersane Sarayı’nda ikamet etmiş, gösterileri ise genellikle Okmeydanı’ndaki otağ-ı hümayununa gelerek izlemişti. Gösterilerin icra edileceği mekânlar, O’nun da şehzadeleriyle seyredeceği noktayı tayin ederdi.

Şenliklerin en gösterişli taraflarından birisi de geceleri saat dörde kadar süren fişek atışlarıydı. Genelde geceleri denizde yapılan fişek atışlarını III. Ahmed Tersane Sarayı’ndan, Sadrazam ve diğer erkân ise yine üç ambarlı kalyondan seyrediyordu.³³ Bu gösterilerde seçkin ve nadir fişekler atılırdı. Hatta şenliklerin yedinci gününde (24 Eylül / 21 Zilkade 1132) o vakte kadar görülmemiş büyük havai fişekler atılmış ki bunları Sadrazamın enderun ağalarından Ankat adlı bir kişinin hazırladığı kaydedilmiştir.³⁴ Fişek atışları şenliklerin görsel yönü en etkileyici faaliyetlerdendi. Öyle ki Hâfız Mehmed Efendi pek çok faaliyeti olabildiğince ayrıntılı betimlemeye çalışırken geceleri icra edilen fişek atışlarını “*vasfı kâbil değildir*” veya “*ta’bîrinde lisân ve tahrîrinde kilk-i dûzebân âciz kalmıştır*” gibi ifadelerle özetlemeyi tercih etmiştir.³⁵ Akşamları atılan acayip ve garip fişekler, meydanı ateş denizine döndürmüş, halkın arasına düşen havai fişekler kaçışma ve gülüşmelere sebep olup büyüleyici bir görsel şölen olmuştur. Her gün *havai*,

³¹ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 80-82; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1200; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 185-190.

³² Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 100-101; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1201-1202; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 245-249; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1121.

³³ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 69-77; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1201-1202; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 144-145, 176. Şenliklerin beşinci gününde III. Ahmed otağ-ı hümayununa gelerek cebeci, topçu ve tersanelilerin hazırladığı seçkin fişekleri izlemiş ve bu gösteriyi çok beğenip ocak zabıtlarına kıymetli altınlar ihvan etmişti. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 82-83.

³⁴ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 104. Şenlikler süresince birçok defa fişek gösterisi yapan “Ankad Ağa”nın Enderun-ı Âsâfi’de kilerci olarak hizmet ettiği anlaşılır. Vehbî, *Sûrnâme*, s. 92, 135, 266, 324, 498, 520, 590, 627.

³⁵ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 63, 77, 82-83, 142, 197, 202, 203, 226.

kestane, havan, çarh-ı felek, bahri, kabak, âsümânî gibi çeşitli fişek türlerinden yüzlerce atılıyordu.³⁶ Geceleri yaşanan bu görsel şölene Okmeydanı'ndan Piyalepaşa'ya kadar mahyalarla süslenen çadırlar eşlik ediyor, kiminin içinde raks oğlanları, kiminde gölge oyunu ya da kuklacı olup davul ve zurna sesleri sabahlara kadar süren eğlenceye ritim tutuyordu.³⁷

İstanbul halkı sûr-ı hümayuna yoğun ilgi göstermişti. Hatta bazen şenliklerde geçiş yapacak gruplar kalabalıktan ilerlemekte zorluk çeker, bunun üzerine tulumbacılar yol açardı. Sadrazam Damad İbrahim Paşa, sûr-ı hümayunun dördüncü gününde (21 Eylül 1720 / 18 Zilkade 1132) kadın erkek herkesin bir arada şenlikleri izlemesine izin vermiş, bu da şenliklerin katılım ve coşkusu daha da arttırmıştı.³⁸

Diğer taraftan şenlikler süresince çeşitli ülkelerin elçileri de farklı günlerde davet edilmiş ve onlara ayrılan çadırlarda sandalyelerde oturarak gösterileri izlemelerine imkân verilmişti. Bu amaçla sûr-ı hümayunun on birinci gününde Rusya ve Fransa elçileri, on ikinci gününde İngiliz ve Felemenk (Hollanda) elçileri, on üçüncü gününde ise Venedik balyosu ile Nemçe (Avusturya) kapı kethüdası çağırılırken, on dördüncü günde Dubrovnik elçisi gelmiştir.³⁹

İstanbul'daki esnaf da sûr-ı hümayunun altıncı gününden itibaren âdete göre önce çiftçiler sonra fırıncılar olmak üzere meslek guruplarına göre farklı günlerde geçişler yapmışlar, bu sırada ilginç büyük tasvirler, sergiledikleri ürünler ve oyunlarla, padişah ve devlet erkânı önünden büyük debdebeyle geçmişlerdi.⁴⁰ Ayrıca şenlikler süresince her

³⁶ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 63, 69, 77, 83, 97 vd; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 134-135, 146, 178-179, 182, 267-268 vd. Dügünün dokuzuncu günü Okmeydanı'nda fişeklerin atılacağı sırada çıkan rüzgâr ve ardından kuvvetli yağmurun başlamasıyla fişek atışları kısa kesilmiş ve III. Ahmed Tersane Bahçesi'ne dönmüştü. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 123.

³⁷ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 104.

³⁸ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 61, 72; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 150-151. Seyyid Vehbî, bu durumu kurt ile koyunun birbirinden güven duymasına, ceylan ile aslanın dost ve arkadaş olmasına benzeter ve bu serbesti sonrası şenliklerde herhangi bir asayiş sorunu yaşanmadığını, insanarın diledikleri gibi gösterileri izleme fırsatı bulduğunu aktarır.

³⁹ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 138, 141, 144, 146; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 361-362, 370, 376-377, 380; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1205-1206; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1122-1123. Râşid Mehmed Efendi ve Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa eserlerinde sûr-ı hümayunun on ikinci gününde Hollanda elçisiyle beraber gelen diğer elçinin İngiliz elçisi olduğunu kaydederler. Buna mukabil Hâfız Mehmed Efendi ve Vehbî, söz konusu elçinin Engürüs yani Macar elçisi olduğunu belirtirler; ancak söz konusu dönemde Macaristan'ın Osmanlı Devleti'nde herhangi bir elçisinin bulunmaması sebebiyle mezkûr elçinin İngiliz elçisi olduğu anlaşılır. Al, *1720 Sûr-ı Hümayûn...*, s. 61.

⁴⁰ Her esnaf gurubu padişah huzurundan geçerken hediyelerini arz ediyordu. Buna mukabil Sûr Emmini tarafından kethüdalarına bahşişleri veriliyordu. Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 86-94, 108-112, 116-120, 126-130, 134-138; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 203-222, 277-287, 304-316, 329-336, 357-361; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1201, 1202, 1203, 1204; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1120, 1122.

gün sünnet edilmesi kararlaştırılan çocukların peyderpey sünnetleri yapıldı. Bu amaçla sūr-ı hümayun boyunca sabahları III. Ahmed'in otağ-ı hümayununa gelmesiyle birlikte sünnet çocukları dizilir, sūr emini ve cerrahlar başkanlığında alay ile mehterhane eşliğinde ilerlerler, yürüyebilenler yürür, yürüyemeyenler anne-baba ya da yakınlarının kucağında süslenen sünnet çadırına giderlerdi. Sünnet çadırlarında her gün yüz elli kadar cerrah, muhtelif sayıda çocuğu sünnet ederdi.⁴¹ Bazı ebeveynler de sünnet oğlanlarına verilen kıyafetlerden alabilmek için kız çocuklarını sünnet alayı içine katar, durum sünnet çadırında anlaşılınca utanarak çocuğunu alıp hemen çadırdan kaçardı.⁴² Sūr emini tarafından, sünnet edilen oğlanların yaralarına yakılmak için balmumu, sünnet sırasında ağızlarına çalınmak için de her gün gülbeşekerler verilirdi. Ayrıca çocukların gönüllerini almak için gece yarısına kadar mehterhane çalar ve çengiler oynardı.⁴³

Sūr-ı hümayunun on beşinci günüyle birlikte Okmeydanı'ndaki şenlikler tamamlanmış ve III. Ahmed göçüyle Tersane Bahçesi Sarayı'ndan Topkapı'ya geçmişti. Bu sırada şehzadelerin sünnetlerinin yapılması düşünülmüş; ancak öncesinde birkaç gün daha Topkapı Sarayı'ndan şenliklerin yapılması uygun görülmüştü. Bu vesileyle Okmeydanı'nda sünnetleri yapılamayan çocukların da sünnetleri Bab-ı Hümayun içindeki Cebahane önüne kurulan çadırlarda yapılması sağlandı. Mehterhane ve çengiler tıpkı Okmeydanı'ndaki gibi çocukların sünnet acısını dindirmek için faaliyetlerine var güçleriyle devam etmişti.⁴⁴

Bu şekilde bir hafta daha Topkapı Sarayı'nda eğlenceler tertip edildikten sonra 9 Ekim 1720'de (6 Zilhicce 1132) daha önceden kararlaştırıldığı üzere Eski Saray'da tamamlanan nahıllar ve şeker bahçeleri şehzadeler, devlet erkânı ve ileri gelenlerin katıldığı büyük bir alayla Topkapı Sarayı'na getirildi. Söz konusu alay oldukça gösterişliydi. İstanbul halkı, kadın-erkek genç-yaşlı hepsi alayı izlemek için sokaklardaydı. III. Ahmed de oğullarının geçişini izlemek için Arslanhane yakınındaki Nakkaşhane'ye inmişti. Alay içinde Şehzade Süleyman at üstünde ilerlerken hemen

⁴¹ Bazı günler 138, 228, 284 çocuk sünnet edilirken, bu sayının 340'a hatta 440'a çıktığı da olmuştu. Hâfız Mehmed Efendi, *Sūr-ı Hümayûn*, s. 61, 67, 80, 141, 143; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 110-111, 139, 190, 203, 260, 275-276, 362, 370, 374, 380, 392; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1202, 1203, 1204, 1205.

⁴² Hâfız Mehmed Efendi, sur-ı hümayun olduğu için böyle seyranlık için çok olduğunu belirtir. Hâfız Mehmed Efendi, *Sūr-ı Hümayûn*, s. 86.

⁴³ Hâfız Mehmed Efendi, *Sūr-ı Hümayûn*, s. 61, 74, 80, 86, 140, 143; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 203, 260, 275-276, 370.

⁴⁴ Hâfız Mehmed Efendi, *Sūr-ı Hümayûn*, s. 149-153; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 398; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1206-1207.

ardından gelen kardeşleri Mehmed ve Mustafa at arabasında başlarında sorguç mücevher yan yana oturmuş halde bulunuyorlardı. Önce Süleyman babasını görmüş hanedan töresi gereği at üzerinde üç kere yer öpmüş ve III. Ahmed çocuklarını bu büyük alayda ihtişam içinde görmekten çok mutlu olmuştu. Nihayet alay Orta Kapı'ya gelmiş ve Sadrazam İbrahim Paşa, Şehzade Süleyman'ı attan indirip bir koluna kendisi diğer koluna ise Darüssaade Ağası girdiği halde Has Oda'ya yönelirlerken, benzer şekilde Şehzade Mehmed ve Mustafa da arabadan indirilmiş ve vezirler kollarına girerek Has Oda'ya geçmişlerdir. Şehzade Bayezid ise inip binmeye henüz kudret yettirmeyeceği için alaya dâhil edilmemişti. Şehzadelerin alayla Has Oda'ya gelerek burada babalarının huzuruna çıkıp etek öptükleri sırada Bayezid de getirilmişti.⁴⁵

Ertesi 20 Ekim (7 Zilhicce) Perşembe günü ise şehzadelerin sünnetlerinin yapılmasına geçildi. Bu amaçla tertip edilen tören, günün erken saatlerinde Silahdar Osman Paşa, Rakka Valisi Ali Paşa, eski Silahdar İbrahim Paşa, Kapudan Süleyman Paşa, Nişancı Mustafa Paşa, Şeyhülislam Efendi, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Nakibüleşraf Efendi, Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı, Kul Kethüdası gibi ricalin divan elbiseleriyle Sadrazam Sarayı'nda toplanmasıyla başladı. Devlet erkânı buradan Topkapı Sarayı'na geçti. Babüsselam da denilen Orta Kapı'dan içeri girdiklerinde divan günlerindeki düzene göre Yeniçeriler sağ tarafta, sipahiler ise sol tarafta dizildiler. Defterdar, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile Nakibüleşraf efendiler sofada toplandılar. Vezirler ve Şeyhülislam Efendi de buraya geçmiş ve en son kallâvî ve beyaz üst kürk ile divan rahatlı atıyla gelen Sadrazam Paşa da Orta Kapı'ya ulaştınca atından inmiş ve aynı mekâna geçmişti. Padişah tarafından izin verilince sofada bulunan heyet Arz Odası'na geçmiş ve ikram edilen tatlılardan yiyip kahvelerini içmişlerdir. Ardından Hırka-i Şerif'te

⁴⁵ Hâfiz Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 162-170; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 399-409; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1207-1209; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1124-1127. Seyyid Vehbî ve Hafız Mehmed Efendi, nahıl alayında Şehzade Süleyman'ın at üstünde giderken, ardından gelen kardeşleri Mehmed ve Mustafa'nın, at arabası içinde yan yana buldukları bilgisini verirler. Ayrıca Bayezid'in inip binmeye gücü yetmeyeceği için nahıl alayına katılmadığını; ancak şehzadelerin padişah huzuruna vardıkları sırada Bayezid'in de burada bulunduğunu belirtirler. Levnî de Seyyid Vehbî'nin *Sûrnâme*'sinde yaptığı minyatürlerde nahıl alayını bu şekilde resmeder (bkz. Ek-14). Diğer taraftan Fındıklılı Mehmed Ağa ise nahıl alayında Süleyman ve Mehmed'in at üzerinde bulunurken, Mustafa ve Bayezid'in yaşı küçük olduğu için hünkâr arabasında gittiklerini belirtir. Şu aşamada sur-ı hümayunu gün gün yazmakla görevlendirilen Seyyid Vehbî ve Hâfiz Mehmed Efendi'nin verdikleri bilgilerin daha doğru olduğu görünür. Zira sur-ı hümayun sırasında Süleyman'ın on buçuk yaşında, Mehmed ve Mustafa'nın ise aralarında sadece üç hafta bulunduğu ve bu sırada üç buçuk yaşını doldurdıkları, diğer taraftan Bayezid'in ise henüz iki yaşında olduğu göz önünde bulundurulduğunda; dayesi vasıtasıyla sünnete gelip giden Bayezid'in alaya katılmaması, aralarında hemen hemen farkın bulunmadığı Mehmed ve Mustafa'nın ise arabada yan yana oturması ve ağabeyleri Süleyman'ın at üzerinde ilerlemesi doğru görünmektedir.

olan padişahın huzuruna varıp vezirler yer öpmüş ve müteakiben III. Ahmed ve sadrazam hariç heyet tekrar Arz Odası'na geçmişti. Saat ona geldiğinde ise hep birlikte Sünnet Odası'na geçilmiş ve burada bekleyen Cerrahbaşı Nuh Efendizade Süleyman Efendi, sünnet edevatını hazırlamıştı.⁴⁶

Şehzadelerin sünnetlerinde yaş sırası takip edildi ve büyük kardeşten küçüğe doğru hepsi Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın kucağında sünnet oldu. Buna göre evvela Şehzade Süleyman İbrahim Paşa'nın kucağına oturmuş ve kısa sürede sünneti tamamlanarak kendisine ayrılan yatakta istirahate bırakılmıştı. Ardından gelen Mehmed ve Mustafa'nın aynı odada kardeşlerinin gözyaşlarından etkilenebilecekleri düşünülerek ayrı ayrı odalarda sünnetlerinin yapılması doğru bulunmuş sırayla farklı odalarda İbrahim Paşa'nın kucağında sünnet olduktan sonra Sünnet Odası'ndaki ağabeyleri Süleyman'ın yanında kendilerine hazırlanan yataklarda istirahate alınmışlardır. Diğer taraftan Şehzade Bayezid ise henüz çok küçük olduğu için Sadrazamın kucağında sünnet edilmesinin ardından dâyesine verilip Harem'e gönderilmiştir.⁴⁷

Müteakiben konuklar tekrar Arz Odası'na geçmesiyle musahip ağa sünnet tepsisiyle odaya geldi. Sadrazam tepsiyeye beş yüz altın koyarken vezirler yüzer, Şeyhülislam ve Kazaskerler ise belli bir miktar altın koydular. Bu sırada sünnet düğünlerinin de nihayete erdiğini ilan eden toplar atıldı ve tüm halk sünnetin gerçekleştiğini anlamış oldu. Ardından III. Ahmed Arz Odası'na gelip Sadrazamına serâser kaplı samur kürk, Şeyhülislam Efendi'ye ferâce çukaya kaplı samur kürk ve diğer erkana da çeşitli kürkler ve hil'atler ihsan etti. Sonrasında herkes teşrifat sırasına göre hanelerine dönmek üzere ayrıldılar. En son Sadrazam Damad İbrahim Paşa, organizasyonunu üstlendiği sûr-ı hümayunu başarıyla tertip edip kendisini utandırmayan sûr emini Hacı Halil Efendi'ye ve bazı görevlilere hil'atler giydirdi. Ve sûr-ı hümayun böylece tamamlanmış oldu.⁴⁸

⁴⁶ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 172-176; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 409-411; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1209-1210; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.1127-1128.

⁴⁷ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 176; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 411; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1210. Hâfız Mehmed Efendi ve Seyyid Vehbî, Süleyman'dan sonra Mehmed ve Mustafa'nın başka başka mekanlarda sünnet edildiklerini belirtirlerken, Fındıklılı Mehmed Ağa Mehmed, Mustafa ve Bayezid'in Revan Köşkü'nde sünnet edildikleri bilgisini verir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1128.

⁴⁸ Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, s. 176-177; Vehbî, *Sûrnâme*, s. 411-412; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s. 1128-1129.

1.1.2.2. Eğitimi

Şehzadelerin “hocaya verilmesi” veya “bed-i besmele” olarak ifade edilen okuma-yazma eğitimine başlamaları, hayatlarında önemli bir merhaleyi teşkil ediyordu. Şehzadeler için bu önemli günde devlet erkanının katılımıyla bir dua töreni yapılırdı.⁴⁹ III. Mustafa’nın şehzadelik döneminde de böylesi bir tören yapıldı ve sünnet düğününde olduğu gibi bed-i besmele töreni de ağabeyi Mehmed ve kardeşi Bayezid ile birlikte tertip edildi.

İncili Köşk’te 8 Ekim 1721 Çarşamba günü (16 Zilhicce 1133) icra edilen merâsim, devlet erkanının erkenden köşk önünde kurulan çadırlara gelmesiyle başladı. Nitekim sabah saatlerinde Şeyhülislam Abdullah Efendi, Kaptan-ı Derya Vezir Mustafa Paşa, Rumeli Kazaskeri Mirza-zade Mehmed Efendi, Anadolu Kazaskeri Feyzullah Efendi, Nakibüleşraf Seyyid Zeynelabidin Efendi, İmam-ı evvel-i sultani ve muallim-i evvel-i şehzâdegân Abdurrahman Efendi, İmam ve muallim-i sâni Abdullah Efendi, Defterdar-ı Şikk-ı evvel İbrahim Efendi ve Reisülküttab Mehmed Efendi Topkapı Sarayı’na varmış ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın teşrifini beklemişlerdi. İbrahim Paşa gelince devlet erkanı ve Has Oda ağaları sadrazamla karşılıklı selamlaşmışlar, ardından kahveler içilip padişah beklenmeye başlanmıştı. Kısa süre sonra III. Ahmed, alay tertibi üzere solaklar ve peyklerin eşliğinde İncili Kasrı’na yaklaştı ve “*kallâvî ve kırmızı çuka kaplu erkân kürküyle*” Sadrazam başta olmak üzere bulunan tüm erkan teşrifata uygun şekilde padişahı karşıladı. Sadrazam Paşa sağında, Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa solunda olmak üzere İncili Köşk’e kadar padişaha eşlik etmişler ve sonrasında kendi çadırlarına geçmişlerdi. Ardından Matbah-ı Amire’de hazırlatılan yemekler getirilmiş ve Sadrazam kendi çadırında şeyhülislam ve kaptan paşayı ağırlayıp birlikte yemek yemişlerdi. Yemeklerin yenmesinin ardından devlet erkanı, resmi tören kıyafetleri içinde oldukları halde atlarına binip saraya doğru ilerlemişler, içeri girmelerinin ardından yürüyerek Arz Kapısı’na ulaşip uzunlamasına sofada oturarak beklemeye başladılar. Yarım saatlik bir bekleyişin ardından Şehzade Mehmed “*beyaz şîbe kaplu kapaniçe samur kürk*” ve başından sorgucu ile son derece süslü bir atın üstünde görünmüş, yanında rahle lalası, sağ tarafından Darüssaade Ağası, sol tarafında Enderun Ağası, ön ve arkasında da Musahip Ağa ve Harem-i Hümayun ağaları dizilmiş şekilde devlet erkanının

⁴⁹ Dündar Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 181.

olduğu yere gelmişti. Önce Sadrazam sonra diğer erkan şehzadenin elini öperek selamlamışlardı. Hemen ardından Şehzade Mustafa aynı merâsimle geldi ve devlet erkanı onun da elini öperek selamladı. Şehzade Mustafa'yı takiben Bayezid de devlet erkanının olduğu yere benzer şekilde ulaşıp selamlaştılar.⁵⁰

Devlet erkanının şehzadeleri sarayda karşılaşmasının ardından topluca bed-i besmele töreninin icra edileceği İncili Köşk'e gidildi ve Sultan III. Ahmed'in izniyle kasrın içine girildi. III. Ahmed, "*deryaya nâzır kûşesinde*" otururken şehzadeleri de sağında ve solunda yerlerini aldılar. Karşılarında sadrazam, vezirler ve ulema dizilmiş, Nakibüleşraf Zeynelabidin Efendi'nin duasına âmin diyerek ayakta beklemişlerdi. Bu sırada Sultan III. Ahmed, önünde dizilen erkanın ayakta olması sebebiyle onların arkasındaki kişilerin töreni izlemekten mahrum kaldıklarını görünce kendi eliyle sol tarafındaki mindere Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın, sağ tarafına ise Şeyhülislam Efendi'nin oturmasını işaret etmiş ve diğer erkan da Sadrazam'ın alt tarafında oturtulmuştu. İncili Köşkü'nde oturma düzeni tam olarak sağlanıp, herkesin yerini almasıyla esas olan bed-i besmeleye geçildi.⁵¹

Öncelikle Sadrazam İbrahim Paşa Şehzade Mehmed'i kucağına alarak Şeyhülislam Efendi'nin karşısına oturttu. Silahdar Ağa'nın aralarına bir rahle yerleştirmesinin ardından Şehzade Mehmed hiç zorlanmadan okumasını yaptı.⁵² Ardından III. Ahmed el hareketiyle oğluna Şeyhülislam'ın elini öpmesini işaret etmiş, Şehzade Mehmed de Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin elini öpmüş, mukabilinde Abdullah Efendi de onu kucaklamıştı. Ardından Sadrazam İbrahim Paşa, Şehzade Mehmed'i kucağına alarak padişahın sağ tarafına oturtmuş ve sonra Şehzade Mustafa ve Bayezid'i de aynı şekilde kucağında Şeyhülislam Efendi'nin karşısına götürüp getirmişti. Sadrazam tarafından şehzadelerin taşınması sırasında mecliste oturanlar ayağa kalkarak hürmetlerini gösteriyorken, şehzadeler de babalarının yanına otururken onun elini öpüyordu. Sırayla Mustafa ve Bayezid'in de talim etmesinden sonra Sadrazam İbrahim

⁵⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1233-1235; Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 181-183.

⁵¹ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1235.

⁵² Bu sırada vakanüvis olarak meclisten bulunan Mehmed Râşid Efendi, Şehzade Mehmed'in zorlanmadan okuduğunu kaydederken bu başarısının arkasında babasından miras aldığı zihin açıklığının olduğunu "*fitnatlarında vedî'a kılınan necâbet-i mevrûse-i pâdişâhâne muktezâsınca*" ifadesiyle söylemeyi de ihmal etmez. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1236.

Paşa, sessizce bir dua okumuş, ardından Şeyh Süleyman Efendi de sesli bir Arapça dua okuduktan sonra bed-i besmele töreni nihayete ermişti.⁵³

Töreni müteakiben hiyerarşideki sırasına göre meclistekilere kürkler giydirilmiş, Şehzade Mehmed, Mustafa ve Bayezid'e keseler içinde birer Mushaf-ı Şerif ve Şehzade Süleyman'a da donanmış bir at hediye edilmişti. Ardından devlet erkanın şehzadelere Harem-i Hümayun kapısına kadar eşlik etmesiyle davetliler hanelerine çekilmiştir.⁵⁴

Güçlü bir hattat olduğu bilinen III. Ahmed⁵⁵, âdet olduğu üzere çocuklarının okuma-yazma eğitimini en iyi şekilde almalarını sağladığı gibi onların güzel yazıda da mahir olmalarını istemişti. Bu amaçla talik hattını meşk ettiği⁵⁶ Ekşiaşzâde Veliyyüddin Efendi'yi, şehzade Mustafa için de hüsn-i hatt hocası olarak tutmuştu. Böylece Sultan Mustafa şehzadelik döneminde devrin büyük talik ustası Veliyyüddin Efendi'den ders alma imkânı buldu ve saltanatı döneminde hatt-ı hümayunlarının tamamına yakını bu hatla kaleme aldı. Veliyyüddin Efendi, Durmuş-zâde Ahmed Efendi'den talik hattını öğrenmişti ve bu hatta “*imâd-ı sâni*” ve “*şeyhü'l-hattâtîn*” olarak isimlendirilecek yüksek bir seviyeye ulaşmıştı.⁵⁷ Meslek hayatında da ilmiye silkinde ilerleyerek öğrencisi III. Mustafa'nın saltanatında Şeyhülislamlığa kadar yükselmiş ve bu görevi sırasında ilerleyen yaşı sebebiyle vefat etmişti.⁵⁸ Diğer taraftan III. Mustafa'nın Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den de yine hatt meşk ettiği belirtilir.⁵⁹

1.1.2.3. Babasının Peşinde Bir Şehzadelik

III. Ahmed, katıldığı pek çok faaliyete şehzadelerini de dahil etmek konusunda istekliydi. O'nun haremi ve çocuklarını yanına aldığı dönemlik gezilerinin ve eğlence türünden çeşitli aktivitelerinin şehzadeleri için de keyifli anlar olduğu muhakkaktır.

⁵³ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1236.

⁵⁴ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1236.

⁵⁵ Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 73-76.

⁵⁶ Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 76.

⁵⁷ Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 691; Tahsin Özcan, “Veliyyüddin Efendi”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 40-42; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 37; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1660-1661; Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi*, Haz. Tahir Güngör, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 649 (Bundan sonra “Hâkim Efendi, *Tarih*” şeklinde verilecektir.)

⁵⁸ Veliyyüddin Efendi, şeyhülislamlığa atandığı sırada hasta olduğu için şeyhülislamların padişah huzurunda giymeleri âdet olan şeyhülislamlık kürkü (ferve-i beyzâ) ilk defa olarak konağına gönderilmişti. Bu durum bir yanıla III. Mustafa'nın hatt meşk ettiği hocasına gösterdiği hürmeti de yansıtır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 880; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 37; Özcan, “Veliyyüddin Efendi”, s. 40.

⁵⁹ Kemal Beydilli, “Mustafa III”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 282.

Şehzade Mustafa da artık büyümeye ve okuma-yazma eğitimi almaya başladığı evrede, kardeşleriyle birlikte babasının pek çok faaliyetine dahil edildi. Şehzadelikteki bu tür faaliyetlerin O'nun hem kişiliği hem de gelişimi üzerinde ciddi bir etkiye sahip olması kuvvetle muhtemeldir.

Söz konusu süreçte Şehzade Mustafa'nın babası Sultan III. Ahmed'in haremینی de yanına almasıyla dahil olduğu faaliyetlerden birisi 5 Mayıs 1721'de (8 Receb 1133) lale donanmasını izlemek için Beşiktaş'taki Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın yalısına gitmesidir. Padişah gündüzleri tertip edilen çeşitli eğlencelerle vakit geçirirken geceleri lale donanmasının keyfini çıkarıyordu. Bu arada İbrahim Paşa da gündüzleri İstanbul'daki sarayında devlet işleri ile meşgul olurken geceleri yakındaki diğer bir yalısında ikamet ediyordu. III. Ahmed, on gün kadar harem halkıyla kaldığı yalıdan ayrılırken, İbrahim Paşa, padişahın kız kardeşlerine ve kızlarına, şehzadeler Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid ile diğer harem halkına hem nakdi hem de çeşitli mücevher ve kumaşlardan müteşekkil aynî hediyeler verdi.⁶⁰

III. Ahmed, katıldığı pek çok faaliyete şehzadelerini de dahil ediyordu. Bunlardan başlıcası kış aylarında yapılan helva sohbetleriydi. “*Hadd ü pâyânı bulunmayan leyâlî-i hengâm-ı şitâya mahsus olan*” ifadeleriyle uzun kış gecelerine mahsus olduğu söylenen helva sohbetlerinin “*çâşnî ve lezzeti evkât-ı sâirede bulunmadığı*” belirtilir. Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın sarayında tertip ettiği bu sohbetlere Ocak/Şubat 1723'te (Rebiülahir 1135) başlandı ve bu ilk yıldaki sohbetlere Sultan III. Ahmed de şehzadeleri ve bazı hanım sultanlarla birlikte katıldı. Padişah ve şehzadeleri bir hafta kadar kaldıkları Sadrazam sarayında gece ve gündüzleri bu şekilde keyifli vakitler geçirdiler.⁶¹

Helva sohbetlerine ilerleyen yıllarda da devam edildi. Nitekim 3 Ocak 1724'te (6 Rebiülahir 1136) Sultan III. Ahmed yine şehzadelerini ve bazı hanım sultanları da yanına alarak İbrahim Paşa'nın sarayına gitmiş ve altı gün kadar burada kalarak hem sohbetler hem de türlü eğlencelerle vakit geçirmişlerdi.⁶² Benzer şekilde bir sonraki yıl yine aynı günlerde III. Ahmed şehzadeler ve bazı hanım sultanlarla Sadrazamı ve damadı İbrahim Paşa'nın sarayına gitmişti. 25 Aralık 1724'teki (8 Rebiülahir 1137) bu ziyaret önceki yıllardaki gibi bir hafta kadar sürmüştü.⁶³

⁶⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1221-1222.

⁶¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1312.

⁶² Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1344.

⁶³ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1417.

Müteakip senelerde helva sohbetlerinin ilgi ve beğeni toplamaya devam ettiği görülür. Nitekim “*Nev-bahârın gerçi seyr-i gülşen ve sahrâsı var. Fasl-ı sermânın ve lâkin sohbet-i helvâsı var.*” beytiyle anlatılan ve kış mevsiminin bir güzelliği olarak görülen sohbetler, artan kişi sayısı ile önemli bir eğlence faaliyeti olmuş ve rağbet görmüştü. 18 Ocak 1726’da (14 Cemaziyelevvel 1138) damadı Sadrazam İbrahim Paşa’nın sarayına geçen yıllardaki gibi şehzadeleri ve haremiyle giden Sultan III. Ahmed on üç gün burada ikamet etmişti. Bu süre zarfında sohbetlere Sadrazam İbrahim Paşa’nın damadı Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, Sadrazam damadı ve Kethüdası Mehmed Paşa, Sadrazam İbrahim Paşa’nın yeğeni ve padişah damadı Tevkiî Ali Paşa ve yine padişah damadı Küçük Osman Paşazade Ahmed Paşa da katılmıştı. Hepsi padişah huzurunda usta saz sanatçıları ve oyuncularıyla vakit geçirmişler ve eğlencelerin mutluluğunu doyasıya yaşamışlardı. Bu sırada dokuz yaşına giren Şehzade Mustafa da yine kardeşleriyle babasının eşliğinde sohbetlere katılmış ve geniş bir eğlence topluluğunun parçası olmuştu.⁶⁴ Muhtemeldir ki bu keyif dolu günler O’nun hep mutluluk ve özlemle hatırladığı dönemlerdi.

Helva sohbetleri devlet erkanı tarafından da beğenilen bir meclis haline gelmişti. Artık kışın sadrazam sarayı dışında da helva sohbetleri icra ediliyor ve pek çok ileri gelen devlet adamı bu meclislere katılıyordu. Nitekim 8 Aralık 1726’da (13 Rebiülahir 1139) bu defa Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa’nın ev sahipliğinde; Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi, Sabık İstanbul Kadısı ve İmam-ı Evvel-i Şehriyârî Abdurrahman Efendi, Defterdar Hacı İbrahim Efendi, Reisülküttab Mehmed Efendi, Defter Emini Hacı Mustafa Efendi, Râşid Mehmed Efendi, Pirizade Sahib Mehmed Efendi gibi gerek askeri gerekse ilmiye ve kalemiye mensubu farklı görevlerden üst düzey idareciler toplanmıştı. Burada bazı meclis üyeleri mevsime uygun güzel şiirler okumuşlar ve bu yolla caizeler almışlardır. Yemekler yenip, sazlarla güzel şiirler okunduktan sonra meclis dağılmış, Sadrazam ise eşiyle birlikte damadının evinde kalmıştı. Ardından benzer bir helva sohbeti Sadrazam İbrahim Paşa’nın damadı Kethüda Mehmed Paşa’nın Uzunçarşılı yakınlarındaki hanesinde yapılmıştı. 15 Aralık 1726’da (20 Rebiülahir 1139) ise bu sefer Sultan III. Ahmed şehzadelerini de yanına alarak, Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın hanesine gitmişti. Birkaç gün sonra da (23 Aralık / 28

⁶⁴ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1473.

Rebiülahir) Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın hanesine gidip gece saraya dönmüştü.⁶⁵ Dahası yine aynı kış helva sohbeti maksadıyla Sultan III. Ahmed, şehzadeleri ve haremiyle Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın sarayına gitmiş, burada kaldığı birkaç gün boyunca hem helva sohbetlerinde bulunmuş hem de süregiden İran harpleriyle ilgili konuları konuşmuşlardı.⁶⁶

Ertesi yılda da helva sohbetleri devlet erkanının ve sanat erbabının katılımıyla farklı mekanlarda yapılmıştı ve bu vesileyle Şehzade Mustafa kış mevsiminin bu keyifli ortamını yaşama imkânı bulmuştu. 3 Kasım 1727'de (18 Rebiülevvel 1140) Sadrazam İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmed Efendi, Sadrazam Paşa başta olmak üzere diğer meclis ehli devlet erkanını ve ulemadan belirli kimseleri çağırılmıştı. Sohbetlerde sanat erbabı hünerlerini göstermiş ve Sadrazam tarafından verilen çeşitli maddi ihsanları almışlardı. Sonrasında yemekler yenmiş ve kâh saz ustalarıyla kâh efsane anlatanların konuşmalarıyla helvalar yenip sohbetler edilmişti. Ertesi gün de aynı meclise Sultan III. Ahmed şehzadelerini de alarak katılmış ve gece geç saatlere kadar mecliste keyifli vakitler geçirmişlerdi.⁶⁷ Yaklaşık bir buçuk ay sonra yılın en uzun gecelerinde de helva sohbetleri yapılıyordu. Bu sefer Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, konağına Sadrazam İbrahim Paşa ve diğer devlet erkanını davet etmişti. Eşiyle birlikte gelen Sadrazam Paşa, meclis ahalisinin kendisine sunduğu nadide gazel ve kasidelere nazar etmiş, sohbet ve müzikle vakit geçirerek geceyi orada geçirmişti. Ertesi gün Sultan III. Ahmed, şehzadelerini de yanına alarak meclise katıldı. Hatta 26 Aralık'ta (12 Cemaziyelevvel) Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın geçen yıllardaki gibi daveti üzerine yine şehzadeleri ve haremini de yanına katarak sadrazam sarayına gitmiş ve on beş gün burada ikamet etmişti.⁶⁸ Yaklaşık on bir yaşındayken bu eğlenceli faaliyetlere katılan Şehzade Mustafa, bu vesilelerle hem çokça mekân değiştirme fırsatı buluyor hem de buralardaki sanat ve sohbet iklimini yaşama ve farklı kişileri müşahade etme fırsatı bulmuş olmalıdır.

Şehzade Mustafa, babası III. Ahmed'in hükümdarlığı sürecinde çeşitli kutlama, tören ve ziyaretlere de katılma imkânı da buluyordu. Zira III. Ahmed bu gibi faaliyetlere şehzadelerini de genelde dahil ederdi. Bunlardan birisi 10 Ekim 1726'da (13 Safer 1139) şehzadeleriyle Eski Saray'a (Saray-ı Atik) yaptığı ziyaretti. Buna göre 2 Haziran 1726'da

⁶⁵ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1521-1522.

⁶⁶ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1529.

⁶⁷ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1577.

⁶⁸ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1578.

(1 Şevval 1138) Eski Saray'daki Teberdârân Odası yanmış ve yeniden inşasını padişahın izniyle Sadrazam Damad İbrahim Paşa üstlenmişti.⁶⁹ Binanın inşası tamamlandıktan sonra İbrahim Paşa, padişahın yenilenmiş halini görmesini, bir nevi yaptırdığı eseri takdir etmesini istemişti. III. Ahmed de şehzadeleriyle birlikte söz konusu tarihte Saray-ı Atik'e giderek yenilenen Teberdârân Odası'nı ziyaret etti. Buhurların yakıldığı mekânda kahveler ve şerbetler içildikten sonra yenilenmiş hali gezildi. Ardından sarayda tertip edilen cirid oyunu izlenip Sadrazam İbrahim Paşa tarafından padişah ve şehzadelere hediyeler sunulmasıyla ziyaret sona erdi.⁷⁰

Havaların ısınmaya başlaması ve artan nemle birlikte III. Ahmed havası daha ferah yerlere göçe gider ve genellikle şehzadelerini ve haremینی de yanına alırdı. Nitekim 27 Haziran 1727'de (8 Zilkade 1139) Sadrazam İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Sahilsaray'na gittiğinde de şehzadelerini yanına almıştı. Bu ikameti sırasında, Sadrazam İbrahim Paşa'nın tavsiyesi üzerine Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa tarafından bir ziyafet için davet edildi. Nitekim Kaptan Paşa'ya, cedit Sadrazam Kara Mustafa Paşa'dan Kuruçeşme'deki Tırnakçı Yalısı'nın arkasında bulunan ve Boğaz'ı yukarıdan gören oldukça güzel bir tepelik alan intikal etmişti. Sadrazam Paşa, bu mahalde bir kasır inşa ettirmesini ve Beşiktaş'ta olan padişahı çağırarak bu mekânda bir ziyafet vermesini Kaptan Paşa'ya işaret etmiş, Kaptan Paşa da derhal kasır inşaatını başlatarak 16 Temmuz'da (27 Zilkade) padişahı davet etmişti. Sadrazam ve sair vezirlerin hazır olduğu mahalle Sultan III. Ahmed şehzadelerini de yanına alarak gitti. Havası ve manzarası gayet hoş olan mekânda yemekler yenilip keyifli vakit geçirildikten sonra III. Ahmed şehzadeleriyle beraber Beşiktaş'taki Sahilsaray'a geri döndü.⁷¹

III. Ahmed'in şehzadeleriyle beraber yaptığı ziyaretlere verebileceğimiz bir diğer örnek de, 1 Ocak 1728 (18 Cemaziyevvel 1140) tarihinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği kasra yapılan ziyaretti. Buna göre İbrahim Paşa, Topkapı yakınındaki bir metrukata satın almış ve burasını genişleterek kendisi için bir kasır inşa ettirmişti. İçerisinde türlü meyve ağaçları bulunan ve şehirde bir benzerinin olmadığı belirtilen kasra "Vezirbahçesi" denilmişti. Bu oldukça gösterişli olduğu tahmin edilecek kasrı ve

⁶⁹ Dönemin vakanüvisi Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, İbrahim Paşa'nın Teberdârân Odası'nı eskisinden daha geniş ve güzel yaptırdığını, hamamı olmayan bu mekâna hamam yaptırdığını, kendilerine mahsus bir yeri olmayan zabıtlar için ayrı bir mekân yaptırdığını ve bir mutfağı da genişlettiğini belirtir. Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1514.

⁷⁰ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1514-1515.

⁷¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1551-1552.

bahçesini “*seyr ü temâşâ*” maksadıyla III. Ahmed söz konusu tarihte, şehzadelerini de yanına alarak bir ziyaret gerçekleştirdi. Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, Musahip Mehmed Paşa, Tevkiî Ali Paşa ve Küçük Osman Paşazade Ahmed Paşa’nın da bulunduğu mekânda III. Ahmed ikindiye dek vakit geçirip dinlenmişti.⁷²

Şehzade Mustafa, kardeşi Numan’ın bed-i besmele töreninde de diğer kardeşleri Süleyman, Mehmed ve Bayezid ile hazır bulunmuştu. 22 Ekim 1727 (6 Rebiülevvel 1140) Çarşamba günü başta Sadrazam ve Şeyhülislam olmak üzere diğer vezirler, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Nakibüleşraf Seyyid Zeynelabidin Efendi, Ayasofya Şeyhi İspirîzade Efendi, Yeniçeri Ağası, Defterdar Efendi ve Reisülküttab Mehmed Efendi gibi ileri gelen erkan-ı devlet, sabah namazını Ayasofya Camii’nde eda ettikten sonra Topkapı Sarayı’na geçmişler ve şehzadeler Mustafa, Bayezid ve Süleyman’ı karşılaşmışlardı. Bu sırada şehzadeler ferâce ve samur kürkler giymiş, başlarına sorguçlu destar sarmışlardı. Arkalarından şehzade Numan’ın lalasıyla beraber gelmesiyle törenin yapılacağı İncili Köşkü’ne geçildi. Şehzadeler köşk önüne varınca, Sadrazam İbrahim Paşa kiminin koluna girmiş kimisini de kucağına alarak atlarından inmelerine yardım etti. Ardından İncili Köşkü’nde Şeyhülislam ve Şehzade Numan, padişah huzurunda ders talimi yapıp, akabinde de Ayasofya şeyhinin dua etmesiyle ders tamamlandı. Şehzade Numan’a ders talim ettirmek üzere namzed kılınan Abdurrahman ve Sahib Mehmed Efendilere samur kürkler giydirilmesinden sonra kurulan çadırlarda yemekler yendi. Ardından şehzadeler, peykler ve solaklar eşliğinde saraya dönerken Hazineci Ağa da çevreye gümüş saçıyordu. Sarayda ise pilav ve zerde ikramlarının yapılmasıyla tören de tamamlanmış oldu.⁷³

III. Mustafa’nın şehzadeliği döneminde gemilerin denize indiriliş törenlerine katıldığı da olmuştu. Bu amaçla 30 Ağustos 1728’de (24 Muharrem 1141) tertip edilen bir tören Tersane-i Amire’de gerçekleştirilmişti. Sultan III. Ahmed, şehzadeleriyle seher vaktinde Tersane-i Amire’ye geçmiş ve burada inşa edilen üç ambarlı kalyonun denize indirilişini izlemişti. Bu sırada Sadrazam, Şeyhülislam ve diğer vezirler eski üç ambarlı kalyondan töreni izliyordu. Söz konusu kalyonun denize indirilmesiyle Kaptan Paşa’ya samur kürk giydirilirken diğer tersane çalışanlarına da hilatler giydirildi.⁷⁴

⁷² Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1579.

⁷³ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1560-1561.

⁷⁴ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1606.

Şehzade Mustafa'nın bu süreçte katıldığı törenlerden birisi de, vaktiyle vakanüvis olarak da hizmet veren Râşid Mehmed Efendi'nin Afgan Şahı Eşref Şah'a elçi olarak gönderilmesi vesilesiyle tertip edilen törendi. Buna göre İran'la varılan anlaşma sonrasında iki taraf birbirilerine elçiler gönderiyor, bu amaçla Osmanlı Devleti'nin elçiliği de Sadrazam İbrahim Paşa'ya yakın olan Râşid Mehmed Efendi'ye veriliyordu. Bu amaçla Râşid Mehmed Efendi'ye Mekke-i mükerrerme rütbesi ile elçilerin seyfiyeden olması âdetine binaen Rumeli Beylerbeyliği payesi tevcih edildi. Tertip edilen elçi alayı ise 3 Ağustos 1729'da (8 Muharrem 1729) yapıldı. Sultan III. Ahmed, İran'a gönderilen Râşid Mehmed Efendi'nin üç yüz kişiden fazlaca alayını izlemek için şehzadeleriyle Dolmabahçe'deki kasra gitti. Burada Sadrazam ve sair devlet erkânı hazır bulunmuş ve kendisi de şehzadeleriyle alayı izlemişti. Râşid Mehmed Efendi, padişah huzuruna yaklaşınca atından inerek yer öptü ve kendisine hilat giydirildi. Ardından Sadrazam İbrahim Paşa'nın padişahın name-i hümayununu Râşid Efendi'nin eline vermesiyle Üsküdar'a yollandı.⁷⁵

Babasının saltanatında rahat ve hareketli bir şehzadelik süreci geçiren III. Mustafa, bu süreçte kardeşleriyle birlikte pek çok aktiviteye katılıyor, farklı mekanlarda birçok kişi ve olayı müşahede imkânı buluyordu. Geçirdiği bu rahat ve faal şehzadelik sürecinde şüphesiz ki babası III. Ahmed'in katkısı büyüktü. O'nun oldukça faal bir padişah olması ve şehzadelerini çeşitli aktivite, tören ve kutlamalara dahil etmedeki isteği, III. Mustafa'nın şimşirliğe kapalı bir şehzadelik yerine yukarıda bahsettiğimiz şekilde aktif bir süreç geçirmesine imkân tanımıştı. Ancak babası III. Ahmed'in 1730'daki Patrona Halil isyanıyla tahttan indirilmesi Şehzade Mustafa için oldukça zorlu bir dönemi de başlatmış oldu.

1.1.2.4. Şimşirlikte Geçen Kasvetli Yıllar

Patrona Halil isyanının esnaf ve halk arasında kısa sürede yayılmasıyla isyancıların istekleri kabul edilmek zorunda kalındı. Bu sebeple talep ettikleri Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Sadrazam damadı Kaymak Mustafa Paşa ve Sadaret Kethüdası ve aynı zamanda Sadrazam damadı olan Mehmed Paşa'nın cesetleri kendilerine verildi. Ancak III. Mustafa'nın, kucağında sünnet olup bed-i besmeleye başladığı, törenlerde en

⁷⁵ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1610-1611; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 172-186; Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 5, s. 2436-2458.

yakınında olup gerek sarayında gerekse çeşitli köşklerinde konakladığı Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın katledilmesi isyana son vermedi ve nihayetinde olaylar III. Ahmed'in tahttan indirilmesine kadar ilerledi. Sultan III. Ahmed, kendisi ve çocuklarına dokunulmaması yönünde güvence alarak 2 Ekim 1730 gecesi (19 Rebiülevvel 1143) tahtı kardeşi II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud'a bırakmak durumunda kaldı. Nitekim III. Ahmed, Mabeyn Kapısı yanında oturduğu yere Şehzade Mahmud'u getirterek tahta oturttu, biat ederek hayır duası ve nasihatte bulundu.⁷⁶ Hemen ardından şehzadelerine de işaret edip Sultan Mahmud'un elini öptürdü ve böylece eski padişah ve şehzadeler yeni padişaha biatlerini ettiler. Ardından sabık padişah “*şehzâdeleri ile mekân-ı mu'ayyenlerine revân*” oldu. Böylece III. Ahmed için yirmi yedi yıllık saltanat son bulurken hem kendisi hem de şehzadeleri için şimşirlik yılları başladı. Padişahın kadınları ise Eski Saray'a gönderildi.⁷⁷

III. Mustafa'nın şimşirlik yıllarına dair bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Burasını sessiz ve insanlardan uzak bir mekân olarak gördüğüne dair bir izlenimi vardır.⁷⁸ O'nun bu yıllarda pek çok şehzade gibi ciddi sıkıntılar yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira O, babasının saltanatında büyük ilgi-alaka ve hareketliliğin içine doğmuşken artık bunlardan uzakta, isyanla neticelenen bir dönemin devr-i sâbıkı haline gelmişti. Bu süreçte ailesinden peş peşe kayıplar yaşadı. Özellikle on beş yaşında olduğu 1732 yılı oldukça trajikti. Bu yıl annesi Mihrişah Emine Sultan'ı kaybettiği gibi⁷⁹ kız kardeşleri Ümmü Gülsüm, Ümmü Seleme ve Emine Sultanları da kaybetti. Bu kayıpları III. Ahmed'in en büyük erkek çocuğu ve III. Mustafa'nın da anne bir ağabeyi Şehzade

⁷⁶ Şehzade Mahmud'un sağ koluna Şehzade Süleyman, sol koluna Şehzade Mehmed girmişti. Destârî Sâlih Efendi, *Destârî Sâlih Tarihi*, Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, s. 18. Bu durumda biat sırasında hazır bulunan şehzadelerin, III. Ahmed'in en büyük iki oğlu Şehzade Süleyman ve Mehmed olduğu anlaşılır.

⁷⁷ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 33; Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 52-56; Abdülkadir Özcan, “Patrona İsyanı”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 189-191; Münir Aktepe, “Ahmed III”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 37; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 205-211.

⁷⁸ III. Mustafa saltanatı döneminde talep ettiği bir cariye saraya getirilirken kimsenin görmemesi için Şimşirlik tarafından getirilmesini çünkü burasının تنها bir mekân olduğunu “...hem çimşirlik tarafından geleler, tenhadır... çimşirlik تنها, kimse yoktur, daima kapanmıştır, misafir geldik de açılır...” ifadeleriyle belirtir. Uluçay, *Harem II*, s. 23.

⁷⁹ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 81-82; Ayvansarayî Hüseyin Efendi vd., *Hadikatü'l-Cevâmî*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 62.

Süleyman ile kardeşi Şehzade Seyfeddin'in vefatları izledi.⁸⁰ Dahası yine aynı yıl Şehzade Abdülhamid'in annesi Şermi Sultan ile III. Ahmed'in bir diğer kadını Fatma Kadın da öldü. Hatta kısa bir süre sonra Nisan/Mayıs 1733'te (Zilkade 1145) III. Mustafa'nın kız kardeşi ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan da vefat etti.⁸¹ Ayrıca III. Ahmed'in birinci kadını Emetullah Sultan da muhtemelen aynı yıl vefat etti.⁸² Peş peşe gelen bu ölümleri 24 Haziran 1736'da (14 Safer 1149) babası III. Ahmed'in vefatı izledi.⁸³ Yaşadığı bu kayıplar III. Mustafa'nın şimşirlikte geçen yıllarının zorluğunu arttırmış olmalıdır. Tahta cülusunu müteakip ilk Cuma namazında başta anne ve babası olmak üzere pek çok aile ferдинin medfun olduğu Valide Camii'ne gitmesi ve burada kabir ziyaretlerinde bulunması⁸⁴ dahası kısa bir süre sonra annesi Mihrişah Emine Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman'ın anısına Ayazma Camii'ni inşa ettirmesi, bu süreçte yaşadığı kayıpları her zaman hatırında tuttuğuna delâlet eder.⁸⁵

III. Mustafa, şimşirlik yıllarında hemen hiç görünmüyor, kayıtlara ancak mütad hale gelen çeşitli ihsanlarda ve genellikle *şehzâdegân* ismi altında yansiyordu. Kayıtların ekseriyeti şehzadelere Ramazan aylarında verilen ıydiyelerdi. Bu ıydiyeler genellikle *destar, kavukluk çuka, serpuşluk çuka, kırmızı fes, çakşırılık çuka, elvan çuka serpuş, elvan taraklı atlas, taraklı atlas boğça, donluk şal kuşak, Rumi diba* ve *çuka kavuk* türü eşyalardı.⁸⁶ Bu gibi mütad verilere ek olarak I. Mahmud döneminde cariyelerin harem dairelerindeki dağılımlarını gösteren bir kayıttan kendisine hizmet etmek üzere on üç cariye tahsis edildiği de görülür.⁸⁷

Diğer taraftan kayıtlarda pek fazla görünmemesine rağmen III. Mustafa'nın şimşirlikteki ilerleyen yıllarında yaşadığı bir hadise O'nu hem üzmüş hem de endişeye sevk etmiş olmalıdır. Zira kendisinden üç hafta kadar önce dünyaya gelen, beraber sünnet

⁸⁰ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 178-179. Subhî Efendi, Şehzade Süleyman'ın çiçek hastalığından öldüğü bilgisini verir. Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 178. Çağatay Uluçay, Ümmü Gülsüm Sultan'ın acılarına dayanamayarak vefat ettiğini kaydeder. Uluçay, *Padişahların...*, s. 86.

⁸¹ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 198. Uluçay, Fatma Sultan'ın ölüm tarihini 17 Receb 1145 (3 Ocak 1733) olarak verir. Ayrıca Fatma Sultan'ın 1730 isyanından sonra kocasının katledilmesi ve mallarının zapt edilmesinden sonra acılarına dayanamayarak vefat ettiğini belirtir. Uluçay, *Padişahların...*, s. 81, 83-85.

⁸² Uluçay, *Padişahların...*, s. 79-80.

⁸³ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 300-301;

⁸⁴ Cem Görür, "Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıkları", *History Studies*, Cilt 10, S. 9, Ankara 2018, s. 150.

⁸⁵ Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 39.

⁸⁶ TS.MA.d 2391.0009.004; TS.MA.d 2395.0009.003; TS.MA.d 2397.0009.003; TS.MA.d 2398.0009.003; TS.MA.d 2399.0009.004; TS.MA.d 2400.0009.004; TS.MA.d 2401.0015.005.

⁸⁷ Uluçay, *Harem II*, s. 20.

olup birlikte okumaya başladıkları ve daha bunun gibi pek çok faaliyete birlikte katıldıkları ağabeyi Şehzade Mehmed, 22 Aralık 1756 (29 Rebiülevvel 1170) gecesi güneşin doğmasına yakın vakitte vefat etti.⁸⁸ Bu ölüm halk arasında III. Osman'ın suikastı olarak yayılmış, Sadrazam Bahir Mustafa Paşa vasıtasıyla Şehzade Mehmed'in öldürüldüğü söylenmişti. Zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü belirtilen Şehzade Mehmed bu sırada kırk yaşına girmek üzereydi ve tahttaki III. Osman'dan sonra hanedanın en büyük erkek üyesiydi.⁸⁹ Bu ölümün III. Mustafa'yı oldukça endişelendirdiği, zehirlenme korkusuyla bazı ilaçlar aldığı, hatta bağışıklık kazanmak için vücuduna düşük miktarlarda zehir zerk ettiği ve bu yüzden soluk bir benze sahip olduğu söylenir.⁹⁰ Tüm bu iddialar bir yana bu ölüm O'nu tedirgin ettiği kadar kaderinde de belirleyici oldu. Zira kendisinden üç hafta önce doğan Şehzade Mehmed'in vefatıyla artık ekber şehzade oluyor ve kendisine taht yolu açılıyordu. Nihayetinde 30 Ekim 1757'de III. Osman'ın vefatıyla da yirmi altıncı Osmanlı padişahı olarak tahta oturdu.

⁸⁸ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 409-410.

⁸⁹ Uzunçarşılı, bu ölümün Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa'nın desteğiyle olduğunu, bu suretle Şehzade Mehmed'in III. Osman tarafından zehirletildiğini aktarır. Buna göre III. Osman, Şehzade Mehmed'i öldürmeyi düşünmüş ve bu iş için öncelikle Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya fikrini söyleyerek teklifte bulunmuş; ancak Ali Paşa'nın bunu reddetmesinden sonra aynı teklifi daha sonradan Sadarete getirdiği Köse Bahir Mustafa Paşa'ya yapmıştı. Mustafa Paşa'nın bu teklifi kabul etmesiyle Şehzade Mehmed zehirlenmek suretiyle öldürülmüştü. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara ..., s. 372-378; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 337-340. Diğer taraftan dönemin vakanüvisi Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin Şehzade Mehmed'in vefatını, onun öldürülmüş olabileceği yönündeki iddiaları çürütmeye çalışırcasına bir gayretle aktarması dikkat çekicidir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 409-413.

⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 340, 341; Beydilli, "Mustafa III", s. 282.

1.2. CÜLÛSU

1.2.1. Cülûs Merasimi ve İlk Günleri

Sultan III. Osman, bir süredir devam eden hastalığının şiddetlenmesi neticesinde 30 Ekim 1757 (16 Safer 1171) Pazar gecesini vefat etti.⁹¹ Bu fevkalade önemli haberin Sadrazam Sarayı'na iletilmesi üzerine Ragıb Paşa, cülûs-ı hümayun töreni ve III. Osman'ın cenazesinin kaldırılması işlemlerini Sadaret Kethüdası'na ve Reisülküttab Efendi'ye havale ederek vakit kaybetmeden Topkapı Sarayı'na gitti. Sünnet Odası'nda Darüssaade Ağası Ebukof Ahmed Ağa ile gerçekleştirdiği görüşmeye Şeyhülislam Damadzâde Feyzullah Efendi ile Kaptan-ı Derya Ali Paşa da katıldı. Ardından acele gelmeleri istenilen Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ve Nakibüleşraf Efendi ile Yeniçeri, Cebeci, Topçu ve Toparabacı Ağaları da gece yarısı Sünnet Odası'ndaki bu toplantıya dahil oldular.⁹² Bir süre sonra Darüssaade Ağası Ebukof Ahmed Ağa, Şimşirlik'teki ekber şehzade Mustafa'yı getirmek üzere buradan ayrıldı ve az sonra Şehzade Mustafa, sağ koluna Darüssaade Ağası, sol koluna Silahdar Ağa girdiği halde Sünnet Odası'nın diğer kapısından içeri girdi. Burada O'nu Sadrazam Ragıb Paşa, Şeyhülislam Damadzâde Feyzullah Efendi, Vezir Kaptan-ı Derya Ali Paşa, sabık Rumeli Kazaskeri Abdürrahim Efendi, Rumeli Kazaskeri Karabekirzâde Efendi, sabık Anadolu Kazaskeri Mehmed Sâlih Efendi, sabık Anadolu Kazaskeri Veliyyüddin Efendi, Anadolu Kazaskeri Çelebizâde Âsım İsmâil Efendi, Nakibüleşraf ve İstanbul Kadısı Şerif Mehmed Molla Efendi ve Yeniçeri Ağası hürmetle karşıladı. Erkana “*sabahlar hayr ola*” diyerek selam veren Mustafa'yı öncelikle Sadrazam Paşa etek öperek selamladı, ardından Şeyhülislam Efendi, Kaptan Paşa, Silahdar Ağa ve buradaki diğer erkan etek öperek hürmetlerini

⁹¹ III. Osman'ın hastalığı 15-24 Eylül 1757 (1-10 Muharrem 1171) tarihlerinde artmaya başladı ve Ekim ayının ortalarından (Safer ayının ilk günlerinden) itibaren sağlığı ciddi şekilde bozuldu. Hatta 21 Ekim'de (7 Safer) Cuma selamlığı için Ayasofya Camii'ne güçlükle giderken, 28 Ekim'deki (14 Safer) Cuma selamlığına gidememişti. TS.MA.d 2402/47; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 459; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 2; Fikret Sarıcaoğlu, “Osman III”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 458.

⁹² Üzeyir Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 24-25. III. Mustafa Ruznamesi'nde, bu toplantının Has Oda Hazinesi (Mukaddes Emanetler Hazinesi) önündeki Arslanhane'de (Arzhane) yapıldığı ifade edilir. İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 2. Mehmed Âkif Bey'in teşrifatçılık vazifesi sırasında tuttuğu ve Üzeyir Yıldırım tarafından çevirisi yapılan teşrifat defteri (Sadaret 350 numaralı teşrifat defteri) ile yine Mehmed Âkif Bey'in kale aldığı Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis isim eserinde, III. Mustafa'nın cülûs merasimi hemen hemen aynı şekilde yazılmıştır. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, vr. 1b-5b. Bu sebeple burada Üzeyir Yıldırım tarafından yapılan çeviriyi kullanıyoruz.

gösterdi. Hemen ardından III. Mustafa, Sadrazam Paşa'ya sarâser kaplı sevb samur kürk, Şeyhülislam Efendi'ye bir sevb ferve-i beyzâ, Vezir Kaptan Paşa'ya sevb serâser kürk ihsan edip doğruca Hırka-i Şerif Odası'na gitti ve burada bir süre namaz kılıp dua etti. Bu arada âdet olduğu üzere Babüssaade Kapısı önüne biat töreni için “*altun taht-ı hümayun*” yerleştirilirken⁹³ tören için daha önceden divan çavuşları ve çukadarlar tarafından ilmühaberlerle davet edilen ulema, müderrisler, kapıkulu sipahilerinin tüm bölük ağaları, bütün ocakların ağa ve zabitleri, Mir'alem-i Şehriyari, Başkapıcıbaşı Ağa ile Dergah-ı Ali kapıcıbaşıları, Müteferrikabaşı Ağa ile tüm müteferrikalar, Defterdar Efendi ile cümle Hâcegân-ı Divan, Tevkii Efendi, Defter Emini Efendi, Defterdar-ı Şikk-ı Evvel ve Defterdar-ı Şikk-ı Sani Efendiler “*mu'âyede tertibi vechi üzere*” yerlerini aldılar.⁹⁴

Hazırlıkların tamamlandığı haberinin Enderun'a bildirilmesi ve III. Mustafa'nın hamamda abdest alıp sabah namazının kılınmasının ardından III. Mustafa, Babüssaade'den gelip taht-ı hümayuna cülûs ederek alkışlandı.⁹⁵ Evvela Nakibüleşraf Şerif Mehmed Molla Efendi'nin etek öpmesiyle alkış tutuldu ve bir süre ayakta dua etti. Bu sırada Sadrazam, Şeyhülislam ve bi'l-cümle ulema Divanhanede'deki yerlerinden çağırılarak geldiler. Nakibüleşraf Efendi'nin duasını bitirmesiyle önce Sadrazam Ragıb Paşa “*zemîn-bûs*” edip taht-ı hümayunun sağ tarafında yerini aldı, ardından Şeyhülislam Feyzullah Efendi “*girîbân-bûs*” ederek yani III. Mustafa'nın yakasını öperek Sadrazam Paşa'nın sağına geçti. Müteakiben Kaptan Paşa, kazaskerler, önde gelen ilmiye mensupları, defterdar efendi, bi'l-cümle hâcegân-ı dîvân ve ocak ağaları ile diğer erkanın biatlerini sunmasıyla merasim tamamlandı.⁹⁶

⁹³ Babüssaade Kapısı önüne altın taht kurulurken III. Mustafa, mütad üzere Hazine Kethüdası'na 50 kuruş, Dülbend Ağası'na 50 kuruş, Sarıkçıbaşı Ağa'ya 33 kuruş 40 akçe ihsanda bulundu. Yine bu sırada “*Gügümcübaşı ve Yazıcıbaşı'na ikişer bin, sair yüz on neferatına biner akçeden 950 kuruş*”, “*Zülüflü Teberdarlar Kethüdası'na bin, Yüz on dokuz neferatına beşer yüz akçeden 504 kuruş 20 akçe*” ihsan verdi. TS.MA.d 2402.0048.008.

⁹⁴ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 25-26; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 450-451, 466-467. Ulemâ-i izam “*örf ve muvahhidî*”, diğerleri “*dîvânî*” elbiselerini giymişlerdi. Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 25.

⁹⁵ Türkçe övmek, şükr etmek anlamındaki *alkamak* kökünden gelen *alkış* kelimesi, Osmanlı devlet teşrifatinin esas unsurlarından birisiydi. Çeşitli merasimlerde Divan-ı Hümayun çavuşlarının bir ağızdan yüksek sesle söyledikleri sözlere alkış denirdi. Özellikle padişahlar tahta oturduğunda veya teşrifata göre kalkıp oturması gerektiğinde ya da ata bindiklerinde çavuşlar “*hareket-i hümayun padişahım, devletle bin yaşa*”, “*istirahat-ı hümayun padişahım, devletle bin yaşa*”, “*aleyke Avnullah*”, “*Maşallah, mağrur olma padişahım, sen büyük Allah var*” şeklinde bağırlardı. Benzer şekilde Cuma Selâmlıkları'nda, bayramlarda, Kadir Gecesi'nde de çeşitli alkışlar yapılırdı. Yine Alay Çavuşları'nın muayedelerde Paşa Kapısı'nda Sadrazam Paşa'ya alkış yaptıkları da bilinir. Abdülkadir Özcan, “Alkış”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 470-471; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin...*, s. 212-216.

⁹⁶ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 26-27; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 451-452, 469; İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 2.

Yapılan cülûs töreni ile yirmi altıncı Osmanlı padişahı olarak tahta çıkan Sultan III. Mustafa, biatların tamamlanmasıyla tahttan kalkarak tüm katılımcıları selamlayıp Arz Odası'na geçti. Burada Sadrazam Ragıp Paşa arzda bulundu, ardından kendisine izin verilerek çıktı. Bu arada daha önceden gönderilen buyuruldular gereğince mûtaad olarak Sarayburnu, Tophane, Tersane, Kızkulesi ve Yedikule'den toplar atılıp cülûs haberi tellallar tarafından ilan edildi⁹⁷ ve tellâlların nidalarını III. Osman'ın cenazesi için okunan salâlar takip etti.⁹⁸

III. Osman'ın cenazesi Zülüflü Baltacılar Kapısı'nın yanındaki Kızlar Kapısı'ndan çıkarılarak mermer sütunlar altında kurulan gölgelikte gasledildi.⁹⁹ Ardından tabuta yerleştirilerek Babüssaade'deki musallaya konuldu ve III. Mustafa'nın izniyle Şeyhülislam Efendi tarafından namazı kıldırıldı. Üzerine birkaç parça Kâbe örtüsü, Yûsufi olarak ifade edilen küçük Selimî kavuk ve bir siyah sorguç konulan tabut Ortakapı'ya kadar el üzerinde taşındı. Oradan herkes atlarına binerken Saray-ı Atik teberdarları naaşı el üzerinde Bahçekapı'daki Valide Camii'ne (Yeni Cami) taşıdı. Camide bekleyen devlet erkanı naaşı tekrar ellerine aldılar ve burada III. Osman'ın cenazesi ağabeyi Sultan Mahmud'un yanına defnedildi.¹⁰⁰

Cenaze namazının ardından III. Mustafa, ata binerek Harem-i Hümayun'a döndü. Öğle namazını Hırka-i Şerif'te eda ettikten sonra Sofa'daki Havuzbaşı'na geçti ve burada Kapı Ağası'na serâser kaplı samur kürk, Silahdar Ağa'ya ise samur erkan kürk ihsan edip dinlenerek vakit geçirdi. İkinci vakti gittiği Harem-i Hümayundan yatsı namazını kılmak üzere Hırka-i Şerife gittiğinde çıktı ve burada aşır-hanlara altın ihsanında bulundu.¹⁰¹

Ertesi 31 Ekim (17 Safer) Pazartesi günü ise cülûsun ertesi günü olması hasebiyle an'ane gereği Sadrazam Paşa tarafından Yemişçiabaşı'na hazırlatılan meyve ve şükûfenin irsali gerçekleştirildi. Nitekim "*Leh-kârî*" tabaklar ve armalı tablalarda hazırlatılan otuz tabla meyve ve yirmi tabla şükûfe Telhîsî Ağa marifetiyle seher vakti padişaha arz edildi.

⁹⁷ Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın cülûsunun ilanı ile halkta bir bayram sevinci yaşandığını belirtir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 452.

⁹⁸ Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 2-3; Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 27-28.

⁹⁹ Teşrifat defterinde III. Osman'ın cenazesinin Şehremini ve Yazıcı Efendi marifetiyle gasledildiği ifade edilirken bu sırada uygulanan kadim bir gelenekten de söz edilir. Buna göre İstanbul'un fethinden beri gerek padişahların gerekse şehzadelerin naaşları gasledilmeye başlandığı sırada Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı ve Kul Kethüdası gelip mevtanın cemaline bakarlardı. Topkapı Sarayı'ndaki bu kadim an'ane III. Osman'ın cenazesinde de tatbik edildi. Böylece III. Mustafa'nın izniyle söz konusu görevliler gelip III. Osman'ın cenazesine baktı ve yerlerine dönmeleriyle birlikte gasle başlandı. Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 28. Benzer bir ayrıntıyı Hâkim Efendi de aktarır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 460.

¹⁰⁰ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 28-29; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 460-461.

¹⁰¹ Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3.

Bunu mukabil aynı gün III. Mustafa, Sadrazam Ragıb Paşa'ya mütad üzere bir adet hatt-ı hümayun gönderdi. Nitekim cülusun ertesi günü gönderilmesi âdet olan hatt-ı hümayunun saat dörtte Sadrazam Sarayı'na ulaştırılacağına haber verilmesiyle başta Kaptan Paşa, ocak ağaları ve diğer ileri gelen erkân, Sadrazam Sarayı'nın Arz Odası'nda toplandı. Beklenen hatt-ı hümayunun III. Mustafa'nın Kapıcılar Kethüdası tarafından getirilmesiyle bütün erkân ayağa kalktı ve Ragıb Paşa teslim aldığı hatt-ı hümayunu öptükten sonra Reisülküttab Efendi'ye okuttu. Ardından zarfı getiren Kethüda-yı Bevvâbîn-i Şehriyârî'ye bir samur kürk hediye edildikten sonra cümle erkâna tatlı, kahve, şerbet ve buhur ikram edilip gönderildi. Müteakiben Ragıb Paşa tarafından Kethüda Ağa'ya hatt-ı hümayuna yazılan cevabi telhis ile bin kuruş atıye verilip gönderildi.¹⁰² Öte yandan yine bu sabah III. Mustafa, Sünnet Odası'na giderek yemek yedi ve anberli kahve içti. Sonrasında Harem-i Hümayun'da bulunan ve III. Osman'dan kalan kürkleri getirterek bunları inceledi. İçlerinden bazı cinsleri Şimşirlik'teki kardeşleri Bayezid, Numan ve Abdülhamid'e beşer adet olarak verdi, Silahdar Ağa'ya da bir çılkafa kantuş kürk ihsan ederek diğerlerini Enderun Hazinesi'ne kaydetti. Öğle namazını Harem'de, ikindi namazını ise Hırka-i Şerif'te eda ettikten sonra yine aşır-hanlara altın ihsanında bulundu. Sonrasında yine Havuzbaşı'nda oturarak kahve içip ağalarla vakit geçirdi ve onlara “*birer avuç*” altın ihsanında bulunduktan sonra Harem'e döndü.¹⁰³

1 Kasım (18 Safer) Salı günü ise III. Mustafa saltanatı döneminde çokça kullanacağı Ağa Bahçesi'ne bir biniş yaptı. O burada öğle namazını kılarken, Sadrazam Ragıb Paşa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi de birlikte Sadrazam Sarayı'nın Arz Odası'nda namazlarını kılıyorlardı. Zira bugün III. Mustafa'nın mühr-i hümayunu Sadrazamı Ragıb Paşa'ya vereceği bildirilmişti. Namazlarının ardından Baltacılar Kethüdası'nın onları saraya çağırması üzerine gittikleri Ağa Bahçesi'nde III. Mustafa'nın huzuruna çıktılar. III. Mustafa mührünü elleriyle Ragıb Paşa'ya verdikten sonra ona ayrıca vezaret kürkü olarak bir samur kürk ile bir “*mükemmel*” at ihsan etti.¹⁰⁴

¹⁰² BOA, Babialı Evrak Odası (=BEO), *Sadaret Defterleri*, nr. 350, vr. 4b-5b; Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülüs...*, s. 31-32. Mehmed Âkif Bey, teşrifatçılık vazifesi sırasında tuttuğu Sadaret Teşrifat Defteri'nde, III. Mustafa'nın Ragıb Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunu anlattığı bölümün hemen başına kırmızı mürekkeple söz konusu hatt-ı hümayunun “*cülüs-ı hümayunun ertesi günü*” gönderildiğini belirtmiştir. (BOA, BEO, *Sadaret Defterleri*, nr. 350, vr. 4b.)

¹⁰³ Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3.

¹⁰⁴ Silahdar Ağa tarafından ilk seferde üç, başka bir seferde de bir adet olmak üzere toplamda dört tane mühr-i hümayun yaptırıldı. İlk olarak yaptırılan üç adet altın mühürlerden birisi bu gün Sadrazam Ragıb Paşa'ya verilirken, bir diğeri Has Odabaşı Ağa'ya, sonuncusu ise Harem-i Hümayun'a teslim edildi. Bu üç adet altın mühür de önceden kullanılan ve bozulup tekrar yapılan mühürlerdi ki kuyumcu üstadiyesi olarak

Şeyhülislam Efendi'ye de şeyhülislamlık kürkü olan ferve-i beyzâ giydirerek bir adet “ağır çapkun rahatlı ve kabralu kesmeli” at ihsanında bulundu. Ardından kendilerine izin verilerek huzurdan ayrıldılar.¹⁰⁵ III. Mustafa yine burada Şahincibaşı ve Çakırcıbaşı'na birer at ve yüzer altın ihsanda bulunup ikinci namazını kıldıktan sonra Harem'e döndü.¹⁰⁶

Ertesi 2 Kasım (19 Safer) Çarşamba günü Havuzbaşı'na giderek yemek yiyip anberli kahve içen III. Mustafa, cülûsu itibariyle içinde bulunduğu yoğun teşrifattan sıyrılmak istemiş olacak ki yanına yalnızca Silahdar Ağa ile dört Çukadar alarak Gülhane'ye gezintiye çıktı. Burada bir süre gezdikten sonra öğle vakti Harem'e geri döndü.¹⁰⁷

1.2.2. Kılıç Kuşanma Merâsimi

Osmanlı padişahları için cülûs merâsimi sonrası katıldıkları bir başka hükümdarlık töreni olan kılıç kuşanma merasimi 3 Kasım 1757 (20 Safer 1171) Perşembe günü icra edildi. Nitekim “*taklîd-i seyf*”, “*takallüd-i şemşîr*”, “*seyf-i mübârek kuşanmak*¹⁰⁸” veya “*kılıç kuşanma*¹⁰⁹” gibi çeşitli şekillerde ifade edilen ve kadim bir geleneğe dayandığı anlaşılan bu mutantan merasim ile Osmanlı padişahları, Sultan I. Ahmed'den itibaren Eyüp Sultan Türbesi'ne giderek burada Nakibüleşraf ve/veya Şeyhülislam eliyle kılıç kuşanırlar, böylece hakimiyetlerinin meşruiyetini an'anevi törenle pekiştirirlerdi.¹¹⁰ Merasimin, cülûs sonrası ikinci ile yedinci günü arasında yapılmasına özen gösterilir, özellikle ilk Cuma selâmlığından önce icra edilmesi amaçlanırdı.¹¹¹ Bu maksatla III. Mustafa'ya da cülûsu sonrasında yazılan bir telhiste kılıç

40 kuruş verildiği kayıtlıdır. Ayrıca yaptırılan diğer mühür ise elmas ve zümrüt kopçalara sahip yine altın bir mühürdü. Bu mühür-i hümayun da Harem-i Hümayun'a teslim edilmiştir. TS.MA.d 2402.0048.009.

¹⁰⁵ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 32-33; Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3. Hâkim Efendi, mühürün cülûs günü verilecekken, yenilenmesine vakit olmadığı için bugüne kaldığını belirtir. Ayrıca III. Mustafa'nın Ragıb Paşa'ya samur kürk ve müzeyyen at yanında mücevher bir hançer de ihsan ettiğini aktarır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 476-478. Öte yandan Ragıb Paşa ve Feyzullah Efendi, III. Mustafa'nın huzurundan ayrıldıktan sonra Sadrazam Sarayı'na gidip sohbet ettiler ve bu sırada mühür-i hümayunun tebrikini gösteren “*mehterhâne-i şehriyârî ve nevbethâne ve mehterhâne-i âsafâne*” nin çalındığı duyuldu. Mühr-i Hümayun'un verildiği bu günkü teşrifatin ayrıntısı için bkz. Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 32-33.

¹⁰⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3.

¹⁰⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3.

¹⁰⁸ BOA, A. AMD. 12/60.

¹⁰⁹ TS.MA.d 2402.0048.007.

¹¹⁰ Nakibüleşraf ve şeyhülislam dışından bazı tarikat şeyhlerinin ve yeniçeri ağasının da kılıç kuşandırdığı olmuştur. Abdülkadir Özcan, “Kılıç Alayı”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 408-410; Alıklılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 52-54; Abdülkadir Özcan, “Cülûs”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 111.

¹¹¹ Alıklılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 54; Özcan, “Kılıç Alayı”, s. 409.

kuşanmanın “üçüncü veyahut beşinci günü” yapılmasının “kânun-ı kadîm ve de’b-i müstedîm-i saltanât-ı seniyye” olduğu belirtilerek hangi gün gidileceğine dair emr-i ferman buyurması istendi ve bu doğrultuda 3 Kasım (20 Safer) Perşembe günü alay ile merasim tertip edildi.¹¹²

Bu önemli merasim için devlet erkânı ile askeri, ilmi ve bürokratik kadro mensupları, bir gün öncesinde kendilerine gönderilen tezkirelerde istendiği gibi seher vakti Topkapı Sarayı’nda toplandılar. Sadrazam Ragıb Paşa kallâvî, beyaz üst ve buna uygun kuşanılan atı, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ferve-i beyzâ içinde iken, Vezir-i mükerrerem Kaptan Paşa, bi’l cümle ulemâ, Defterdar Efendi, hâcegân efendiler, müderrisler, meşâyih-i selâtin, Yeniçeri Ocağı ricali, bi’l cümle divan hocaları, Sipahi Ocağı, silahdar ve dört bölük halkı, Dergâh-ı Ali kapıcıbaşları, Cebeci, Topçu ve Toparabacı ağaları ile ocak neferleri, gedikli müteferrika ve çavuşların tamamı divani kıyafetleri ve mücevvezeleriyle saraydaki yerlerini aldılar. Bu sırada III. Mustafa da Has Oda Kapısı’ndan ata binerek Babüssaade’nin önünden alaya dahil oldu ve kara yoluyla Eyüp Sultan Türbesi’ne doğru alay ilerleyişe başladı.¹¹³

Kılıç kuşanma merasimlerinde rota iki şekilde belirlenirdi. Buna göre deniz yoluyla gidilirse karadan, kara yoluyla gidilirse denizden dönülürdü.¹¹⁴ Ayrıca karadan yapılan gidiş ya da dönüşlerde Fatih Sultan Mehmed’in türbesini ziyaret etmek mütad idi.¹¹⁵ Bu maksatla III. Mustafa, alay ile Fatih Sultan Mehmed’in türbesine doğru yola çıktı. Yeniçerilere ait Eski Odalar önünden geçerken, mütad üzere altmış birinci bölüğün odabaşısı, Sadrazam Ragıb Paşa’ya ve ardından III. Mustafa’ya birer kâse şerbet ikram etti. Şerbetler içildikten sonra III. Mustafa âdet gereği kâseyi altınla doldurarak iade etti ve ardından üç adet kurban kesildi. Kafile bu merasim sonrası Fatih Camii’ne doğru ilerledi. III. Mustafa alkışlar eşliğinde türbeye yöneldi, bu sırada Ragıb Paşa ile Yeniçeri Ağası kollarına girerek O’na refakat etti. III. Mustafa, ziyaretini tamamlayıp çeşitli

¹¹² BOA, A. AMD. 12/60.

¹¹³ Yıldırım, *Osmanlılar’da Cülûs...*, s. 33; Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 3-4; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 456. Alayda bulunanların kıyafetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 458-459. Kılıç kuşanma merasimi bahsi, Teşrifatçı Mehmed Âkif Efendi tarafından tutulan teşrifat defterinde (Sadaret Defteri nr. 350) ve yine onun tarafından kaleme alınan Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis adlı eserde aynı şekilde anlatıldığı için burada Üzeyir Yıldırım tarafından tercümesi yapılan 350 numaralı Sadaret Defterini kullanıyoruz. Bkz. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 9a-10b.

¹¹⁴ Özcan, “Kılıç Alayı”, s. 409.

¹¹⁵ Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 53-54, 59-60.

ihsanlarda bulunduktan sonra Eyüp Sultan Türbesi'ne doğru yola devam edildi.¹¹⁶ Alay, Eyüp Sultan Camii'ne geldiğinde selam verip durdu ve III. Mustafa, Ragıb Paşa ve Yeniçeri Ağası'nın refakatiyle türbeye girdi. Bu sırada Şeyhülislam Efendi, Eyüp Sultan Türbesi'nin içinde padişahı bekliyordu ve III. Mustafa'nın türbeye girip Eyüb Ensârî'nin kabrini ziyaret etmesini müteakip duaya başladı. Bu sırada Nakibüleşraf Efendi de türbedeydi. Ardından Şeyhülislam Efendi, III. Mustafa'ya kuşanmayı tercih ettiği Hz. Ömer'in kılıcını giydirdi ve kılıç kuşanmanın ardından elli adet kurban kesildi.¹¹⁷

Kılıç kuşanarak hükümdarlığının meşruiyetini pekiştiren ve kadim bir an'aneyi yerine getirmiş olan III. Mustafa, burada Eyüb Ensârî türbedarlarıyla alayda görev alan diğer kişilere çeşitli ihsanlarda bulunmayı ihmal etmedi.¹¹⁸ Sonrasında türbede Şeyhülislam Efendi'yi ve avluda erkânı selamlayıp alkışlar eşliğinde atına bindi ve Bostan İskelesi'nde kendisini bekleyen kayığa doğru hareket etti. İskelede Sadrazam Paşa'nın sağ, Yeniçeri Ağası'nın sol koluna girmesiyle kendisini bekleyen kayığa bindi ve Sadrazam Ragıb Paşa'nın “*zemin-bûs*” edip alkışlanmasının ardından hareket edilip Topkapı Sarayı'na geri dönüldü.¹¹⁹

1.2.3. Sakal Bırakma

III. Mustafa, 4 Kasım (21 Safer) Cuma günü sakal bırakarak tahta cülûs eden padişahların bir başka önemli âdetini daha yerine getirdi. Nitekim “*irsâl-i lihye*” veya “*tesrîh-i lihye*” olarak ifade edilen sakal bırakma, şehzadelerin tahta geçtikten sonra yapageldikleri bir uygulamaydı.¹²⁰ III. Mustafa bu önemli vazife için şehzadeligi

¹¹⁶ III. Mustafa, kendi hazinesinden Fatih Sultan Mehmed Türbesi'nde görevli hizmetlilere 500 kuruş, türbedarlara da 50 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulundu. TS.MA.d 2402.0048.007.

¹¹⁷ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 33-34; İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 4; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 456-457. Özcan, III. Mustafa'nın şeyhülislam ve nakibüleşraf eliyle kılıç kuşandığını belirtse de teşrifat defterinde (BOA, BEO, *Sadaret Defterleri*, nr. 350, vr. 6b) nakibüleşrafın türbede olduğu belirtilmekle beraber kılıcı Şeyhülislam Efendi'nin kuşattığı bilgisi verilir. Benzer şekilde Ahmed Vâsıf Efendi de bu vazifeyi Şeyhülislam Efendi'nin yerine getirdiğini aktarır. Özcan, “Kılıç Alayı”, s. 409; Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 34; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz. Nevzat Sağlam, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 97.

¹¹⁸ Nitekim III. Mustafa kendi hazinesinden; Eyüb Ensârî türbedarlarına 500 kuruş, türbede “*Feth-i Şerif kıraat eden*” kişilere 50 adet zer-i mahbub-ı tam, Teşrifatçı Efendi'ye 40 adet zer-i mahbub-ı tam, Pişkeççilere 15 adet zer-i mahbub-ı tam, Mataracılar 10 adet zer-i mahbub-ı tam, İskemlecîye 10 adet zer-i mahbub-ı tam, “*Nevbet-hân-ı Bâb-ı Hümayûn kullarına*” 10 adet zer-i mahbub-ı tam, “*Bölükbaşyân-ı Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli kullarına*” 10 adet zer-i mahbub-ı tam, Sandalcılar ve Piyadecilerine 100 adet zer-i mahbub-ı tam, Sandalcılar ve Piyadecilerine 100 adet zer-i mahbub-ı tam, Yeniçeri Hû-keşânlarına 10 adet zer-i mahbub-ı tam, Yeniçeri Sakalarına 4 adet zer-i mahbub-ı tam, “*maiyetlerinde giden Teberdârân-ı Hassa kullarına*” 300 kuruş ihsanda bulundu. TS.MA.d 2402.0048.007.

¹¹⁹ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 34-35.

¹²⁰ Özcan, “Cülûs”, s. 111; Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 49.

sırasında berberliğini yapan ve hala hayatta olduğunu öğrendiği Zaim İbrahim Ağa'yı getirterek onu görevlendirdi. Böylece İbrahim Ağa, 4 Kasım'da Cuma namazı öncesi Sünnet Odası'nda III. Mustafa'ya “*sakal başı*” yaptı. III. Mustafa da bu emektar hizmetkarına bir mücevher altın hançer, bir adet “*yeşil çuka kaplı samur erkan kürk*” ile beş keselik nakit ihsan etti.¹²¹

Sakal bırakma sonrası Sünnet Odası'na Kütüphane-i Hümayun hocası Mehmed Efendi, Hazine hocası Muhaddis Mehmed Efendi, Kiler hocası Ahmed Efendi ve Seferli hocası Serâcî Mehmed Efendi gelerek dua ettiler. III. Mustafa, hocalara birer samur erkan paça kürk ile yüzer adet zer-i mahbub-ı tam ihsan etti.¹²² Ayrıca Çukadar, Rikâbdar ve Hazinedar Ağalara da çeşitli miktarda ihsanda bulundu ve böylece Cuma namazı öncesi önemli bir ananeyi yerine getirip Sünnet Odası'ndan ayrıldı.¹²³

1.2.4. Hatt-ı Hümayun Gönderilmesi

III. Mustafa 7 Kasım 1757'de (24 Safer 1171) Sadrazam Ragıp Paşa'ya “*istiklâl-i âsafîyi hâvî*” bir hatt-ı hümayun gönderdi. Mûtad üzere yapılan bu uygulamayla III. Mustafa, Ragıp Paşa'ya hem onunla çalışmaya devam edeceğini göstermiş oluyor hem de devletin küçük büyük her işinde istediği tedbiri alma ve tasarrufta bulunma yetkisini verdiğini ifade etmiş oluyordu. Bu maksatla Rikâbdar Ağa'nın 7 Kasım'da söz konusu hatt-ı hümayun yanında bir samur kürk, bir hançer ve değerli taşlarla işli bir bıçak ile geleceği haberinin alınmasıyla Sadaret Kethüdası, Reisülküttab Efendi, Çavuşbaşı Ağa, Tezkire-i Evvel ve Sani Efendiler, Mektûbî ve Teşrifâtî Efendiler Sadrazam Sarayı'nda toplandılar. Ragıp Paşa, Rikâbdar Ağa'nın Arz Odası'na girmesiyle onu karşıladı ve hatt-ı hümayunu alıp öptü. Bu sırada divan çavuşları alkış tuttu. Ardından Rikâbdar Ağa'nın samur kürkü bohçasından çıkarıp Ragıp Paşa'ya giydirmesi ve akabinde hançer ve bıçağı da takdim etmesiyle yine alkışlar tutuldu. Ragıp Paşa yerine geçerek hatt-ı hümayunu zarfindan çıkarıp tekraren öptü ve Reisülküttab Efendi'ye verip sesi şekilde okuttu. Sonrasında mektubu getiren Rikâbdar Ağa'ya bol yenli bir samur kürk giydirip oturarak kahve ve tatlı ikram ettirdi. Ardından gelen hatt-ı hümayuna cevap olarak hazır bulunan

¹²¹ 5 Kесе, 2.500 kuruşa başka bir birimle de 909 zer-i mahbub tam 10 pareye denk düşüyordu. III. Mustafa'nın, İbrahim Ağa'ya yaptığı bu cömert ihsanlar, O'nun şehzadeligi döneminde berberliğini yapan İbrahim Ağa'ya olan sevgi ve vefasına işaret eder. TS.MA.d 2402.0048.007-9; İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 4.

¹²² TS.MA.d 2402.0048.007; İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 4.

¹²³ III. Mustafa, Çukadar Ağa'ya 500, Rikâbdar Ağa'ya 500 ve Hazinedar Ağa'ya 1.000 kuruş ihsanda bulundu. TS.MA.d 2402.0048.007.

telhis, Reisülküttab Efendi tarafından bağlanıp mühr-i hümayun ile mühürlendi. Şerbet ve buhur merasimi sonrası Ragıb Paşa, Rikâbdar Ağa'ya beş bin kuruşluk zer-i mahbub ve “*mükemmel donanmış*” bir at verip beraberindeki on sekiz hizmetliye hil'atler giydirdi ve Ağa'nın yanındaki diğer görevlilere de çeşitli miktarlarda¹²⁴ hediyeler vererek uğurladı.¹²⁵

1.2.5. Cülûs Bahşîşi

Osmanlı padişahlarının ilk defa Yıldırım Bayezid döneminde vermeye başladıkları cülûs bahşîşi, Fatih Sultan Mehmed veya II. Bayezid döneminde kanun haline getirildi.¹²⁶ III. Mustafa da buna binaen 2 Kasım 1757'de (19 Safer 1171) yazdığı iki hatt-ı hümayun ile cülûs bahşîşinin dağıtılmasını ve beraberinde “*dört kıst serhadât-ı mansûre kal'aları mevâcibleri*” nin kendi hazinesinden verilmesini istedi.¹²⁷ Bu doğrultuda 8 Kasım 1757 (25 Safer 1171) Salı günü cülûs bahşîşinin dağıtımı gerçekleştirildi. Nitekim o gün Divan-ı Hümayun katılımcılarının yanı sıra Defterdar Efendi tarafından davet edilen topçu, top arabacı ve tersane ocakları neferleri de ulufe divanı tertibiyle sarayda yerlerini aldılar. Ayrıca III. Mustafa bu debdebeli törenin yabancı ülke temsilcileri tarafından da görülmesini istemiş olacak ki, Venedik Balyosu'nun getirdiği nameyi yine bugün teslim etmesini istedi. Bu amaçla Çavuşbaşı Ağa tarafından Kireç İskelesi'nden alınan balyos, Alayköşkü altında tutuldu ve kendisine bahşîş töreni için saraya giden Ragıb Paşa'nın geçişi izletildi. Ardından Orta Kapı'ya getirilerek Feth-i Şerif kıraatinin tamamlanmasıyla divana alınıp iskemleye oturtuldu. Bir süre sonra Sadrazam Ragıb Paşa'nın da Divan-ı Hümayun'a girmesiyle herkes ayağa kalktı, selamlaşmadan sonra yerine geçen Ragıb Paşa, divan tercümanı vasıtasıyla balyosa hatırını sordu. Bu karşılamanın ardından balyos dışarı alınarak divana başlandı, halkın işleri görüşülüp divanın tamamlanmasıyla cülûs bahşîşi keseleri, Mehteran-ı Hassa çadırlarına taşınmaya başlandı. Bu sırada Reisülküttab Efendi, gerek keselerin dağıtımına başlanması gerekse Venedik Balyosu'nun mektubunu arz etmesiyle ilgili telhisi hazırlayıp Ragıb Paşa'nın huzurunda bağlayarak mühr-i hümayun ile mühürledi.

¹²⁴ Ragıb Paşa, Rikâbdar Ağa'nın yanındaki sandıkdaşına 500 kuruş, Rikab-ı Hümayun Çukadarı'na 250 kuruş, Kollukçu Ağa'ya 250 kuruş, Baltacı Ağa'ya 100 kuruş ve hizmetlilerine 500 kuruş verdi. BOA, BEO, *Sadaret Defterleri*, nr. 350, vr. 7b.

¹²⁵ BOA, BEO, *Sadaret Defterleri*, nr. 350, vr. 7a-7b; Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 35-37; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 475-476.

¹²⁶ Abdülkadir Özcan, “Cülûs”, s. 112.

¹²⁷ TS.MA.d 2402.0048.007.

Kapıcılar Kethüdası vasıtasıyla III. Mustafa'ya arz edilen telhisin cevabı olarak gelen hatt-ı hümayun Ragıb Paşa tarafından Divan-ı Hümayun kapısında karşılandı. Ragıb Paşa, öperek aldığı hatt-ı hümayunu divandaki yerinde ayakta durarak açtı ve içinden okudu. Ardından tekrar öpüp koynuna koyarak makamına oturmasıyla cülûs bahşişinin dağıtımına başlandı. Öncelikle Yeniçeri Ocağı'nın teslim aldığı bahşiş keselerini müteakiben diğer ocak neferleri de Ruznemçe-i Evvel Efendi'nin okuduğu dağıtım defterindeki sırasına göre aldı.¹²⁸

Cülûs bahşişinin tamamlanmasıyla yemekler geldi ve Venedik Balyosu Sadrazam Ragıb Paşa'nın sofrasında, on kişilik beyzade ve muteber adamları Defterdar Efendi ve Tevkiî Efendi'nin sofralarında yemeklerini yediler. Ardından arza girmeden önce balyos ve adamlarına kürk ve hil'atler giydirildi. Yeniçeri Ağası, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Sadrazam ve diğer vezirlerin III. Mustafa'nın huzuruna girmesinin ardından balyos ile sekiz beyzadesi de huzura kabul edildi. Balyos getirdiği nameyi Mir-alem Ağa'ya, o da Vezir Kaptan Paşa'ya ve o da Sadrazam Paşa'ya takdim etti. Ragıb Paşa aldığı nameyi tahtın kenarına koydu. Divan-ı Hümayun tercümanı tarafından takrir edilen name sonrası III. Mustafa'nın konuşması ve Sadrazam Paşa'nın izahı yine tercüman vasıtasıyla çevrilerek aktarıldı. Ardından elçi dışarı çıkarılarak geldiği gibi Kireç İskelesi'ne kadar götürüldü. Elçi sonrası Sadrazam Ragıb Paşa da III. Mustafa'nın huzurundan ayrıldı.¹²⁹

Nihayetinde hem cülûs bahşışı hem de elçi kabulünün yapıldığı gün III. Mustafa, kendi hazinesinden “1.194.039 kuruş / 2.388 kese” cülûs bahşışı dağıtmış oldu.¹³⁰ III. Osman'ın verdiği “692.000 kuruşluk / 1.384 keselik” cülûs bahşışı göz önüne alındığında bunun cömertçe bir miktar olduğu anlaşılır.¹³¹ III. Mustafa, 7 Kasım 1757'de (19 Safer 1171) ayırdığı bu cülûs bahşışı yanında yine kendi hazinesinden “dört kıst serhadât-ı mansûre kal'aları mevâcibleri için 2.503.483,5 kuruş / 5.006 kese” tahsis etti. Böylece 2

¹²⁸ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 37-38; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 482-483. Cülûs bahşışı bahsi, Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey tarafından tutulan teşrifat defterinde (Sadaret Defteri nr. 350) ve yine onun tarafından kaleme alınan Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis adlı eserde hemen hemen aynı şekilde anlatıldığı için burada Üzeyir Yıldırım tarafından tercümesi yapılan 350 numaralı Sadaret Defterini kullanıyoruz. Bkz. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 12b-14a.

¹²⁹ Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 38.

¹³⁰ TS.MA.d 2402.0048.007.

¹³¹ Bununla birlikte III. Osman, yeniçeri ocağı emeklilerine de “*atıyye-i cülûsiye*” olmak üzere yine kendi hazinesinden “250.000 kuruş / 500 kese” ihsan etti. Ayrıca gönderdiği bir hatt-ı hümayunuyla “*Rumeli'nde vaki serhadlerde olan kapı kullarının*” 1167 (1753-1754) senesi mevâciblerinin de aynı şekilde kendi hazinesinden ödenmesini emretti ve bu maksatla “743.000 kuruş / 1.486 kese” verdi. TS.MA.d 2399.0003.003.

Kasım 1757’de (19 Safer 1171) kendi hazinesinden ocak neferlerine toplamda “3.697.522,5 kuruş / 7.395 kese” aktarmış oldu.¹³² Bu miktar hazinenin o dönemdeki varlığını yansıtması açısından da önemli bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan dağıttığı bahşiş dışında III. Mustafa’nın cülûsu sonrası memnuniyet uyandıran bir diğer icraatı da malikâne, zeâmet ve timar sahipleri ile “*cihat ve taşra*” kaleleri neferlerinin ve erbâb-ı vezâif denilen vakıf çalışanlarının ellerindeki beratlarını yenilemek için verdikleri “*resm-i cülûs*” u affetmesi oldu. Zira beratlar, üzerinde tuğrası bulunan hükümdarın hakimiyeti süresince geçerli olduklarından tahta çıkan yeni padişah döneminde de kullanılabilmesi için tecdid edilir ve üzerine yeni padişahın tuğrası çekilirdi.¹³³ Berat sahipleri de bu işlem için âdet üzere “*resm-i cülûs*” denilen bir ücret öderlerdi.¹³⁴ III. Mustafa’nın cülûsundan sonra da benzer bir işlem yapılacakken Defterdar Efendi sunduğu bir takirde; mukâtaa muaccelelerinin yani peşinatlarının sabıklarına nazaran birkaç kat artması sebebiyle mukataa sahiplerinin resm-i cülûs ödemedede “*mustaribü’l-ahval olacaklarına binâen*” III. Osman’ın, cülûsu sırasında mâlikâne ve zeâmet sahiplerinden, erbâb-ı vezâif ile cihat ve taşra kale neferlerinden resm-i cülûs almadığını belirtti. Benzer şekilde yapacağı bir affin devlete ve hükümdarlığına hayır dualar edilmesine vesile olacağını ifade etti. III. Mustafa da Defterdar Efendi’nin bu takririnin üzerine “*afv-ı hümayunum olmuştur*” şeklinde bir hatt-ı hümayun yazarak bu ödemeyi kendisi de almadı.¹³⁵ Böylece III. Mustafa’nın cülûsu sırasında mâlikâne, zeâmet ve timar sahipleri, erbâb-ı vezâif ile cihat ve taşra kale neferleri resm-i cülûs ödemededen beratlarını yenilediler.

Diğer taraftan dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın cülûsundan kaynaklı memnuniyeti daha farklı bir şekilde anlatır. Ona göre III. Mustafa’nın tahta çıkmasıyla beraber halkta büyük bir memnuniyet ve mutluluk oluşmuş, cülûsu haber veren tellalların nidaları “*kulûb-ı halkta bir sürûr-ı rûhânî mâlî ve cibâh-ı cümle-i enâm nûr-ı hubûr ile mütelâli*” olmuştur.¹³⁶ Dahası Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın cülûsunu aktarırken O’nu, şerleri def eden bir tür kurtarıcı olarak gösterme çabasına girer ve bunu,

¹³² TS.MA.d 2402.0048.007.

¹³³ Mübahat S. Kütükoğlu, “Berat”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 472; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 136.

¹³⁴ Nitekim işlem için malikane sahipleri muaccelle olarak verdikleri ücretin çeyreğini verirken, gerek zeamet ve timar gerekse “cihat ve taşra” kaleleri neferleri birer aylıklarını bu işleme verirlerdi. BOA. A. AMD. 12-62.

¹³⁵ BOA, A.AMD. 12-62; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 483.

¹³⁶ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 452.

III. Osman dönemini felaket ve sıkıntı yılları şeklinde ifade etmek suretiyle yapar. Nitekim Hâkim Efendi, III. Osman'ın tahta geçtiği 1754 (1168) yılından vefat ettiği 1757 (1171) yılına kadarki üç senede, üç yüz yıldır görülmemiş garip olayların meydana geldiğini; Bahr-i Sefid'in donup misli görülmemiş zelzelelerin yaşandığını, İstanbul'da iki büyük yangının meydana geldiğini ki bu yangınların ikisi bir yerde toplansa tüm İstanbul'u yakacak büyüklükte olduklarını, bunların üzerine büyük bir de veba salgınının yaşandığını söyler. Meydana gelen bu olaylarla “*te'dîbât-ı ilâhiyye*” nin yani ilahi uyarının “*üç sınıfı ile temâm*” olduğunu belirterek yaşananları ilahi bir ikaz olarak aktarır. Hemen ardından Allah'a şükrederek III. Mustafa'nın cülûsuyla hayatın yeniden başladığını, herkeste büyük bir ferahlık ve mutluluk yaşandığını, halkın “*ol geçen günler ne idi ve ne gûne ıztırâblar idi*” diyerek yüz binlerce şükür ettiğini belirtir.¹³⁷

Son olarak III. Mustafa'nın cülûsuna tarih düşmek maksadıyla pek çok manzum eser yazıldığını söyleyebiliriz. Esasında Arap harfleri kullanılarak ebced hesabına göre önemli olayların tarihini belirten şiirler yazmak doğu dünyasında kadim bir ananeydi.¹³⁸ Bu tür manzum eserleri dönemin çeşitli kaynaklarında, tarih kitaplarında ve hatta mimari eserlerinde sıkça görmek mümkündür. III. Mustafa'nın çocuklarının doğumlarına ya da yaptırdığı mimari eserlere dair düşülen birçok tarih manzumesi olduğu gibi O'nun cülûsuyla ilgili de yazılmış çokça tarih manzumesi mevcuttur. Hatta III. Mustafa kendisine sunulan bu gibi tarihleri genellikle ihsanlar vererek mükafatlandırır.¹³⁹ O'nun cülûsuna dair yazılan manzumelerin bir kısmı Topkapı Sarayı'ndaki bir yazma eserde toplanmıştır. Yirmi varaktan müteşekkil eser, nesih hatla oldukça güzel yazılmış ve tezhiplenmiştir.¹⁴⁰

¹³⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 470-471. Tezin ikinci bölümündeki farklı noktalarda da ifade edileceği gibi Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa'yı ilahi yardıma ve hayra mazhar olmuş bir padişah olarak gösterme gayreti içindedir ve onun bu girişimleri, III. Mustafa'nın yani efendisinin toplumsal imajını inşa etme noktasındaki çabaları olarak değerlendirilebilir.

¹³⁸ Bu türlü eserler XII. yüzyılda önceleri İran edebiyatından görülmeye başlanmışken oradan Türklere sonra da Arap edebiyatına geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Karabey, “Tarih Düşürme”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 80-82.

¹³⁹ III. Mustafa'nın tarih sunanlara verdiği ihsanlara dair birkaç örnek vermek gerekirse; 8 Kasım 1757'de (25 Safer 1171) Sepetçiler Kasrı'na biniş yaptığında kendisine tarih veren “*Silahşor-i Şehriyârî Altuncuzâde Mehmed Ağa kullarına*” 150 adet zer-i mahbub-ı tam verdiği görülür. TS.MA.d 2402.0048.008. 20 Kasım 1757'de “*tarih arz eden Yavuz Bey kullarına 20 adet zer-i mahbub-ı tam*” ve “*tarih arz eden Abdullah kullarına 20 adet zer-i mahbub-ı tam*” ayrıca “*tarih arz eden Kilerlizâde Abdullah Bey kullarına 20 adet zer-i mahbub-ı tam*” verdiği kayıtlıdır. TS.MA.d 2402.0049.004. 28 Ocak 1758'de ise (18 Cemaziyelevvel 1171) Bağdat Köşkü'nde “*tarih veren kullarına 60 adet zer-i mahbub-ı tam*” verdiği görülür. TS.MA.d 2402.0051.002.

¹⁴⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kitaplığı, Nr. Y.4414.

1.3. KADINEFENDİLERİ

XVIII. yüzyılda padişahların kadınlarına dair bilgiler kayıtlarda son derece sınırlı ve dahası üzeri özenle örtülmüşçesine belirsiz parçalar halindedir. Bu noktada III. Mustafa'nın da kadınlarıyla ilgili arzu edilen net bilgiler bulmak güçtür. Kadınların isimleri yerine kaçınıcı kadın oldukları ifade edilirken hangisinin ne zaman III. Mustafa'nın kadını olduğu ve hangi çocuğun/çocukların annesi oldukları muğlaktır.

Söz konusu durum muvacehesinde III. Mustafa'nın kadınları ve bunların sayıları konusunda farklı görüşler olsa da¹⁴¹ tahta cülusu sonrasında kadınlarına dair tespit edebildiğimiz ilk kayıt Mayıs/Haziran 1758'e (Ramazan 1171) aittir. Söz konusu kayıta III. Mustafa'nın bu tarihte üç kadını ve bir de baş ikbali olduğu görülürken birinci, ikinci ve üçüncü kadınlarıyla baş ikbaline ayrı ayrı ıydiyeler verdiği belirtilir.¹⁴² Bir ay sonra (Haziran/Temmuz 1758 – Şevval 1171) ise artık kendisinin dört kadını vardır.¹⁴³ Nitekim 25 Haziran 1758'de (18 Şevval 1171) Karaağaç'a yaptığı göçü sırasında beraberinde götürdüğü “*Saadetli Başkadın hazretlerine*” beş yüz, “*Saadetli İkinci Kadın hazretlerine*” üç yüz, “*Saadetli Üçüncü Kadın hazretlerine*” üç yüz ve “*Saadetli Dördüncü Kadın hazretlerine*” iki yüz elli kuruş göç bahşişi vermiştir.¹⁴⁴ Sayı konusundaki bu durum uzun süre istikrarlı bir şekilde devam ederken 16 Haziran 1767'de (18 Muharrem 1181) göç ile Karaağaç'a gittiği sırada verdiği göç bahşişiyle artık beş kadını olduğu görülür.¹⁴⁵ Sonraki yıllarda ise bu sayıda bir değişme olduğu gözlenmez. Benzer şekilde Kiraz Hamdi Paşa da O'nun beş kadını olduğunu kaydeder.¹⁴⁶

¹⁴¹ Çağatay Uluçay ve Necdet Sakaoğlu III. Mustafa'nın dört kadını olduğunu belirtirken, A. D. Alderson ve Kemal Beydilli bu sayıyı altı olarak vermektedir. Uluçay, *Padişahların...*, s. 98-100; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 416; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 276; Beydilli, “Mustafa III”, s. 282.

¹⁴² III. Mustafa bu ıydiyelerde birinci ve ikinci kadına “*pesend işleme güvez şala kaplı samur kürk*” verirken üçüncü kadınına “*pesend işleme limoni şala kaplı samur kürk*”, baş ikbaline ise “*al çukaya kaplı kakım kürk*” verdiği görülür. Bunların yanında genellikle pesend işlemeli beşer adet kaftan, farklı türlerde ve yine beşer adet entari, dörder adet şalvar ile taraklı atlas ve sade hatayî türü boğçalar da vermiştir. TS.MA.d 2402.0055.006-7. Kadınefendiler ve ikballerle ilgili bilgi için bkz. Uluçay, *Harem II*, s. 38-60; Ali Akyıldız, “Kadinefendi”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 94-96.

¹⁴³ Muhtemelen bu bir aylık sürede baş ikbali dördüncü kadını olmuştur.

¹⁴⁴ TS.MA.d 2402.0056.003. İlerleyen yıllarda kadınlarına verdiği göç bahşişleri ve bunlardaki değişimleri görmek için III. Mustafa'nın Göçleri başlığına bakınız.

¹⁴⁵ Nitekim göçünde “*Saadetli Başkadın hazretlerine 500 Kuruş, Saadetli İkinci Kadın hazretlerine 300 Kuruş, Saadetli Üçüncü Kadın hazretlerine 300 Kuruş, Saadetli Dördüncü Kadın Hazretlerine 300 Kuruş, Saadetli Beşinci Kadın hazretlerine 300 Kuruş*” bahşiş vermiştir. TS.MA.d 2412.0044.003.

¹⁴⁶ Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman veyâhud Hânedân-ı Osmânî Hazerâtı*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No: 2173, s. 65.

1.3.1. Mihrişah Sultan

III. Mustafa'nın Başkadını olan Mihrişah Sultan'ın ne zaman ve nerede doğduğu tartışmalıdır¹⁴⁷ ancak sırasıyla Hibetullah Sultan, Şehzade Selim ile Fatma Sultan'ın annesi olduğu kesin olarak bilinmektedir.¹⁴⁸

III. Mustafa'nın saltanatının ilk dönemlerinden itibaren kayıtlarda en az üç kadınının olduğunu görmemiz, Mihrişah Sultan'ın cülusun ilk dönemlerinden itibaren III. Mustafa'nın kadını olduğuna işaret eder.¹⁴⁹ Ayrıca Hibetullah Sultan'ın doğumu öncesinde ikinci kadına yapılan çeşitli ihsanlar, Mihrişah Sultan'ın bu sırada ikinci kadın olabileceği ihtimalini doğurur. Nitekim Hibetullah Sultan'ın 14 Mart 1759'daki (15 Receb 1172) doğumunun birkaç ay öncesinden başlayarak Harem-i Hümayun'a verilen eşyalarda bir miktar artış gözlenir. Aralık/Ocak 1758-59'da (Cemaziyelevvel 1172) başlayan bu süreçte İkinci Kadın'a “*telli hatayî cibinlik yaptırılıp teslim*” edilmesi ve bununla beraber yine aynı kadına özel olarak III. Mustafa'nın kendi hazinesinden “*bâferman-ı hümayun*” elmasla murassa altın kuşak ihsan etmesi, dahası bir sonraki ay (Ocak/Şubat 1759 – Cemaziyelahir 1172) yine fermanı üzere “*müceddeden altı adet som elmaslı düğmeli iştiradan güvez pesend işleme kürk kabı yaptırılıp mevcut tahta samur*

¹⁴⁷ Mihrişah Sultan'ın 1740'lı yılların ortalarında doğduğu düşünülür. Ceneviz veya Çerkes asıllı olduğu söylene de Gürcü asıllı olduğu ve Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi tarafından III. Mustafa'ya sunulduğu görüşü ağır basar. Ali Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 414. Diğer taraftan Kiraz Hamdi Paşa, doğumu için 1742/1743 (1155) tarihini verir. Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65.

¹⁴⁸ Şah Sultan'ın annesi olduğu söylene de bu bilgi doğru değildir. Uluçay, *Padişahların...*, s. 99; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 239. Zira III. Selim'in Sirkâtibi tarafından tutulan Ruzname'de, ablası Şah Sultan'ı sık sık ziyaret ettiği görülen Sultan III. Selim'in, Şah Sultan'ın annesinin hasta olduğu ve vefat ettiği süreçte de ona ziyaretler gerçekleştirdiği açıkça kayıtlıdır. Buna göre III. Selim, Şah Sultan'ın annesinin hasta olması sebebiyle onları 30 Aralık 1799'da (2 Şaban 1214) Eyüp'te ziyaret etmiş, kısa süre sonra annesinin vefat etmesi üzerine yine Şah Sultan'a 4 Nisan 1800'de (9 Zilkade 1214) bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu tarihte III. Selim'in annesi Valide Mihrişah Sultan'ın hayatta olduğu zaten ortadadır. III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, Haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 319, 326. Öte yandan Sakaoğlu da doğru bir yaklaşımla; 20 Nisan 1761'de (15 Ramazan 1174) doğan Şah Sultan ile 24 Aralık 1761'de (27 Cemaziyelevvel 1175) dünyaya gelen Şehzade Selim arasında sekiz ay olduğunu, bu sebeple Mihrişah Sultan'ın Şah Sultan'ın annesi olamayacağını belirtir. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 332. Ayrıca Mihrişah Sultan vefat eden kızları Hibetullah ve Fatma Sultan'dan vakfiyesinde de söz eder, onların ruhları için hatim ve mevlit okutup çeşme gibi hayratlar yaptırmışken hayatta olan Şah Sultan'a dair söz konusu vakfiyede herhangi bir kayıt yoktur. Eyüp Sabri Kala, İdris Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019. Benzer şekilde Kiraz Hamdi Paşa'nın eserinde de bu yönde bir bilgi kayıtlı değildir.

¹⁴⁹ Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Haziran 1758'de (Şevval 1171) III. Mustafa'nın kadın sayısının üçten dörde çıktığı görülür. Bu durumda kaynaklarda Dördüncü Kadın olarak geçen Rif'at Kadın'ın bu tarihte III. Mustafa'nın kadını olduğu düşünülebilir. Ayrıca Beşinci kadının da geç bir tarihten 1767'den (1181) itibaren kayıtlarda görünmesi sebebiyle Mihrişah Sultan'ın III. Mustafa'nın cülusunun akabinde ilk kadınlarından birisi olduğu sonucuna varılabilir. Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65; Beydilli, “Mustafa III”, s. 282.

kürk” kaplanarak verilmesi, iki ay sonra doğum yapan Mihrişah Sultan’ın bu sırada ikinci kadın olabileceğini düşündürür.¹⁵⁰

Mihrişah Sultan, ilk çocuğu Hibetullah Sultan’ı 14 Mart 1759’da (15 Receb 1172) dünyaya getirdi. Bu doğum, uzun bir aradan sonra hanedanın yeni bir üye kazanması açısından oldukça kıymetliydi. Zira en son III. Ahmed’in çocukları dünyaya gelmiş, I. Mahmud ve III. Osman’ın hiç çocukları olmamıştı. Bu yönüyle doğumun hem Mihrişah Sultan hem de III. Mustafa için özel bir anlamı olduğu muhakkaktır. Doğumdan yaklaşık iki ay önce başladığı görülen hazırlıklar çerçevesinde III. Mustafa kendi hazinesinden Başkadin, İkinci Kadın, Üçüncü ve Dördüncü Kadınlar ile Macuncu Kadın’a ayrı ayrı ihsanlarda bulunmuştu.¹⁵¹ Ayrıca yine kendi hazinesinden Harem-i Hümayununa elmaslarla işlenmiş çok sayıda süs eşyası¹⁵² gönderdiği gibi “*vilâdet in’âmatı olmak üzere*” pek çok “*elvan telli hatayî donluk*” yaptırıp göndermişti.¹⁵³

Mihrişah Sultan’ın yaptığı ikinci doğum da yine ilk doğumu gibi hanedan için oldukça anlamlıydı. Zira uzun bir aradan sonra Hibetullah Sultan’ın dünyaya gelmesi gibi hanedan III. Ahmed döneminden bu yana ilk defa yeni bir şehzade kazanıyordu. Mihrişah Sultan, Şehzade Selim’i 24 Aralık 1761 (27 Cemaziyelevvel 1175) sabahı “*ba’de salâtü’l-fecr kuşluk vaktinde*” dünyaya getirdi.¹⁵⁴ Bu doğum O’nu bir önceki gibi ziyadesiyle memnun etmiş olmalıdır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ TS.MA.d 2403.0053.004; TS.MA.d 2403.0054.006. Bizi bu yönde düşünmeye sevk eden bir durum da; kadınlara ihsan veya iydiye adıyla çeşitli eşyalar verildiğinde -miktarları değişebilmekle birlikte- genellikle ayırım yapılmadan hepsine birden verilirken burada sadece ikinci kadına özel olarak eşyalar verilmiş olmasıdır.

¹⁵¹ III. Mustafa Başkadin’a; “*yeşil işleme turuncu şal kaftan, sūzi? işleme nohudi şal kaftan, pesend işleme mor şal entari, sūzi? işleme mai şal entari*”, İkinci Kadın’a; “*yeşil şal üzere pesend işleme entari maa kaftan, turuncu şal üzere pesend işleme kaftan, penbe şal üzere ... işleme kaftan maa entari, mor şal üzere pesend işleme entari, ... işleme al şalvar, penbe şal üzere ... işleme şalvar*”, Üçüncü Kadın’a; “*al şal üzere ... işleme kaftan maa entari, turuncu şal üzere pesend işleme kaftan, mor şal üzere pesend işleme entari*”, Dördüncü Kadın’a; “*yeşil şal üzere pesend işleme kaftan, meneviş şal üzere ... işleme kaftan maa entari, mai şal üzere pesend işleme entari*”, Macuncu Kadın’a; “*mor şal üzere pesend işleme kaftan maa entari, turuncu şal üzere ... işleme kaftan maa entari*”. TS.MA.d 2403.0054.005. Bu kayıtların hemen altındaki şu ürünlerin de Macuncu Kadın’a verilmiş olma ihtimali vardır: “*Penbe şal üzere pesend işleme kaftan maa entari, turuncu şal üzere ... işleme kaftan maa entari*” ve “*pesend işleme nefli şal, pesend işleme güvez şal, ... işleme yeşil şal*”.

¹⁵² TS.MA.d 2403.0054.003-4-5.

¹⁵³ TS.MA.d 2403.0053.005.

¹⁵⁴ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 86; Hâkim Efendi, Tarih, s. 1009.

¹⁵⁵ III. Mustafa bu doğum sırasında “*vezirden ve rical-i devletten gelip validesi yedinde hıfz olunan*” iki yüz otuz yedi kise elli beş kuruşu, Rus savaşının ilerleyen yıllarında Mihrişah Kadınefendi’den senet karşılı borç olarak almak zorunda kaldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan III. Mustafa’nın Hüzün Verici Bir Borç Senedi”, *Belleten*, C. XXII, S. 88, Yıl: Ekim 1958, s. 595-597.

Mihrişah Sultan'ın bildiğimiz son çocuğu ise 9 Ocak 1770'te (12 Ramazan 1183) dünyaya getirdiği Fatma Sultan idi.¹⁵⁶ Ancak Fatma Sultan uzun yaşamadı ve yaklaşık iki buçuk yaşındayken 26 Mayıs 1172'de (23 Safer 1186) vefat etti.¹⁵⁷

Mihrişah Sultan'ın dünyaya getirdiği iki kızı da uzun yaşamadı; ancak oğlu Şehzade Selim, 1789'da amcası I. Abdülhamid'in vefatı üzerine yirmi sekizinci Osmanlı padişahı olarak tahta cülus etti. Bu durum Mihrişah Sultan'ı da Valide Sultanlığa taşımış oldu.

Osmanlı tarihindeki on yedinci valide sultan olan Mihrişah Sultan, kadınefendi olduğu döneme göre valide sultanlığında daha görünür haldedir. Zaman zaman oğlu III. Selim ve harem halkının da dahil olduğu İstanbul'un farklı mekanlarında halvetler düzenler, pek çok aktiviteye katılırdı. Kaynaklardan bu süreçte oldukça faal, hayırsever ve zarif bir valide sultan portresine sahip olduğu anlaşılır. Özellikle kurmuş olduğu çok sayıda vakıf eseri ve hayratlar onun iyiliksever tarafına işaret eder. Başta Eyüp'te kurduğu ve içerisinde imaret, türbe, sebil ve çeşmelerin bulunduğu külliyesi ile Arabacıoğlu Mandırası Deresi üzerinde yaptırdığı bend en bilinen vakıf eserleridir. Bunların dışında başta vefat eden kızları Hibetullah Sultan ve Fatma Sultan'ın ruhları için olmak üzere İstanbul'un farklı noktalarında çeşmeler yaptırmış, dahası yine camiler inşa ettirip pek çok hayır hizmeti için tahsisat ayırmıştı. Oğlunun askeri reform faaliyetlerini hem kurduğu vakıflar, ayırdığı tahsisat ve yaptığı bağışlar yoluyla hem de vakıf geliri fazlasını İrad-ı Cedid defterdarlarına bırakmak gibi çeşitli şekillerle destekledi. 16 Ekim 1805'te (22 Receb 1220) şiddetlenen ateşli hastalığı sebebiyle vefat etti ve Eyüp'teki türbesine defnedildi.¹⁵⁸ Cenaze merasimine dair ayrıntılar dönemin teşrifat defterine yansımıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ TS.MA.d 2414.0081.002.

¹⁵⁷ TS.MA.d 2417.0002.004; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.B, s. 89.

¹⁵⁸ Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 32, 35-37, 415-432; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 142-143. Mihrişah Valide Sultan'ın valide sultanlık dönemi ve vakıflarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 414-434. Mihrişah Valide Sultan'ın vakfının tamamı için bkz. Eyüp Sabri Kala, İdris Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019.

¹⁵⁹ Yıldırım, *Osmanlılar'da cülüs...*, s. 142-148.

1.3.2. Adilşah Kadınefendi

Bir isminin de Ayşe olduğu anlaşılan¹⁶⁰ Adilşah Kadınefendi'nin Çerkes asıllı olduğu belirtilir.¹⁶¹ Beyhan Sultan ve Hatice Sultan'ın annesidir.¹⁶² III. Mustafa'nın üçüncü kadını olabileceği ihtimali üzerinde durulur.¹⁶³ Beyhan Sultan'ın doğumu sonrası verilen ihsanlar, bu sırada üçüncü kadın olabileceğine işaret eder.

Adilşah Kadınefendi, ilk çocuğu Beyhan Sultan'ı 13 Ocak 1766'da (1 Şaban 1179) dünyaya getirdi.¹⁶⁴ Bu doğum sonrası Harem'de cibinlik kurulup çeşitli ihsanların yapılmasıyla birlikte “*Saadetli Üçüncü Kadın hazretleri için müceddeden yaptırılıp Harem-i Hümayuna teslim olunan*” eşyalar kayıtlıdır.¹⁶⁵ Bunların içerisinde başta 92 kuruş 39 akçe değerinde *çuka cibinlik*, 67,5 kuruşluk *çuka zar perdesi*, *telli kadife yastık*, *telli kadife makat*, *telli kadife sedir makat*, *telli kadife yüz yastık*, *al çuka kapı perdesi*, *penbe mimli minder*, *penbe mimli yastık kılıfı* ve *penbe mimli şilte*'nin verilmesi, doğum yapan Adilşah Kadınefendi'nin bu sırada üçüncü kadın konumunda bulunduğuna işaret eder niteliktedir.¹⁶⁶

Adilşah Kadınefendi diğer çocuğu Hatice Sultan'ı 13 Haziran 1768'de (27 Muharrem 1182) dünyaya getirdi.¹⁶⁷ Adilşah Kadınefendi'nin iki kızı da dönemine göre uzunca sayılacak bir ömür sürmüş, kendisi ise 19 Aralık 1803'te vefat etmiştir. Laleli Külliyesi içerisinde, III. Mustafa'nın medfun olduğu türbenin yanında üstü açık türbesine defnedilmiştir.¹⁶⁸ Aynı yıl Beyhan Sultan annesinin ruhu için İstanbul'da Yeşillioğlu Sarayı yakınında bir mektep yaptırmış, yine Beyhan ve Hatice sultanlar 1805'te Eğrikapı/Tekfursarayı (Şişhane Caddesi) yakınlarına anneleri için Adilşah Kadın Mescidi, Şişhane Mescidi veya Hatice Sultan Camii diye bilinen mescit ile mektep ve

¹⁶⁰ Uluçay, *Padişahların...*, s. 98.

¹⁶¹ Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, s. 239. Öztuna ayrıca doğum tarihi olarak 1748 ihtimalini kaydetmiştir. Kiraz Hamdi Paşa bu tarihi 1722/1723 (1135) olarak vermiştir. Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65.

¹⁶² Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65; Uluçay, *Padişahların...*, s. 98.

¹⁶³ Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, s. 239.

¹⁶⁴ TS.MA.d 2410.0049.002.

¹⁶⁵ Vilâdet-i Hümayun sebebiyle kurulan cibinliğe “*beray-ı kademe*” yani kademe için 13 kuruş 15 akçelik “*sürh çuka*” sarf edildiği kaydedilmiştir. TS.MA.d 2410.0049.003.

¹⁶⁶ TS.MA.d 2410.0049.003. Dahası doğumundan hemen önce (Aralık-Ocak 1765-66 / Receb 1179) “*Saadetli Üçüncü Kadın hazretlerine*” yapılan “*beyaz pesend şala kaplı sırt samur kürk 1 adet*”, “*lacivert pesend işleme şal entari 1 adet*”, “*telli beldar entari 2 adet*” ve “*düz şal entari 2 adet*” şeklindeki ihsanlar, Adilşah Kadın'ın bu sırada üçüncü kadın olması ihtimalini kuvvetlendirir. TS.MA.d 2410.0048.004.

¹⁶⁷ TS.MA.d 2413.0050.003.

¹⁶⁸ Uluçay, *Padişahların...*, s. 98; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 336.

çeşmeyi yaptırmışlardı.¹⁶⁹ Ayrıca kızlarının yine onun ruhu için Mahmutpaşa'da çeşme ile mekteb yaptıkları kayıtlıdır.¹⁷⁰

1.3.3. Aynülhayat Kadınefendi

Sultan Mustafa'nın üçüncü kadınıdır.¹⁷¹ Ayrıca Mihrimah Sultan'ın annesi olduğu anlaşılır.¹⁷² Doğum tarihi ve yeri hakkında net bir bilgi yoktur.¹⁷³ Kendisiyle ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır.

Aynülhayat Kadınefendi, kızı Mihrimah Sultan'ı 5 Kasım 1762'de (17 Rebiülahir 1176) dünyaya getirdi.¹⁷⁴ Ancak Mihrimah Sultan fazla yaşamadı ve 19 Mart 1764'te (16 Ramazan 1177) vefat etti.¹⁷⁵ Aynülhayat Kadın da bu kayıptan kısa bir süre sonra 1 Ağustos 1764'te (2 Safer 1178) öldü.¹⁷⁶ Dönemin teşrifat defterine yansıyan cenaze töreni bilgilerine göre; naaşı hassa-i hümayunda gasledildikten sonra Harem kapısından çıkarıldı ve vaz' olunan musalla üzerine konularak cenaze namazı kılındı. Ardından helvacıların omuzlarına aldıkları naaşı Orta Kapı'dan taşraya çıkıldı. Önde Teşrifâtî Efendi, Darüssaade Ağası, Yazıcı Efendi ve Kozbekçibaşı'nın bulunduğu alay, Soğuk Çeşme Kapısı'ndan çıkarak Laleli Camii'ne ulaştı ve cenazesi türbesinin dışına pencere önünde defnedildi.¹⁷⁷ Sonradan burasının asıl türbeye bitişik kare planlı ikinci bir türbe haline getirildiği anlaşılır ki Aynülhayat Kadın içerisinde medfundur.¹⁷⁸ III. Mustafa, cenazesi için “*ûd, anber, hümayun bez, dülbend, mısırî kutu, abdest ibriği ve yeşil sandal*”

¹⁶⁹ Uluçay, *Padişahların...*, s. 98; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 337. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 68-69 (137.dn).

¹⁷⁰ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 337; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 2-3.

¹⁷¹ Yıldırım, *Osmanlı'da cülûs...*, s. 90.

¹⁷² Uluçay, *Padişahların...*, s. 98; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 338.

¹⁷³ Kiraz Hamdi Paşa doğumu için 1718/1719 (1131) tarihi verirken, Öztuna 1726'da doğmuş olabileceğini belirtir. Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, s. 238.

¹⁷⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 98-99; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1057. Mihrimah Sultan'ın doğumu kaynaklarda 17 Rebiülahir olarak geçerken Ceyb-i Hümayun defterlerinde günü belirtilmemekle birlikte Rebiülevvel ayında doğduğuna işaret eden bilgiler vardır. Konuyla ilgili bkz. Çocukları başlığı. Nitekim Rebiülevvel ayı defterinde “*İsmetli iffetli Mihrimah Sultan hazretleri saadetle dünyaya teşrif buyurdıklarında mevcut hazineden Harem-i Hümayuna teslim olunan*” kaydının altın başta *cibinlik, elmasla murassa hüma tüylü altın sorguç, altın kuşak ve zemini yaldızlı sim kaplama beşik başta* olmak üzere bunlara sarf edilen altın gibi pek çok malzemededen söz edilmesi ve daha başkaca verilen çok sayıda ürünlerden söz edilmesi Mihrimah Sultan'ın bilinenin aksine Rebiülevvel ayında doğmuş olabileceğine işaret eder.

¹⁷⁵ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1102; TS.MA.d 2408.0015.006. Seyyid Hasa Muradî, Mihrimah Sultan'ın ölüm tarihini 14 Mart (11 Ramazan 1177) olarak verir. Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı*, Haz. Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 126.

¹⁷⁶ Yıldırım, *Osmanlı'da cülûs...*, s. 90.

¹⁷⁷ Yıldırım, *Osmanlı'da cülûs...*, s. 90-91.

¹⁷⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Lâleli Külliyesi”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 88; Uluçay, *Padişahların...*, s. 98.

gibi eşyalar verdi.¹⁷⁹ Aynülhayat Kadınefendi, hayrat olarak Katırcı Hanı Mescidini yaptırmıştır.¹⁸⁰

1.3.4. Rif'at Kadınefendi

Kayıtlarda dördüncü kadın olarak geçen Rif'at Kadın'ın ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak bilinmemektedir.¹⁸¹ Literatürde III. Mustafa'nın kadınları ve onlarla münasebetlerine dair en enteresan bilgiler genellikle Rif'at Kadın üzerinden anlatılır.

III. Mustafa'nın hatt-ı hümayunlarından Rif'at Kadın'ın Harem'e sonradan alındığı, bu konuda sadrazamın ve onun eşiyile kızının da yardımcı oldukları anlaşılır. Nitekim Çağatay Uluçay tarafından da yayımlanan belgelerde, Sadrazamın sarayında bekletilen ve oradan Harem'e nakledilmesinin uygun yolları aranan Rif'at Kadın ve beş altı adet cariye'nin durumu ele alınıp bu geçişin olabildiğince gizli bir şekilde yapılması üzerinde durulur. III. Mustafa, özellikle Şimşirlik tarafından Harem'e girmelerini isteyerek şunları yazar; *“Benim vezirim, kerimeniz ve valideleri tarafına tenbih idesiz, bizim avrat için filanıdır dimesünler, keyfiyet bilinmesün, bir hanımdır kimin kızıdır bilmeziz disünler; zira biz sakladık şimdi sual iderler inayet idüp cevarilerine tenbih itsünler. Hem bizim cariyemiz emanet olan kızı bile getürsünler, bugün mü yarın mı gelürler? Ve hem çimşirlik tarafından geleler, tenhadır, öbür kapı daima esvedinler ile doludur. Taraflarından ... çimşirlik تنها, kimse yoktur, daima kapanmıştır. Misafir geldik de açılır.”* Bu hatt-ı hümayununun hemen altına bu sefer dikey şekilde şunları yazmayı gerekli görmüştür: *“Bizim avrat için kız mıdır, seyyibe midir deyu sualleri odur, bilmeziz disünler, canım tenbih edesiz, bunu bilmektir, rica ederim.”*¹⁸²

Başka bir belgede ise Sadrazam Paşa, Harem-i Hümayun'a göndereceği cariyelerin durumunu sorarak, Rif'at Kadın ile alakalı bilgilere sahip olmaları sebebiyle, cariyelerin kendilerine sorulduğunda bu konuda bildiklerini söylemelerinden çekiniyor, konunun gizliliğine ciddi ihtimam gösteriyordu: *“... Mübarek hatt-ı hümayun inayet-*

¹⁷⁹ TS.MA.d 2409.0002.004.

¹⁸⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 6; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 338.

¹⁸¹ Kiraz Hamdi Paşa, 1720/1721'de (1133) doğduğunu kaydetmişken Öztuna, 1744'te İstanbul'da doğma ihtimalini belirtir. Ayrıca onun ikinci kadınlığa kadar yükseldiğini kaydeder. Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 239. Benzer şekilde Sakaoğlu da Rif'at Kadın'ın İstanbul doğumlu olup ailesinin İstanbul'da bulunduğunu ifade eder. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 337.

¹⁸² Uluçay, *Harem II*, s. 23; TS.MA.e 784/6.

makrunlarında emr-i ferman-ı mülûkâneleri üzere her bir husus gereği gibi tenbih ve te'kid olunmada. Serimû kusur olunmayacağı inşallah-ı teâlâ mâlûm-ı padişahaneleridir. Ve gidecek cariyeleri beş altı adede bâliğ olurlar. Bir sürç-i lisan itmeleri hususu bir an hâtır-ı çâkerânemden dûr ve zâil olmamayla şu veçhile hatırıma hutur ider ki; cariyeler kullarının illet-i mizaçları sebebiyle bu defa yarınki günü bir aded cariyeye ile yalnız kerimem cariyeleri gitmesi kendüsi ile bir aded cariyenin tenbih ve te'kid ile sürç-i lisan itmeleri me'mul idüğü ve emânet olan bendelerinin dahi bîmuhâbâ tekellüm üzere olduğunu haber verdikleri mâlûm-ı hümayunları buyurulduk da doğru bu esnada Enderun-ı Hümayun ve Harem-i ismet-makrûnlarına gitmesi hususu ne veçhile irâde-i aliyyeleri buyurulur? İsmetlü iffetlü Rif'at Kadın hazretlerinin ... ve hânesini velhasıl her keyfiyetleri öteden berü malumı ve sual olunduk da cevap vireceği mâlûm-ı padişahaneleri buyurulduk da ne veçhile ferman-ı hümayunları buyurulur ise ol veçhile hareket olunacağı mâlûm-ı ... buyurulduk da emr-i ferman şevketli”

III. Mustafa üzerine şu hatt-ı hümayunu yazarak cevap vermişti: “Benim vezirim, hem kadınân mütekellimi kangısı ise bizim Rif'at Kadın'a nizam veren kadını tenbih dahi edip gereği gibi nasihat ide: öbürlerine bakma, yanından ayrılma, rızasında ol, bu senin kocandır, sokul ayrılmaya gece gündüz avratcasına gereği gibi müntehasında Rif'at'a nasihat ede, mülayim söylemeye, anlar pek bilürler, beynimizde tekellüf yoktur. Taşra umurunu da siz görürsüz, ehlinizde haremimizde görsün, inayet ve kerem olur.” Bu hattının hemen karşısına da şunları yazmıştı: “Kocunmayasınız cümlesi gelsin, istiyorlar, vilâdet inşallah olduk da yine gelirler, lakin şimdi gelseler has ederler idi, istiyorlar, bağçe(yi)? gösterecekler, yeri beynlerinde, sizin saraya gider diye te'min eylediler, ya mâbeynde otururlar, mahzun olmasunlar, bizim cariyeye dursun, Zeynep Sultan Sarayı'na gidersem götürürüm.” III. Mustafa, sadrazam arzının üst tarafına yazdığı bu iki hatt-ı hümayunun yanında son olarak alt tarafa birkaç satır daha yazmış ve Rif'at Kadın'ın nereden alınıp nereden geldiğini söylememeleri hususunda cariyelerin özellikle tembihlenmesini istemişti : “Matlubumuz Rif'at Kadın'ın kimden alınduğun ve kimin olduğun söylemeyeler, Elhamdülillah-i teala kimlerdir bilmezüz deyu cevap edeler, dahi haber almadan paşadan gayrı bizim birimiz bilmez, paşa söylemedi, çok sual eyledik söyletemedik disünler, tamam. Anlar bindikleriyle Karakulak çimşirliği açsunlar deyu ... gele”.¹⁸³

¹⁸³ Uluçay, *Harem II*, s. 23-24, 29; TS.MA.e 793-25.

Söz konusu belgelerin kesin tarihlendirilmesi yoktur. Bu sebeple Rif'at Kadın'ın saraya tam olarak ne zaman geldiğini tespit edemiyoruz. Buna rağmen kayıtlarda dördüncü kadın olarak geçen Rif'at Kadın, eğer saraya ilk geldiği vakitten itibaren dördüncü kadın olmak gibi bir durumu varsa, o halde Haziran/ Temmuz 1758'de (Şevval 1171) saraya gelmiş olmalıdır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere III. Mustafa'nın bu tarihten itibaren dört kadını olduğu görülür ve bu durum kadın sayısının beşe çıktığı Haziran 1767'ye (Şevval 1181) kadar devam eder.¹⁸⁴

Elimizdeki bu kısıtlı yazışmalar dışında III. Mustafa ile Rif'at Kadın'ın ilişkisinin ne zaman ya da nerede ve ne şekilde başladığına dair net bir bilgi yoktur. Buna rağmen literatürde III. Mustafa ile Rif'at Kadın arasındaki ilişki daha renkli bir şekilde anlatılmış ve III. Mustafa'nın çeşitli gezileri sırasında onu görerek etkilendiği ve çeşitli vesilelerle onunla buluştuğu belirtilmiştir.¹⁸⁵ Ancak şu aşamada ve elimizdeki kaynaklar çerçevesinde III. Mustafa'nın önceleri saray dışında Rif'at Kadın'la buluştuğunu belirtmekle iktifa etmek daha doğru olur.¹⁸⁶

Öte yandan literatürde bir aşk hikayesi veya kaçamağı olarak anlatılan III. Mustafa-Rif'at Kadın ilişkisinde ilerleyen süreçte nelerin yaşandığı, özellikle III. Mustafa'nın vefatından sonra Rif'at Kadın'ın Eski Saray'a mı yoksa ailesinin yanına mı gittiği veya evlenip evlenmediği gibi konuların bilinmediği, III. Mustafa'nın diğer kadınlarının aksine Rif'at Kadın'ın Haydarpaşa'da ayrı bir mezarlıkta medfun bulunması sebebiyle hayatının ilerleyen yıllarını saray dışında geçirmiş olabileceği üzerinde durulur.¹⁸⁷ Bu noktada tahmini olarak 31 Mayıs 1839 (17 Rebiülevvel 1255) tarihi verilen bir belge, Rif'at Kadın'ın III. Mustafa'nın vefatından sonra evlendiğini ve Mecnune Adile adında bir kız ve Çayırzade Ahmed Bey adında da bir erkek çocuğunun olduğunu gösterir. Söz konusu belgede Çayırzade Ahmed Bey'in oğlu ve Adile Mecnune Hanım'ın varisi Mustafa Faik Bey, Mecnune Adile Hanım'ın sekiz yüz keselik mücevheratının olduğunu iddia ederek, mücevheratın Mecnune Adile'nin vasisi el-Hac Hayrullah Efendi'de bulunduğunu, Hayrullah Efendi'den de sonraki vasisi Mehmed Efendi'ye geçtiğini

¹⁸⁴ TS.MA.d 2402.0056.003; TS.MA.d 2412.0044.003. Diğer taraftan Rif'at Kadın'ın dördüncü kadın olma sürecinde farklı ihtimaller de vardır. Nitekim Rif'at Kadın eğer geç bir tarihte Harem'e alındıysa, onun 1767'de dahil olan beşinci kadın olması ve sonradan beşinci kadınlıktan dördüncü kadınlığa yükselerek kayıtlarda bu en yüksek konumuyla yer etmesi de ihtimal dahilindedir. Eldeki kısıtlı bilgiyle yapılabilecek bu gibi tahminler, ancak bu konudaki yeni kayıtlara ulaşılmasıyla netleştirilebilir.

¹⁸⁵ Uluçay, *Harem II*, s. 22-24; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 337.

¹⁸⁶ Beydilli, "Mustafa III", s. 282.

¹⁸⁷ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 337.

söyleyerek arzuhalinde konunun araştırılmasını ve mücevheratın bulunmasını istemiştir. Ancak yapılan tetkikatta sözü edilen mücevherat bulunamamıştır.¹⁸⁸ Bu arzuhal ve tedkikat neticesinde Rif'at Kadın'ın saray dışında bir hayat kurduğu ve en az iki çocuğu ve bir de torununun olduğu anlaşılır.

Rif'at Kadın, dördüncü kadın olarak Haydarpaşa'da ayrı bir mezarlıkta medfundur. Bu mezarlıkta ayrıca III. Osman'ın başkadını olduğu söylenen Leylâ Kadın ile Halil Hamid Paşa ve ailesinin kabirleri de bulunmaktadır.¹⁸⁹

1.3.5. Fehime Kadınefendi

III. Mustafa'nın kadınlarının sayısı konusunda bir netlik yoktur. Alderson altı kadını olduğunu söylerken¹⁹⁰, arşiv vesikalarından beş adet kadınının olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kiraz Hamdi Paşa da kadın sayısını beş olarak verir ve sonuncusunun ismini Fehime Kadın olarak kaydeder.¹⁹¹ 1734-1735 (1147) yıllarında doğduğunu söylediği Fehime Kadın'ın 1760-1761'de (1174) doğum yaparken öldüğünü ve Laleli'de defnedildiğini yazar.¹⁹²

Diğer taraftan III. Mustafa'nın cariyelerini temin konusunda Sadrazamın da yardımcı olduğu anlaşılır. Nitekim Sadrazam'ın “... *emr-i ferman-ı hümayunları buyurulan cariye uzakta bulunduğundan şimdi geldi. Ne mahalle emr-i ferman-ı mülûkâneleri buyurulur ise ol babda emr-i ferman padişahım hazretlerindedir.*” şeklindeki telhisine III. Mustafa'nın “*Yarın Topkapı'ya gönderile bakalım*” şeklindeki hatt-ı hümayunuyla karşılık verdiği görülür.¹⁹³

Sonuç olarak Osmanlı haremının son derece mahrem yapısı, buraya fiziksel giriş çıkışları büyük oranda engellediği gibi bilgi transferine de pek imkân tanımıyordu. Öyle ki bu durum III. Mustafa dönemi arşiv kayıtlarına da yansımış ve kadınlarına dair en basit bilgilerin dahi alınmasını kısıtlamıştır. Bu durum kadınların isimleri bir yana hangisinin hangi çocuğu dünyaya getirdiği gibi temel konuların dahi çeşitli kayıtlardaki karînelerden

¹⁸⁸ TS.MA.e 899/3.

¹⁸⁹ Beydilli, “Mustafa III”, s. 282; Hans-Peter Laqueur; “İstanbul'da İki “İmparatoriçe” Mezarı”, *Tarih ve Toplum*, C. XXIV, S. 143, İstanbul Kasım 1995, s. 58-59.

¹⁹⁰ Alderson'a göre III. Mustafa'nın diğer kadınlarının ismi Fehime ve Gülman (Gülnar) dır. Alderson, *Osmanlı Hanedanının...*, s. 276.

¹⁹¹ Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65. Fehime Kadın, Sicill-i Osmani'de III. Mustafa'nın ikbali olarak kayıtlıdır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 14.

¹⁹² Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman...*, s. 65; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 1, s. 14.

¹⁹³ Uluçay, *Harem II*, s. 23; TS.MA.e 791/84.

ıkarılması mecburiyetini doğurmaktadır. Nihayetinde mevcut koşullar III. Mustafa'nın harem hayatına dair bilgilerimizin de son derece sınırlı olmasını beraberinde getirir.

1.4. ÇOCUKLARI

III. Mustafa'nın çocuklarının sayısı ve onların doğum-ölüm tarihleri konusunda kaynaklar arasında ihtilaf bulunsa da bizim tespit edebildiğimiz çocukları ve bunlara dair temel bilgiler şu şekildedir.

İsmi	Doğumu	Vefatı	Annesi
Hibetullah Sultan	14 Mart 1759 ¹⁹⁴ (15 Receb 1172)	1 Temmuz 1762 ¹⁹⁵ (9 Zilhicce 1175)	Mihrişah Kadınefendi
Şah Sultan	20 Nisan 1761 ¹⁹⁶ (15 Ramazan 1174)	11 Mart 1803 (17 Zilkade 1217)	
Şehzade Selim	24 Aralık 1761 ¹⁹⁷ (27 Cemaziyelevvel 1175)	28 Temmuz 1808 (4 Cemaziyelahir 1223)	Mihrişah Kadınefendi
Mihrimah Sultan	5 Kasım 1762 ¹⁹⁸ (17 Rebiülahir 1176)	19 Mart 1764 ¹⁹⁹ (16 Ramazan 1177)	Aynülhayat Kadınefendi
Mihrişah Sultan	10 Aralık 1762 ²⁰⁰ (23 Cemaziyelevvel 1176)	Şubat/Mart 1769 ²⁰¹ (Şevval 1182)	
Beyhan Sultan	13 Ocak 1766 ²⁰² (1 Şaban 1179)	7 Kasım 1824 (15 Rebiülevvel 1240)	Adilşah Kadınefendi
Şehzade Mehmed	10 Ocak 1767 ²⁰³ (9 Şaban 1180)	Eylül/Ekim 1772 ²⁰⁴ (Receb 1186)	

¹⁹⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 40; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 716-717; TS.MA.d 2406.0031.005; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 71.

¹⁹⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 94. Hâkim Efendi, bu tarihi 30 Haziran (8 Zilhicce) olarak verir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1044. Benzer şekilde Muradî de 30 Haziran (8 Zilhicce) tarihini verir. Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 108.

¹⁹⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 77; TS.MA.d 2405.0012.4-11; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 967; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 94.

¹⁹⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 86; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1009; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 101.

¹⁹⁸ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 98-99; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1057; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 110.

¹⁹⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1102; TS.MA.d 2408.0015.006. Seyyid Hasan Muradî'de 14 Mart (11 Ramazan) tarihi verilmiştir. Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 126.

²⁰⁰ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 100; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1064; TS.MA.d 2407.0006.005; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 111.

²⁰¹ TS.MA.d 2413.0058.003-4; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 322. Alderson, 21 Şubat 1769 tarihini verir. Alderson, *Osmanlı Hanedanının...*, s. 277.

²⁰² TS.MA.d 2410.0049.002. Hâkim Efendi, bu tarihi 2 Şaban (14 Ocak) olarak verir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1162. Muradî, söz konusu tarihte doğan Beyhan Sultan'ı *İsmihân Sultan* olarak kaydetmiştir. Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 146.

²⁰³ Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1959, s. 11.

²⁰⁴ TS.MA.d 2417.0007.006. Şemdanizade, 15 Receb (12 Ekim) tarihini verir. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevarih*, C. II.B, s. 89-90.

Hatice Sultan	13 Haziran 1768 ²⁰⁵ (27 Muharrem 1182)	17 Temmuz 1822 (17 Şevval 1237)	Adilşah Kadınefendi
Fatma Sultan	9 Ocak 1770 ²⁰⁶ (12 Ramazan 1183)	26 Mayıs 1772 ²⁰⁷ (23 Safer 1186)	Mihrişah Kadınefendi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Sultan III. Ahmed döneminden beri hanedanda bir çocuğun doğmaması, III. Mustafa'nın çocuklarının özel bir anlam ve coşkuyla karşılanmasına sebep oldu. Özellikle ilk çocuk Hibetullah Sultan ile Şehzade Selim'in doğumlarının ayrı bir hususiyetinin olması yanında III. Mustafa'nın da bu iki çocuğuna özel bir ihtimam gösterdiğini söylemek mümkündür.

1.4.1. Hibetullah Sultan

Hibetullah Sultan'ın doğacak olmasının getirdiği hazırlık ve heyecanı Ceybi Hümayun defterlerinde en az iki ay önceden görmek mümkündür. Hazırlıklar öncelikle Harem'de başlamıştı. Aralık/Ocak 1758-59'da (Cemaziyelevvel 1172) mütad üzere verilen “vilâdet in'âmâtı” yanında²⁰⁸ Harem-i Hümayun'daki yirmi altı adet “*sim fincan zarfı*” ile bir adet “*sim şeker kutusu*” yaldızlanmış²⁰⁹ ve tülbentlerle birlikte dört adet Mushaf-ı Şerif gönderilmişti.²¹⁰ Bir sonraki ay ise (Ocak/Şubat 1759 – Cemaziyelahir 1172) Harem'deki odalara ve Orta Kapı'ya tuğraların yazılması için mermer taşlar yaptırıldığı gibi şenlikler için hazırlanan ve elmaslarla işlenmiş çok sayıda süs eşyası tamamlanmıştı.²¹¹ Yine haremdeki yastık ve makatların zemini “*laciverdi canfes inci ve zümrüt ve sırma ile*” işlenerek tecdid edilmiş²¹², “*altın paftalı inci ve zümrüt işleme*” yüz

²⁰⁵ TS.MA.d 2413.0050.003; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 93-94.

²⁰⁶ TS.MA.d 2414.0081.002.

²⁰⁷ TS.MA.d 2417.0002.004; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.B, s. 89.

²⁰⁸ İn'âmât olarak “*ıştirâdan kat' olunup harem-i hümayuna teslim olunan*” 1.275 kuruşluk “*elvan telli hatayî donluk*” ve 9.724 kuruşluk “*elvan telli hatayî donluk*” kayıtlıdır. TS.MA.d 2403.0053.005.

²⁰⁹ TS.MA.d 2403.0053.005. Ayrıca yine on beş adet sim fincan zarfı ... yaptırıldığı da belirtilmiştir. TS.MA.d 2403.0053.006.

²¹⁰ Gönderilen Mushaf'ların bir adedinin Hacı Sinan hattı, bir adedinin Acem hattı diğer iki adedinin ise ketebesiz olduğu kayıtlıdır. TS.MA.d 2403.0053.005.

²¹¹ Nitekim bu amaçla müceddeden “*otuz üçer elmaslı iki adet çarh-ı felek*”, “*iki adet yirmi beşer elmaslı müşebbek rûmî*”, “*bir adet elli sekiz elmalı zülûf nigâr*”, “*otuz sekiz elmaslı bir adet kebir çiçek*”, “*kırk altı elmaslı kebir gül*”, “*kırk üçer elmaslı iki adet gül yaprağı*” gibi eşyalar yaptırılmıştı. Bunlar için toplam 473 adet elmas kullanıldığı görülür. TS.MA.d 2403.0054.003.

²¹² Bu amaçla yeni yapılan 4 adet inci ve zümrütlü sırma işleme yastık, yenilenen 8 adet inci ve zümrütlü sırma işlemeli yastık ve 1 adet “*al atlas üzere inci ve zümrütlü*” yastık ile 1 adet inci işleme makat hazırlanmıştır. TS.MA.d 2403.0054.004.

yastıkları ile yine “*inci ve zümrütlü döşek nihalisi*” türünden eşyalar yapılarak hareme gönderilmişti.²¹³

Harem-i Hümayun’da süren bu gibi hazırlıklarla birlikte dışarıda da yoğun bir faaliyet devam ediyordu. Receb ayının ilk gününden itibaren (28 Şubat 1759) doğumun yaklaşmasıyla hazırlıklar başlamış, III. Mustafa’nın emriyle sarayın ve şehrin donanma ve tezyinine girişilmişti. Bab-ı Hümayun’un içi ve dışı pahalı avizeler, benzersiz kandil ve aynalarla süslendi. Kapının sağ tarafındaki Has Fırın, Hastalar ve Düzme kapıları ile sol tarafındaki Odun Ambarları’ndan Has Ahır Kapısı’na kadar Darphane ve Şehremini ambarlarının kapı ve duvarları “*güneş misali gümüş ve altınla işlenmiş*” kumaşlardan yapılan “*filandra şeklinde*” bayraklarla ve türlü kandillerle süslenmişti. Orta Kapı’nın her iki tarafı büyük aynalar ve kandillerle süslenmiş, Enderun ile Kiler, Seferli, Hazine ve Has odalar çeşitli suretler, kandiller, mahya ve filandralarla donatılmıştı.²¹⁴

Öte yandan Sadrazam, Şeyhülislam, İstanbul’da mukim vezirler, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, İmam-ı Sultani efendiler ve diğer devlet erkânı köşk ve konakları ile Ağa Kapısı, Cebehane-i Amire, Tophane, Arabacılar Kârhânesi, Tersane-i Amire, Yeniçeri kışlaları ve gümrükler de nurlanmış gibi süslenmişti.²¹⁵

Saray ve devlet erkânı ile pek çok memurun hanelerini kandiller, fıskiye ve flandralarla süslemesiyle birlikte²¹⁶ çarşı-pazar, dükkân han ve bedestenler de gösterişli şekilde tezyin edildi. Doğumdan otuz kırk gün önce başlayan bu süreçte kadınların çarşı ve pazarda gezmeleri yasaklanırken, verilen izinle Ketenciler (Kettancılar) Çarşısı’nda gezmelerine müsaade edildi.²¹⁷ Pek çok camide halk Hibetullah Sultan’ın sağlıklı dünyaya gelmesi için dualar etti.²¹⁸

Nihayetinde Hibetullah Sultan 14 Mart 1759’da (15 Receb 1172) dünyaya geldi.²¹⁹ III. Mustafa doğumu yaptıran *Ebe Kadın*’a başta “*dibaya kaplı samur kırk*”

²¹³ TS.MA.d 2403.0054.004. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere, doğumun yaklaştığının ilan edilmesiyle III. Mustafa, dört kadınına da ayrı ayrı ihsanlarda bulunmuştu. TS.MA.d 2403.0054.005.

²¹⁴ Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, Haz. Mehmet Arslan – İ. Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994, s. 429-430. Vilâdet-i Hümayun kapsamında yapılan donanmayla ilgili bkz. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 121a-123a

²¹⁵ Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 430.

²¹⁶ Haşmet Efendi, bunları tafsilatıyla anlatır. Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 431-432.

²¹⁷ Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 433-434.

²¹⁸ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 727.

²¹⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 716; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 40. Sadrazam Ragıp Paşa tarafından Hibetullah Sultan’ın doğum şenliklerini yazmakla görevlendirilen Haşmet Efendi, doğumun gerçekleştiği günü 13 Mart (14 Receb) olarak verir. Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 434.

olmak üzere birtakım hediyeler verdi.²²⁰ Gece gerçekleşen doğumun akabinde kösler ve mehterhane nevbet çaldı, Musahip Ağa tarafından Sadrazam Ragıb Paşa'ya haber verilmesiyle Sadrazam mehterhanesi de nevbet çaldı.²²¹ Tellallar tarafından İstanbul'un çeşitli çarşı, sokak ve mahallerinde, ayrıca Galata, Üsküdar, Boğaziçi ve Hisarlar'da doğum haberi ve akabinde yapılacak kutlamalar ilan edildi.²²² Böylece III. Mustafa'nın fermanıyla yedi gün yedi gece sürmesi kararlaştırılan şenlikler başladı.²²³ Bu arada Kapılar, dükkanlar, meydanlar ve evlerin süsleri de bir misli daha artırıldı.²²⁴

Doğum şenliklerinde de bayram programları uygulanırdı.²²⁵ Nitekim bayram sürecine benzer şekilde III. Mustafa doğumun sabahında binişle Yalı Köşkü'ne giderek burada Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptan Paşa ve Nişancı Paşa başta olmak üzere devlet erkânının tebriklerini kabul etti ve top şenlikleriyle pehlivan güreşlerini izleyerek mehterhaneyi dinledi. Ertesi gün Hırka-i Şerif'te sabah namazını kıldı, ardından genellikle bayram namazlarında tercih edilen Sultan Ahmed Camii'nde Cuma namazını eda ettikten sonra Gülhane'ye gitti ve tertip edilen "*süvari cirid*" oyunlarını ve pehlivan güreşlerini izleyip altın ihsan etti. Üçüncü günde ise binişle Saray-ı Atik'e giderek "*sadrazam cündülerinin*" cirid oyunlarını ve pehlivan güreşlerini izleyerek dinlendi ve altın ihsan ederek döndü.²²⁶ Özellikle ikinci gün III. Mustafa'nın Cuma namazına gitmesi

²²⁰ Ayrıca 1 adet "*almış sekiz elmaslı altın kuşak*", 1 adet "*hatayî entari*" ve 1 adet "*telli hatayî şalvar*" verdiği diğer eşyalar arasındaydı. TS.MA.d 2403.0055.004. III. Mustafa'nın Ebe Kadın'a verdiği bu pahalı ihsanların, uzun süre sonra ilk defa gerçekleşen doğumla ve Ebe Kadın'ın başarıyla ifa ettiği stresli göreviyle ilgili olması kuvvetle muhtemeldir.

²²¹ Sadrazam müjdeyi getiren Musahip Ağa'ya samur ve mükemmel müzeyyen bir at gibi ihsanlarda da bulundu. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 717.

²²² Ahmet Önal, *Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak Buyuruldu Mecmuası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 220-221.

²²³ Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın doğumla birlikte dükkanların tezyin edilmesini, her meslek kethüdasına ve Kadı Efendi'ye duyurulup gelip geçen halkın huzurunun korunmasını ve her köşeye asayışı temin için zabitler konulmasını istemişti. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 723.

²²⁴ Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, Haz. Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul 1940, s. 15; Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 437.

²²⁵ Bayram programlarında başta Yalı Köşkü olmak üzere Gülhane ve Saray-ı Atik'e gitmek bir nevi mütad idi. Ayrıca buralarda pehlivan güreşleri başta olmak üzere mehterhane ve çeşitli oyunlarla vakit geçirilirdi. Benzer şekilde III. Mustafa da Hibetullah Sultan'ın doğumu sonrası bu programı takip etmişti. Hatta doğumlarda takip edilen bu programa dair dönemin Ruznamesinde, Şehzade Selim'in doğumu sonrasındaki faaliyetler için "*ıyd-i şerif ayini üzere*" ifadesi kullanılır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 86. Böylece bayram atmosferinde yapılan kutlama ve şenliklerin gerçekten de bayram programıyla tertip edildiği anlaşılır.

²²⁶ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 40-41. III. Mustafa, üçüncü gün Saray-ı Atik'e giderken gördüğü "*iki mektep sıbyanlarına*" dörder adet zer-i mahub-ı tam ihsanında bulunmuştu. TS.MA.d 2403.0055.002. 14 Mart 1759'da (15 Receb 1172) başlayan şenliklerin üçüncü gününde (Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 757) Saray-ı Atik'e yaptığı bu binişin tarihi Ruzname'de 16 Mart (17 Receb) olarak doğru verilirken, Ceyb-i Hümayun defterinde 17 Mart (18 Receb) olarak verilir.

ve şehirdeki şenlikleri görmesi önemliydi. Zira saz, davul ve zurna eşliğinde kadın ve zenne kıyafetleriyle oyunlar oynanması, acayip tasvir ve “zırzop” denilen şımarık kişilerin hareketleriyle eğlenilmesi adet olduğu halde bunlar ilk gün yasaklanmıştı. III. Mustafa bu durumu görünce “*donanma ve şehir-âyîn demek ... sâz ve çeng ü çengî ve ibâd’-i tesâvîr ve u’cûbe temâsîl ve şûh u şengîden ‘ibâretidir*” diyerek bunları serbest bıraktı. Böylece her köşe ve mahalde sazlar eşliğinde oynanmış ve şehrin coşkusu artmıştı.²²⁷

Halkın yanı sıra çeşitli esnaf grupları da mesleklerine göre türlü eğlenceler ve komik hareketlerle şenliklerin zevkini arttırıyordu. Kürkçüler, çeşitli postlarla ayı ve kurt şekline girerken, mücellit ve kağıtçılar, elvan kağıtlardan cübbe ve külahlarla garip şekillere giriyor ve Padişahın bulunduğu Alay Köşkü önünden geçerek Sadrazam Sarayı’na ilerliyordu. Yaptıkları hareketlerle halkı gece-gündüz güldürüyorlardı.²²⁸ Şenliklerin beşinci gününde halkın yaşadığı coşkuyu gören III. Mustafa, yedi gün yedi gece süreceğini ilan ettiği kutlamalara üç gün üç gece daha ekleyerek nihayetinde on gün on gece kutlamaların devam etmesi yönünde emir verdi.²²⁹

Vilâdet-i hümayunlarda mûtaad olan ve yedinci günü tertip edilen beşik alayı, Hibetullah Sultan’ın doğum kutlamalarında da görkemli bir şekilde icra edildi.²³⁰ Bu minvalde III. Mustafa’nın annesi hayatta olmadığı için bu vazifeyi büyük kız kardeşi Saliha Sultan üstlendi. Saliha Sultan’ın eşi Sadrazam Ragıb Paşa’ya hazırlattığı altın, elmas ve değerli taşlarla bezenen beşik ile kıymetli incilerle işlenmiş yorgan ve şilte, debdebeli bir alay ile Sadrazam Sarayı’ndan Topkapı Sarayı’na taşındı. Ön saflarında

²²⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 724. III. Mustafa ilerleyen günlerde de kutlamalara katılmayı sürdürdü. Nitekim şenliklerin dördüncü gününde (17 Mart 1759 / 18 Receb 1172) biniş ile Galata Sarayı’na gidip Mehterhane’yi dinleyip, tomak oyuncularını izlemişti. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 41. Şenliklerin son gününde ise dinlenmek için gittiği İncili Köşkü’nde kendisine arzuhal veren kolu yaralı üç kişiye 15 adet zer-i mahub-ı tam ihsan etti. Ayrıca “*kaside arz eden dört nefer kullarına ikişer altından sekiz adet zer-i mahub-ı tam*” ve yine “*kaside arz eden bir nefer kullarına beş adet zer-i mahub-ı tam*” ihsanında bulundu. TS.MA.d 2403.0055.003; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 41. III. Mustafa’nın şenlikler süresindeki diğer ziyaret ve faaliyetleri için bkz. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 757-759.

²²⁸ Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu), s. 16; Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 438.

²²⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 724; Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 438.

²³⁰ Beşik Alayı, birisi Valide Sultan diğeri Sadrazam tarafından olmak üzere süslenmiş iki ayrı beşiğin Harem-i Hümayun’a gönderilmesi suretiyle yapılırdı. Valide Sultan’ın beşik alayı yedinci gün yapılırken, Sadrazam alayının ise daha gösterişli olup altıncı gün yapıldığı anlaşılır. Dündar Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 173-175. Ancak Hibetullah Sultan’ın doğumunda bir defa beşik alayı yapılmıştı. Bu durumun muhtemel sebebi yukarıda da ifade edildiği gibi, hayatta olmayan Valide Sultan yerine bu vazifenin III. Mustafa’nın kardeşi Saliha Sultan’a verilmesi ve onun da beşiği kocası Sadrazam Ragıb Paşa’ya hazırlatması olabilir.

divan-ı âlî çavuşları, vezir ağaları, sadrazam silahdarı, yüz nefer Enderun ağaları, Bostancıbaşı Ağa, Çavuşbaşı Ağa ve Reisülküttab Efendi gibi çeşitli görevlilerin olduğu alayın hemen ardından iki yüz tabla kadar meyve, şekerleme ve helvaları taşıyan hademeler ilerliyordu. Peşlerinden gelen Telhisi Ağa, Teşrifâtî Ağa ve Saliha Sultan'ın baş ağası gelirken artlarından ilerleyen dört nefer uzun boylu çukadar ağalar ise başlarının üzerinde taşıdıkları beşiği tutuyorlardı. Alayın arkasından ise Sadaret Kethüdası ve onun gerisinden de Mehterhane ilerliyordu. Oldukça kalabalık olan alay Cağaloğlu'ndan, Mahmutpaşa civarından geçip Eski Saray önünden ve Bayezid Camii avlusundan ilerleyerek Divanyolu'na çıktı. Bab-ı Hümayun'dan Topkapı Sarayı'na girildikten sonra Kubbealtı'na bitişik olan ve Mermerlik denilen Harem-i Hümayun kapısına gelindiğinde Sadrazam Kethüdası beşiğin ayağını öpüp Darüssaade Ağası'na teslim etti. Ardından alaydaki devlet ricali Kubbealtı'na geçerek istirahat etti. Onlara ve görevlilere çeşitli hediyeler ve ihsanlar verilerek alayın dönüşüne izin verildi. Mehterhane eşliğinde Sadrazam Sarayı'na dönen alay burada Ragıp Paşa'nın eteğini öpüp izin ile dağıldı.²³¹

Kutlamaların bir diğer gösterişli faaliyeti de esnaf alayıydı. Nitekim sekizinci gününde icra edilen esnaf alayında yüz kırk beş farklı esnaf gurubu, III. Mustafa'nın huzurundan geçerek çeşitli gösterilerle hünerlerini sergilediler. Esnaf alaylarının her birinin arkasında bir mehterhane vardı bu şekilde birbirilerinden ayrılıyorlardı. Evvela çiftçiler geçişlerini yaptılar. Ellerindeki ziraat aletleriyle Bab-ı Hümayun'dan girerek Orta Kapı'da saygıyla eğilip kulluklarını sundular. Duacıları ise padişahın ömrü ve devletin bereketi için dualar etti ve III. Mustafa'nın çiftçi esnafına ihsan verilmesiyle Bab-ı Hümayun'dan çıkarak Alayköşkü altından Sadrazam Sarayı'na ulaştılar. Burada da Sadrazam tarafından kendilerine çeşitli ihsanlar verildi. Çiftçi esnafını takiben ekmekçiler, araba üzerinde kurdukları fırınla ve bir fırıncının da ekmekleri teraziye koyarak yaptıkları gösterilerle geçişlerini yaptılar. Arkalarında kasaplar, bakkallar, berberler ve okçular ile sair esnaf grubu bir bir geçişlerini tamamladılar. Her bir esnaf alayının mevcudu bine yakındı ve halk bu kadar esnafın bir iki gün içinde mesleklerine göre yeni kıyafetlerle nasıl kuşandığını, her bir alaya ait bu kadar davul ve zurnanın nereden tedarik edildiğini anlayamadı.²³² Nihayetinde sekizinci günün sabahında

²³¹ Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu), s. 22-24.

²³² Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu), s. 25-27.

başlayan alay, dokuzuncu ve onuncu günde de devam ederek tamamlandı. Böylece on gün on gece süren vilâdet-i hümayun da bu faaliyetle beraber son buldu.²³³

Artık bebek sesinin duyulduğu Harem’de doğumdan sonra da tezyin işlerine devam edildi. Bu amaçla “iki yüz yirmi sekiz elmaslı maşallah” yaptırıldığı gibi²³⁴ doğumdan beş ay kadar sonra da III. Mustafa’nın emriyle, “üç yüz otuz dokuz elmaslı maşallah yazılı tuğra” ve “otuz altı elmasla müzeyyen çiçek” yaptırılıp hareme gönderildi.²³⁵ Diğer taraftan yine III. Mustafa’nın emriyle doğumdan kısa bir süre sonra yaptırılan “... yirmi dört elmasla müzeyyen keman” da doğumla ilgili olabilir.²³⁶

Aynı süreçte verilen kıyafetlerle yoluyla Hibetullah Sultan daha görünür olmaya başlar. Kendisine verilen *sagir hırka, entari, fitilli tül bent hırka, çiçekli entari* gibi eşyalar kayıtlı ilk kıyafetleri arasındadır.²³⁷ İlerleyen süreçte de kendisine hemen hemen her ay *çiçekli çitari zıbn, telli çitari zıbn, takye,*²³⁸ *içlik,*²³⁹ *beyaz işleme cübbe,*²⁴⁰ *şalvar*²⁴¹ gibi farklı türlerde pek çok kıyafetler verildi. Bayramlık olarak ise “*som acem dibasına kaplı samur kürk, pesend işleme kemhaya kaplı kakım kürk, som acem dibası entari, beyaz telli çiçekli entari*”²⁴² ve “*pesend işleme penbe şala kaplı sırt samur kürk, sarı ... üzere pesend işleme entari, çiçekli kermesud entari*”²⁴³ gibi daha lüks sayılabilecek kıyafetlerin verildiği görülür.

Diğer taraftan III. Mustafa, kızı için sadece kıyafetler değil takı malzemeleri de yaptırırdı. Nitekim Eylül/Ekim 1759’da (Safer 1173) üzerine Hibetullah Sultan’ın isminin yazıldığı zümrüt bir yüzük yapılmasını emretmişti.²⁴⁴ Ağustos/Eylül 1759’ta (Muharrem 1173) ise bir çift kırmızı yakutlu küpe²⁴⁵ yaptırdığı gibi Ağustos/Eylül

²³³ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 759. Ertesi gün ise herkesin “*kâr u kisbine iştigal için emr ü ferman*” olduğu yani işine gücüne dönmesinin emredildiği söylenir. Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, s. 452. Ayrıca şenlikler süresince hemen hiçbir asayiş olayının olmadığı, kimsenin kimseye “*sille dahi*” vurmadağı, havaların da mevsime rağmen oldukça mutedil geçtiği belirtilir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 722; Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu), s. 28-29.

²³⁴ TS.MA.d 2403.0055.005.

²³⁵ TS.MA.d 2403.0060.005.

²³⁶ TS.MA.d 2403.0057.006.

²³⁷ TS.MA.d 2403.0057.006; TS.MA.d 2403.0058.005; TS.MA.d 2403.0060.005.

²³⁸ TS.MA.d 2404.0007.004.

²³⁹ TS.MA.d 2404.0014.003.

²⁴⁰ TS.MA.d 2404.0014.004.

²⁴¹ TS.MA.d 2404.0013.004.

²⁴² TS.MA.d 2404.0013.006.

²⁴³ TS.MA.d 2405.0012.007.

²⁴⁴ “*Bâ-emr-i hümayun mevcut hazineden bir adet yazılı zümrüt yüzük yazısı hak olunup devletli Hibetullah Sultan efendimiz hazretlerinin ism-i şeriflerine müceddeden hak ve yaptırılıp teslim-i harem-i hümayun*” TS.MA.d 2404.0006.003.

²⁴⁵ TS.MA.d 2404.0005.004.

1760'ta (Muharrem 1174) “bir çift üç yüz kırk iki elmasla murassa altın bilezik” yaptırıp Harem'e gönderdi.²⁴⁶

III. Mustafa, mutadı üzere her hafta Cuma günleri kızı Hibetullah Sultan için sabit altmış kuruş haftalık verirdi. Nitekim 15 Eylül 1759'da (22 Muharrem 1173) başladığı bu mutadı²⁴⁷ üzere her hafta Cuma namazı sonrasında verdiği haftalıklarına Hibetullah Sultan'ın vefatına kadar devam etti. Bu noktada kayıtlı son haftalık ise 25 Haziran 1762 (3 Zilhicce 1175) Cuma gününe aittir.²⁴⁸ Ayrıca Ekim/Kasım 1759'dan (Rebiülevvel 1173) itibaren de her ayın ilk gününde Hibetullah Sultan'a aylık adıyla sabit yüz kuruş verirdi.²⁴⁹ III. Mustafa'nın Harem-i Hümayun'a verdiği aylıktan bağımsız olan bu ihsanı, en son Haziran/Temmuz 1762'ye (Zilhicce 1175) kadar sürdü.²⁵⁰

III. Mustafa'nın ilk çocuğu olması sebebiyle Hibetullah Sultan'ın gelişme evrelerinin kutlama vesilesine dönüştüğü görülür. Nitekim 19 Mart 1760'ta (1 Şaban 1173) “mübârek dendan-ı saâdet-nişanları şerefyab-ı zuhur” etmesi yani diş çıkarması sarayda yemekler ve helvalarla kutlandı. Bu ilk dişini çıkarması şerefine “has matbahda kırk iki sofrâ” yemek hazırlatıldığı gibi Kuşhane'de de yemekler pişirilmiş ve Helvahane'de helvalar yaptırılmıştı.²⁵¹ Muhtemelen daha uzun yaşasaydı Hibetullah Sultan'ın bu gibi gelişme evrelerini III. Mustafa'nın diğer çocuklarına nazaran daha net bir şekilde görebilecektik.

Öte yandan bilindiği üzere III. Mustafa, kızı Hibetullah Sultan'ı henüz iki buçuk aylıkken Hamza Paşa ile nişanladı. Nitekim Sultan Mustafa, şehzadeligi döneminde hizmetinde bulunan Hamza Ağa'yı cülusunun akabinde Silahdarı yapmıştı.²⁵² Silahdar-ı Şehriyârî Hamza Ağa'nın bu süreçte de başarılı olduğu ve Mustafa'nın takdirini kazandığı ifade edilir. Hibetullah Sultan doğduktan sonra onu Hamza Ağa ile nişanlama fikri olmuş olacak ki 1759 yılı Mayıs sonu Haziran başı gibi (1-10 Şevval 1172) üç tuğ ile

²⁴⁶ TS.MA.d 2405.0004.004.

²⁴⁷ Söz konusu ilk haftalık şu şekilde ifade edilmiştir: “Bâ-emr-i hümayun mûtaad olmak üzere devletlû Hibetullah Sultan efendimiz hazretlerine beray-ı haftalık ihsan-ı hümayun buyurulmağın Harem-i Hümayuna teslim olunan 60 kuruş”. TS.MA.d 2404.0005.002.

²⁴⁸ TS.MA.d 2406.0031.002. Hibetullah Sultan 1 Temmuz 1762 Perşembe günü (9 Zilhicce 1175) vefat ettiği için 2 Temmuz (10 Zilhicce) Cuma günü haftalık verilmemiştir. TS.MA.d 2406.0031.003.

²⁴⁹ Ekim/Kasım 1759 (Rebiülevvel 1173) defteri için bkz. TS.MA.d 2404.0007.002.

²⁵⁰ TS.MA.d 2406.0031.002. Zira yukarıda da belirtildiği gibi 1 Temmuz 1762'de (9 Zilhicce 1175) Hibetullah Sultan vefat etti.

²⁵¹ Bu sırada yapılan harcamaların toplamı 437 kuruş olarak kaydedilmiştir. TS.MA.d 2404.0012.002.

²⁵² Mücteba İlgürel, “Hamza Paşa, Silahdar”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 515.

vezaret rütbesi verip Mora Muhassılığına tayin ettiği Hamza Paşa'yı²⁵³ birkaç gün sonra da (17-25 Haziran 1759 / 11-20 Şevval 1172) Hibetullah Sultan ile nişanladı.²⁵⁴ Teşrifata uygun şekilde hazırlanan nişan takımı Sadrazam Sarayı'ndan alay ile Topkapı Sarayı'na gönderildi.²⁵⁵ Diğer taraftan III. Mustafa, harc-ı hassadan kızına nişan için “*zümriit ve sair yirmi dört elmas ve on altı yakutlu billur kutu*”, “*kapağının ortası bir zümriit ve sair seksen dört hurda elmas ve elli bir zümriit ve yüz seksen kırmızı yakutla murassa âyîne*”, “*yirmi beşer elmaslı altı inci ve ikişer inci püskülü şemse*”, “*yüz yirmi hurda elmaslı Ya Allah ve Maşallah yazılı altın Kelime-i Şahâdetli birer elmaslı yirmi iki pafta ve birer tahta zümriitli altın haneli elli paftalı ... duvak*”, “*otuz altı elmas ve yakutlu yirmi zümriit ile murassa baş tarağı*” gibi kıymetli eşyalardan oluşan çeşitli hediyeler verdi.²⁵⁶ Tabii ki iki buçuk aylık Hibetullah Sultan ile yapılan bu nişan şüphesiz temsili bir durumdu. Hibetullah Sultan, vefatına kadar daima Harem'de ikamet etti.

Göç ile Topkapı Sarayı'ndan ayrıldığında haremiyle beraber tabii olarak kızını da yanında götürürdü. Nitekim doğumundan üç buçuk ay sonra (28 Haziran 1759 / 3 Zilkade 1172) yaptığı ilk göçünde Beşiktaş Sahilsarayı'na giderken kuvvetle muhtemel kızını da yanına almıştı.²⁵⁷ Dahası bundan iki ay sonra (31 Ağustos 1759 / 7 Muharrem 1173) Karaağaç'a göçe gittiğinde de Hibetullah Sultan'ın dahil olduğu haremini beraberinde götürmüş ve Hibetullah Sultan'a yüz kuruş göç bahşişi vermişti.²⁵⁸ Ayrıca buradaki bazı mahallerin yanında Hibetullah Sultan'ın odasını da tamir ettirmişti.²⁵⁹ III. Mustafa 3 Haziran 1760'daki (18 Şevval 1173) bir sonraki göçünde deniz yolunu kullanmış ve Hibetullah Sultan adına “*sandal ve piyadeler kullarına ihsan olmak üzere*” üç yüz kuruş

²⁵³ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 792-793; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 159; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 32

²⁵⁴ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 797-799; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s.160.

²⁵⁵ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s.160. Nişan takımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 798; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 140b-141b.

²⁵⁶ III. Mustafa'nın kızına “*beray-ı nişan*” yani nişan için verdiği eşyalar ve bunlara sarf edilen kıymetli taş ve madenlere dair ayrıntılı bilgi için bkz. TS.MA.d 2403.0058.006.

²⁵⁷ Haziran/Temmuz 1759 (Zilkade 1172) tarihli Ceyb-i Hümayun defterinde, nakit harcamaların kayıtlı olduğu sayfaların görüntüsü tamamen çekilmediği için göç sırasında III. Mustafa'nın kimlere bahşiş verdiğini göremiyoruz. Ancak göçlere dair başlıkta da anlatılacağı üzere, iki ay sonra Beşiktaş'tan Karaağaç'a giderken verdiği göç bahşişleri, Beşiktaş'a götürdüğü kişileri de görmemizi sağlamaktadır. Nitekim bu sırada Hibetullah Sultan'a verdiği 100 kuruş, onu Beşiktaş'a da götürdüğüne işaret eder. TS.MA.d 2404.0005.002.

²⁵⁸ TS.MA.d 2404.0005.002.

²⁵⁹ Hibetullah Sultan'ın ve bazı mahallerin “*meremmet*” yani tamiri için Şehremini Efendi'ye 311,5 kuruş 52 akçe verildiği gibi “*kapı arası için sarf olunan al sim çuka*” verildiği kaydedilmiştir. TS.MA.d 2404.0005.004.

verdiği gibi kızı için Karaağaç Sahilsarayı'nda “iki sedirli” odayı ayırarak döşenmesini yaptırmıştı.²⁶⁰ Ayrıntılı kayıtlar olmamasına rağmen 7 Haziran 1761'deki (4 Zilkade 1174) göçüne Harem'ini ve dolayısıyla Hibetullah Sultan'ı dahil ettiğini, dönüşü sırasında (4 Ekim 1761 - 5 Rebiülevvel 1175) Harem-i Hümayununa verdiği göç bahşişinden anlayabiliriz.²⁶¹ Bu aşamada III. Mustafa'nın bir sonraki yaz göçe gitmemesi Hibetullah Sultan'ın 1 Temmuz 1762'deki (9 Zilhicce 1175) ölümüyle ilgili olması ihtimal dahilinde görülebilir.

Hibetullah Sultan uzun yaşamadı. Birkaç gün süren hastalığı sonrasında 1 Temmuz 1762'de (9 Zilhicce 1175) yaklaşık üç buçuk yaşındayken vefat etti.²⁶² Cenazesinin teçhizi için III. Mustafa hazinesinden *ûd, anber, iki top bez ve yeşil sandal* ile kızı adına tasadduk ve nisar olunması için 250 kuruşluk pare verdi.²⁶³ Adet üzere Sadrazam, Şeyhülislam ve sair devlet ricalinin katıldığı törenle Hibetullah Sultan Laleli Camii Türbesi'ne defnedildi.²⁶⁴

1.4.2. Şah Sultan

Sultan Mustafa'nın ikinci çocuğu Şah Sultan, 20 Nisan 1761'de (15 Ramazan 1174) doğdu.²⁶⁵ İftardan sonra dünyaya gelmesiyle III. Mustafa Havuzbaşı'na geçip mehterhane ve ağalarla vakit geçirerek onlara altın ve pare saçtı. Ertesi gün ise Yalı Köşkü'ne gidip yine mehterhaneyi dinledi ve atları temaşa ederek “*fukaraya altun*” ihsan etti. İlerleyen günlerde de Hırka-i Şerif'te halvet edip Kozbekçiler'de çavuşlarla vakit geçirerek onlara altın saçan III. Mustafa, ayrıca Has Oda'da dinlenip anberli kahve içerek

²⁶⁰ Odanın döşenmesi için Enderun Hazinesi'nden “*sırma işlemeli yastık, beyaz atlas üzere sırma işleme pesend yastık, beyaz atlas üzere ... pesend işleme sedir yastığı, sırma saçaklı ... acemânî köşe makatı, zemini beyaz som diba ... saçaklı makat, Banalukakârî nihale, penbe mimli şilte*” gibi eşyalar kullanılmıştı. TS.MA.d 2404.0014.002-4.

²⁶¹ TS.MA.d 2406.0022.003. III. Mustafa'nın göçlerine ve göç bahşişlerine dair ayrıntılı bilgiler için Göçler başlığına bakınız.

²⁶² Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 94; Hâkim Efendi, Tarih, s. 1044. Hâkim Efendi, Hibetullah Sultan'ın vefat tarihini 30 Haziran (8 Zilhicce) olarak verir.

²⁶³ TS.MA.d 2406.0031.005.

²⁶⁴ Hâkim Efendi, Tarih, s. 1044.

²⁶⁵ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77; TS.MA.d 2405.0012.0011; Seyyid Hasan Muradî, Bir Kâtibin..., s. 94. III. Mustafa, Kasım-Aralık 1760'ta (Rebiülahir 1174) eşinin hamile olduğunun anlaşılması üzerine yayımladığı bir fermanla top atışlarını yasakladı. Nitekim Rumeli ve Anadolu kavaklarındaki ustalara ve dizdarlara gönderdiği fermanla onlardan Karadeniz tarafından gelen ve içinde top bulunan gemilerin kaptanlarına ikazda bulunmalarını, bu gemilerden herhangi bir top atışının yapılmamasını istedi. III. Mustafa, bu şekilde eşinin sağlıklı bir hamilelik süreci geçirmesini sağlamak istemiş olmalıdır. Ayrıca söz konusu yasağın “*öteden berü zuhûr-ı velâdet-i şerîfe intizârı eyyâmında toplar atılmamak mütad*” olduğuna istinaden ilan edildiği de anlaşılır. Hâkim Efendi, Tarih, s. 938.

vakit geçirdi.²⁶⁶ Bu arada Harem-i Hümayun’a cibinlik kurdurduğu gibi²⁶⁷ Şah Sultan’ın validesine yakut, elmas, inci ve zümrütlerle bezeli bir sorguç başta olmak üzere pek çok kıymetli malzemeden yapılmış hediyeler ihsan etti.²⁶⁸ Doğumu yaptıran Ebe Kadın’a ise bir önceki ay değerli kıyafetler ihsan etmişti.²⁶⁹ Diğer taraftan 26 Nisan Pazar günü (21 Ramazan) tertip edilen beşik alayı mehterhane eşliğinde Harem-i Hümayun’a ulaşır beşiği teslim etti.²⁷⁰

Doğumun Ramazan ayında gerçekleşmesi sebebiyle umumi kutlamalar Ramazan sonrasına bırakıldı. Bu arada Topkapı Sarayı’nda Hane-i Hassa, Hazineli ve Seferli odaları, Darphane ve Bab-ı Hümayun gibi çeşitli mahaller süslendi. Özellikle Hane-i Hassa ile Hazineli ve Seferli odaları altın ve gümüş işlemeli, inci ve kıymetli taşlarla müzeyyen avizeler ve nadir büyük aynalarla süslenirken, Babüssaade ile sağ ve sol tarafları gümüş ve taşlarla müzeyyen avizeler ve nakışlı garip aynalarla tezyin edildi. Bab-ı hümayun ise benzeri görülmemiş altın ve zümrüt işlemeli, gösterişli ve pahalı

²⁶⁶ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.

²⁶⁷ Padişah, cibinliğin kurulmasıyla beraber “Harem-i Hümayun hizmetinde olan amele ve sair kullarına ihsan” olarak 100 kuruş verdi. TS.MA.d 2405.0012.003.

²⁶⁸ III. Mustafa’nın Şah Sultan’ın doğumu üzerine validesine ihsan ettiği eşyalar şunlardır: **1-)** “Ortası bir kebir damla gök yakut ve yakut etrafı ve tacı bir vasat ve sair vasatça ve sagir mecmuu seksen beş elmas ve sekiz lal ile murassa üç çelengi ile iki ...leri beş delikli ... zümrüt ve dokuz delikli lal doksan iki inci ve dört zincirleri seksen tahta zümrüt ve seksen ... inci avizeli zemini çeşm-i bülbül zahır kakma-kari istimâl-i hümayuna mahsus bir lali şikeste sorguç-ı hümayun 1 kut’a”. **2-)** “Yeşil atlas üzere üç tarafı yakut ve zümrütlü seksen yaldızlı sim paftalı ve elmas yakut ile murassa yedi adet ... altın ve düğmeli inci ve la’l ve zümrüt ile müzeyyen sırma işleme deruni beyaz frengi diba astarlı cibinlik 1 adet”. **3-)** “Mor atlas üzere göbekleri birer delikli lal ve sair ve serâpâ inci ve zümrüt ile müzeyyen sırma işleme yastık 12 adet”. **4-)** “Turuncu atlas üzere ortaları birer delikli lal ve sair inci ve zümrüt ile müzeyyen sırma işleme pesend yüz yastığı 4 adet”. **5-)** “Mor atlas üzere bir tarafı ve köşeleri inci ve zümrüt ile müzeyyen sırma işleme pesend makat 2 adet”. **6-)** “Penbe diba üzere on dört dallı inci ve zümrüt ile müzeyyen ve beş dallı sırma işleme makattan yapılan döşek nihalisi 1 adet”. **7-)** “Yeşil atlas üzere yakut ve zümrüt ile müzeyyen elli bir kebir yaldızlı sim pastalı inci ve lal ve zümrütlü sırma işleme on mihraplı zar perdesi 1 adet”. **8-)** “Yeşil atlas üzere ve ... delikli lal ve sair inci ve zümrüt ile müzeyyen sırma işleme pesend yorgan 1 adet”. **9-)** “Güvez ... kermesud yüzlü penbe mimli şilte 2 adet”. **10-)** “Elmas ve yakut ve lal ve inci ile murassa yüz kırk sekiz paftalı ... ve hurda gülleri münakari taşhaneli altın yaldızlı sim kaplama iki toplu beşik 1 adet”. **11-)** “Seraser üzere zümrüt ve lal ve inci ile müzeyyen kalıptan püsküllü başları? ... altın kaplama bağırdağ 1 çift”. **12-)** “Beyaz serâser üzere yaldızlı sim ... beşik puşidesi 1 adet”. **13-)** “Altın kaplama bağırdağ çubuğu 1 adet”. **14-)** “Atlas şilte”. **15-)** “Sim ibriz 1 adet”. **16-)** “Al şal üzere yüz doksan beş ... zümrüt ve otuz beş ... lal ve sair inci ile murassa sırma işleme beşik yüz yorganı 1 adet”. **17-)** “Al atlas üzere altı yüz otuz üç ... zümrüt ve sair inci ile murassa sırma işleme mimli minder 1 adet”. **18-)** “Sarı ... yüzlü penbe mimli minder 1 adet”. **19-)** “Beyaz bez yüzlü penbe mimli minder 1 adet”. **20-)** “Penbe mimli fitilli tülbent şilte 1 adet”. **21-)** “Penbe mimli yastık kılıfı 12 adet”. TS.MA.d 2405.0012.0011.

²⁶⁹ III. Mustafa’nın Mart/Nisan 1761’de (Şaban 1174) Ebe Kadın’a verdiği ihsanlar şunlardır: **1-)** “İstanbul dibasına kaplı sırt samur kürk 1 adet”. **2-)** “Telli hatayî entari 1 adet”. **3-)** “Çiçekli kermesud entari 1 adet”. **4-)** “Telli hatayî şalvar 1 adet”. TS.MA.d 2405.0011.005. Ebe Kadın’a Şaban ayında yapılan bu ihsan, doğumun bir önceki ay gerçekleşip, ilanının 20 Nisan’da (15 Ramazan) yapılmış olabileceğini akla getirir.

²⁷⁰ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.

avizeler ile birbirine bitişik, parlak ve ışık dolu nice aynalarla süslenmişti.²⁷¹ Saray haricinde Sadrazam Sarayı, Defterdar ve Ağa Kapısı ile Âmedci Süleyman Efendi'nin biraderi Runamçe-i Evvel Yusuf Efendi, Bina Emimi Ali Ağa ve Emin-i Şa'îr Haseki Mustafa Ağa gibi diğer devlet erkanının konakları da mükellef şekilde tezyin edildi.²⁷²

Bayramın ikinci günü (7 Mayıs 1761 / 2 Şevval 1174) beş gün beş gece “*donanma-yı hümayûn*” olacağı tellallar tarafından ilan edildi. Çarşı-pazar, dükkanlar ve evler özenle tezyin edildi. Çalgıcı ve oyuncular etrafta görünmeye başlayıp oyunlarıyla insanlara mutluluk verdi. Halkın şenliklere olan rağbeti üzerine kutlamaların dört gün daha uzatılmasına karar verildi; ancak takvimi belli olan resmi işler sebebiyle nihayetinde kutlamalar dört yerine iki gün uzatılmak suretiyle tamamlandı.²⁷³

Şah Sultan için verilen kayıtlı ilk eşyalar arasında *beşik şiltesi*, *başları simli bağırdağ*, *telli çitari entari*, *çitari entari*²⁷⁴ ile *hırka* ve *takye*²⁷⁵ bulunur. İlerleyen dönemlerde de kendisine *çiçekli takye*, *çiçekli entari*, *şatrançi entari*, *beldari entari*, *cübbe*, *şalvar*,²⁷⁶ *pesend işleme güvez şala kaplı vaşak kafası kürk*²⁷⁷ ve *al şal üzere pesend işleme kaba kaplı kakım kürk*²⁷⁸ gibi genellikle benzer tür kıyafetlerin hemen hemen her ay verildiği görülür.²⁷⁹ Bunlardan farklı olarak III. Mustafa'nın emriyle Şubat-

²⁷¹ Hâkim Efendi, Bab-ı Hümayun'daki bu gösterişli ve etkileyici süslemelerin, özellikle geceleri billur gibi yanan kandillerle birlikte izleyenleri hayrete düşürdüğünü söyler. Ayrıca halkın süslemeleri izlemesine ruhsat verilmesiyle “*düvel-i Nasârâ elçileri*” yani Hristiyan ülke elçilerinin de maiyetleri ve tercümanlarıyla izlemeye geldiğini, şapkalarını çıkararak şaşkınlık ve hayret içinde kaldıklarını anlatır. Ona göre “*taife-i efrenc*” yani Avrupalılar çabuk etkilenen ve bağlanan kadın meşrep bir “*taife*” olmalarıyla garip bir durum gördüklerinde hemen hayrete düşerek “*umûr-i 'azîmeden 'add*” ettiklerini belirtir. Dahası onların “*Serây-ı hümayûn'da ne ki görürler ise yanlarında olan bir kâtibe mümkün mertebe*” yazdırdıklarını ifade eder. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 968-970.

²⁷² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 971-972.

²⁷³ Zira Tersane'de inşası tamamlanan kalyonun denize indirileceği güne tesadüf etmesi, Donanma-i Hümayun'un Akdeniz'e gönderileceği döneme denk gelmesi ve İstabl-ı Âmire'nin Sadabad'a çıktığı zamana rastlaması sebebiyle kutlamalara eklenen dört günün son iki günü iptal edildi. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 968. Söz konusu iptal kararı, İstanbul kadısı üzerinden esnaf kethüdalarına ve diğer ilgililere ilan edildi. Önal, *Osmanlı Bürokrasisi*..., s. 219-220.

²⁷⁴ TS.MA.d 2405.0013.004-6.

²⁷⁵ TS.MA.d 2405.0014.004.

²⁷⁶ TS.MA.d 2406.0022.005.

²⁷⁷ TS.MA.d 2406.0025.006. Aynı ay (Aralık-Ocak 1761-62 / Cemaziyelahir 1175) “*sarı çiçekli kermesud*, *sarı telli kermesud*, *çubuklu beldar*, *nohudi*, *çubuklu al kermesud*, *kumru göğsü telli çubuklu*, *sade çiçekli nohudi kermesud*” gibi kıyafetlerde verilmişti.

²⁷⁸ TS.MA.d 2406.0029.004. Yine aynı ay verilen (Nisan-Mayıs 1762 / Şevval 1175) *entari* ve *şalvar* gibi kıyafetler de vardır. TS.MA.d 2406.0029.005.

²⁷⁹ Bir misal vermesi açısından Eylül-Ekim 1762 (Rebiülevvel 1176) defterine de bakılabilir. TS.MA.d 2407.0004.003. İlerleyen yıllarda “*al şal entari*, *şal cübbe*” gibi kısmen farklı kıyafetlerin verildiği de kayıtlıdır. TS.MA.d 2408.0017.003-4.

Mart 1762’de (Şaban 1175) Şah Sultan’a çok sayıda altın ve gümüş “*evâni*” verildiği kayıtlıdır.²⁸⁰

III. Mustafa, Şah Sultan’ı da Hibetullah Sultan gibi erkenden nişanladı. Nitekim Şah Sultan henüz üç yaşındayken onu Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa ile nişanladı ve adet üzere tertip edilen nişan alayı 24 Nisan 1764’te (22 Şevval 1177) Sadrazam Sarayı’ndan Topkapı Sarayı’na gitti. Oldukça gösterişli olan alayda sayıları iki yüze yakın Sadrazam ağaları “*atlas kaftânları ve mücevvezeleriyle*” ellerindeki gümüş tepsilerde altın, gümüş ve türlü mücevherlerin olduğu takıları, Muhzır Ağa Ortası denilen Yeniçeri neferatı ise şekerleme tablalarını, süslü şeker bahçelerini ve otuz adet küçük, on adet orta boy nahıllar ile beş on kişinin taşıdığı büyük gümüş nahılı taşıyorlar, Sadrazam çavuşları ise piyade olarak bohçaları ve türlü dokumalar ile Hint dokumalarını, tuhaf ve nadide Avrupa ve Çin ürünlerini taşıyorlardı. Alayın Cebehane önünden Topkapı Sarayı’na girmesiyle, Darüssaade Ağası ve sair hizmetliler alayı kabul edip, hil’atler giydirdiler.²⁸¹ Ancak temsili olan bu nişan oldukça kısa sürdü. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi III. Mustafa’nın ağabeyi Şehzade Mehmed’in ölümünde parmağı olduğu söylenen Köse Bahir Mustafa Paşa, Halep Valisi iken 1 Kasım 1763’te (24 Rebiülahir 1177) de atandığı ve 8 Aralık 1763’te (2 Cemaziyelahir 1177) göreve başladığı Sadrazamlıkta kısa süre kalabildi.²⁸² Hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve yapılan tahkikat neticesinde 30 Mart 1765’te (7 Şevval 1178) görevden alınıp, Midilli Adası’na sürgün ve kısa süre sonra da burada idam edildi.²⁸³

Bu ilk nişanın kısa ömürlü olmasından sonra III. Mustafa, kızı Şah Sultan’ı bu defa Nişancı Mehmed Emin Paşa ile nişanladı. Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Mehmed Emin Paşa, iyi eğitimi ve başarısıyla kalemiyede kısa sürede yükselmiş ve bu süreçte III. Mustafa’nın dikkatini çekerek 27 Mayıs 1765’te (6 Zilhicce 1178) reisülküttaplıktan

²⁸⁰ Söz konusu evâni şunlardır: “*Altın buhurdan maa gülâbdan, altın kahve askısı maa ibrik, altın kahve tepsisi, altın, altın sabunluk, altın leğen maa kafes ve ibrik, altın şamdan, altın kahve altı tepsisi, altın tepsi, altın sahan maa kayık, altın tas maa kıyak, altın kutu, altın ..., altın iskemle, sim sahan maa kayık, sim ..., sim maşrapa, sim kebir maşrapa, sim kebir lengeri, sim şamdan, sim şeker kutusu ve çaşnigirlik, sim mikraz şem, sim iskemle ..., sim câmeşûy leğeni, sim abdest leğeni, sim abdest ibriği, sim, sim hamam tası, sim kil kutusu, sim kahve tepsisi, sim buhurdan maa gülâbdan, sim sabunluk, sim şerbet ibriği, sim kahve askısı maa ibrik, sim leğen maa kafes ve ibrik, sim kase kapağı, sim birun tası, sim faraşhane, sim fincan zarfi, sim taam tepsisi, sim tepsi*”. Bunlara birlikte mevcut-ı hazineden şunlar da verilmiştir: “*Sim kaplama ocak siperi,, sim şerbet süzgüsü*”. TS.MA.d 2406.0027.004-5.

²⁸¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1107-1108; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.B, s. 66-67; Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 101.

²⁸² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1090-1091, 1092-1093.

²⁸³ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1149-1150; Mücteba İlgürel, “Mustafa Paşa, Köse”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 345-346.

vezaretle nişancılığa atanmıştı.²⁸⁴ 1 Ocak 1768 Cuma günü (10 Şaban 1181) namaz sonrası mütad olduğu üzere vüzeranın Sadrazam Sarayı'nı ziyaret ettiği sırada burada bulunan Mehmed Emin Paşa'ya namzetlik olduğu haberi verilip samur hil'at giydirildi.²⁸⁵ Birkaç gün içerisinde Mehmed Emin Paşa tarafından mütada göre hazırlanan nişan takımı Sadrazam Sarayı'na getirilip düzenlenerek alayla Topkapı Sarayı'na gönderildi. Padişahın yanı sıra Şehzade Selim ve Mehmed, Şah Sultan'ın kız kardeşleri Mihrişah ve Beyhan Sultanlar ile Şah Sultan'ın validesi için hazırlanan ayrı ayrı hediyelerle birlikte tabii ki Şah Sultan için tertip edilen çok sayıda kıymetli eşya, alayla Topkapı Sarayı'na taşındı. Alay, Harem-i Hümayun kapısında Darüssaade Ağası ve görevlilerce karşılandı ve nişan takımları Zülüflüleri eliyle Harem-i Hümayun ağalarına teslim edildi. Karşılığında Damad Paşa'ya verilmesi adet olan “*nişân yağlığı boğçası*” Paşa'nın kethüdasına teslim edilerek tören tamamlandı.²⁸⁶ Fakat önceki gibi Şah Sultan'ın bu nişanlılığı da uzun sürmedi ve bu nişanlısı da öldürüldü. Nitekim Rusya'ya karşı ilan edilen savaş, Sadrazam Hamza Paşa'nın mizacını olumsuz etkilemiş ve onun döneminde sadaret kaymakamı olan Mehmed Emin Paşa, 20 Ekim 1768'de (8 Cemaziyelahir 1182) Sadrazam olarak yerine tayin edilmişti. Böylece çok istediği sadaret makamına ulaşan Mehmed Emin Paşa, savaşın erkenden sonlanacağını düşünse de gidişat hiç de beklediği gibi olmamış ve hatta bilgisiz ve tecrübesiz olduğu savaş koşullarına uyum sağlayamayarak birkaç defa istifaya teşebbüs etmişti. Nihayetinde hakkındaki pek çok şikâyet sonucu azline karar verildi ve kendisine Mısır'da görev verileceği söylenerek Edirne'ye gönderildi. Kısa süre sonra savaşın gidişatı noktasında kamuoyunun tepkisini de azaltmak için 11 Eylül 1769'da (10 Cemaziyelevvel 1183) Edirne'de öldürüldü.²⁸⁷

Şah Sultan'ın her iki nişanlılığı sembolik bir yapıdaydı. Nitekim bu süreçte yaşlı henüz küçük olan Şah Sultan'ın sarayda ikamet ettiği görülür. Zira III. Mustafa hazinesinden çocuklarına hemen hemen her ay çeşitli ihsanlar verirken aynı şekilde Şah Sultan'ı da ihmal etmiyordu.²⁸⁸ Bu ihsanlara dair “*İsmetli Şah Sultan hazretleri için*

²⁸⁴ Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 464-465.

²⁸⁵ Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, s. 71.

²⁸⁶ Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, s. 71-73; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.B, s. 107-108. Nişan takımı ve tertip edilen alayın ayrıntısı için bkz. Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, s. 71-73.

²⁸⁷ Beydilli, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade”, s. 465.

²⁸⁸ Bu kayıtlarda III. Mustafa'nın diğer çocuklarıyla birlikte Şaha Sultan'a entariler, pesend şala kaplı kakım kürk ve sof ferace gibi kıyafetler verdiği, ayrıca çeşitli takı eşyalarının tamirini yaptırdığı görülür. TS.MA.d

yaptırılıp Harem-i Muhterem'e teslim olunan" gibi kayıtlar, onun Harem'de ikamet ettiğini açıkça gösterir.²⁸⁹

Öte yandan III. Mustafa, Şubat-Mart 1763'te (Şaban 1176) Cağaloğlu Sarayı'nın bitişiğindeki Köprülüzade Sarayı'nı ve Silahşor-i Şehriyârî Hüseyin Bey Sarayı'nı satın alıp, buradaki Yeşillioğlu Sarayı'nı bunlara eklemiş ve karşısındaki 'Ateneli-zâde hânesini de satın alarak burada kızları için iki tane Sultan Sarayı inşa edilmesini emretmişti.²⁹⁰ Cağaloğlu Sarayı'na bitişik iki sarayın inşası 1764 yılı Temmuz'u ortalarında (11-20 Muharrem 1178) tamamlandı.²⁹¹ Sultan III. Mustafa saraylardan birisini kızı Şah Sultan, diğerini kızı Mihrişah Sultan için kendi hazinesinden döşetti. Şah Sultan Sarayı'nın Kasım-Aralık 1769'daki (Şaban 1183) döşenmesinden pek çok odasının olduğu hatta inşası sırasında nişanlısı Mehmed Emin Paşa da düşünülerek bitişiğine Paşa Dairesi'nin yapılmış olduğu anlaşılır.²⁹² Bununla birlikte bayramlarda verilen ıydiyelerle yanında kendisine yapılan çeşitli aynî ihsanlar, Şah Sultan'ın saray tamamlandıktan sonra da Topkapı Sarayı'nda ikametine devam etmiş olduğuna işaret eder.²⁹³

Şah Sultan, babası III. Mustafa'nın vefatından sonra Sultan I. Abdülhamid tarafından Nişancı Seyyid Mustafa Paşa ile evlendirildi. Nitekim I. Abdülhamid, bir müddetten beri kendi sarayında yaşayan Şah Sultan ile Kapıcılar Kethüdası Seyyid Mustafa Ağa'yı evlendirmeyi düşünmüş, bu amaçla 17 Eylül 1778'de (24 Şaban 1192)

2413.0050.005; TS.MA.d 2413.0052.003-4; TS.MA.d 2413.0053.003; TS.MA.d 2413.0059.0011; TS.MA.d 2414.0073.003.

²⁸⁹ TS.MA.d 2414.0073.004.

²⁹⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1067-1068; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.B, s. 50-51.

²⁹¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1120.

²⁹² Şah Sultan Sarayı'nın döşenen mekanları şunlardır ki sarayın yapısıyla ilgili de ipuçları verir: *Arz Odası, Arz Odası ittisalinde bağçeye nazır Sofa, Bağdat Odası, Divanhane ittisalinde bağçeye nazır Maili Oda, Sarılı Oda ittisalinde bağçeye nazır Sofa, Hamam kurbunda bağçeye nazır ocaklı Leylaki Oda, İç Camekan, Camekan Odası, Havluya nazır ocaklı sagir Limoni Oda, Bağçeye nazır sagir mermer Direkli Kasır, Divanhane ittisalinde bağçeye nazır Sarılı Oda, Divanhanede bağçeye nazır Kebir Sofa, Bağçeye nazır Kebir Divanhane tarafında iki adet nim sofalar, Havluya nazır sagir nerdiban başında Ocaklı Oda, Havluya nazır nerdiban başında Sagir Oda, Havuzbaşında altı sedirli Kebir Kasır, saray-ı mezburun ittisalinde Paşa Dairesi*. TS.MA.d 2414.0080.003-7.

²⁹³ Nitekim geçmiş yıllarda olduğu gibi Şah Sultan'a sarayı bittikten sonra da Ramazan ve Kurban bayramlarında ıydiyeler verildi. TS.MA.d 2414.0081.004; TS.MA.d 2415.0009.004; TS.MA.d 2416.0009.007; TS.MA.d 2416.0012.005; TS.MA.d 2417.0009.004; TS.MA.d 2417.0012.005; TS.MA.d 2418.0023.004. Ayrıca üç ayda bir III. Mustafa'nın kendisine ve çocuklarına diktirdiği ayakkabılara dair kayıtlarda da Şah Sultan vardır. TS.MA.d 2415.0006.009; TS.MA.d 2415.0012.008; TS.MA.d 2416.0003.006; TS.MA.d 2416.0009.0014; TS.MA.d 2416.0012.008; TS.MA.d 2417.0003.006; TS.MA.d 2417.0009.0012; TS.MA.d 2417.0012.007; TS.MA.d 2418.0017.010; TS.MA.d 2418.0020.006; TS.MA.d 2418.0023.010. Bu gibi mütad ihsanların yanında III. Mustafa'nın çocuklarına yaptığı çeşitli ihsanlar arasında da yine onu görmek mümkündür. TS.MA.d 2414.0084.004; TS.MA.d 2415.0009.007; TS.MA.d 2416.0002.003; TS.MA.d 2417.0002.004 vd.

Mustafa Ağa'nın rütbesini vezarete çıkararak kendisine Rakka Eyaleti'ni tevcih etmişti.²⁹⁴ Birkaç gün sonra ise tevkîlik yani nişancılık tevcih edilerek İstanbul'da oturmasını sağladı. 2 Ekim (10 Ramazan 1192) sabahı ise Seyyid Mustafa Paşa tarafından mûtaad üzere hazırlanan ve değerli taşlar, nakitler, şekerler ve çeşitli nahıllardan oluşan alay Topkapı Sarayı'na geldi. Hemen ardından Şah Sultan'ın vekilliğini Darüssaade Ağası'nın, Mustafa Paşa'nın vekilliğini ise Kapı Kethüdası'nın yaptığı ve Şeyhülislam Esad Efendi tarafından kıyılan nikahla evlendirildiler.²⁹⁵ 6 Kasım (15 Şevval 1192) zifaf günü olarak belirlenip alayla Cağaloğlu Konağı yakınındaki Şah Sultan Sarayı'na gidildi ve Seyyid Mustafa Paşa tarafında Şah Sultan'a hediyeler takdim edildi. Ertesi Cuma günü ise Sultan I. Abdülhamid Cuma namazı sonrası Sultan Sarayı'na tebrik için giderek tertip olunan ziyafetten sonra çeşitli ihsanlarda bulundu.²⁹⁶ Bu evlilikten 1780 yılında Şerife Havva Hanım Sultan doğduysa da aynı yıl vefat etti ve Laleli'deki III. Mustafa türbesine defnedildi.²⁹⁷

Öte yandan III. Selim döneminde Şah Sultan ve III. Selim'in sık sık görüştükleri, hatta bu dönemde III. Mustafa'nın aile fertleri arasında yakın bir ilişki olduğu görülür. Özellikle III. Selim ablası Şah Sultan'ın da dâhil olduğu aile fertlerini çeşitli vesilelerle sık sık ziyaret ediyordu.²⁹⁸ Nitekim III. Selim, 14 Mayıs 1791'de (11 Ramazan 1205) tebdilen ablasının sarayına gidip iftar yaparken, 29 Nisan 1792'de de iftar için kardeşinin sarayına gidip yatsıya kadar vakit geçirdi.²⁹⁹ Benzer şekilde diğer Ramazan aylarında da

²⁹⁴ Sadullah Enverî Efendi, *Enverî Tarihi (1774-1783)*, Haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 757-758; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (1188-1193)*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 128.

²⁹⁵ Sadullah Enverî Efendi, *Enverî Tarihi (1774-1783)*, s. 759-760; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 2014), s. 128-129.

²⁹⁶ Çift tarafından I. Abdülhamid'in hizmetkarlarına kırk elli kadar kıymetli ve orta değerinde saat hediye edildi ve padişah ikinci sonrası ayrıldı. Sadullah Enverî Efendi, *Enverî Tarihi (1774-1783)*, s. 764-765. Seyyid Mustafa Paşa'ya ilerleyen süreçte Karesi Sancağı arpalık olarak verilirken, Ocak/Şubat 1798'de (Rebiülevvel 1198) Sivas Valisi olarak tayin edilerek görev yerine gitmesi istendi; ancak 14 Mayıs 1784'te (23 Cemaziyelahir 1198) hastalığı sebebiyle tuğları ref' edilip, emekli edildi. Eşi Şah Sultan'ın Eyüp'teki Sahilsarayında ikametine izin verildi. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 47, 115, 141; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 341.

²⁹⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 102; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 341. Türbede medfun olan Şerife Havva'nın III. Mustafa'nın çocuğu olduğu şeklindeki ifade doğru değildir. Ahmed Vefa Çobanoğlu, "Lâleli Külliyesi", s. 88.

²⁹⁸ Bu noktada, III. Mustafa'nın aile fertleri arasındaki aktif ilişkiyi III. Selim dönemi Ruznamesi vesilesiyle edindiğimizi, dolayısıyla ilişkilerin III. Selim'in dahil olduğu noktada kaydedildiğini, dahası bu dönemden önce veya sonra ne gibi/ne ölçüde bir münasebetin olduğunu şu aşamada bilemediğimizi belirtmek yerinde olacaktır.

²⁹⁹ III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi*, s. 13, 71.

iftar için Şah Sultan'ın sarayına gitmeyi ihmal etmeyen III. Selim, eğlenmek ve dinlenmek için de sık sık ablasının sarayına gidiyordu. Nitekim tebdilen yaptığı ziyaretlerinden birisini de 18 Temmuz 1792'de (28 Zilkade 1206) yapmış ve Şah Sultan Sahilsarayı'nda "*ahşâma değîn eğlenilüp*" geri dönerken, 13 Ekim 1792'de (26 Safer 1207) akşama kadar eğlenip vakit geçirdiği kayıtlıdır.³⁰⁰ Bu gibi ziyaretleri yanında plansız bir şekilde Şah Sultan'ın sarayına gitmesi gereken durumlar da yaşıyordu. Nitekim 28 Eylül 1792'de (11 Safer 1207) Cuma namazı için Eyüp Sultan Camii'ne giderken yolda sağanak yağmura yakalandı ve camiye ulaşmak mümkün olmayınca ablasının Sahilsarayı'na gidip Harem'de üstünü değiştirdi. Sonrasında ikindiye kadar burada kalıp "*hemşire-i muhteremelerinde ârâm ve istirâhat buyurup tenâvül-i ta'âm*" ederek ayrıldı. Benzer şekilde 18 Kasım 1792'de (3 Rebiülahir 1207) yoğun yağmur üzerine kardeşinin sarayına giderek burada "*ahşama değîn eğlenilüp*" geri döndü.³⁰¹ Diğer taraftan III. Selim, annesinin Şah Sultan'ın sarayında olduğu zamanlarda da onları ziyaret ettiği oluyordu. Nitekim 25 Eylül 1794'te (29 Safer 1209), 27 Eylül'de (2 Rebiülevvel 1209) ve 1 Ekim'de (6 Rebiülevvel 1209) Şah Sultan'ın Sahilsarayı'na gittiği günlerde validesi Mihrişah Sultan'ın bulunmasıyla geceleri orada geçirdi.³⁰² III. Selim'in Şah Sultan'a yaptığı pek çok ziyarette dikkat çeken hususlardan birisi de onu "*mizacsız*" yani hasta olduğu vakitlerde yalnız bırakmamasıydı. 26 Mayıs 1793'te (15 Şevval 1207) Şah Sultan'ın "*mizacsız*" olması üzerine tebdilen onu ziyarete gitmişti.³⁰³ Aynı şekilde 9 Nisan 1797'de (11 Şevval 1211) Şah Sultan'ı "*bir mikdâr mizacsız*" olduğu için ziyaret ederken³⁰⁴ muhtemelen Şah Sultan'ın artan hastalıkları sebebiyle ilerleyen yıllarda hastalık sebebiyle yaptığı ziyaretlerin arttığı görülür. Nitekim 22 Ağustos 1800'de (1 Rebiülahir 1215) Şah Sultan hasta olduğu için onu Eyüp'te ziyarete gittiği gibi 27 Mayıs 1801 (14 Muharrem 1216), 19 Nisan 1802 (16 Zilhicce 1216), 1 Mayıs 1802 (28 Zilhicce 1216) ve 11 Eylül 1802 (13 Cemaziyelevvel 1217)'deki ziyaretleri de yine Şah Sultan'ın hasta olması sebebiyleydi.³⁰⁵ Hatta 8 Kasım 1802'de (12 Receb 1217) Şah Sultan'ın

³⁰⁰ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 83, 101. III. Selim'in Şah Sultan'a yaptığı bu gibi dinlenme ve eğlenmeye yönelik ziyaretleri oldukça fazladır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için söz konusu III. Selim Ruznamesine bakılabilir.

³⁰¹ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 98, 105; Sakaoglu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 341-342. Sakaoglu, 18 yerine yanlış olarak 15 Kasım tarihini verir.

³⁰² III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 177.

³⁰³ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 128.

³⁰⁴ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 246.

³⁰⁵ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 335, 351, 373, 383.

“gâyet mizacsız” olması sebebiyle onu ziyaret ettiği ifade edilir.³⁰⁶ Diğer taraftan III. Selim’in sadece Şah Sultan’ı değil onun validesini de hastayken ziyaret ettiği, bu amaçla 30 Aralık 1799’da (2 Şaban 1214) Eyüp’e yaptığı ziyarette görülür. Ayrıca O, Şah Sultan’ın annesinin kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine 4 Nisan 1800’de (9 Zilkade 1214) Şah Sultan’ı ziyarete gitmişti.³⁰⁷

Şah Sultan 11 Mart 1803’te (17 Zilkade 1217) vefat etti.³⁰⁸ Ölümünde hastalıklarının etkili olduğu söylenen Şah Sultan, kişisel gelir kalemleriyle çeşitli vakıf eserleri tesis etti.³⁰⁹ Bunlardan en bilineni Eyüp Sultan’daki Zal Mahmud Paşa Camii yanında bulunan külliyesidir. Külliye türbe, sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve hazireden müteşekkildir. Kendisi ve eşi Nişancı Mustafa Paşa buradaki türbesinde medfundur.³¹⁰

1.4.3. Şehzade Selim

Şehzade Selim’in uzun bir aradan sonra dünyaya gelen ilk şehzade olması, doğumuna özel bir anlam katıyordu. 24 Aralık 1761 Perşembe günü (27 Cemaziyelevvel 1175) sabah namazı sonrası “*kuşluk vaktinde*”³¹¹ dünyaya gelmesiyle halkta oluştuğu söylenen mutluluk ve rahatlama muhtemelen büyük bir mübâlağa değildir.³¹²

Bu aşamada kaynaklar özellikle III. Mustafa’nın doğumun akabinde yaşadığı olumlu hissiyata dair ipuçları verir. Buna göre kendisi yoğun bir kutlama programına girişmişti. Nitekim Şehzade Selim’in dünyaya gelmesiyle Havuzbaşı’na gidip Enderun hademelerine altın ve pare saçan III. Mustafa, ardından Sarık Odası’na geçip yemek yiyerek Yalı Köşkü’ne gitti ve burada “*ıyd-i şerif ayini üzere*” yani bayram tertibine göre vakit geçirdi.³¹³ Sonrasında Sünnet Odası’nda traş oldu ve Havuzbaşı’nda yatsıya kadar mehterhaneyi dinleyip ertesi günü (25 Aralık) Cuma namazı için anne ve babasının

³⁰⁶ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 387.

³⁰⁷ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 319, 326.

³⁰⁸ Alderson, Osmanlı Hanedanının..., s. 277.

³⁰⁹ Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s. 342.

³¹⁰ Sevgi Parlak, “Şah Sultan Külliyesi”, DİA, C. 38, İstanbul 2010, s. 258-260.

³¹¹ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 86. Hâkim Efendi, doğum vakti olarak “*sâ’at birde iken*” ifadesini kullanır ki bu ezânî saati ifade eder. Hâkim Efendi, Tarih, s. 1009.

³¹² Nitekim dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi, hem Sultan I. Mahmud hem de Sultan III. Osman dönemlerinde hanedanın çocuk sahibi olamadığını, bunun bir hüzne sebebiyet verdiğini, III. Mustafa’nın doğan iki kızıyla büyük bir mutluluk olduğunu ve bundan sonra bir şehzade doğumunun umut edildiğini ifade eder. Nihayetinde Şehzade Selim’in doğum haberinin duyulmasıyla da halkta görülmemiş bir mutluluk ve ferahlama olduğunu belirtir. Hâkim Efendi, Tarih, s. 1010-1011.

³¹³ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 86. Yukarıda da ifade edildiği gibi doğum şenliklerinde genellikle bayram programı uygulanırdı. III. Selim’in doğumunda da benzer bir program uygulandığı açıkça ifade edilmiştir. Nitekim III. Mustafa ilk üç günü üst üste Yalı Köşkü’nde geçirdikten sonra dördüncü günü Gülhane ve beşinci günü de Saray-ı Atik’e gitti. Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 86-87.

medfun bulunduğu Valide Camii'ne giderek namaz sonrası türbeyi ziyaret etti. Ardından Yalı Köşkü'ne dönerek bayramlarda yapıldığı üzere mehterhane ve pehlivan güreşlerini izledi.³¹⁴ Bir sonraki gün de Yalı Köşkü'ne geçen III. Mustafa, burada Sadrazam, Şeyhülislam ve Kaptan Paşa başta olmak üzere devlet ricalinin tebriklerini kabul ederek hepsine samur kürk giydirdi. Ertesi 27 Aralık'ta (30 Cemaziyelevvel) ise Gülhane'ye giderek burada Enderun Ağalarının süvari cirid oyunlarını takip edip onlara altın ihsanında bulundu. Saray-ı Atik'e gittiği bir sonraki gün (28 Aralık / 1 Cemaziyelahir) sadrazam cümdülerinin süvari cirid oyunlarını ve canbaz gösterilerini izledi.³¹⁵

Doğumla birlikte üç günlük bir mühletin ardından yedi gün yedi gece sürecek kutlamaların olacağı ve üç gün de “*deryâ şenliği*” yapılacağı ilan edildi.³¹⁶ Saray oldukça gösterişli bir şekilde süslendi. Hane-i Hassa, Hazineli, Seferli ve Kilerli odalarıyla Sofai Hümayun; avizeler, kıymetli mücevher askılar ve pahalı, garip aynalarla tezyin edildi. Bab-ı Hümayun ve Orta Kapı gümüş avizeler ve büyük aynalarla donatılırken, Darphane-i Amire kapısı külçe altın, püskülleri zer-i meskûk, sim teller ve püsküllerle nakşedilmiş süslerle işlendi. Saray Meydanı yanında Sadrazam Sarayı, yeniçeri, Cebehane, Tophane, top arabacıları ve Mehterhane-i Hümayun kapıları tezyin edildi. Bu arada devlet ricali konaklarını haddi ve miktarına göre süslerken, Hristiyan ülke elçileri de konaklarını Avrupai tarzda renkli tasvirler, billur kandiller ve perniyan denilen işlenmiş kıymetli ipekten süslerle donatmışlardı.³¹⁷ Diğer taraftan halkın da mutlulukla süslemelere katıldığı ve para harcamaktan geri durmadığı ifade edilir.³¹⁸

Tertip edilen çeşitli eğlence ve kutlamalara katılan III. Mustafa, derya şenliği denilen fişek atışlarını da Yalı Köşkü'nden takip etti. 3-4 ve 5 Ocak 1762'de (7-8-9 Cemaziyelahir 1175) geceleri icra edilen gösterilerde ilk gün Cebeciler, ikinci gün Tophaneliler ve son gün de Tersaneliler fişek atışları yaptılar.³¹⁹

³¹⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 86.

³¹⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 87.

³¹⁶ Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 45; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1011.

³¹⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1011-1012. Hâkim Efendi, bu noktada velâdet-i hümayun münasebetiyle tarih arz edenlere atıye verildiğini, kendisinin de doğumdan birkaç ay önce “*eğer bir şehzâde-i âli-tebâr zuhûr ederse, ism-i şeriflerini Selîm tesmiye buyururlar*” diye bir zannının olduğunu ve bu fikirle Selîm ismine tarih yaptığını anlatarak yazdığı tarihin kaybolmaması için bu ifadelerinin altına yaklaşık iki sayfalık tarihini kaydetmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1013-1016. Hasan Muradî ise kutlamalar çerçevesinde sokakların, pazar ve dükkanlar ile devlet ricalinin kapılarının süslendiğini anlatır ve kendi hanesinin kapısını “*kanâdil ve sâ'ire ile tezyîn*” ettiğini belirtir. Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 101.

³¹⁸ Nitekim Şemdanizade, “*gerçi bundan akdemce iki sultan vilâdetleri için iki kerre şehr-âyin olundu ve padişah sulbünden veled geldiği bilindi*” diyerek buna rağmen halkın bir şehzade doğduğu için gerçekten kutlamalara katılıp sakınmadan mal harcadığını belirtir. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 46.

³¹⁹ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 87.

Şehzade Selim'in dünyaya gelmesiyle beraber Harem-i Hümayun'a *şal hırka*, çeşitli türlerde *entariler* ile *tülbent içlik* ve *takye* gibi giyecekler verildiği gibi III. Mustafa'nın emriyle "yüz yetmiş altı elmasla murassa taşhaneleri sim maşallah" yaptırılıp gönderilmişti.³²⁰ Doğumun altıncı günü yani 30 Aralık 1761'de ise (3 Cemaziyelahir 1175) beşik alayı tertip edildi. Oldukça gösterişli olduğu anlaşılan ve "yakut ve zümrüt ve pîrûze ile müzeyyen yaldızlı sim kaplama iki toplu"³²¹ olarak tasvir edilen beşik, yine kıymetli aksesuarlarıyla birlikte alay ve mehterhane eşliğinde Harem-i Hümayun'a teslim edildi.³²² Ayrıca şehzade için "zar perdesi" ve "çuka cibinlik" yaptırılıp Harem'e gönderildi.³²³

Aradan geçen birkaç sene sonra Şehzade Selim'in hayatındaki önemli bir aşama için yeni bir tören yapıldı. Nitekim Şehzade Selim beş yaşına yaklaştığında III. Mustafa onun eğitime başlamasını istedi ve vaktiyle kendisi için İncili Köşkü'nde yapılan bed-i besmele törenini, kırk dört yıl sonra aynı yerde oğlu Selim için yaptırdı. 24 Ekim 1766'da (20 Cemaziyelevvel 1180) icra edilen tören için İncili Köşkü önüne Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi, Tevkiî Emin Paşa, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Nakibüleşraf Efendi, Defterdar Efendi ve diğer devlet erkanı için çadırlar kuruldu. Sabah devlet erkanının çadırlarına gelmesi ve sonrasında Sadrazam Muhsinzade Paşa'nın da gelip onları selamlayıp yerini almasının ardından bütün erkan yürüyerek İncili Köşkü tarafına geçti ve Sultan III. Mustafa'yı beklemeye başladı. III. Mustafa, peyler ve solaklar eşliğinde alayla gelince Sadrazam Muhsinzade Paşa, "kallâvî ve erkân kürkü ile" karşıladı ve sağına kendisi, soluna Darüssaade Ağası geçti. Ardından III. Mustafa, İncili Köşkü'nde yerini almasıyla, devlet erkanı çadırlarına

³²⁰ TS.MA.d 2406.0024.006-7.

³²¹ Söz konusu beşiği tanımlayan ayrıntılı kayıtlar vardır: "Necâbetli şehzade-i civan-baht Sultan-ı cihan Sultan Selim Efendimiz hazretlerinin dünyaya teşrif-i meymenet-rediflerinde emr-i hümayun hazret-i şehriyârî üzere mevcut-ı hazineden teslim ve ihsan-ı mülûkâne buyurulan; -Yakut ve zümrüt ve pîrûze ile müzeyyen yaldızlı sim kaplama iki toplu beşik 1 kit'a. -Sim kaplama bağırdak çubuğu 1 adet. -Serâser üzere sırma işleme beşik puşidesi 1 adet. -Sim âbriz 1 adet. -Frengi dibâ bağırdak 1 çift. -Güvez kadife şilte 1 adet. -Mezbur beşik derûnuna sarf olunan güvez kadife". Bu beşiğe yapılan eklemeler de vardır: "Emr-i hümayun üzere mezbur beşiğe sonradan vaz' olunan; -Beş zümrüt düğmeli yüz altmış beş elmasla murassa zemini sim taşhaneleri altın on lâlli hurda inci püsküllü ... 5 çift. -Ortaları birer lâl ve altmış elmaslı zümrüt düğmeli ve inci ilikli şemse 1 çift". Yapılan diğer bir ek de şuydu: "Mezbur beşik üzerine vaz' olunup Harem-i Hümayun ismet-makrûna teslim olunan; -Ortası bir kebirce bilyanta? elmas ve sair etrafı ve üç çelengi şark bilyanta? elmaslı ve otuz iki haneli elmas avizeli ve iki altın zincirli siyah balıkçın tüylü çelenk sorguç 1 kit'a". Söz konusu sorgucun tüyü hüma kuşu ile değiştirilmiştir. "Mezbur sorgucun siyah balıkçın tüyü ihraç ve mevcuttan vaz' olunan; -Hüma kuşu 1 adet". TS.MA.d 2406.0025.004.

³²² Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 87.

³²³ Bununla birlikte Harem'de "inci cibinlik" ve "zar perdesi" kurulduğu da aynı yerde kayıtlıdır. TS.MA.d 2406.0025.005.

geçti ve akabinde Sadrazam Muhsinzade Paşa'nın emriyle yemekler geldi. Şeyhülislam Efendi ve Tevkiî Paşa Sadrazam çadırında onunla birlikte yemeklerini yediler. Sonrasında divan erkânı “*mücevveze ve erkân kürkü*”, Nakibüleşraf Efendi “*örf ve erkân kürk*”, Şeyhülislam Efendi “*örf ve beyâz erkân kürkü*”, Sadrazam ve Tevkiî Paşa ise “*kallâvi ve erkân kürkü*” ile atlarına binerek Şehzade Selim'i karşılamak üzere Orta Kapı'ya gittiler ve burada atlarından inerek Arz Kapısı'na ulaştılar. Başında “*müzeyyen ve mutallâ pûşîdeli rahle*” ile Lalası Selim Ağa olduğu halde³²⁴ ve başında mücevher sorgucu ile çeşitli kıymetli taşlarla müzeyyen atı üzerinde alayla gelen Şehzade Selim'i karşıladılar. Burada şehzadeyle birlikte İncili Köşkü'ne geçip izin üzerine köşke girdiler. Sadrazam Paşa, Şeyhülislam Efendi, Tevkiî Paşa, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Nakibüleşraf Efendi ile İmam-ı Evvel ve İmam-ı Sani Efendiler oturarak yerlerini aldı. Şeyhülislam Efendi, önüne koyulan rahlede “*kemâl-i âdâb ve tefhîm*” üzere Şehzade Selim'i besmele kıraatine başlattı. Selim, “*Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Rabbi-yesir velâtü'assir*” ibaresini kıraat edip, Şeyhülislam Efendi'den “*Rabbi-temmim bi'l-hayr*” duasını aldıktan sonra Şeyhülislam Efendi'nin elini öptü, mukabilinde o da şehzadeyi öptü. Ardından önce Şeyhülislam Efendi sonrasında Ayasofya Şeyhi Abdüşşekûr Efendi dualar etti ve mûtaad üzere devlet erkanına kürkeler giydirildi. Sonrasında herkesin çadırlarına gidip bir miktar dinlenmesinin ardından Şehzade Selim, alayla İncili Köşkü'nden Harem-i Hümayun kapısına götürülüp, alındığı sıradaki törenle Harem ağalarına teslim edildi ve tören tamamlandı.³²⁵

III. Mustafa, oğlu Selim'i aktivitelerine dahil ediyor, böylece onun faal bir şehzadelik yaşamasını sağlıyordu. Özellikle yaptığı göçlere Haremîni ve çocuklarını da dahil ederken, bu sırada Hibetullah Sultan gibi Şehzade Selim'e de verdiği ayrı ihsanlara dair kayıtlar onun takibine imkân tanır. Buna göre III. Mustafa, Selim'in dünyaya gelmesinden sonra Karaağaç'a yaptığı 2 Haziran 1763 (20 Zilkade 1176) tarihli ilk göçüne oğlu Selim'i de dahil etmiş ve ona yüz elli kuruşluk bir göç bahşişi vermişti.³²⁶ Dahası III. Mustafa'nın, henüz bir buçuk yaşındaki oğlu Selim'i bu ilk göçü için özel bir usulle Karaağaç'a naklettiği, böylece normalde bir günde yapılan nakil işleminin iki günde yapıldığı anlaşılır. Buna göre Şehzade Selim bir gün önceden (1 Haziran /19

³²⁴ “*Rahle getüren harem ağalarından kendü lalası Selim Ağa kullarına beray-ı askı serâser 1 tob*” TS.MA.d 2411.0090.005. Yine aynı yerde Selim'in bed-i besmelesi için Darüssaade Ağası'na teslim edilen ve muhtemelen tören sırasında kullanılan *ûd* ve *anber* de kayıtlıdır.

³²⁵ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1196-1199; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 90-92.

³²⁶ TS.MA.d 2407.0012.005.

Zilkade) Darüssaade Ağası, Rikab Ağaları, Lalası Ahmed Efendi ve hasekiler eşliğindeki bir alayla tahtirevana bindirilerek kara yoluyla Eyüp'teki Saliha Sultan Yalısı'na gönderildi. Bir gece burada istirahat ettirilip ertesi gün (2 Haziran/20 Zilkade) babasının da Saliha Sultan Yalısı'na gelmesinden sonra tüm göç kafilesiyle beraber Karaağaç'a geçirildi.³²⁷ 23 Haziran 1765'teki (4 Muharrem 1179) bir sonraki göçünde de Karaağaç'a giden III. Mustafa, yine oğlu Selim'i göçe dahil edip önceki göçte olduğu gibi yüz elli kuruşluk bir göç bahşışı verdi.³²⁸ III. Mustafa'nın bir sonraki göçü ise 16 Haziran 1767 (18 Muharrem 1181) tarihliydi ve bu göçüne de oğlu Selim'i dahil edip benzer şekilde ona yüz elli kuruş göç bahşışı verdi.³²⁹

Öte yandan III. Mustafa, oğlu Şehzade Selim'i katıldığı bayram aktiviteleri gibi eğlence faaliyetlerine de dahil ediyordu. 27 Mart 1765'te (4 Şevval 1178) Yalı Köşkü'ndeki bayram eğlencelerinde "*Necâbetli Sultan Selim hazretlerinin huzurunda raks eden çengilere*" III. Mustafa elli kuruş ihsanda bulunmuştu.³³⁰ Benzer şekilde 16 Mart 1766'da (2 Şevval 1179) bayram kutlamaları için Yalı Köşkü'nde gittiğinde Şehzade Selim'de buradaydı ve III. Mustafa, "*Necâbetli Sultan Selim hazretlerinin huzurunda çengilere*" elli kuruşluk rub'îye ihsanında bulundu.³³¹

Şehzade Selim, Ocak/Şubat 1772'de (Şevval 1185) muhtemelen Ramazan ayında "*hatm-i Kelâm-ı Kadim*" etti ve bu başarısı sebebiyle bir tören icra edildi. Tertip edilen ziyafette "*fağfürî*" denilen Çin porseleninden *kâse*, *tabak* ve *fincan* kırıldığı gibi *billur bardak* da kırıldı.³³² Ayrıca içerisinde *beldar*, *çiçekli kermesud*, *çitari* ve *beyaz gezi kermesud*, gibi kumaşların olduğu "*atiye boğçalar*" hazırlanıp teslim edildi.³³³

Harc-ı Hassa defterlerinde III. Selim'e verilen pek çok eşya kayıtlıdır. Yine bunlarda III. Selim'in isminin genellikle babasından sonra geçtiği, ardından -Şehzade Mehmed'in doğmasından sonra- Şehzade Mehmed'e ve diğer kız çocuklarına yer verildiği, bunun da hiyerarşik bir sırayı andırdığı görülür.³³⁴ Bununla beraber Şehzade

³²⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 110.

³²⁸ TS.MA.d 2410.0042.002. Bu göçünden 25 Ağustos 1765'te (8 Rebiülevvel 1179) yaptığı dönüşünde de oğlu Selim'e yüz elli kuruş göç bahşışı verdiği görülür. TS.MA.d 2410.0044.002-3.

³²⁹ TS.MA.d 2412.0044.003. III. Mustafa bu göçünden 22 Ağustos 1767'de (26 Rebiülevvel 1181) dönerken de Selim'e yine yüz elli kuruş bahşış verdi. TS.MA.d 2412.0046.003-4.

³³⁰ TS.MA.d 2409.0010.003.

³³¹ TS.MA.d 2410.0051.002.

³³² TS.MA.d 2416.0010.008.

³³³ TS.MA.d 2416.0010.005.

³³⁴ Her zaman için mutlak bir kaide olmayan bu duruma dair verebileceğimiz birkaç örnek için bkz. TS.MA.d 2409.0010.003; TS.MA.d 2411.0090.004; TS.MA.d 2411.0092.004; TS.MA.d 2412.0047.005; TS.MA.d 2412.0048.004. Benzer şekilde bayram için verilen ıydiye kayıtlarında da şehzadelerin yaş

Selim'e verilen eşyalar arasında hemen her ay verilen bilindik *entari-kaftan-cübbe-çakşır-içlik*³³⁵ türü giyecekler yanında *gündüzlük kavuk-yağmurluk kise*³³⁶ gibi kıyafetlerin de olduğu ve bazen *elmas yüzük*³³⁷ gibi kıymetli eşyaların da verildiği görülür.

Yukarıda Mihrişah Sultan bahsinde de söz edildiği gibi Şehzade Selim'in, padişahlığı döneminde annesi Mihrişah Sultan'la arasında da yakın bir ilişki vardı. Bu yakın ilişki onun şehzadelik döneminde de mevcuttu. Nitekim 9 Ocak 1770'de (12 Ramazan 1183) Mihrişah Sultan, Fatma Sultan'ı dünyaya getirdiğinde, Şehzade Selim annesi için *pesend al şala kaplı şeritli kakım beden, telli çiçekli al kermesud şeritli entari, beyaz telli ... şalvar* gibi eşyalar yaptırıp ona hediye etmişti.³³⁸

1.4.4. Mihrimah Sultan

Mihrimah Sultan'ın doğum tarihi konusunun kaynaklar arasında ihtilafı olduğu görülür. Nitekim III. Mustafa Ruznamesi, Seyyid Hasan Muradî Ruznamesi ve Hâkim Tarihi'nde, Mihrimah Sultan'ın 5 Kasım 1762 (17 Rebiülahir 1176) Perşembe gecesi doğduğu belirtilir.³³⁹ Diğer taraftan Şemdanizade ise onun bir ay öncesinde 6 Ekim'de (17 Rebiülevvel) doğduğu bilgisini verir.³⁴⁰ Bu noktada Harc-ı Hassa kayıtları,

sirasına -dolayısıyla taht sırasına- göre kaydedildikleri ve özellikle Ocak-Şubat 1768'den (Ramazan 1181) itibaren III. Mustafa'nın çocuklarıyla şimşirlikteki şehzadelerin bu sırayla (Bayezid, Numan, Abdülhamit, Selim) peşpeşe yazıldıkları görülür. TS.MA.d 2412.0052.004; TS.MA.d 2413.0057.003-4; TS.MA.d 2414.0081.004; TS.MA.d 2415.0009.003-4; TS.MA.d 2416.0009.006-7 vd.

³³⁵ TS.MA.d 2409.0003.004; TS.MA.d 2409.0006.003; TS.MA.d 2410.0042.003; TS.MA.d 2410.0044.004; TS.MA.d 2410.0045.003; TS.MA.d 2412.0044.004-6; TS.MA.d 2413.0052.003; TS.MA.d 2414.0074.004; TS.MA.d 2414.0079.003.

³³⁶ TS.MA.d 2412.0044.004. Başka bir kayıta Selim'in iki adet aşasının tamir edilip bir adet de yeni asâ yapıldığı belirtilir. TS.MA.d 2409.0010.005.

³³⁷ TS.MA.d 2415.0005.003. Başka bir kayıta da yine III. Selim'e verilen ve içinde altının da bulunduğu "aynü'l-hirre" yüzük kayıtlıdır. TS.MA.d 2414.0077.004.

³³⁸ TS.MA.d 2414.0081.006.

³³⁹ Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 99; Hâkim Efendi, Tarih, s. 1057. Seyyid Hasan Muradî, Bir Kâtibin..., s. 110. Öte yandan doğum vakti, III. Mustafa Ruznamesi'nde Perşembe gecesi saat sekiz olarak kayıtlıyken, Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi'nde Perşembe gecesi saat beş olarak ifade edilir. Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 99; Hâkim Efendi, Tarih, s. 1057. Mihrimah Sultan'ın doğumuna ilişkin bilgiyi Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi'nden özetleyerek alan Ahmed Vâsîf Efendi de eserinde onunla aynı tarihi verir. Ahmed Vâsîf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr..., (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. CXXXVII, 221. Literatürde de benzer bir tarih kullanımı söz konusudur. Nitekim Uluçay, III. Mustafa Ruznamesi'ne atfen 5 Kasım 1762 (17 Rebiülahir 1176) tarihini verir. Aynı tarihi veren Sakaoğlu ise, Uluçay'ın Ruzname'ye atfen "5 Şubat 1762" tarihini verdiğini belirtir ki bu yanlıştır. Sakaoğlu muhtemelen Uluçay'ın eserinde hicri takvime göre verdiği tarihi (17 Rebiülahir 1176) yanlış çevirmiştir. Uluçay, Padişahların Kadınları..., s. 101; Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın..., s. 350.

³⁴⁰ Şemdanizade, Mür'î't-Tevârih, C. II.A, s. 50.

Şemdanizade'nin verdiği tarihin daha doğru olabileceğini gösterir.³⁴¹ Zira Eylül-Ekim 1762 (Rebiülevvel 1176) tarihli Harç-ı Hassa kayıtlarında, “İsmetli iffetli Mihrimah Sultan hazretleri saadetle dünyaya teşrif buyurdıklarında mevcut hazineden Harem-i Hümayun’a teslim olunan” başta beşik ve cibinlik olmak üzere çeşitli eşyalar ve bunlara sarf olunan malzemeler vardır.³⁴² Bu kayıtlardan Mihrimah Sultan’ın doğumu sebebiyle “kırmızı atlas üzere taşlıca sim paftalı inci işleme dallı cibinlik”, “elmasla murassa hümâ tüylü altın sorguç”, “altı yüz seksen üç hurda elmas ve dört yüz otuz beş zümrüt ve yüz on bir yakutla murassa taşhaneleri altın zemini yaldızlı sim kaplama beşik” ile oldukça kıymetli olduğu anlaşılan bir sorgucun verildiği görülür.³⁴³ Dolayısıyla bu kayıtlara göre Mihrimah Sultan’ın doğum ilanının ve beraberinde icra edilen kutlamaların doğumdan bir ay sonra yapıldığı düşünülebilir.

Doğum haberi mütad üzere önce Sadrazam’a sonra Şeyhülislam Efendi’ye ve ardından diğer erkana bildirildi. III. Mustafa’nın beş gün beş gece şehrin, sokak ve dükkanların süslenmesi yönünde emir ve izniyle³⁴⁴ 5 Kasım’da başlayan kutlamalar 10 Kasım’a kadar devam etti. Bu süreçte önceki doğum şenliklerinde olduğu gibi Topkapı Sarayı, Darphane, Cebhane, Sadrazam Sarayı, Ağa Kapısı, sair ulema ve rical-i devlet konakları avizeler, sim teller, selsebiller, billur kandiller, hayal fenerler, görülmemiş tasvir ve aynalarla süslendi.³⁴⁵

III. Mustafa da önceki doğumlarda olduğu gibi bayram programlarına göre tertip edilen kutlamalara katıldı. Nitekim doğumun ilan edildiği 5 Kasım’da (17 Rebiülahir) Silahdar Ağa yerine gidip mehterhaneyi dinleyip tomak oyunlarını izledi, burada altın ve pare saçıp yemek yedikten sonra Yalı Köşkü’ne geçti. Köşk’te Sadrazam, Şeyhülislam,

³⁴¹ Öte yandan dönemin Ruznamesi ve Vakanüvisinin, Mihrimah Sultan’ın doğum tarihini bir ay sonrası olarak vermesinin sebebini kestirmek güçtür. Bir ihtimale göre, Mihrimah Sultan’ın sağlıklı dünyaya geldikten sonra hayatta kalacağından emin olunmak istenmiş olabileceği gibi, iki ayrı doğumun olup ilk çocuğun yaşamaması sebebiyle ikincisine aynı isim verilmiş olabileceği de düşük bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Elbette bu ihtimaller dışında farklı pek çok muhtemel sebep bulunabilir.

³⁴² TS.MA.d 2407.0004.003-4. Rebiülevvel ayı defterindeki bu ve benzeri doğuma dair pek çok kayda rağmen III. Mustafa Ruznamesi ve Vak’a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi’nde Mihrimah Sultan’ın doğum tarihi olarak verilen 5 Kasım 1762 (17 Rebiülahir 1176) tarihini kapsayan Rebiülahir ayı Ceyb-i Hümayun ve Harç-ı Hassa kayıtlarında doğuma dair bir kayıt mevcut değildir.

³⁴³ Söz konusu kuşak şu şekilde tasvir edilmiştir: “Başlarında olan dokuz adet kebir altın pafta ortalarında birer kebirce Hind-kâri elmas ve sair ... üzere otuz yedi altın paftaları ile vasatça ve sagir mecmuu üç yüz doksan bir Hind-kâri elmas ve vasatça ve sagir ve hurda yüz doksan iki kırmızı yakut ve üç yüz altmış hurda zümrüt ile müzeyyen serâpâ etrafı yüz altmış yedi kebirce ve vasat ... incili Hind-kâri kemer altın kuşak” TS.MA.d 2407.0004.003. Bunlarla beraber beşik ve cibinlik için verilen malzemelerle ücretlere dair kayıtlar yine aynı defterde mevcuttur. TS.MA.d 2407.0004.003-4.

³⁴⁴ İrmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 98-99.

³⁴⁵ Hâkim Efendi, Tarih, s. 1057.

Nakibüleşraf, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile Yeniçeri Ağası'nın tebriklerini kabul edip mehterhane ve pehlivan güreşleriyle vakit geçirerek top şenliklerini izledi. Gece ise Kütüphane'de mehterhaneyi dinleyip ertesi gün Gülhane'ye giderek Enderun ağalarının cirid oyunlarını izledi ve onlara altın ihsanında bulundu. Bir sonraki 7 Kasım günü (19 Rebiülahir) bayram programlarının üçüncü gününde olduğu gibi Saray-ı Atik'e gitti ve Sadrazam cündülerinin cirid oyunlarını izleyerek onlara altın ihsan etti. Ayrıca cambazları temaşa ederek vakit geçirdi. Bir sonraki gün ise (8 Kasım / 20 Rebiülahir) Nerdibanbaşı'na gidip mehterhaneyi dinleyerek yemek yedi ve mehterhaneye altın ihsan ettikten sonra Sünnet Odası'na geçip burada traş oldu.³⁴⁶

Mihrimah Sultan'a verilen ilk eşyaların “yaldızlı sim toplu bağırdağ”, “beyaz entari ve zıbın, çiçekli kermesud entari”³⁴⁷ ile “çiçekli entari, şal çuka cübbe, tül bent entari, çiçekli kermesud takye”³⁴⁸ gibi daha çok kıyafetlerin olduğu görülür.

Mihrimah Sultan çok yaşamadı. Bir buçuk yaşına yaklaştığı sırada 19 Mart 1764'te (16 Ramazan 1177) vefat etti. Laleli'de babası III. Mustafa'nın türbesinde Hibetullah Sultan'ın yanına defnedildi.³⁴⁹ III. Mustafa, kızının vefatı üzerine iki yüz elli kuruş tasaddukta bulunduğu gibi, cenaze merasimi için *ûd, anber, yeşil sandal, havlu abdest makramesi* verdi.³⁵⁰ Öte yandan Mihrimah Sultan'ın ölüm haberinin bir yanlış anlaşılma üzerine yeniçeri ocağında hareketlenmeye sebep olduğu anlaşılır. Nitekim kaynaklarda konuyla ilgili bir bilgi bulunmamasına rağmen III. Mustafa'nın bir hatt-ı hümayunu, söz konusu olayın aslının anlaşılması üzerine büyümeden neticelendiğini gösterir. III. Mustafa'nın hatt-ı hümayunu şu şekildedir: “Benim vezirim Hüsnullah'dan inayet lakin basiret üzere olasın, Mihrimah Sultan vefat eyledik de yeniçeri ağası bulunan Öküz Ömer Paşa ocaklı ve çorbacı saray meydanına “benimle gelsin” diyecek biri birine girip gayrı şeye ağınmışlar?? hele mert olan anda bulunup “ağa sana ne oldu ne şaştık şevketli padişahımızın kerimesi Mihrimah Sultan vefat etmiş budur” deyu “dağılın” deyu söylecek herkes kendine gelmiş, şimdi tarafınızdan bir ... olmayıp ismiyle şöyle vaki oldu. Adet üzere gelenler kim ise ... giden adam söyleyip ağa kapısında ağaya

³⁴⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 98-99.

³⁴⁷ TS.MA.d 2407.0005.003-5.

³⁴⁸ TS.MA.d 2407.0006.003-4.

³⁴⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1102.

³⁵⁰ TS.MA.d 2408.0015.006.

varırken ... muhızr ağanın kulağı sağır muhızr yazıcısı mı gider. Allahu'l-alem Perşembe varmaz Çarşamba gecesi Çarşamba günü öyleye varır ise taş çatlar”.³⁵¹

1.4.5. Mihrişah Sultan

Mihrişah Sultan, Sultan Mustafa'nın beşinci çocuğu olarak 10 Aralık 1762 (23 Cemaziyelevvel 1176) Cuma günü dünyaya geldi.³⁵² Doğumla beraber haremde cibinlik³⁵³ kurulduğu gibi Harem-i Hümayun'a çok sayıda eşya da teslim edildi.³⁵⁴ Ayrıca Mihrişah Sultan'a altı adet çiçekli entari³⁵⁵ hazırlandı ve odası da döşendi.³⁵⁶

Öte yandan kısa süre önce Mihrimah Sultan için doğum şenlikleri tertip edildiğinden tekrar bir umumi kutlama programı yapılmadı. Onun yerine üç gece derya donanması ve üç gün üçer nöbet top şenliği yapılmak suretiyle üç gün üç gece şehriyînle iktifâ edildi.³⁵⁷ III. Mustafa da önceki çocuklarının doğumlarında yaptığı gibi bayram programı çerçevesinde bir kutlama tertip ettirmedi ve doğumun ertesi günü (11 Aralık / 24 Cemaziyelevvel) Sünnet Odası'nda Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptan Paşa, Nişancı Paşa, Nakibüleşraf, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile Yeniçeri Ağası gibi ileri gelenlerin tebriklerini kabul etmekle yetindi.³⁵⁸ Diğer taraftan 16 Aralık (29 Cemaziyelevvel) Perşembe günü adet üzere hazırlanan ve öncekiler gibi gösterişli olduğu anlaşılan beşik³⁵⁹, Hazine'den Harem-i Hümayun'a gönderildi.³⁶⁰

Mihrişah Sultan'ın kısa süreli hayatında kendisiyle ilgili bilgiler ve kayıtlar son derece sınırlıdır. Bu noktada kendisine kardeşleriyle birlikte verilen çeşitli kıyafetler³⁶¹

³⁵¹ TS.MA.e 788/99.

³⁵² Hâkim Efendi, Mihrişah Sultan'ın “*sâ'at-i nehâriyye birde*” doğduğunu belirtirken III. Mustafa Ruznamesi'nde “*Cuma gecesi*” dünyaya geldiği kayıtlıdır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1064; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 100.

³⁵³ Söz konusu cibinliğe *kenarı sırma işleme güvez atlas, fitilli tülbent şilte, minder şiltesi, çuka* gibi malzemeler sarf edildiği kayıtlıdır. TS.MA.d 2407.0006.005.

³⁵⁴ “*Orta göbeği bir kebir elmas ve iki yan paftaları yüz iki vasat ve sair sagir ve hurda bin yüz iki şark elmasla murassa üç paftalı altın kuşak maa kolan 1 kut'a*”, “*elmasla murassa hüma tüylü çelenk sorguç 1 kut'a*”, “*diba üzere yıldızlı ... beşik puşidesi 1 kut'a*” gibi eşyaların verildiği kaydedilmiştir. TS.MA.d 2407.0006.005.

³⁵⁵ TS.MA.d 2407.0006.003.

³⁵⁶ Mihrişah Sultan'ın odasına *çuka cibinlik, şeritli tüylü ihram, şeritli pembe çuka kapu perdesi, acem gecesi* verilmişti. TS.MA.d 2407.0006.006.

³⁵⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1064; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 51.

³⁵⁸ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 100.

³⁵⁹ Söz konusu beşiğin “*altı yüz seksen üç elmas ve dört yüz otuz beş zümriüt ve yedi yüz on bir yakutla murassa taşhaneleri altın zemini yıldızlı sim beşik*” şeklinde tasvir edilmişti. TS.MA.d 2407.0006.005.

³⁶⁰ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 100.

³⁶¹ Birkaç örnek vermek gerekirse; Mihrişah Sultan'a Şubat-Mart 1765'te (Ramazan 1178) *düz şala kaplı samur kürk, al şala kaplı vaşak nâfesi kürk*, Ekim-Kasım 1766'da (Cemaziyelevvel 1180) *sarı çiçekli şala kaplı samur nâfesi kürk*, Nisan-Mart 1767'de (Zilkade 1180) *penbe rûmî pesend diba şeritli kürk kabı*,

ve ıydiyelere³⁶² dair kayıtlar dışında ablası Şah Sultan ve kendisi için Cağaloğlu'nda yaptırılan birer saray ve bunların döşenmesiyle ilgili hususlar ön plana çıkar. Nitekim yukarıda Şah Sultan başlığında da belirtildiği gibi III. Mustafa, Cağaloğlu'nda birbirine bitişik iki Sultan Sarayı yapılmasını istemiş ve bu doğrulduğu başlayan inşaat 1764 Temmuz'unun ortalarında (11-20 Muharrem) tamamlanmıştı. III. Mustafa, saraylardan birisini Şah Sultan, diğerini ise Mihrişah Sultan adına döşetti; ancak Mihrişah Sultan Sarayı'nın Eylül-Ekim 1770'te (Cemaziyelahir 1184) döşendiği sırada Mihrişah Sultan hayatta değildi. Onun adına inşa edilen sarayın küçük bir yapı olmadığı ve ileride evleneceği bir paşa da düşünülerek inşa edildiği anlaşılır.³⁶³

Mihrişah Sultan, Şubat/Mart 1769'da (Şevval 1182) altı yaşında vefat etti. Yapılan cenaze işlemleri ve töreninde pek çok kişi vazifeliydi ve III. Mustafa bu süreçte görevlilere ücretler verip ayrıca beş yüz kuruş saçı.³⁶⁴ Ayrıca yine teçhiz ve tekfin işlemleri için *ûd*, *anber*, *yeşil sandal* verdiği gibi "*merkat-ı şerifleri*" yani mezarı/kabri için "*yeşil Kâbe-i Şerifpuşidesi*" verdi.³⁶⁵ Nihayetinde Mihrişah Sultan, Laleli Camii'nde babası III. Mustafa'nın türbesine defnedildi.³⁶⁶

pesend işleme diba entari, sarı diba şalvar, penbe diba entari, penbe diba şalvar, Ağustos-Eylül 1768'de (Rebiülahir 1182) *şeritli şali sof cübbe* gibi kıyafetler verilmişti. TS.MA.d 2409.0009.004; TS.MA.d 2411.0090.006; TS.MA.d 2411.0096.004; TS.MA.d 2413.0053.004.

³⁶² TS.MA.d 2412.0052.004; TS.MA.d 2413.0057.004.

³⁶³ Mihrişah Sultan Sarayı'nda döşemesi yapılan mekanlar şunlardır ki sarayın yapısıyla ilgili de ipuçları verir: "*Arz Odası, Sarılı Oda, Yeşilli Oda, Leylaki Oda, Camekan Odası, İç Camekan, Yeşilli Odası ittisalinde Sagir Oda, Nerdiban başında Sagir Limoni Oda, Divanhane'de vaki kebir Sofa, Sofa-i mezbure tarafında Sagir Sofalar, Divanhane ittisalinde Maili Oda, Maili Oda ittisalinde Sofa, Sarılı Oda ittisalinde Sofa, Bağdadi Oda, Altı sedirli havuz başında Camlı Kasır, Mahzene nazır İki Sedirli Selsebilli Kasır, İttisalinde vaki Sagir Sofa, Bağçeye nazır tahtânî mermer direkli Kasır, Saray-ı Mezbure Paşa Dairesi, Oda-i mezbure ittisalinde vaki Oda, Oda-i mezbure ittisalinde diğer Oda, Divanhane'de vaki Sofa, Sofa ittisalinde vaki Oda*". TS.MA.d 2415.0006.004-8.

³⁶⁴ "*Cennet-mekan merhume İsmetli Mihrişah Sultan hazretleri dâr-ı fenadan dâr-ı ukbaya irtihal buyurduklarında Hazine Kethüdası Ağa kulları yediyle sarf ve nisar olunan; Analara 25 kuruş, Gassallara 20 kuruş, Salâ veren Müezzinlere 8 kuruş, cümle Müezzinlere 15 kuruş, Mezarcılara 8 kuruş, Türbedara 10 kuruş, ... efendilere 66 kuruş, Şehreminine 10 kuruş, Mimar Ağa'ya 10 kuruş, Taşçıya 8 kuruş, Hamaliye 8 kuruş, ... edenlere 10 kuruş, türbedarda fukaraya 20 kuruş, Sakalara 8 kuruş, kefen dikenlere 10 kuruş, masârifat-ı tabut 30 kuruş, cenaze ile giden ağalara 60 kuruş, cenaze ile giden türbedarlara 50 kuruş, kozbekçilere 30 kuruş, cami ...larına 10 kuruş, cenaze ile giden Bevvaplara 10 kuruş, Mehteran himaye 10 kuruş, teberdarlar kethüdasına 10 kuruş, Hulefâ-i Kâtip-i Darüssaade'ye 25 kuruş, nisar olunan 500 kuruş.*" TS.MA.d 2413.0058.003.

³⁶⁵ TS.MA.d 2413.0058.004.

³⁶⁶ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 101; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lâleli Külliyesi", s. 88.

1.4.6. Beyhan Sultan

Beyhan Sultan 13 Ocak 1766'da (1 Şaban 1179) dünyaya geldi.³⁶⁷ Doğumun akabinde III. Mustafa, Babüssaade Ağası, İmam-ı Evvel, İmam-ı Sani ve Çukadar Ağa gibi çeşitli görevlilere toplamda beş bin yedi yüz kuruşluk ihsanda bulundu.³⁶⁸ Ayrıca doğum haberi tellallar tarafından halka ilan edildi ve III. Mustafa'nın üç gün üç gece donanma ve şehriyin yapılması yönündeki fermanı üzerine önceki doğumlarda olduğu gibi süslemeler yapıldı. Bu süreçte Topkapı Sarayı, Yeniçeri Kapısı ve Odaları, Cebehane, Tophane ve devlet ricalinin konakları ile sokaklar, pazarlar, dükkanlar ve evler çeşitli billur kandiller, türlü avizelerle süslediği gibi sâzende ve bâzendeler şehriyin düzeni üzere görev aldılar.³⁶⁹ III. Mustafa da kutlamalar sürecinde İncili Köşkü'ne biniş gerçekleştirdiği gibi yine binişle gittiği Yalı Köşkü'nde *taşra hânendeleriyle* eğlenip onlara elli kuruşluk çil akçe ihsanında bulundu.³⁷⁰

Beyhan Sultan'a doğduğu ay verilen ilk eşyaların *libâde, şalvar, entari ve takeye* gibi giyecekler olduğu görülür.³⁷¹ İlerleyen süreçte kendisine çeşitli *entari*ler,³⁷² *kakım kürk*,³⁷³ *takeye*,³⁷⁴ *zıbın*³⁷⁵ ve *samur nâfesi kürk - sırt samur kürk*³⁷⁶ gibi daha çok kıyafetlerin verildiği kayıtlıdır. Bu gibi giysilerin yanında III. Mustafa, Ekim-Kasım 1767'de (Cemaziyelahir 1181) Beyhan Sultan için üzerine "*İsmetli Beyhan Sultan bint*

³⁶⁷ TS.MA.d 2410.0049.002. Bu kayıta "*İsmetli Beyhan Sultan hazretleri şehri mezburun birinci günü yümn ve iclâl ile dünyaya teşriif buyurdularında...*" ifadesiyle doğum günü net olarak belirtilir. Şemdanizade de eserinde aynı tarihi verir. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, s. 79. Diğer taraftan Hâkim Efendi, Beyhan Sultan'ın doğum tarihini 14 Ocak 1766 (2 Şaban 1179) yani bir gün sonrası olarak gösterir. Benzer şekilde Ahmed Vâsif Efendi de Hâkim Efendi'yle aynı tarihi verir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1162; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 274. Öte yandan Çağatay Uluçay, Topkapı Sarayı'ndaki başka bir evraka göre doğum tarihini 15 Aralık 1765 (2 Receb 1179) olarak verir. Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 102. Bu sebeple literatürde Beyhan Sultan'ın doğum tarihi genelde bu şekilde yer etmiştir. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 342.

³⁶⁸ III. Mustafa'nın ihsanda bulunduğu görevliler ve ihsan miktarları şu şekildeydi: "*Babüssaade Ağası kullarına 500 kuruş, İmam-ı Evvel Efendi dâîlerine 500 kuruş, İmam-ı Sâni Efendi dâîlerine 500 kuruş, Çukadar Ağa kullarına 200 kuruş, Rikabdar Ağa kullarına 200 kuruş, Has Odabaşı Ağa kullarına 200 kuruş, Üç nefer kethüdalar kullarına 600 kuruş, Enderun Ağalarına nisar olunan 1.500 kuruş, Taşra ocaklara nisar olunan 1.500 kuruş, toplam 5.700 kuruş*". TS.MA.d 2410.0049.002.

³⁶⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1162-1163; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s.274-275; Önal, *Osmanlı Bürokrasisi...*, s. 218-219.

³⁷⁰ TS.MA.d 2410.0049.002-3.

³⁷¹ TS.MA.d 2410.0049.004.

³⁷² TS.MA.d 2410.0050.008; TS.MA.d 2410.0052.003; TS.MA.d 2411.0086.003; TS.MA.d 2411.0087.003; TS.MA.d 2411.0091.004.

³⁷³ TS.MA.d 2410.0052.003.

³⁷⁴ TS.MA.d 2411.0087.003.

³⁷⁵ TS.MA.d 2411.0088.003.

³⁷⁶ TS.MA.d 2411.0091.004.

Sultan Mustafa Han” yazılan zümrüt bir mühür yaptırdı.³⁷⁷ Ayrıca Kasım-Aralık 1767’de (Receb 1181) kendi hazinesinden Mihrişah ve Beyhan Sultanlara lâller, inciler ve zümrütlerle müzeyyen seccadeler yaptırdı.³⁷⁸ Kızlarına oldukça düşkün olduğu anlaşılan III. Mustafa, Haziran-Temmuz 1766’dan (Muharrem 1180) itibaren kendi iç hazinesinden Beyhan Sultan’a beş yüz kuruşluk zer-i mahub nısfıyesi aylık bağladı.³⁷⁹ Her ay “*beray-ı şehriyye*”³⁸⁰ yani aylık olmak üzere verdiği bu meblağı Nisan-Mayıs 1771’e kadar (Muharrem 1185) vermeye devam etti.³⁸¹ Ancak söz konusu tarihten sonra aylıklara dair herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.³⁸²

Babası III. Mustafa’nın vefatından sonra anne bir kardeşi Hatice Sultan ile sarayda kalmaya devam eden Beyhan Sultan, annesi Adilşah Kadınefendi’nin girişimleriyle 1784’te evlendirildi. Nitekim sık sık bayılmasına sebep olan bir hastalığa yakalanan Beyhan Sultan için annesi Adilşah Kadınefendi, Sultan Abdülhamid’le görüşmüş, ona “*feryad-ı figan*” ederek kızları Beyhan ve Hatice Sultanların evlilik çağına geldiklerini ve özellikle Beyhan Sultan’ın bir an önce evlendirilmesini istemişti.³⁸³ I. Abdülhamid, bu durumu yazdığı bir hatt-ı hümayun ile sadrazamına aktardı ve nihayetinde Beyhan Sultan’ın Halep Valisi Vezir Silahdar Mustafa Paşa ile evlendirilmesi, Hatice Sultan’ın ise Vezir Seyyid Ahmed Paşa ile şimdilik nişanlanması uygun görüldü. Ardında Silahdar Mustafa Paşa derhal İstanbul’a çağırıldı ve gelmesiyle 29 Nisan 1784’te (8 Cemaziyelahir 1198) vekilleri vasıtasıyla Silahdar Mustafa Paşa ve Beyhan Sultan’ın nikahları kıyıldı. Nitekim o gün Şeyhülislam Efendi Topkapı Sarayı’na davet edildi ve Darüssaade Ağası odasında olduğu sırada, Silahdar Mustafa Paşa ve Seyyid Ahmed Paşa’nın daha önceden

³⁷⁷ Söz konusu zümrüt mührün, Enderun Hazinesi’nde bulunan ve üzerinde “*İbrahim*” yazan bir mührün bozulup yazısının silinerek, Beyhan Sultan’ın isminin hakedilmesi suretiyle yapıldığı belirtilmiştir. TS.MA.d 2412.0049.005.

³⁷⁸ TS.MA.d 2412.0050.008.

³⁷⁹ TS.MA.d 2411.0086.002. Tam miktar 363 zer-i mahub nısfıyesi 35 pare idi. Ancak bir istisna olarak Nisan-Mayıs 1768’de (Zilhicce 1181) 365 zer-i mahub nısfıyesi 35 pare verildiği ve bu miktarın 500 kuruşa denk geldiği belirtilir. TS.MA.d 2412.0055.003. Sonraki aylarda ise yine 363 / 35 miktarının 500 kuruş olarak gösterilmeye devam ettiği görülür. TS.MA.d 2413.0050.002; TS.MA.d 2413.0052.002. Bununla birlikte aylıklar bazen zer-i mahub miktarı yazılmadan “*zer-i mahub nısfıyesi bi-hesab-ı kuruş 500*” yazıldığı gibi (TS.MA.d 2413.0051.002; TS.MA.d 2413.0056.002) özellikle Nisan-Mayıs 1769’dan itibaren genellikle yalnızca “*500 kuruş*” yazıldı. TS.MA.d 2413.0060.002; TS.MA.d 2414.0073.002.

³⁸⁰ Verilen aylıklar “*beray-ı şehriyye*” ifadesi dışında zaman zaman “*beray-ı aylık*” ya da sadece “*aylık*” olarak da ifade edilebiliyordu. TS.MA.d 2412.0044.002; TS.MA.d 2412.0051.002.

³⁸¹ TS.MA.d 2416.0001.002.

³⁸² Bu kesintide savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıların etkili olması muhtemeldir. Zira III. Mustafa’nın yaptığı şahsi harcamalarda da önemli bir azalma görülür.

³⁸³ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 102-103. Uluçay, Sultan Abdülhamid’in söz konusu hatt-ı hümayununu aynı yerde yayımlamıştır.

mûtaad üzere hazırladıkları nişan takımları sağdıç tayin edilen Sadrazam Kethüdası Seyyid Mehmed Hayri Efendi tarafından alay eşliğinde Enderun-ı Hümayun'a takdim edildi. Müteakiben Şeyhülislam Efendi'nin huzurunda Beyhan Sultan ve Silahdar Mustafa Paşa'nın vekilleri oldukları halde belirli bir mihr üzerinden nikahları kıyılıp dua edildi ve mûtaad üzere kürkler ve hilatler giydirildi.³⁸⁴ Bir hafta sonra 6 Mayıs 1784'te (15 Cemaziyelahir 1198) Beyhan Sultan'ın kıymetli eşyalardan müteşekkil çeyizi alayla Topkapı Sarayı'ndan Cağaloğlu'nda babası III. Mustafa'nın yaptırdığı Çiftesaraylar'a³⁸⁵ taşındı. Ertesi gün de Beyhan Sultan yine alayla Topkapı'dan Cağaloğlu'ndaki Sultan Sarayı'na gitti ve alayın dönüşüyle Sadrazam, Şeyhülislam ve Kaptan-ı Derya burada kalıp sohbet ederek hanende ve sazendeyle vakit geçirdi. Akşam Darüssaade Ağası, yatsıyı müteakip de Silahdar Mustafa Paşa saraya geldi ve onun gelmesiyle konuklar ayrıldılar. Sabah Silahdar Mustafa Paşa erkenden Bab-ı Ali'ye giderek Sadrazam Paşa'yı ziyaret edip eteğini öptü ve kendisine samur kürk giydirildikten sonra Sultan Sarayı'na geri döndü. Aynı gün Cuma namazından sonra I. Abdülhamid, mûtaad üzere Sultan Sarayı'na giderek yeni çifti tebrik etti ve akşama kadar burada kalıp Topkapı Sarayı'na geri döndü.³⁸⁶ Beyhan Sultan'ın bu evliliğinden Hatice Hanımsultan adında bir kızı olduğu bilinir.³⁸⁷

Beyhan Sultan'ın, kardeşi III. Selim'in saltanatı döneminde onunla yakın ilişkisinin olduğu görülür. Nitekim III. Selim, ablası Şah Sultan gibi kardeşi Beyhan Sultan'ı da çeşitli vesilelerle sıklıkla ziyaret ediyor, deyim yerindeyse onu ihmal etmiyordu. Ramazan aylarında 19 Mayıs 1791 (16 Ramazan 1205) ve 2 Mayıs 1792'de (10 Ramazan 1206) olduğu gibi zaman zaman Beyhan Sultan'ın sarayına giderek iftar yapıyordu.³⁸⁸ Beyhan Sultan'ı ikamet ettiği gerek Çırağan Sahilsarayı gerekse Eyüp ve Kadirga'daki Sahilsarayları'nda ziyaret ediyor, tertip edilen çeşitli eğlencelere katılıyor ve dinleniyordu. Özellikle buralardaki faaliyetleri “*ahşâma değın eğlenilip*”³⁸⁹ ya da “*ahşâma değın ârâm*”³⁹⁰ şeklinde ifade edilir. Öte yandan Çırağan Sahilsarayı'na yaptığı

³⁸⁴ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 138.

³⁸⁵ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 343.

³⁸⁶ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 138-139.

³⁸⁷ Hatice Hanım Sultan 1799'da (1214) evlendirildi. Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 104.

³⁸⁸ III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi, s. 14-72. III. Selim'in 23 Nisan 1793 (12 Ramazan 1207), 9 Nisan 1794 (8 Ramazan 1208) ve 4 Nisan 1795'te (14 Ramazan 1209) yaptığı ziyaretlerde de yine iftara gittiği görülür. III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi, s. 122, 163, 188-189.

³⁸⁹ III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi, s. 78, 106, 111, 116, 184, 343, 356, 360, 366.

³⁹⁰ III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi, s. 104, 150, 154, 160, 228, 249, 264.

ziyaretlerinde burada bulunan Beşiktaş Mevlevihane'sine de sıklıkla uğruyor ve burada fukaraya ihsanlarda bulunduğu gibi “*mukabele-i şerifi ziyâret*” ediyordu.³⁹¹ III. Selim, kardeşi Beyhan Sultan'ı ikamet ettiği bu mekanlardan başka çeşitli gezileri sırasında yakın bir mahaldeyse de ziyaret ediyordu. 30 Haziran 1800'de (7 Safer 1215) Tersane-i Amire'yi teftişe çıktığı sırada Tersane Bahçesi Sahilsarayı'nda olan Beyhan Sultan'ı da ziyaret etmiş ve “*ahşâma dek ârâm*” etmişti.³⁹² Benzer durum 10 Ekim 1801'de (2 Cemaziyelahir 1216) III. Selim'in Tersane'yi teftişinde de oldu ve bu sırada Tersane Bahçesi Sahilsarayı'nda da olan Beyhan Sultan'ı da ziyaret edip “*ahşâma dek eğlenilip*” geri döndü.³⁹³

Diğer taraftan Mihrişah Valide Sultan ile Beyhan Sultan'ın da birbirini ziyaret ettiği ve bu ziyaretler sırasında zaman zaman III. Selim'in de onlara katıldığı anlaşılır. Nitekim 21 Ağustos 1793'te (13 Muharrem 1208) Beyhan Sultan, bir ziyafet vermiş ve Mihrişah Sultan'ın da katıldığı bu ziyafete III. Selim de gelerek “*tavşanlar temâşası ile*” eğlenilmiş, akşam mehtapta kayığa binilmiş ve başka bir kayığa da birkaç çavuş bindirilerek “*saat üçe değin şarkı ağazesiyile rûy-ı abda mehtâb iderek geşt ü güzâr*” etmişlerdi. Birkaç gün sonra 25 Ağustos'ta (17 Muharrem) Mihrişah Valide Sultan, Beyhan Sultan'ın Eyüp'teki sahil sarayında olduğu sırada III. Selim de gitmiş ve burada “*halvetle ârâm*” etmişti. Yine 7 Nisan 1795'te (17 Ramazan 1209) Eyüp'teki Beyhan Sultan Sahilsarayı'na gittiğinde Valide Sultan da oradaydı ve III. Selim burada iftar ve sahur yapmıştı.³⁹⁴

Beyhan Sultan'ın da ağabeyi III. Selim'i ziyaret ettiği oluyordu. Nitekim Beyhan Sultan, 2 Mayıs 1795'te (12 Şevval 1209) Topkapı Sarayı'na gitmiş ve burada gece “*Ağa yerinde frenk melâabeleri temâşâ*” etmişlerdi.³⁹⁵

III. Selim, Beyhan Sultan'a yaptığı ziyaretlerin hemen hemen tamamını “*tebdil*” üzere gerçekleştirirdi. Bununla birlikte hemen her fırsatta Beyhan Sultan'ı ve diğer kardeşlerini de ziyaret ederken, şehirde tebdil-i kıyafet gezerken de Beyhan Sultan'a uğradığı oluyordu. 2 Mayıs 1792'de (10 Ramazan 1206) “*şehre tebdilen teşrif*” ettiği sırada Beyhan Sultan'ın sarayına gitmiş ve yatsıya kadar burada kalmıştı. Benzer şekilde 12 Şubat 1793'te (1 Receb 1207) şehir tebdiline çıktığında Beyhan Sultan'ın sarayında

³⁹¹ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 26, 130, 195, 201, 216, 231, 255, 287.

³⁹² III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 331.

³⁹³ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 360.

³⁹⁴ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 139, 189.

³⁹⁵ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 190.

da gidip burada akşama kadar eğlenmişti. 20 Eylül 1799'da da (19 Rebiülahir 1214) yine şehir tebdilindeyken Beyhan Sultan'ın sarayına uğrayıp “*biraz istirahat*” etmişti.³⁹⁶

III. Selim, Beyhan Sultan'ı “*mizacsız*” yani hasta olduğu zamanlarda da ziyaret ediyordu. Nitekim 14 Kasım 1795'te (2 Cemaziyelevvel 1210) Beyhan Sultan'ın hasta olması sebebiyle onu Eyüp'teki Sahilsarayında ziyaret etti. Benzer şekilde 18 Ağustos 1798'de (6 Rebiülevvel 1213) hasta olan Beyhan Sultan'ı Eyüp'te ziyarete gitti.³⁹⁷

III. Selim'in Beyhan Sultan'a yaptığı ziyaretlerden birisi taziye amaçlıydı. Zira Beyhan Sultan'ın kocası Silahdar Mustafa Paşa, Bosna Valisi iken Şubat-Mart 1799'da (Ramazan 1213) vefat etti. Vefat haberi 17 Mart 1799'da (10 Şevval 1213) ulaştı. Aynı gün III. Selim Eyüp'te Beyhan Sultan'a taziye ziyaretinde bulundu.³⁹⁸ Beyhan Sultan ise 7 Kasım 1824'te (15 Rebiülevvel 1240) vefat etti ve Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'teki türbesine defnedildi.³⁹⁹

Beyhan Sultan, I. Abdülhamit ve ağabeyi III. Selim döneminde verilen mukataalarla rahat bir hayat yaşadı. III. Mustafa'nın kızları için yaptırdığı Çiftesaraylar'da bir sarayı olduğu gibi Çırağan Sahilsarayını da III. Selim döneminde yıkılıp Beyhan Sultan için tekrar inşa edildi.⁴⁰⁰ Ayrıca III. Selim, Hatice Sultan için Defterdarburnu'nda ve Beyhan Sultan için de Kılıç Ali'de birer Sahilsarayını yaptırdı.⁴⁰¹ Bunlarla birlikte Beyhan Sultan'ın Eyüp ve Kadırga'da birer sahilsarayının olması yanında,⁴⁰² Arnavutköy ve Akıntıburnu'nda da birer sahilsarayları vardı. Oldukça gösterişli olduğu belirtilen bu sahilsarayları yanında Beyhan Sultan'ın çeşitli hayır eserleri de vardı. Kuruçeşme ve Akıntıburnu'nda birer çeşmesi olduğu gibi Hırka-i Şerif'te Mesih Paşa Camii'nin çeşmesini de onartmıştır.⁴⁰³ Ayrıca Adilşah Kadınefendi başlığında da belirtildiği gibi kardeşi Hatice Sultan'la beraber anneleri adına

³⁹⁶ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 72, 116, 312.

³⁹⁷ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 203, 284.

³⁹⁸ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 301. Sakaoğlu, Mustafa Paşa'nın ölüm tarihini 1798 olarak verir ki bunun yanlış olduğu anlaşılır. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 345.

³⁹⁹ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 104; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 345-346; Sevgi Parlak, “Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi”, s. 43.

⁴⁰⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 103; III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 155, 184, 287. Beyhan Sultan, kendisi için inşa edilen bu sarayı bitmek üzereyken 24 Mart 1794'te (21 Şaban 1208) izlemeye gitti. III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 130, 161. Uluçay, Çırağan Sahilsarayının 1795'te (1210) bittiğini belirtse de Ruzname de 7 Eylül 1794'te (11 Safer 1209) bittiği ifade edilir. III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 176.

⁴⁰¹ Nitekim III. Selim bu sarayların inşasını izlemek için 9 Nisan 1794'te (8 Ramazan 1208) bir tebdil binişi yaptı. III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 162.

⁴⁰² III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 93, 122, 137, 144, 268, 284 vd.

⁴⁰³ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 103-104.

Eğrikapı/Tekfursaray (Şişhane Caddesi) yakınlarına bir mescit, mektep ve çeşme yaptırmışlardı.⁴⁰⁴

1.4.7. Şehzade Mehmed

III. Mustafa'nın ikinci ve son şehzadesi Mehmed, 10 Ocak 1767 Cumartesi günü (9 Şaban 1180) gündüz saat dokuzda dünyaya geldi.⁴⁰⁵ Doğum haberi adet üzere Darüssaade Ağası'nın Sadrazam Sarayı'na gitmesiyle Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'ya iletildi ve Paşa, kutlu haberi getiren Darüssaade Ağası'na samur kürk, mücevher hançer, mükemmel donanmış at ile otuz kese akçe verdi. Benzer şekilde Şehzade Mehmed'in doğum haberi Şeyhülislam Efendi'ye, vezirlere, Sadaret Kethüdasına ve diğer devlet erkanına iletildi ve haberi taşıyanlara kıymetli hediyeler verildi. Ertesi gün (11 Ocak / 10 Şaban) Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, Şeyhülislam Dürriade Mustafa Efendi, Nişancı Paşa, Kaptan Paşa, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ile Nakibüleşraf Efendi, Topkapı Sarayı'na giderek III. Mustafa'yı tebrik ettiler ve her birine samur kürkleri giydirildi. Kutlamalar için tüm Osmanlı ülkesinde üç gün şenlik ilan edildi ve her beldenin kalelerinde top ve tüfek şenlikleri yapıldı.⁴⁰⁶

Doğumla beraber önceki çocuklarda da olduğu gibi Şehzade Mehmed için de Harem'de “*elvan çuka cibinlik*” kuruldu. Kendisine bu aşamada verilen ilk eşyaların *yemeni yorgan, kundak şiltesi, mütenevvia kaftan, entari* ve *takye* gibi eşyalar olduğu, ayrıca bir dayesinin olup ona da “*turuncu şal hırka*” verildiği görülür.⁴⁰⁷

İlerleyen süreçte Şehzade Mehmed'e *al şal kaplı sırt samur beden, hüsn-i şâhî şala kaplı samur nâfesi nimten, yeşil şala kaplı kakım nimten* ve *kakım nimten kürk*⁴⁰⁸ gibi daha kıymetli kıyafetler de verildiği gibi babası III. Mustafa'nın isteğiyle Harem'deki odası; *makat, yastık, sedir yastığı* ve *minder* gibi çeşitli eşyalarla döşendi.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 98; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 337, 345; Öz, *İstanbul Camileri*, C. 1, s. 68-69 (137.dn).

⁴⁰⁵ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 11; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 95. Çeşmîzâde Mustafa Reşid Efendi, doğumun Müslümanlarda büyük bir mutluluk ve ferahlamaya vesile olduğunu söyler.

⁴⁰⁶ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 11-12; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 95.

⁴⁰⁷ TS.MA.d 2411.0093.004; TS.MA.d 2411.0094.006-7.

⁴⁰⁸ TS.MA.d 2411.0096.003; TS.MA.d 2412.0048.004.

⁴⁰⁹ Şehzade Mehmed'in odasına Ekim-Kasım 1767'de (Cemaziyelahir 1181) yapılan döşeme şu şekildeydi: “*Zemini laciverdi telli Nemçe dibası yastık 14 adet, som sarı ve beyaz telli üstüfe makat 3 adet, telli üstüfe sedir yastığı, çubuklu ... minder şiltesi 3 adet, mor ve yeşil ve kırmızı çuka diba direkli zar perdesi 2 adet, mor çuka pencere perdesi 4 adet, basma çuka nihâlî 1 adet, yemeni yüz yastığı 3 adet, al çuka üzere sırma işleme kapı perdesi 1 adet, penbe mimli minder 3 adet, penbe mimli yastık yüzü koltuk kılıfları*”. TS.MA.d 2412.0049.004.

III. Mustafa, Selim gibi Mehmed'e de benzer hassasiyeti gösteriyor, onu göç ile gittiği mekanlara götürürken ağabeyiyle aynı miktarda göç bahşisi ona da veriyordu. Nitekim Mehmed doğduktan sonra yapılan 16 Haziran 1767'deki (18 Muharrem 1181) ilk göçte III. Mustafa, Selim gibi Mehmed'e de yüz elli kuruş göç bahşisi verdi ve aynı bahşisi 22 Ağustos'taki (26 Rebiülevvel) göç dönüşünde de tekrarladı.⁴¹⁰ Ayrıca III. Mustafa, oğullarına bu gibi gezilerde kullanmaları için kayıklar tahsis ediyordu ve zaman zaman bunların tecdid ve döşenmelerini de yaptırıyordu. Bu amaçla Şehzade Mehmed'e tahsis edilen ve *piyade* denilen bir çeşit kayığını, Haziran-Temmuz 1769'da (Safer 1183) *makat, yastık, minder* gibi eşyalarla döşetti.⁴¹¹ Öte yandan III. Mustafa'nın Selim ve Mehmed'e *bâzûbend* gibi farklı eşyalar verdiği de oluyordu.⁴¹² Yine III. Mustafa, oğlu Şehzade Mehmed için "*inci ve sırma işleme seccade*" yaptırdı ve bu seccadeye ek olarak saçaklar diktirdi.⁴¹³

Şehzade Mehmed'in Eylül-Ekim 1769'da (Cemaziyelevvel 1183) sarayda icra edilen bir törenle traş oldu ve Kuşhane Kapısı'ndan getirilip Sofa-i Hümayun'da traş edilen Şehzade Mehmed için babası III. Mustafa, çeşitli görevlilere toplam dört bin iki yüz kuruş ihsanda bulundu.⁴¹⁴

Şehzade Mehmed ile Şah Sultan'ın anne bir kardeş oldukları anlaşılır. Nitekim Temmuz-Ağustos 1767'de (Rebiülevvel 1181) Şehzade Mehmed ve Şah Sultan'a verilen entari gibi eşyaların hemen altın "*vâlîde-i muhteremleri hazretlerine*" verilen eşyalar kayıtlıdır.⁴¹⁵ Benzer şekilde Aralık-Ocak 1768-69'da (Şaban 1182) Şah Sultan ve

⁴¹⁰ TS.MA.d 2412.0044.03; TS.MA.d 2412.0046.003-4.

⁴¹¹ Bu döşemede kullanılan eşyalar şunlardır: "*Güvez ibrişim saçaklı telli ... makat 1 adet, fıstıklı atlas astarlı telli ... yastık 3 adet, kırmızı bez penbe mimli minder 1 adet, kâliçe seccade 2 adet, güvez ibrişim saçaklı fıstıklı atlas astarlı telli ... makat 3 adet, ... sade hatayî zar perdesi 1 adeti*". Ayrıca bu kayıta "*atik sandal*" dan söküldüğü belirtilen püsküllerden söz edilmesi, şehzadelerin kullandıkları kayıkların da zaman zaman tecdid edildiğine işaret eder. TS.MA.d 2414.0074.003.

⁴¹² TS.MA.d 2415.0004.004.

⁴¹³ Seccadenin saçakları için 87 kuruş 32 akçe verilmiştir. TS.MA.d 2414.0076.003.

⁴¹⁴ III. Mustafa'nın burada ihsanda bulunduğu görevliler ve ihsan miktarları şöyleydi: "*Hane-i Hassa ağaları kullarına 500 kuruş, Hane-i Hazine ağaları kullarına 500 kuruş, Hane-i Kiler ağaları kullarına 500 kuruş, Hane-i Seferli ağaları kulların 500 kuruş, Babüssaade Ağaları kullarına 500 kuruş, Zülüflü Teberdârân kullarına 200 kuruş, Sofa Bostancıları kullarına 100 kuruş, Taşra ve Orta Kapıcıları kullarına 100 kuruş, Taşra ocaklara nisar buyurulan 1.300 kuruş, toplam 4.200 kuruş*". TS.MA.d 2414.0077.002.

⁴¹⁵ Söz konusu "muhteremelerine" ifadesinin çoğul olması sebebiyle birden fazla kişiyi ifade ettiği zannedilmemelidir. *Kulları, efendileri, daileri* gibi çoğul hitaplar hemen hemen sürekli kullanılan bir ifade şeklidir. Bununla birlikte söz konusu kayıta verilen üç farklı türdeki entarinin birer adet olarak verilmesi de zaten tek bir kadınefendiden bahsedildiğini açıkça kanıtlar. TS.MA.d 2412.0046.005.

Şehzade Mehmed'e verilen eşyalar yine birlikte kaydedilirken aynı yerde “*saadetli valide-i muhteremeleri hazretlerine*” verilen eşyalar da belirtilir.⁴¹⁶

Şehzade Mehmed, beklenmedik ani bir şekilde “*hummâ-yı redie*” den vefat etti. Nitekim Şehzade Mehmed, 9 Ekim 1772 Cumartesi günü⁴¹⁷ (12 Receb 1186) babası III. Mustafa ile Topkapı Sarayı'nda Divan mahallinde surre-i şerif ihracını izledi ve her şey oldukça normaldi; ancak Mehmed ertesi Pazar günü saat ikide aniden ishal olup hastalandı. Çağırılan Hekimbaşı Mehmed Emin Efendi, Şehzade Mehmed'in “*hummâ-yı redie*” olduğu teşhisini koydu; fakat tedavi için verdiği şeyler beklenen iyileşmeyi sağlamadı ve Şehzade Mehmed Pazartesi gecesi saat onda vefat etti. Oğlu Mehmed'in bu ani ölümü III. Mustafa'yı oldukça üzdü. O bu sırada içinde olduğu hali “*mağmum*” olduğu şeklinde açıklar. Hatta III. Mustafa, oğlunun aniden hastalanmasını “*halkın nazar isabetinden*” olabileceği ihtimali üzerinde durdu ve küçük yaşta olduğu için hummâ-yı redienin oğlunun bünyesine daha ağır geldiğini düşündü. Nihayetinde III. Mustafa, yaşadığı üzüntüyü Sadrazamı Muhsinzade Mehmed Paşa'ya yazdığı beyaz üzerine hatt-ı hümayununda şu şekilde anlatı: “*Benim vezirim bi-hikmeti'llâhi teâlâ iş bu bin yüz seksen altı senesi mah-ı Receb-i Şerifin on ikinci yevm-i sebtte oğlum Sultan Mehmed Divan-ı Ali mahallinde surre-i şerif ihracını temaşa idüp ertesi âhad günü saat ikide iken halkın nazar isabetinden mi bir ishal ârız olup Hekimbaşı Efendi Ağaç kavun bad... verip hummâ-yı redie deyu Hekimbaşı hükm Pazartesi gecesi saat onda iken el-hükmü li'llâhi'l-vâhidi'l-Kahhar dar-ı bekâya irtihal eyledi ve bizi mağmum eyledi. Rızadan gayrı çaremiz yoktur. Mâsum olduğundan hummâ-yı redie tesiri ziyade isabet eyledi.*”⁴¹⁸

Şehzade Mehmed'in ölümünün aniliğini, vefat ettiği ay kendisine verilen eşyalarda da görmek mümkündür. Sağlık durumu vefatından birkaç gün öncesine kadar oldukça iyi olacak ki kardeşleriyle beraber kendisine *şali sof çakşır, canfes kaftan, turuncu çiçekli hârâ kaftan* gibi çeşitli eşyalar alışıldık şekilde verilmeye devam edildi.⁴¹⁹ Bu kayıtlarla beraber aynı ay defterinde III. Mustafa'nın, oğlu Mehmed'in cenazesinde kullanılmak için verdiği *penbe ve sabun* parası da dahil dokuz yüz doksan dört buçuk

⁴¹⁶ TS.MA.d 2413.0056.005.

⁴¹⁷ Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevir Kılavuzunda söz konusu gün Cuma'ya gelirken, belgede bizzat Sultan III. Mustafa tarafından Cumartesi olarak belirtilmiştir. Bu fark, hilalin görünmesinden kaynaklı olmalıdır.

⁴¹⁸ TS.MA.e 788/66.

⁴¹⁹ TS.MA.d 2417.0007.005-8.

kuruş, beyaz ve mai peştamal, abdest havlusu ile ûd ve anber de kayıtlıdır.⁴²⁰ Nihayetinde Şehzade Mehmed'in cenazesi Laleli Camii'ndeki türbeyle defnedildi.⁴²¹

1.4.8. Hatice Sultan

Hatice Sultan 13 Haziran 1768 Pazartesi günü (27 Muharrem 1182) dünyaya geldi.⁴²² Doğumuyla birlikte coşkuyla kutlanan eğlenceler tertip edildi; Tersane Emini, Topçubaşı, Cebecibaşı ve Gümrük Emini hazırladıkları sallarda her biri birer gün ve gece fişek atışları yaparak kutlamalar icra ettiler.⁴²³

Bu süreçte III. Mustafa da altı gün boyunca çeşitli eğlence ve kutlamalara katıldı. Önceki doğumlarda olduğu gibi yine bayram tertibi üzere icra edilen kutlamalarda III. Mustafa, ilk gün tomak oyunu izleyip tomakçılara beş yüz kuruşluk pâre saçtı ve aynı gün biniş ile Yalı Köşkü'ne giderek on bir çift pehlivanın güreş müsabakalarını izledi.⁴²⁴ 25 Haziran gecesi (29 Muharrem) yine biniş ile Yalı Köşkü'n giden III. Mustafa,⁴²⁵ Cebehaneliler'in fişek atışlarını izledi ve burada çeşitli ihsanlarda bulundu.⁴²⁶ Ertesi gün ise yine binişle Saray-ı Atik'e gitti ve burada on sekiz çift pehlivanın müsabakalarını izleyerek eğlenceleri takip etti.⁴²⁷ 16 Haziran (30 Muharrem) gecesi de binişle gittiği Yalı Köşkü'nde bu sefer topçuların fişek atışlarını izledi ve çeşitli ihsanlarda bulundu.⁴²⁸ Hicri yeni ayda da kızı Hatice Sultan'ın doğumu münasebetiyle tertip edilen çeşitli eğlencelere katılan III. Mustafa, 17 Haziran (1 Safer) gecesi yaptığı binişle Yalı Köşkü'ne giderek

⁴²⁰ TS.MA.d 2417.0007.006.

⁴²¹ Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.B, s. 89-90; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Lâleli Külliyesi", s. 88. Şemdanizade de Şehzade Mehmed'in füc'eten yani aniden öldüğünü belirtir.

⁴²² "Yümn ve ikbal ile şeh-i mezburun yirmi yedinci bazar-ertesi günü iffetlü ismetlü Hadice Sultan aliyü'l-şan hazretleri dünyaya teşrif buyurdıklarında..." TS.MA.d 2413.0050.003. Dönemin vakanüvisi Çeşmîzâde Reşid Efendi de Hatice Sultan'ın doğumu için aynı tarihi verir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 93-94. Ahmed Vâsif Efendi ise eserinde doğum için 7 Muharrem (24 Mayıs) tarihini verir. Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 311.

⁴²³ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 93-94.

⁴²⁴ III. Mustafa, "on bir çift pehlivanların galiplerine birerden 11 adet zer-i mahbub-ı tam", "mağluplarına 22 kuruş" ve *duacıya* 3 kuruş ihsanda bulundu. TS.MA.d 2413.0050.003.

⁴²⁵ III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan'ın doğum şenlikleri sırasında yaptığı bu gibi birkaç gece binişi, O'nun kayıtlı hemen hemen tek gece binişleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Binişler başlığı.

⁴²⁶ III. Mustafa burada "başçavuş kullarına 40 kuruş", "odabaşı, vekilharç ve alemdar ve aşçı kullarına onardan 40 kuruş", "üç nefer karakulakçılara 30 kuruş" ve "fişekçibaşı neferatı kullarına 500 kuruş" ihsanda bulundu. TS.MA.d 2413.0050.003.

⁴²⁷ Burada "on sekiz çift pehlivanların galiplerine birerden 18 adet zer-i mahbub-ı tam, bir çift beraberlere 2 adet zer-i mahbub-ı tam" ve "mağluplarına 36 kuruş" *duacıya* 3 kuruş ihsanda bulundu. TS.MA.d 2413.0050.003.

⁴²⁸ III. Mustafa burada "başçavuş kullarına 40 kuruş", "odabaşı vekilharç ve alemdar ve aşçı kullarına onardan 40 kuruş, üç nefer Karakulakçılara 30 kuruş" ve "fişekçibaşı neferatı kullarına 500 kuruş" ihsanda bulunmuştu. TS.MA.d 2413.0050.003.

Tersanelilerin fişek gösterilerini seyretti ve yine ihsanlarda bulundu.⁴²⁹ Hatice Sultan'ın doğum şenlikleri sürecinde III. Mustafa'nın katıldığı son aktivite ise 18 Haziran (2 Safer) gecesi Yalı Köşkü'ne yaptığı biniş idi. Burada önceki gecelerde olduğu gibi fişek atışlarını izleyen III. Mustafa, fişekçi neferatına yüz kuruş, “fişekçi Seyyid Süleyman” adlı bir kişide de elli kuruş ihsanda bulundu.⁴³⁰

Dünyaya gelmesinden sonra Hatice Sultan'a verilen ilk eşyaların *mütenevvia entari*, *çitari entari*, *şalvar*, *şal hırka* gibi kıyafetlerin olduğu görülür.⁴³¹ İlerleyen süreçte de *şalvar*,⁴³² *takye*,⁴³³ *çeşitli entariler*,⁴³⁴ *şeritli pesend bürüncüğe kaplı kakım kürk*⁴³⁵ ve *pesend al şala kaplı sırt samur kürk*⁴³⁶ gibi yine daha çok giyecek türü eşyalar verildi.

III. Mustafa'nın vefatından sonra Beyhan ve Hatice Sultanların annesi Adilşah Kadınefendi'nin Sultan I. Abdülhamid'den kızlarının evlendirilmesini istemesi üzerine yukarıda da ifade edildiği gibi 1784'te (1198) Beyhan Sultan Vezir Silahdar Mustafa Paşa ile evlendirilmiş, Hatice Sultan ise Vezir Seyyid Ahmed Paşa ile nişanlandırılmıştı.⁴³⁷ Bir süre sonra I. Abdülhamid, Beyhan Sultan gibi Hatice Sultan'ın evlendirilmesini istedi ve bu amaçla nişanlısı Anadolu Valisi Vezir Seyyid Ahmed Paşa, Kütahya'dan çağırıldı. Süratle İstanbul'a gelen Ahmed Paşa, gelişinin dördüncü gününde (2 Kasım 1786 / 10 Muharrem 1201) Hatice Sultan'la nikahları kıyıldı.⁴³⁸ 8 Kasım 1786 (16 Muharrem 1201) Çarşamba günü ise çeyiz alayı yapıldı, devlet erkanından alaya katılması adet olan kişilerin divani kıyafetleriyle yerini aldığı alayı, I. Abdülhamid de Alayköşkü'ne tebdil

⁴²⁹ III. Mustafa, “*başçavuş kullarına 40 kuruş*”, “*Çukadar kullarına 20 kuruş*” ve “*fişekçibaşı neferatı kullarına 200 kuruş*” ihsanda bulundu. TS.MA.d 2413.0050.003.

⁴³⁰ TS.MA.d 2413.0050.003. Ay ay tutulan Ceyb-i Hümayun defterlerinde bir sonraki aya ait harcamanın bir önceki ayın defterde kaydedildiğini gördüğümüz -III. Mustafa dönemindeki- tek defter Muharrem 1182 tarihli defterdir. Nitekim 13 Haziran / 27 Muharrem'de başlayan Hatice Sultan'ın doğum şenlikleri, yukarıda da anlatıldığı üzere Safer ayının ilk iki gününde de devam etmiş ve bu ilk iki güne dair harcamaya kayıtları Safer ayında değil Muharrem ayına ait defterde kaydedilmiştir. Böylece Hatice Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan eğlencelerde III. Mustafa'nın yaptığı harcamaya kayıtları tek defterde birleştirilmiştir.

⁴³¹ TS.MA.d 2413.0051.004; TS.MA.d 2413.0052.003; TS.MA.d 2413.0053.003-4. Bu gibi eşyaların Hatice Sultan'a genellikle kardeşleriyle birlikte verildiği görülür.

⁴³² TS.MA.d 2414.0073.004; TS.MA.d 2412.0082.003; TS.MA.d 2415.0007.003.

⁴³³ TS.MA.d 2416.0001.003.

⁴³⁴ TS.MA.d 2414.0075.003; TS.MA.d 2414.0076.003; TS.MA.d 2414.0078.003; TS.MA.d 2415.0001.007-8; TS.MA.d 2415.0007.003; TS.MA.d 2416.0012.005.

⁴³⁵ TS.MA.d 2414.0077.003.

⁴³⁶ TS.MA.d 2416.0012.006.

⁴³⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 138.

⁴³⁸ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 370. Uluçay, nikah tarihini “9 Kasım 1786 (7 Muharrem 1201)” şeklinde verir. Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 104. Sakaoğlu, Seyyid Ahmed Paşa'yı Hotin Valisi olarak ifade eder. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 346.

binişi yaparak izledi.⁴³⁹ Ertesi Perşembe günü de Sadrazam, Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, ocaklı ve diğer devlet ricali Hatice Sultan'ın sarayına gittiler. Cuma günü ise adet üzere Sultan I. Abdülhamid, Cuma namazı sonrasında Hatice Sultan'ı ve eşini saraylarında ziyaret etti.⁴⁴⁰

Hatice Sultan'ın bu evlilikten çocuğu olmaması muhtemeldir. Zira vefat ettiğinde herhangi bir çocuğu hayatta olmadığından mirası kardeşi Beyhan Sultan'a kaldı.⁴⁴¹ Kocası Seyyid Ahmed Paşa, Erzurum Valisi iken 30 Aralık 1799'da (2 Şaban 1214) vefat etti.⁴⁴²

Hatice Sultan ile kardeşi III. Selim birbirilerine oldukça yakınlardı. Özellikle III. Selim ruznamesinden iki kardeşin çok sık görüştükleri, III. Selim'in diğer kardeşleri gibi “*hemşîre-i sâlise-i cihân-dârileri*” ve “*hemşîre-i muhteremeleri*” şeklinde ifade edilen Hatice Sultan'ı da hiç ihmal etmediği anlaşılır. Nitekim III. Selim, Ramazan aylarında Hatice Sultan'a gidip onunla iftar yapardı. 8 Mayıs 1792'de (16 Ramazan 1206) Hatice Sultan'a bu maksatla gittiği gibi 6 Mayıs 1793'te (25 Ramazan 1207) ve ertesi gün (7 Mayıs / 26 Ramazan) de Hatice Sultan Sarayı'na giderek burada iftar yaptı. Hatta 7 Mayıs günü Valide Mihrişah Sultan da tebdilen Hatice Sultan Sarayı'nda idi ve hep birlikte iftar yapıp vakit geçirdiler.⁴⁴³ Valide Mihrişah Sultan, III. Mustafa'nın diğer kızları gibi Hatice Sultan'ı da zaman zaman ziyaret ederdi ve bu vakitlerde III. Selim'in de onlara katıldığı olurdu. Nitekim 10 Eylül 1795'te (25 Safer 1210) Valide Sultan Hatice Sultan'ı Sahilsarayı'nda ziyaret ettiğinde III. Selim de gitti ve burada “*ahşâma dek eğlenilüp*” geri döndü.⁴⁴⁴ Benzer şekilde Beyhan Sultan ve Hatice Sultan'ın arasında da yakın bir ilişkinin olduğu görülür. Beyhan Sultan ise kendisi için inşa edilen Çırağan Sarayı tamamlanınca 7 Eylül 1794'te (11 Safer 1209) bir davet verdi ve bu davete III. Selim ile Hatice Sultan da katıldı ve gece orada kaldılar.⁴⁴⁵ III. Selim'in Hatice Sultan'ın Sahilsarayı'nda da 24 Ağustos 1794'te (27 Muharrem 1209) olduğu gibi gece konakladığı oluyordu. Öte yandan III. Selim, Hatice Sultan'ı hasta olduğu zamanlarda da ziyaret ederdi. 20 Temmuz 1792

⁴³⁹ Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 370-371; Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 104.

⁴⁴⁰ Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Mücteba İlgürel, 1994), s. 370-371.

⁴⁴¹ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 105.

⁴⁴² III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi*, s. 319. Alderson, Seyyid Ahmed Paşa'nın vefat tarihini 1213 (1798) olarak verir. Alderson, *Osmanlı Hanedanının...*, s. 276.

⁴⁴³ III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi*, s. 73, 125.

⁴⁴⁴ III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi*, s. 198.

⁴⁴⁵ III. Selim'in *Sırkâtibi Ahmed Efendi*, s. 176.

(30 Zilkade 1206) Cuma günü “*cüz’i mizacsız*” olan Hatice Sultan’ı Eyüp’teki Sahilsarayı’nda ziyaret eden III. Selim, iki gün sonra (22 Temmuz / 2 Zilhicce) iyileştiğinde de kardeşine ziyarette bulundu.⁴⁴⁶ Benzer şekilde Hatice Sultan’ın hasta olduğu 30 Aralık 1794’te (7 Cemaziyelahir 1209) de kardeşini ziyaret etmeyi ihmal etmeyen III. Selim, birkaç gün sonra (4 Ocak 1795 / 12 Cemaziyelahir 1209) Hatice Sultan’ın veba salgınından korunmak için ikamete çekildiği Tersane Bahçesi Sarayı’nda da onu ziyarete gitti. Hatta ilerleyen günlerde de Hatice Sultan’ı birkaç defa burada ziyarete etti.⁴⁴⁷

III. Selim’in Hatice Sultan’a yaptığı ziyaretlerin büyük bir kısmı dinlenme/eğlenme amaçlıydı. Nitekim ziyaretlerine dair verilen bilgilerin çoğunda geçen ifadeler “*ahşâma dek eğlenilüp*”, “*ahşâma dek ârâm*” ve “*ahşâma değîn eğlenilüp*” şeklindedir.⁴⁴⁸ Dolayısıyla III. Selim’in kardeşiyle hoşça vakit geçirmek ve belki hasbihal edip rahatlamak istemesi bu türlü ziyaretlerinin temel amacı olduğu söylenebilir. Diğer taraftan III. Selim, öteki kardeşleri gibi Hatice Sultan’a yaptığı ziyaretlerinin de büyük bir kısmını tebdilen yapardı.⁴⁴⁹ Bunlarla beraber Hatice Sultan’ın da zaman zaman ağabeyi III. Selim’e misafir olduğu anlaşılır. Nitekim 21 Kasım 1796’da (20 Cemaziyevvel 1211) Harem-i Hümayun’a misafir olmuştu.⁴⁵⁰

III. Selim, kardeşi Hatice Sultan’ı ikamet ettiği farklı saraylarda ziyaret ederdi. Nitekim O, Hatice Sultan’ı Eyüp Ensari’deki Hatice Sultan Sahilsarayı’nda ziyaret ettiği gibi,⁴⁵¹ Defterdarburnu’nda Hatice Sultan adına inşa edilen Sahilsaray’da da onu ziyarete giderdi. III. Selim, inşası sürecinde birkaç defa çalışmaları izlemek için gittiği⁴⁵² Defterdarburnu’ndaki Hatice Sultan Sahilsarayı’nı tamamlanmasının ardından özellikle havaların güzel olduğu zamanlarda tercih etti. O’nun “*letâfet-i hevâdan nâşî*” tercih ettiği belirtilen bu mekânda “*tenezzüh*” yani gezinti yapıp *istirahat* ettiği bazen de *serhengân* ile eğlendiği olurdu.⁴⁵³ Bunların yanında Hatice Sultan’ın “*Bebek’te Şeyhülislam Sahilhânesi*” ni de zaman zaman kullandığı,⁴⁵⁴ ayrıca Cebehane-i Amire yakınında bir

⁴⁴⁶ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 83-84.

⁴⁴⁷ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 183, 205, 210, 211.

⁴⁴⁸ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 68, 101, 149, 161, 170, 272-273, 357 vd.

⁴⁴⁹ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 68, 80, 101, 113, 115, 120 vd.

⁴⁵⁰ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 235.

⁴⁵¹ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 149, 155, 170 vd.

⁴⁵² III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 115, 162.

⁴⁵³ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 209, 246, 337.

⁴⁵⁴ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 138, 140.

sarayının daha bulunduğu ve bu sarayın 9 Aralık 1802’de (13 Şaban 1217) Cebehane’de çıkan yangında bir kısmının yandığı anlaşılır.⁴⁵⁵ Bunların yanında Hatice Sultan’ın Arnavutköy’de büyükçe bir arsa alarak burada Hatice Sultan Sahilsarayı olarak isimlendirilen bir saray yaptırdığı da belirtilir.⁴⁵⁶

Hatice Sultan, Defterdarburnu’ndaki sahil sarayını ve bahçesini İstanbul’daki Danimarka maslahatgüzarı Baron Hübsch vasıtasıyla tanıştığı ressam ve mimar Antoine Ignace Melling’e yaptırdı. Melling, İstanbul’da kaldığı seneler boyunca Türkçe öğrenmiş ve hizmetinde bulunduğu Hatice Sultan ile yakın bir ilişki kurdu. Hatta ikili, Latin harfleri kullanarak Türkçe yazışır hale geldi.⁴⁵⁷ Burada ayrıntısına girmediğimiz bu ilişki ve Hatice Sultan’ın renkli yaşamı üzerine de bir literatür oluşmuştur.⁴⁵⁸ Ancak ikili arasındaki münasebet Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle bozuldu ve Melling 1802 yılında İstanbul’dan ayrıldı.⁴⁵⁹

Hatice Sultan 17 Temmuz 1822’de (17 Şevval 1237) vefat etti ve Mihrişah Valide Sultan türbesine defnedildi. Mirası kardeşi Beyhan Sultan’a kaldı ancak çok fazla borcu vardı ve bunlar Sultan II. Mahmud tarafından ödendi. Mısır Çarşısı yakınlarında Hatice Sultan Çeşmesi’ni yaptırmıştı.⁴⁶⁰

1.4.9. Fatma Sultan

III. Mustafa’nın son çocuğu Fatma Sultan, 9 Ocak 1770’te (12 Ramazan 1183) dünyaya geldi. Doğumuyla III. Mustafa, “*Harem-i Muhteremde Enderun Ağaları kullarına*” beş yüz kuruşluk pâre saçtı.⁴⁶¹ Ayrıca doğumu yapan Mihrişah Kadınefendi’ye

⁴⁵⁵ III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi, s. 389.

⁴⁵⁶ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 104-105.

⁴⁵⁷ Bunlar Latin harflerinin kullanıldığı erken dönemli Türkçe yazışmalar olması yönünden de ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu mektuplar yayımlanmıştır, bkz. Robert Anhegger, Frederic Hitzel, Jacques Perot, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

⁴⁵⁸ *Hatice Sultan sarayı ve Melling*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521953006; *Üçüncü Selimin kız kardeşi Hatice sultan ressam Mellinge âşık mıydı?*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521951006; Midhat Sertoğlu, *Hatice Sultan ve Latin alfabesi*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521954006; Mithat Sertoğlu, “170 yıl önce Türkçe için lâtın harflerini kullanan aydın bir hanım: Hatice Sultan”, *Tarih Sohbetleri*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521947006; Reşad Ekrem Koçu, *Hatice Sultan ile Ressam Melling*, Doğan Kitap, İstanbul 2016.

⁴⁵⁹ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 348.

⁴⁶⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları...*, s. 105; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 16-17; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 350.

⁴⁶¹ Nitekim söz konusu kayıt şu şekildedir: “*Şehr-i mezburun on ikinci günü iffetlü ismetlü Fatma Sultan aliyü’l-şan hazretleri dünyaya teşrif buyurmalarıyla Harem-i Muhteremde Enderun Ağaları kullarına nisar buyurulan pâre / 500 kuruş*”. TS.MA.d 2414.0081.002. Öte yandan Uluçay’da Fatma Sultan’a dair herhangi bilgi bulunmazken Alderson sadece isim olarak kaydeder. Alderson, *Osmanlı Hanedanının...*, s. 276. Sakaoğlu ise doğum tarihini miladi olarak 9 Ocak 1770 şeklinde kaydetmekle birlikte “*Topkapı Sarayı*

“sarı çiçekli şala kaplı şeritli samur kuyruğu beden kürk”, “sarı çiçekli şal şeritli entari” ve “penbe telli şerbab şalvar” verdiği anlaşılır.⁴⁶² Şehzade Selim de doğumu yapan annesine “pesend şala kaplı şeritli kakım beden”, “telli çiçekli al kermesud şeritli entari” ve “beyaz telli şerbab şalvar” hediye etti.⁴⁶³ Ayrıca doğumun gerçekleştiği gün Harem-i Hümayun’daki “elmaslı Maşallahın” kırık tarafı yapıp Harem’e teslim edildi.⁴⁶⁴

Fatma Sultan’a verilen ilk eşyaların çeşitli *entarılar*, *beyaz dülbend içlik*, *takye*, *al şala kaplı samur nâfesi nimten* ve *sarı şala kaplı kakım nimten* gibi giyeceklerin olduğu görülür.⁴⁶⁵ İlerleyen süreçte de Fatma Sultan’a benzer şekilde *entarılar*,⁴⁶⁶ *hırka*⁴⁶⁷ ve *takye*⁴⁶⁸ gibi giyecekler verildi.

Fatma Sultan’ın kısa süreli yaşamına dair bilgilerimiz kısıtlıdır. Savaşın sürdüğü bir evrede dünyaya gelmesi, adına görkemli şenliklerin yapılmasına imkân vermediği gibi kısa ömrü de ona dair kayıtların son derece sınırlı olmasına sebep olmuştur. Nitekim Fatma Sultan, yaklaşık iki buçuk yaşındayken 26 Mayıs 1772’de (23 Safer 1186) vefat etti.⁴⁶⁹ III. Mustafa, yazdığı beyaz üzerine bir hatt-ı hümayun ile kızının vefatını sadrazamına şu şekilde bildirdi: “Benim vezîrim bu hatt-ı hümayunumdan bir gün mukaddem kerîmem Fatma Sultan illet-i müşedded olduğu tarafınıza tahrîr olunmuş idi, iş bugün saferin yirmi üçüncü Salı gecesini saat üç buçukta iken ecel mev’idi ile dâr-ı fânîden dâr-ı bekâyâ irtihâl eyleyüp irtesi âdet-i Osmânî üzere Laleliçeşme’de karındaşları olduğu türbeye defn olunmuştur. Ocağa ve ricâl-i devlete şâyi eyleyesiz. Allah-u azîmü’ş-şan bâkîlere ömr-i tavil ihsan eyleye âmin” 23 Safer sene 1186.⁴⁷⁰

III. Mustafa’nın hatt-ı hümayunundan Fatma Sultan’ın şiddetli bir hastalığa yakalanarak vefat ettiği anlaşılır. Nitekim III. Mustafa, Fatma Sultan’ın cenazesi için *ûd*, *anber* ve *yeşil sandal* verirken, O’nun aynı ay “*tabib Huyiz/Hubiz kullarına*” verdiği

Arşivindeki, III. Mustafa’nın çocuklarını gösterir” cetvele atfen hicri 13 Ramazan 1183’te doğduğunu ifade eder. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın...*, s. 351. Bunlarla birlikte Şemdanizade’de Fatma Sultan’ın 9 Ocak 1770’te (12 Ramazan 1183) dünyaya geldiğini belirtir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.B, s. 24.

⁴⁶² TS.MA.d 2414.0081.006. III. Mustafa’nın bizzat “*taraf-ı hümayundan*” ihsan ettiği bu kıyafetleri kime verdiği açıkça belirtilmese de Fatma Sultan’ın annesi Mihrişah Kadınefendi’ye vermesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu kaydı hemen altında bu sefer Mihrişah Kadınefendi’ye doğum sebebiyle oğlu Şehzade Selim tarafından verilen eşyalar kaydedilmiştir.

⁴⁶³ TS.MA.d 2414.0081.006.

⁴⁶⁴ TS.MA.d 2414.0081.005.

⁴⁶⁵ TS.MA.d 2414.0082.003-4; TS.MA.d 2414.0083.004.

⁴⁶⁶ TS.MA.d 2415.0001.006-8; TS.MA.d 2415.0006.004; TS.MA.d 2416.0002.005.

⁴⁶⁷ TS.MA.d 2415.0002.002.

⁴⁶⁸ TS.MA.d 2415.0004.003; TS.MA.d 2415.0006.004.

⁴⁶⁹ TS.MA.e 788/56; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.B, s. 89.

⁴⁷⁰ TS.MA.e 788/56.

çeşitli ihsanlar da söz konusu tabibin Fatma Sultan'ı tedavi etmeye çalışmasına karşılık verilmiş olmalıdır.⁴⁷¹ Nihayetinde III. Mustafa'nın hatt-ı hümayununda da ifade ettiği gibi Fatma Sultan Laleli Camii'ndeki III. Mustafa türbesine defnedildi.

Sonuç olarak III. Mustafa, hanedanın uzun yıllar süren çocuk beklentisinin gölgesinde tahta oturmuştu ve bu beklenti Hibetullah Sultan'ın doğumuyla karşılandı. Bu açıdan özellikle Hibetullah Sultan'ın ve ardından Şah Sultan ve Şehzade Selim'in doğumları coşkulu kutlama ve şenliklere sahne oldu ve onları diğer çocukların doğumları ve bu arada bazılarının kayıpları takip etti. Tüm bu süreçlerde III. Mustafa, çocuklarıyla yakın bir ilişki içinde oldu, onları gittiği göçlere ve surre alayı gibi katıldığı çeşitli törenlere dahil etti. Bu noktada oğlu III. Selim'in tahta cülusu sonrası aile üyeleriyle olan yakın ve samimi ilişkisi, III. Mustafa'nın aile bağını kurmadaki başarısına işaret eder. Öte yandan III. Mustafa, çocuklarının iyi bir eğitim almasına ve onların ilmi yönden gelişmesine de önem vermişti. Eylül/Ekim 1767'de (Cemaziyelevvel 1181), o sırada hayatta olan çocukları Şah Sultan, Şehzade Selim, Mihrişah Sultan, Beyhan Sultan ve Şehzade Mehmed'e ayrı ayrı birer adet “*Musavver Hamse-i Nizâmî*” ve “*Musavver Şahnâme*” ihsan etti.⁴⁷² Bu hediyeler bilinçli bir tercihin ürünü olmalıdır. Zira birisi Nizâmî-i Gencevî'ye ait olan ve hamse türünün şaheseri sayılan Hamse-i Nizâmî,⁴⁷³ bir diğeri ise İran edebiyatının en büyük eserlerinden sayılan Şahnâme⁴⁷⁴ idi. Bu iki büyük eserin minyatürlü musavver nüshalarını vermesi de ayrıca dikkat çekicidir.

Çocuklarına hemen her ay çeşitli kıyafetler, takılar veya ihtiyaç duydukları eşyaları kendi hazinesinden veren III. Mustafa, ayrıca her yıl Ramazan Bayramı öncesinde de “*ıydiye*” olarak onlara pek çok giyecek de verirdi. Bununla beraber bazı

⁴⁷¹ TS.MA.d 2417.0002.004-7. Tabibe verilenler; *nefti çar şal, şâlî sof ve çiçekli kermesud* olarak kayıtlıdır.

⁴⁷² TS.MA.d 2412.0048.006.

⁴⁷³ Edebiyatta bir şairin beş mesnevisinden oluşan külliyata hamse denir. Hamse türünün ilk örnekleri daha çok Nizâmî'nin hamsesinin taklidi ile başlamıştır. 1141-1145 yılları civarında doğduğu kabul edilen ve 1201-1204 arasında vefat ettiği düşünülen Nizâmî, hamsesini yaklaşık 35.000 beyitten oluşturmuştur. Yaklaşık otuz beş-kırk yılda tamamladığı Hamse'nin ihtiva ettiği beş mesnevi *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ü Şirin*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme*'dir. Tahsin Yazıcı, Cemal Kurnaz, “Hamse”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 499; Mehmet Kanar, “Nizâmî-i Gencevî”, *DİA*, C. İstanbul 2007, s. 183-184.

⁴⁷⁴ Firdevsî'nin 1018 yılında son halini verdiği Şahnâme, ilk insanın yaratılışından İran'a Araplar'ın hâkim olduğu döneme kadar geçen süredeki İran tarihini destansı olaylar ve gerçek bilgilerle harmanlayarak verir. İran'ın milli destanı olması yanında dünya klasikleri arasında da müstesna bir konuma sahiptir. Mehmet Kanar, “Şahnâme”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 289.

yıllar Kurban Bayramı'nda da *ıydiye* adı altında onlara bayramlıklar verdiği olurdu.⁴⁷⁵ Ayakkabılarını ise üç ayda bir kendisiyle birlikte onlar için de yaptırırdı.⁴⁷⁶

Diğer taraftan süregiden savaşın olumsuz koşulları içerisinde ve hayatının son demlerinde şehzadesi Mehmed'i aniden kaybetmesinin, kısa süre sonra kızı Fatma Sultan'ın da vefatının O'nu bir hayli üzdüğü anlaşılır. Çocuklarının ölümlerinin ardından yazdığı hatt-ı hümayunlar evlatlarına düşkün bir babanın yaşadığı üzüntüyü yansıtır. Bu süreçte III. Mustafa, evlat acılarıyla birlikte kendi ömrünün de sonlarına yaklaşmış oldu.

⁴⁷⁵ TS.MA.d 2412.0055.006; TS.MA.d 2416.0012.005; TS.MA.d 2417.0012.005.

⁴⁷⁶ Bunların ayrıntısına dair birkaç örnek vermek gerekirse, Hibetullah Sultan'a Ekim-Kasım 1760'ta (Rebiülevvel 1174) *işleme pâpuş, sade pâpuş, çizme, terlik* yaptırdığı; Nisan-Mayıs 1761'de (Ramazan 1174) *sade pâpuş, sade tomak ve sade terlik* yaptırdığı; Ağustos-Eylül 1764'te (Rebiülevvel 1178) ise Şehzade Selim ve kızları için *çizme, sırmalı filar, pâpuş, mest, terlik* ve *patik* yaptırıp verdiği görülür. TS.MA.d 2405.0006.005; TS.MA.d 2405.0012.0013; TS.MA.d 2409.0003.006. Çocuklarına yaptırdığı ayakkabılara dair örnek olabilecek başka kayıtlara dair bkz. TS.MA.d 2406.0022.006; TS.MA.d 2406.0031.006; TS.MA.d 2407.0004.006; TS.MA.d 2407.0013.006; TS.MA.d 2409.0012.006; TS.MA.d 2410.0044.005; TS.MA.d 2410.0053.006; TS.MA.d 2411.0088.004; TS.MA.d 2412.0046.005; TS.MA.d 2412.0055.008.

1.5. HASTALIKLARI VE VEFATI

1.5.1. Hastalıkları

III. Mustafa'nın birçok defa hastalık geçirdiği, özellikle soğuk algınlığı problemlerini ara ara yaşadığı anlaşılır. Nitekim 28 Ocak 1759'da (29 Cemaziyelevvel 1172) “nevâzili olmağla Harem'de ârâm” ederken,⁴⁷⁷ Ocak 1764'te⁴⁷⁸ sadrazamına yazdığı bir hatt-ı hümayununda havaların “ziyâde sovuk” olduğunu ve “rikâb gününden beri sovuk aldım” diyerek hasta olduğunu ve bu sebeple kalyon indirilmesi törenini gitmeyeceğini söyler. Ayrıca sadrazamın kendisinin vekili olduğunu ve vekilinin hasta olduğu zamanlarda kendisinin bizzat gitmesi gerektiğini, diğer zamanlarda vekili varken kendisinin kalyon indirilmesine gitmesine hacet olmadığını belirtir.⁴⁷⁹

III. Mustafa'nın zaman zaman hazırlattığı ve soğuk algınlığı ile öksürüğe iyi geldiği bilinen *kırmız* terkipleri ve *kırmız* macun eczaları da O'nun bu türlü hastalıklarına işaret eder.⁴⁸⁰ Bu noktada III. Mustafa'nın soğuk havalara karşı hassas bir yapıda olduğu

⁴⁷⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 38.

⁴⁷⁸ Burada kullandığımız ve katalogda 21 Ocak 1774 (8 Zilkade 1187) tarihi verilen hatt-ı hümayunun belirtilen bu tarihe ait olmadığı anlaşılır. Zira III. Mustafa'nın hastalığı sebebiyle törene katılamayacağını belirttiği hattının devamında Saliha Sultan'ı evlendirmek için sadrazamından bir paşa bulunmasını istemesi belgenin, Ragıb Paşa'nın Nisan 1763'deki vefatından kısa bir süre sonraya ait olduğuna işaret eder. Zira Saliha Sultan, 6 Nisan 1758'de (27 Receb 1171) Ragıb Paşa ile evlenmiş, Paşa'nın vefatından sonra da Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa ile 9 Mayıs 1764'te (8 Zilkade 1177) evlendirilmişti. Ayrıca III. Mustafa'nın teşrifata dair bilgi verdiği ve bu sebeple sadarete pek tecrübeli olmadığı anlaşılan vezirin de Hamza Hâmid Paşa olduğu ortaya çıkar. Ragıb Paşa'nın vefatı ile Saliha Sultan'ın Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa ile evlendiği tarihler arasında (8 Nisan 1763 - 9 Mayıs 1764) denize kalyon indirilmesinin 9 Ocak 1764'te (5 Receb 1177) yapıldığı görülür. Böylece belgenin 9 Ocak 1764'e veya bir iki gün önceye ait olduğunu söyleyebiliriz ki bu tarih belgede geçtiği üzere havaların “ziyade sovuk” olduğu bilgisiyle de örtüşür. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 631-633, 1069, 1095, 1115-1116; Mücteba İlgürel, “Hamza Hâmid Paşa”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 513.

⁴⁷⁹ III. Mustafa söz konusu hatt-ı hümayunun devamında, törene gitmemesinden kaynaklanacak bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek istercesine devlete saygısının malum olduğunu belirtir ve seleflerinin “şöhret-i kâzibe” gittiklerini ifade eder. III. Mustafa'nın söz konusu hatt-ı hümayunun ilgili kısmı şu şekildedir: “Benim vezirim, havalar bârid olmağla sen benim vekilim olmağın kalyon inmesine gitmek iktiza etmez, sen gidesin. Bizim gitmemiz, sen hasta olduğun surette biz bulunmalıyız. Sen olduk da bizim gitmemiz hâcet değildir. Havalar ziyade sovuktur. Rikâb gününden beri sovuk aldım. Bizim devlete saygımız malum-ı âliyândır. Selefimize göre şöhret-i kâzibe giderler. Sâliha Sultan'a bir paşa bulasız. Kapudan Paşa olmaz, ehli vardır ayıramam. Hem nâs âna yapmışlar...” TS.MA.e 789/79.

⁴⁸⁰ Bu noktada III. Mustafa için Mayıs-Haziran 1759'da (Şevval 1172) hazırlanan “*nısf terkeb macun kırmız*” örnek olarak görülebilir. Bu terkinin içerisinde *ûd maverdi*, *zümrüt*, *yakut*, *seylan*, *bâdzehr mari*, *mercan*, *inci*, *anber*, *misk* ve *tarçın* gibi çeşitli maddeler ile bu “*macun-ı hümayun terkiplerin tekmi*” için *kırmız*, *ham harir*, *lotur* (*Symplocos racemosa*) ve *gül suyu* bulunduğu anlaşılır. Ayrıca Mart-Nisan 1760'ta (Şaban 1173) hazırlanan “*kırmız macun eczaları*” da bir başka örnek olarak görülebilir. TS.MA.d 2403.0058.007; TS.MA.d 2404.0012.003. Mayıs-Haziran 1759'da (Şevval 1172) hazırlanan başka bir “*nısf terkeb macun*” da daha “*bâdzehr mari*” şeklinde yazılan ve yılan panzehri olduğu tahmin edilen bir maddenin kullanıldığı görülür. Şu aşamada söz konusu maddenin tam olarak ne olduğunu ve kullanılışının bir şeye işaret edip etmediğini tam olarak bilemiyoruz. TS.MA.d 2403.0058.007.

söylenbilir. Bunların haricinde zaman zaman hazırlanan macunlar da yine O'nun muhtemelen bu gibi çeşitli rahatsızlıklarıyla ilgili olmalıdır. Nitekim Kasım-Aralık 1757'de (Rebiülevvel 1171) “*beray-ı macun Kiler Kethüdası kullarına*” enderun hazinesinden gerekli malzemeler verilirken,⁴⁸¹ Mayıs-Haziran 1758'de (Ramazan 1171) yine macun için Hekimbaşı Efendi'ye verilen malzemeler kayıtlıdır.⁴⁸² Benzer şekilde Temmuz-Ağustos 1758'de (Zilkade 1171) macun için Hekimbaşı Efendi'nin satın aldığı “*eczalar*”,⁴⁸³ Mart-Nisan 1759'da (Şaban 1172) macun için enderun hazinesinden verilen eşyalar⁴⁸⁴ ve Mart-Nisan 1761'de (Şaban 1174) Kiler Kethüdası tarafından yaptırılan iki terkip macun eczaları kayıtlıdır.⁴⁸⁵ Bu gibi hazırlanan macunlara dair örnekleri arttırmak mümkündür.⁴⁸⁶

III. Mustafa'nın zâtülcenp denilen bir çeşit akciğer veya göğüs zarı iltihabı hatalığına benzer bir sorun yaşadığı da bilinir. Nitekim 20 Şubat 1768'de (1 Şevval 1181) Ramazan Bayramı'nın birinci günü devlet erkanı mûtad üzere muayede merasimi için geceden Topkapı Sarayı'nda toplanmıştı. Sabah namazının ardından bayram tebriki ve etek öpmek için III. Mustafa'yı beklemeye koyuldular; ancak bu sırada bir süredir havaların oldukça soğuk olması ve kuvvetli rüzgarla birlikte sonu gelmez bir kar yağışı III. Mustafa'nın sağlığını ciddi şekilde bozmuştu. Tabipler III. Mustafa'nın bu haldeyken muayedeye katılmasını doğru bulmadılar; lakin Tabip Abbas Efendi, bu hususu üstlenip III. Mustafa'ya bir fiasd yaptı ve muayede yerindeki otağ-ı hümayunu perdeler ile çevirtti. Böylece III. Mustafa'nın mûtad olan muayede merasimine katılmasını sağladı.⁴⁸⁷ III. Mustafa, Abbas Efendi'nin bu becerisini birtakım ihsanlarda bulunarak taltif etti.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ Macun için *kırmızı yakut, zümrüt, kırmızı mercan, bâdzehr kâvî, lâcivert parça ve tobac* verildiği kayıtlıdır. TS.MA.d 2402.0049.006.

⁴⁸² Bu macun için *yakut-ı ahmer, lal, seylan, zümrüt, mercan, tobac, bâdzehr mari, misk nâfesi, anber, üd ve altın ...* verilmişti. TS.MA.d 2402.0055.004.

⁴⁸³ *Ağdai (?), sarı yakut, gök yakut, inci, bâdzehr, misk ve sair ecza* alındığı kayıtlıdır. TS.MA.d 2402.0057.005.

⁴⁸⁴ Macun için teslim edilenlerin; *inci, zümrüt, yakut, seylan, tobac, bâdzehr mari, mercan, ağdai (?), lâcivert yerli (?), anber, misk, altın...* olduğu belirtilir. TS.MA.d 2403.0056.004.

⁴⁸⁵ Bu eczaların neler olduğu belirtilmemekle birlikte toplam 27 kuruş 24 akçe tuttuğu kayıtlıdır. TS.MA.d 2405.0011.004.

⁴⁸⁶ TS.MA.d 2405.0008.005; TS.MA.d 2406.0022.006; TS.MA.d 2406.0030.004.

⁴⁸⁷ Hastalığı sebebiyle III. Mustafa'nın muayede sonrası bayram namazına katılımı “*özr-i şer'îye binâen*” iptal edildi. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 77-78; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 109. Buna rağmen bayram namazında bazı ihsanların verilmesi mûtad olduğu için bunların III. Mustafa tarafından verildiği kayıtlıdır: “*Salâh-ı İy-d-i şerif için teşrifte ihsan-ı hümayun buyurulmak mûtad olmağın verilen; -Yeniçeri Sakalarına 8 adet zer-i mahub-ı tam. -Hû-keşanlara 10 adet zer-i mahub-ı tam*”. TS.MA.d 2412.0053.001.

⁴⁸⁸ III. Mustafa, Tabip Abbas Efendi'ye yaptırdığı çeşitli giyecekleri ihsan etti: “*Yeşil çuka kaplı karsak erkan kırk 1 adet, çitari kaftan 1 adet, çitari entari 1 adet, çuka çakşır 1 adet, çarşal 1 adet, destar 1 adet,*

Dönemin vakanüvisi Çeşmizade Mustafa Reşid Efendi ile Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin aktardığı bu vakaya benzer bir hadiseyle ilgili III. Mustafa'nın sadrazamına yazdığı ve geçirdiği rahatsızlık sebebiyle bayram namazına katılmadığını aktardığı bir hatt-ı hümayunu vardır.⁴⁸⁹ Söz konusu hatt-ı hümayununda III. Mustafa; bayramdan birkaç gün önce vücuduna bir sıtma âriz olduğunu, ilaç almasına rağmen bayram günü muâyede vaktinde hastalığının tekrar şiddetlendiğini, muâyede törenine katılmasına rağmen daha fazla bitap düşmemek ve hastalığın şiddetlenmemesi adına Şeyhülislam Efendi ve ulemanın ricasıyla bayram namazı için camiye gitmediğini anlatır ve sadrazamından sağlığıyla ilgili endişe etmemesini ister. III. Mustafa'nın söz konusu hatt-ı hümayunu şu şekildedir: “Benim Vezirim, İd-i şerîfden birkaç gün mukaddem vücûduma sıtma alâ-âriz olup ilâc olunmuş iken id-i şerîf günü mu'âyede vaktinde yine zuhûr etmekle, serâbda merâsim-i id bilcümle icrâ olunup salât-ı îdi icrâ için câmi'-i şerîfe azîmet ile bîtâb olmamak ve illet müşted ve mütemâd kalmamak fikriyle Şeyhülislâm Efendi ve sudûr-ı ulemâ ricâ etmeleriyle câmi-i şerîfe çıkmadım. Elhamdü lillâhi te'âlâ vüvûdum hâli böyledir. Câmiye gidilmediği illet-i mezbûru hukemâ münâsib görmemeleriyle efendiler dahi ricâ eylediler. Mesmû'unuz olur ise ma'lûmunuz olup fikr ve endişe etmeyesiz. Benim Vezirim, düşman-ı dînin ...? karşı mürûrunu müş'ir gönderdiğiniz takrîrden keyfiyet düşmana ma'lûm oldu. Cenâb-ı Hak makhûr eyleye. Hasan Paşa'ya sarf olunan mebâliğ dahi telef olmayup düşman-ı dînden ahz-ı intikâma sa'y ve tedbîr edüp yoluyla istihdâma himmet eyleyesiz. Kâimmakâm Paşa tarafından bazı tedbîri istişâre ve istîzân zımında tahrîr olunan kâ'imede re'yiniz nedir? Acele tahrîr ve irsâl eyleyesiz.”⁴⁹⁰

Öte yandan O'nun bir ara basur problemi yaşadığı da anlaşılır. Buna göre kendisi ciddi bir basur sorunu yaşıyor ve bununla ilgili çözüm yolları arayıp sadrazamı

kavuk 1 adet, mest papuç 1 adet”. TS.MA.d 2412.0053.002. Bu süreçte III. Mustafa, Hekimbaşı Efendi'den de katkı görmüş olacak ki ona da bir adet “güvez çuka kaplı sırt samur erkan kürk” ihsan etti. TS.MA.d 2412.0053.003.

⁴⁸⁹ III. Mustafa'nın söz konusu hatt-ı hümayununun, yukarıda bahsettiğimiz 20 Şubat 1768 (1 Şevval 1181) tarihindeki muâyede töreniyle ilgili olup olmadığını şu aşamada net olarak bilemiyoruz. Zira tarihsiz olan hatt-ı hümayunun devamında Allah'ın kahretmesini istediği “düşman-ı dîn” den söz etmesi ve Kâimmakâm Paşa'nın bazı tedbirlerine dair sadrazamının fikrini yazıp göndermesini istemesi, 8 Ekim 1768'de Rusya'ya karşı ilan edilen savaştan sonra olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan Rusya'nın hasmâne tutumunun çok daha önceden başlaması ve dolayısıyla savaşla ilgili gelişmelerin 8 Ekim 1768'den daha önce yaşanması, hatt-ı hümayunun 20 Şubat'taki olayla ilgili olma ihtimalini de açık bırakmaktadır. Savaş ilanı öncesindeki gelişmeler için bkz. Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

⁴⁹⁰ TS.MA.e 789/19.

aracılığıyla tabip bulmaya çalışıyordu. Bu aşamada Mehmed Emin Paşa⁴⁹¹ III. Mustafa'ya özel bir terkiple hazırladığı bir kutu hap gönderdi. Mehmed Emin Paşa III. Mustafa'ya yazdığı arzında, söz konusu terkibi Selanik'te bulduğunu, üç sene boyunca bu hastalıktan mustarip olan karısının nice tedbir ve tedaviye rağmen şifa bulamazken bu terkiple büyük fayda gördüğünü, aynı hastalığa yakalanan kişilere verdiklerinde de yararını müşahede ettiğini anlatır. Ayrıca hapların dozajının özel bir dikkat gerektirdiğini, başlangıçta günde beş adet kullanılmasını, bir yarar görülmez ise altıya çıkarılmasını, kişilerin tabiatlarının farklı olması sebebiyle beşten az veya fazla kullanılabileceğini ve bu hususa dikkat buyurulmasını belirtir. III. Mustafa da bu arzın üzerine yazdığı hatt-ı hümayununda söz konusu hapi tecrübe ettiğini, belirtildiği gibi kullandığını, Allah'ın izniyle tesir etmesini umduğunu, böylece başka tabibe muhtaç olunmayacağını ifade eder. Ayrıca Sadrazam Paşa vasıtasıyla tabip talep ettiklerini, eğer bunda “*haz olunursa*” işaret etmesini, Abdî Ağa eliyle gönderileceğini belirtir. Mehmed Emin Paşa'nın yazdığı arz şu şekildedir: “*Benim saadetlü, semahatlü, müriüvvetlü, düstûr-ı celilü 'ş-şanım hazretleri; hümiüv-i âreterîn(?) devlet ve ikbal ve masum-ı vikâye-i hazret-i zü'l-celâl olmaları(?) deavâtî takdimiyle numune-i muhlisidir ki fakirhanede nefsimiz için mamul ve mücerrebimiz olmağla taraf-ı saadetinize irsal olunan bir kutu hab-ı basur ki gayet illet-i mezbura nâfidir, hatta halilemiz dâileri üç sene miktarı illet-i merkuma müptela olup nice tedbir ve tedavi olunduk da birinden fâide-mend olamayup medine-i Selanik'te bu terkibe ... bulunup el-hamdu-lillâhi-teâlâ azim nef'i müşahede olunduğundan mâadâ emraz müsliminden nice kimesnelere îtâ ettirdiğimizde her birleri nef'ini müşahede ettiğinden muktezâ-yı hulûs-ı dîrîne taraf-ı saâdete irsal olunmuştur. Bi-munnihi-teâlâ*

⁴⁹¹ Söz konusu 1761-1762 (1175) tarihli belgede adının Mehmed Emin Paşa olduğu anlaşılan kişinin tam olarak hangi Mehmed Emin Paşa olduğu anlaşılammamaktadır. Nitekim III. Mustafa döneminde sadrazamlık da yapan ve yukarıda da ifade edildiği gibi Ocak 1768'de (Şaban 1181) III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'la nişanlandırılan Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa olmadığı; zira Mehmed Emin Paşa'nın belgenin ait olduğu tarihte Sadâret Mektûbî Kalemi başhalifeliliğinden sâdaret mektupçuluğuna geçirildiği, 21 Ağustos 1178'de (22 Safer 1178) ise reîsülküttâb olduğu bilinir. Beydilli, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade”, s. 465. Söz konusu dönemde başka Mehmed Emin Paşa şu aşamada bulunamamıştır. Diğer taraftan *Emin* lakabı dışarıda kalacak şekilde bakıldığında ise Ahıskalı olup, Nisan 1758'de (Şaban 1171) vezirlik ile Rumeli valisi, Mart 1759'da (Receb 1172) Vidin valisi, Aralık 1761'de ise (Cemaziyelevvel 1175) Kaptan-ı Derya olan Mehmed Paşa olması muhtemel görünmektedir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 4, s. 1034. Düşük bir ihtimal de Nişli olup Şahin Paşa damadı Hacı Hüseyin Paşa'nın kız kardeşinin oğlu olan Mehmed Paşa için geçerlidir. Nitekim o da Mayıs 1762'de (Şevval 1175) Yeniçeri Ağası, 1 Kasım 1763'te (24 Rebiülahir 1177) vezir rütbesiyle sadâret kaymakamı ve Aralık 1763'te (Cemaziyelahir 1177) Kaptan-ı Derya olmuştur; ancak belgenin tarihlendirildiği 1761-1762 (1175) dönemde kendisinin henüz vezir rütbesini almamış olması aradığımız Mehmed Emin Paşa olması ihtimalini azaltır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. 4, s. 1034.

ledâ şerefü'l-vusûl ma'lûm-ı âlileri olduk da mikdâr-ı istîmalî ibtidâ inde'n-nevm beş tâne istîmal olunp ertesi gün bir eseri müşahede olunmaz ise bir dahi zam olunup altı tâne istîmal buyurula. Tabâyi' muhtelife olduğundan beş adetten tenzil iktizâ eder, yahut zammı iktizâ eder. Dikkat buyurup iktâr-ı kifâye istîmal buyurula. İnşallah-u teâlâ tabibe ihtiyaçtan müstağni olursuz. Mühür: Mehmed Emin olan Hakk'ta dâim emân". III. Mustafa'nın buna cevaben yazdığı hatt-ı hümayun ise şöyledir: *"Benim vezir-i âl-i şânım hazretleri, irsal olunan habb mücerrebemiz olub tecrübe olunduğu üzere isti'mâl olunub inşâ'Allahu Teâlâ tesir etmesi me'mûldür ve eder. Âhar tabibe muhtaç olunmaz. Bu taraftan tabîb talep olunduğu sadr-ı âzam hazretleri muhibbinize haber vermiş idi. Eğer bundan haz olunur ise işaret buyurasız. Abdi Ağa bendeniz yediyle yine irsal olunur. Allah-u Teâlâ şifâyı âcil ihsan eyleye. Hukûk-ı kadîmeye huzur-ı hümayunda dahi mürâat olunacağından iştibah buyrulmaya".*⁴⁹²

III. Mustafa'nın sadrazama yazdığı başka bir hatt-ı hümayununda *"illet-i mezâhimden nâşî taşralara çıkamıyorum"* dediği ve bu sebeple Balat'ta, Sultan Selim Camii yakınlarında ve Aksaray'daki Murad Paşa semtinde çıkan çeşitli yangınlara gidememesinin sebebi olarak belirttiği hastalığı da kuvvetle muhtemel yine basurdur.⁴⁹³

1.5.2. Vefatı

III. Mustafa'nın çeşitli rahatsızlıklarından ziyade vefatında etkili olan asıl faktörün yaşadığı derin üzüntüler olduğu ifade edilir. Özellikle Rus savaşının onda büyük bir hayal kırıklığı ve kedere sebep olduğu anlaşılır. Nitekim Ekim 1768'de savaşın ilan edilmesiyle başlayan süreç beklendiği gibi gitmemiş, hazırlıkların tamamlanamaması bir yana ordunun taktik ve lojistik yetersizlikleri, sevk ve idaresindeki sıkıntılar ile iaşedeki ciddi aksaklıklar kısa zamanda başarısızlıklara sebep olmuş ve ordudan yoğun bir şekilde firarlar başlamıştı. Bu koşullarda Hotin, Bender, İsmail, İbrail, Kili ve Akkirman gibi önemli mevkiiler ile Boğdan'ın işgal edilmesi, ayrıca Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve nihayetinde Kırım'ın işgali, savaşı Osmanlı Devleti için tam bir hezimete çevirmişti. Alınan bu ağır mağlubiyetler, başarısızlıklar ve insan kayıpları III. Mustafa'nın hatt-ı hümayunlarına da yansıyan derin bir üzüntü ve sıkıntı yaşamasına sebep olmuştu. Nitekim firar eden askerlerin İstanbul'a gelmeleri ve daha fazla firarının

⁴⁹² BOA., A.AMD., 14-16.

⁴⁹³ TS.MA.e. 789/76.

de geleceğinin aşikâr olmasıyla hudut muhafazasında müşkülât yaşanacağı düşüncesi içinde “*ızdırâb-ı derûn*” olduğunu belirtirken,⁴⁹⁴ iletişimde zaman zaman yaşanan gecikmeler sebebiyle askeri hareketlerden haber alamaması üzerine “*mütehayyir ve mustarip*” olduğunu anlatır.⁴⁹⁵ Öte yandan savaşın ilerleyen safhalarında düşmanın Karasu’yu geçmesiyle ilgili taşıdığı endişelerini “*berü tarafa geçmesi fikri beni mustarip ediyor, Tuna’dan karşı gibi değildir, berü tarafın fesâdını hayal ettikçe bî-şuur oluyorum*” sözleriyle aktarır.⁴⁹⁶ Kısa süre sonra düşmanın Karasu’ya ulaşmasıyla ise ne derece “*mustarip*” olup “*gece ve gündüz fikr ve ızdırâb ile bî-huzur*” olduğunu ifade eder.⁴⁹⁷

Savaşta alınan askeri mağlubiyetler yanında gittikçe büyüyen mali sıkıntılar da III. Mustafa’yı üzen ve çaresiz bırakan ciddi bir sorun haline geldi. Esasında savaşın başlarında III. Mustafa, sadrazamına yazdığı hattı hümayununda ona selefi paşanın “*dil ve kelle*” getiren askere ikişer altın verdiğini belirterek kendisinden de dil ve kelle getiren askerlere “*el-insânu abîdü’l-ihsân*” mefhumunca ve “*tarihlerde malumunuz*” olduğu üzere in’am ve ihsanda bulunmasını istemişti. Hatta bu askerlere rütbe, ihsan ve in’amda bulunmaları için serhatlerde olan vezirlere de tenbihte bulunmasını emretti.⁴⁹⁸ Ancak ilerleyen süreçte alınan yenilgiler ve artan savaş maliyeti dil ve kelle getiren askere altın vermek bir yana onları doyuracak paranın dahi ödenmesini mümkün kılmamaya başladı. Nitekim bir hatt-ı hümayununda orduya gönderilecek bin kise hazinenin “*mümkün mertebe*” tedarik olunduğunu söylerken⁴⁹⁹ bir başka yazısında sadrazamının yaşadığı un sıkıntısını aktarması üzerine Edirne’de “*tüccar yedinde mevcut ne miktar dakîk var ise icâleten râyici üzere*” alınıp orduya gönderildiğini, ordunun yaşadığı zahire sıkıntısının kendisinde “*telaş hatırı mucib*” olduğunu belirtir.⁵⁰⁰ Dahası kısa zaman sonra savaşın ekonomik maliyeti büsbütün karşılanamaz hale geldi ve askerin maaşlarının ödenmesinde ciddi zorluklar baş gösterdi. Nitekim III. Mustafa “*bu taraftan daima asker sevğine ihtimam*” olunduğunu; ancak askerin ordudan firara başladığını ve “*Silistre’den avdet eden yeniçeri tâ’ifesinden sebeb-i avdetlerini su’âl edenlere ‘Ne işleyelim, cihâd ve*

⁴⁹⁴ TS.MA.e 789/2-43.

⁴⁹⁵ TS.MA.e 789/1-15.

⁴⁹⁶ TS.MA.e 789/2-18.

⁴⁹⁷ TS.MA.e 789/2-23.

⁴⁹⁸ TS.MA.e 789/1-21.

⁴⁹⁹ TS.MA.e 789/1-24.

⁵⁰⁰ TS.MA.e 789/46.

gazâya can fedâ etdik, hattâ çelenkler dahi aldık ammâ Kulkethudâsı Ağa, Silistre'den avdet eyledikten sonra yüzümüze kimse bakmadı, akçemiz kalmadı, yiyecek yok, nâçâr dilenerek geldik' deyu" cevap verdiklerini sadrazamına yazarak ona "akçesi kalmayup yiyecek dahi olmadığı sûrette kim durur ve asker sevkinde ne fâide olur?" diyerek gün yüzüne çıkan maddi sorunlara dair hesap sorar hale geldi.⁵⁰¹ Başka bir hatt-ı hümayununda, orduda bulunan Halimi mühürdarı Selim Efendi ile Başyazıcı Ömer Efendi'nin kendi aleyhinde propaganda yaptıklarını, çadırları gezerek "hünkâr akçe göndermez, gerek sefer gerek zahire akçe ile olur, böyle sefer olur mu?" şeklinde konuştuklarını sadrazamına söyleyerek savaş için şimdiye dek "yüz yirmi bin kiseden ziyade verdim, yine bilinmedi... Bu kadar malı kim sarf eyledi, diriğ etmedim yine de hakkımızda ne söylerler" diyerek tepki gösterir ve söz konusu kişilerin gönderilmesini isterken "bende verecek yoktur ki vereyim, Defterdar Efendi evvelki alup veriyor zimmetler kalıyor, insaf edesiz, bende dahi ümid etmiyesiz" şeklinde tepki gösteriyordu.⁵⁰² Benzer tepkisini başka bir yazısında "bu seferde emvâl-i miriyeden fazla hazine-i hümayunum mevcudundan elbette verilmeğe muhtâcdır diyerek ceste ceste yetmiş bin kiseye bâliğ oldu, ceddım Sultan Selim Han merhumdan gayrı mâlik olmuş olmayub, hâlâ hazine mührü merhumun mühr-i temhiri kanun olmuşdur. Kemâl-i idaremiz hasebiyle iddihâr idüb bu günler için hıfz etmiş idik ve bir maslahat görülmeyüb hemân kudreti olan yağma eyledi.... elleri erişenler dünya kadar malı yağma ve itlaf ettiler. Buna bir padişahın malı değil dünya padişahların malı vefâ etmez...." sözleriyle ifade ediyordu.⁵⁰³ Savaşın getirdiği ekonomik bunalım ve çaresizlik sadece III. Mustafa'yı değil mali işlerin başındaki defterdarların da elini kolunu bağlamıştı. Öyle ki dönemim defterdarı İsmet Ali Efendi, krizin getirdiği iş yükü ve bunalıma dayanamayarak akıl sağlığını yitirmişti. Hatta yerine atanan İsmail Efendi'nin de kısa süre sonra selefi gibi akıl sağlığı bozulmuş ve onun yerine defterdarlık görevi teklif edilen kişiler bu vazifeyi kabul etmekten kaçınmışlardı.⁵⁰⁴

Böylece bir zamanlar savaşın doğurabileceği ciddi sıkıntılara dikkat çeken Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa haklı çıkmış, işaret ettiği pek çok husus en ağır

⁵⁰¹ TS.MA.e 789/35.

⁵⁰² TS.MA.e 789/2-13.

⁵⁰³ TS.MA.e 789/2-1.

⁵⁰⁴ Nihayetinde bu zorlu vazifeyi Maliye Tezkirecisi Derviş Mehmed Efendi kabul etme özverisini göstermişti. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 19.

şekilde tecrübe edilmişti. III. Mustafa, içinde bulunduğu ağır koşullar ve muhtemelen hissettiği çaresizlikle, haklı çıkan Muhsinzade Mehmed Paşa'yı 28 Kasım 1771'de tekrar sadarete getirdi. III. Mustafa'nın bu süreçte yazdığı hatt-ı hümayunlarda ona karşı daha samimi olup güven telkin ettiği ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu açıkça söyleyerek mevcut koşulları kabullenir bir halde olduğu görülür. Bu süreçte ona duyduğu güveni “*sen ol tarafların hâline ve mizâc-ı askere vâkıfsın ve eslâfinla kıyâs olunmazsın*” şeklinde sözlerle ifade ederken, aralarındaki münasebetin “*sâ'ir vezirler gibi olma*” dığını ve ona “*küllî itimadî*” bulunduğunu söylüyordu.⁵⁰⁵ Ayrıca Mehmed Paşa'ya “*tamam ibret aldık, mühimmât-ı seferiyye ve kalyonlar yapılması ve Tersane umuru ve gayrı muktezi olan ve ancak seninle bana idaresi kalmıştır, sefer olalı herkesi tecrübe etmişimdir... Alimallah şöyle ağındım ki, kimsenin mühimi değil... Allah için kimse iş görmez. Kendi menfaati olmadık da on beş yıldır ancak seni gördüm...*” gibi itiraflarda bulunuyordu.⁵⁰⁶ Savaşın sonlarına doğru ağırlaşan ekonomik koşulların artık son raddelere ulaşmasıyla üzüntüsünün giderek arttığı anlaşılır: “*...akçe hususu için Alimallah gece gündüz beni mustarip eyledi... şimdi bende olmadığından ıstırabım bâis olmağla ashâb-ı meraktan oldum... Devlet-i Aliyye bizim iki üç bin kise iradımıza kaldı. Hasbinallah ve nime'l-vekîl... illet-i merak ile tabib ilacıyla deva edemiyoz (etmiyor?)*”.⁵⁰⁷

Savaş öncesindeki özgüven ve iddialara⁵⁰⁸ rağmen kısa zamanda alınan ağır mağlubiyetler, kaybedilen topraklar, yaşanan ekonomik çöküş ve beraberinde gelen büyük hayal kırıklıkları, III. Mustafa'nın ilerleyen yaşıyla birlikte sağlığını ciddi şekilde etkiledi. Bunların yanında Şehzade Mehmed ile Fatma Sultan'ın vefatı da O'nun bu süreçte yaşadığı üzüntü ve kederi arttırdı. Vefatıyla ilgili verilen bilgilere göre; ölümünden birkaç ay önce *insıbab* denilen ve vücudun su toplaması olarak ifade edilebilecek bir rahatsızlığı oldu. Hekimlerin *fasd* yani kan alma ile tedbir alarak şifa bulmasıyla kurbanlar kesildi, fakara ve miskinlere sadakalar verildi. Ancak kısa bir süre sonra gelen olumsuz haberler hastalığını nüksettirdi ve nihayetinde 21 Ocak 1774 (8

⁵⁰⁵ TS.MA.e 789/1-22.

⁵⁰⁶ TS.MA.e 789/23.

⁵⁰⁷ TS.MA.e 788/82.

⁵⁰⁸ Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, s. 294-300; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 12-16; Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 5, s. 2563-2566.

Zilkade 1187) Cuma günü vefat etti.⁵⁰⁹ Tam olarak “*hatib hutbede iken*” hayata gözlerini yumdu.⁵¹⁰ Ayrıca III. Mustafa’nın yüksek tansiyona bağlı olarak beyin kanaması sonucu öldüğü de iddia edilir.⁵¹¹

⁵⁰⁹ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 546; Süleyman Göksu, *Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 46; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.B, s. 115.

⁵¹⁰ BOA. A.AMD 18/19. Şemdanizade ise öğle ezanında müezzinin “*hayye-ale’l-felâh*” dediği anda vefat ettiğini belirtir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.B, s. 115-116. Buna mukabil dönemin dış ruznamesinde “*Cum’a namazından yarım sâ’at mukaddem vâki*” olduğu kayıtlıdır. Süleyman Göksu, *Osmanlı-Rus Harbi...*, s. 46.

⁵¹¹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, Ankara 1960, s. 401.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK HAYATI

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinde kaldığı uzun süreç göz önünde bulundurulduğunda, padişahların yaşam rutinlerinin birbiriyle birebir benzer bir seyir takip etmesi beklenemez. Zamanın şartları ve ruhu yanında bunlarla ilintili olarak devlet yapısında meydana gelen değişimler, Osmanlı padişahlarının da rutinlerini etkilemiş/şekillendirmiştir. Öyle ki bazen görece daha kısa zaman dilimlerinde padişahların mobilitelerinde önemli farklılıkların olabildiği görülür. Böylesi bir süreç dahilinde XVIII. yüzyıl padişahlarının da tematik olarak (göç, tebdil vb.) birbirine benzer faaliyetleri görülürken, özele inildiğinde bunların sıklığı, süresi ve mekânı gibi pek çok açıdan farklılıklar gösterdikleri ve bu farklılıkların da padişahların mevcut koşulları ve talepleri gibi faktörlere göre şekillendiği anlaşılır.

Bu noktada III. Mustafa'nın çeşitli rutinleri ve bunların nitelikleri yakından incelendiğinde kendine has yönlerinin olduğu görülür. Gerek yaz aylarında yaptığı göçleri gerek kullandığı mekanlar ve buralardaki faaliyetleri, O'nun beğeni, talep ve şartlarına göre şekillenirken benzer durumu O'nun binişleri ve tebdillerinde de görmek mümkündür.

2.1. GÖÇ-İ HÜMÂYUN: YAZLIK GÖÇLER

Genel olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı padişahlarının, özelde de Sultan III. Mustafa'nın payitahtta bir yıl içerisinde iki veya daha fazla ikâmet noktasının olduğu söylenebilir. Şüphesiz ki devletin esas yönetim merkezi ve padişahların da ana ikâmet mekânı daha çok Saray-ı Cedid olarak ifade edilen Topkapı Sarayı idi. Bunun dışında özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahları, yılın daha sıcak geçen aylarının bir kısmını Topkapı Sarayı dışındaki Hasbahçeler'deki köşk ve kasırlarda veya Sahilsaraylar'da geçirirlerdi.⁵¹² Padişahların yıl içerisinde bu türlü ikâmet mekânlarını değiştirmelerine farklı isimler verilmekle birlikte genelde *nakil*, *nakl-i hümayun* ile *göç*, *göç-i hümayun* veya *hareket-i hümayun* gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁵¹³ Onların bu türlü faaliyetleri bir nevi “*mütad-ı kadim*” idi.⁵¹⁴ Vakanüvis Hâkim Efendi, Topkapı Sarayı'ndan göç ile çevre saray ve köşklere yapılan bu gibi nakilleri bir tür gereklilik şeklinde görüldüğünü “*Serây-ı Cedîd-i hümayûn'dan Sâhil-serây-ı Hüsrevânî'nin*

⁵¹² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 26-27, 30-31, 63-64, 125-126, 153-154; 253-254, 293-294, 365-366, 375-376, 390-391; Uğur Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, Atif Yayınları, Ankara 2014, s. 34-35; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 37-41; Cahit Telci, “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Haz. Nejdet Bilgin, Mehmet Ersan, Turan Gökçe vd., İzmir 1999, s. 491-513.

⁵¹³ TS.MA.d 2402.0056.003; TS.MA.d 2404.0005.002; TS.MA.d 2406.0022.003; TS.MA.d 2410.0042.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 110, 123; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 125, 153, 253, 293, 375, 390, 575 vd.; Abdülkadir Özcan, “Biniş”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 184; Cahit Telci, “*Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği...*” s. 492.

⁵¹⁴ Söz konusu bu ifade Ceyb-i Hümayun defterlerinde göç kayıtlarında kullanılabildiği gibi (TS.MA.d 2403.0049.003; TS.MA.d 2404.0005.002; TS.MA.d 2404.0014.002; TS.MA.d 2407.0012.005) aynı anlamı ihtiva eden ifadelerin dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Hâkim Efendi bu göçlerin “*âdet-i hasene-i Şâhâne ve deydene-i müstahsene-i Pâdişâhâne'leri üzere*” yapıldığı gibi çeşitli terkiplerle göçlerin bir nevi mütad-ı kadim bir faaliyet olduğunu açıklar. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 27, 30, 63, 125, 153, 253, 293, 375, 668, 817, 902, 933, 985. Ayrıca Vakanüvis Hâkim Efendi, nakl-i hümayunların padişahların güzel bir geleneği üzere yapıldığını belirtmekle birlikte, özellikle Eyüp Sultan türbesine yakın olan mahallere gerçekleştirilen göçleri, bu geleneğe ek olarak genelde padişahların Eyüp Sultan hazretlerine yakın olma isteği ve bu bölgedeki kutsiyetten istifade etmek istemeleri gibi bir maksada da dayandırmıştır. Nitekim Vakanüvis Hâkim Efendi, eserindeki nakillerle ilgili ilk bahis olan Sultan I. Mahmud'un 16 Mayıs 1753'te (13 Receb 1166) Eyüp Sultan hazretlerinin türbesine yakın bir konumdaki Valide Sultan Sahil Sarayı'na yaptığı nakl-i hümayununu; Eyüp Sultan hazretlerinin tarihi ehemmiyetini ve şahsi kıymetini izahtan sonra Osmanlılar için de son derece mühim olduğunu belirterek, Padişahların da böylesi bir zata yakın olmak istemesi ve bu mekânın “kutsiyetinden istifade” amacıyla söz konusu göç mekanının seçildiğini ifade ederek açıklamıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 26-27. Benzer bir gerekçeyi Sultan III. Osman'ın Beşiktaş'tan Karaağaç'a nakl-i hümayun ile geçmesi sırasında da ifade eden Hâkim Efendi, onun bu nakline havaların sıcaklığını kaybetmesi ve tabiatının güzelliği yanında Karaağaç'ın Eyüp Ensârî'nin gölgesinde bir yer olmasını da gerekçe olarak belirtmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 390-391. Diğer yandan esas konumuz olan Sultan III. Mustafa'nın da göçlerini hemen hemen sürekli Eyüp tarafındaki Karaağaç'a yapması sebebiyle, Hâkim Efendi'nin benzer bir gerekçeyi onun göçleri bahsinde de ifade ettiği aşağıda yine belirtilecektir.

‘azbū’l-mâ ve tayyib-i hevâ olanın birine nakl ü tahvîl buyurmaları lâzime-i halden olmağla” sözleriyle ifade etmektedir.⁵¹⁵

2.1.1. III. Mustafa’nın Göçleri

Sultan III. Mustafa da XVIII. yüzyıl Osmanlı padişahlarında görüldüğü gibi saltanatının önemli bir bölümünde yaz aylarını çoğunlukla Topkapı Sarayı dışında geçirirdi. Nitekim bu amaçla Karaağaç, Beşiktaş ve Topkapı Yalısı’na gittiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Sultan III. Mustafa’nın saltanatı boyunca tespit edilebilen birbirinden bağımsız sekiz adet nakl-i hümayununa dair özet bilgileri Ek-1’deki tablodan takip etmek mümkündür.

Sultan III. Mustafa’nın gerçekleştirdiği bu göçlere dair daha ayrıntılı bilgiler de verilebilir:

Nitekim Sultan III. Mustafa, cülusundan sekiz ay sonraya denk gelen ilk göç mevsiminde 25 Haziran 1758’de (18 Şevval 1171) Karaağaç’a⁵¹⁶ göç gerçekleştirmiştir. Kaynaklarda nısf-ı göç olarak belirtilen bu nakli, III. Mustafa hemen hemen bütün göçlerinde olduğu gibi “*seherîce*” yani seher vaktinde yapmıştır.⁵¹⁷ III. Mustafa bir padişah olarak katıldığı bu ilk göçüne harem halkının büyük bir kısmını dahil ederek dört kadın efendiyi ve o sırada hayatta bulunan tüm şehzadeleri diğer bazı harem çalışanlarıyla beraber götürmüştür. Bu sırada III. Mustafa’nın filikacılarla piyadelere yaptığı ihsan, onun Karaağaç’a deniz yolunu da kullanarak gittiğine işaret etmektedir.⁵¹⁸ Gerçekleştirdiği bu göç; yaz mevsiminde ferah ve doğası güzel bir mahalle giderek eğlenmenin ve dinlenmenin bir adet olması, Karaağaç civarının Eyüb Ensârî hazretlerine yakın bir yer olması sebebiyle onu ziyaret imkanının bulunması ve Topkapı Sarayı’na da yakın bir bölge olmasıyla gerekçelendirilmiştir.⁵¹⁹ Bununla beraber Vakanüvis Hâkim Efendi, edebi ifadelerle III. Mustafa’nın bu ruhani iklimde ferahlık ve huzur bulduğunu

⁵¹⁵ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 985.

⁵¹⁶ Sultan III. Mustafa’nın gerçekleştirdiği bu göçlerde Karaağaç için dönemin kaynaklarında kullanılan ifadeler değişmektedir. Nitekim yalnızca Karaağaç dendiği gibi “*Karaağaç Sahilsarayı*”, “*Karaağaç Yalısı*” veya “*Karaağaç Bahçesi*” gibi ifadelerin de kullanılabildiği görülmektedir. TS.MA.d 2402.0056.003; TS.MA.d 2404.0005.002; TS.MA.d 2408.0009.003; TS.MA.d 2408.0009.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52, 64-65, 110.

⁵¹⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 30, 47-48, 52, 54, 64-65, 71, 79, 84, 110, 123.

⁵¹⁸ TS.MA.d 2402.0056.003.

⁵¹⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 668. Sultan III. Mustafa’nın Karaağaç’ta göçte bulunduğu vakitlerde Cuma Selâmlıkları için daha çok Eyüp Sultan Camii’ni tercih etmesi, Hâkim Efendi’nin pek çok defalar tekrar ettiği bu yöndeki ifadelerini destekler niteliktedir. Bkz. Görür, *Sultan III. Mustafa’nın Cuma Selâmlıkları*, s. 147-155.

ifade ederek bölgenin doğal güzellikleriyle nice güzel günler geçirdiğini kaydetmiştir.⁵²⁰ III. Mustafa, havaların soğumaya başlaması üzerine üç aydan biraz fazla süren bu ilk göçünden 30 Eylül 1758’de (27 Muharrem 1172) dönmüş ve yine deniz yolunu kullanmıştır. Giderken olduğu gibi dönüşte de piyadelere ihsanda bulunmuş ve Ceyb-i Hümayun defterlerinde geçtiği şekliyle “*Âsitâne-i Saâdete*” dönmüştür.⁵²¹

III. Mustafa bir sonraki göç mevsiminde ise saltanatı döneminde ilk ve son defa olarak Beşiktaş Sahil Sarayı’na bir nakl-i hümayun gerçekleştirmiştir. Nitekim 27-28 Haziran 1759’da (2-3 Zilkade 1172) Beşiktaş’a yaptığı bu nakl-i hümayununda ilk gün (27 Haziran) Şehzadeleri ve ağırlıkları “*nısf-ı göç-i hümayun ile*” Beşiktaş Sahil Sarayına göndermiştir. Ertesi gün ise yine seherîce Harem-i Hümayunu nısf-ı göç ile göndermiş ve ardından aynı gün kendisi de Beşiktaş’a gitmiştir.⁵²² III. Mustafa’nın göç için Beşiktaş’ı tercihi saltanatı döneminde yalnızca bu tarihte olmuştur.⁵²³ Diğer yandan göç mekânı olarak bir daha Beşiktaş’ı seçmemesinin sebebi şu aşamada kesin olarak bilinmese de, buradaki ikametini yarıda keserek göç mevsiminin geri kalanını geçirmek üzere Karaağaç’a gitmesi, Beşiktaş Sahil Sarayı’nı sevmemiş olması ihtimalini akla getirmektedir. Zira III. Mustafa, yine saltanatı döneminde ilk ve son defa olarak aynı göç mevsimi içerisinde iki ayrı yere göç yapmış ve Beşiktaş Sahil Sarayı’na gerçekleştirdiği bu göçten iki ay sonra ikinci bir nakl-i hümayun ile Karaağaç’a gitmiştir.⁵²⁴ Nitekim 31

⁵²⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 575-576.

⁵²¹ TS.MA.d 2403.0049.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 575-576.

⁵²² Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 47-48. 1172 yılı Zilkade ayına ait Ceyb-i Hümayun defterinde nakit ihsanların kaydedildiği sayfanın görüntüsü çekilmediği için III. Mustafa’nın Beşiktaş’a yaptığı bu göç hakkında söz konusu defterlerden bilgi alınamamıştır. Ancak Ek-1’de de verildiği üzere iki ay sonra Beşiktaş’dan Karaağaç’a gerçekleştirdiği ikinci bir göç sırasında yapılan ihsanlarla, Beşiktaş Sahil Sarayı’na kimlerin götürüldüğü anlaşılmaktadır. TS.MA.d 2404.0005.002.

⁵²³ Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın Beşiktaş’a yaptığı bu göçü baharda güzel bir köşk veya kasra gitmenin ve bu şekilde mekân değişikliği yapmanın padişahların güzel ve kadim bir âdeti olduğunu ifade eder. Ayrıca bu anlama gelen benzer ifadeleri de yine bahsettiği pek çok göç kaydında tekrar eder. Bununla beraber Beşiktaş Sahil Sarayı’nın havasının ve suyunun çok güzel olduğunu, açık denizinin de insana ferahlık ve feyz verdiğini belirtmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 801-802.

⁵²⁴ Sultan III. Mustafa’nın Beşiktaş’ta bir miktar kalıp mutluluk ve ferahlık yaşadığını belirten Vakanüvis Hâkim Efendi, ayrıca III. Mustafa’nın Karaağaç’a gitmesine yönelik verdiği bilgilerde; padişahın bir mahalden diğer bir mahale tahvil etmesinde nice kutlu hükümler zuhur ettiğini, nice sevinçlerin ve ferahlıkların bulunduğunu ifade ederek havaların da Karaağaç Bahçesi’nde ve Sadabad civarında uygun olduğunu ve bu durumların da seyredenlere güzel geldiğinin basiret erbabına gizli bir bilgi olmadığını ifade etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 817-818. Esasında Hâkim Efendi’nin, padişahın bir mekândan diğer bir mekâna tahvil etmesi ve bu durumda nice hayırlar ve mutluluklar olduğu şeklinde özetleyebileceğimiz sözleri, eserinde bahsettiği göç bahislerinin çoğunda tekrar ettiği ifadelerdir. Bilhassa kaleme aldığı dönemde I. Mahmud ve III. Osman’ın ilkbahar ve yaz döneminde özellikle birden fazla göç mekanına gitmesi durumlarında Hâkim Efendi’nin bu ifadeyi okurlara hatırlattığı görülmektedir. Ayrıca benzer ifadeyi III. Mustafa’nın göçlerinde de sıklıkla kullanmıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 30, 125-126, 253, 375, 801-802, 817-818, 902, 933-934, 985-986, 1080, 1086, 1155-1156.

Ağustos 1759'da (7 Muharrem 1173) Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan kadın efendiler, şehzadeler ve diğer bazı harem halkıyla beraber seher vaktinde Karaağaç Yalısı'na nakli hümayunda bulunmuştur.⁵²⁵ Sultan III. Mustafa, bu nakil sırasında harem halkını deniz yoluyla Karaağaç'a gönderirken kendisi kara yolunu kullanmıştır.⁵²⁶ Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan Karaağaç Yalısı'na yapılan bu göçte dikkat çeken bazı noktalar vardır. Bunlardan birisi nakil sırasında "*kadın hazretlerini selamlayan Kârhânelilere*" yapılan ihsandır.⁵²⁷ Bir diğeri ise 14 Mart 1759'da (15 Receb 1172) dünyaya gelen III. Mustafa'nın ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın göç bahşişleri listesinde ilk defa yer alması ve göç kafilesi içerisinde bulunmasıdır.⁵²⁸ III. Mustafa, nihayetinde iki aya yakın bir süre de Karaağaç Yalısı'nda göçte kalmış, ardından havaların soğumaya başladığının görülmesi üzerine 25 Ekim 1759'da (3 Rebiülevvel 1173) seher vaktinde Harem halkı ve çalışanlarıyla Topkapı Sarayı'na dönmüştür.⁵²⁹

III. Mustafa, 1759 yılında denediği Beşiktaş Sahil Sarayı'nı, aynı yıl göç mevsimi geçmeden Karaağaç Yalısı'na giderek deyim yerindeyse "terk etmiş" ve bir daha buraya herhangi bir göçte bulunmamıştır. Nitekim bundan sonra oldukça istikrarlı bir şekilde göç mekânı olarak Karaağaç'ı tercih ettiği görülmektedir. Bu meyanda kendisinin bir sonraki göçü de 3 Haziran 1760 (18 Şevval 1173) tarihinde yine Karaağaç Yalısı'na olmuştur. Geçmiş yıllarda olduğu gibi yine seher vaktinde "*göç-i hümayun ile*" Karaağaç Yalısı'na gitmiş ve bahşiş olarak Harem-i Hümayununa ve ayrı olarak da kızı Hibetullah Sultan'a ihsanda bulunmuştur. Deniz yolu kullanılarak yapılan nakilde filikacılar ile filika ve sandal piyadelerine de yine ihsan olarak belirli ücretler vermiştir.⁵³⁰ Onun bu göçüne dair dönemin vakanüvisi tarafından anlatılanlar ise önceki yıllardan pek de farklı değildir. Zira

⁵²⁵ TS.MA.d 2404.0005.002; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 817-818; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 35. Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın Karaağaç'tan Topkapı Sarayı'na döndüğü sırada verdiği bilgiler arasında, onun Karaağaç'a gitme sebebini; Karaağaç'ta havaların uygun ve güzel olması ile Karaağaç'ın Eyüb Ensârî hazretlerinin cezbedici nura sahip türbelerine yakınlığı olarak izah eder. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 841-842.

⁵²⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52.

⁵²⁷ Bu sebeple III. Mustafa Kârhânelilere 500 kuruş değerinde ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2404.0005.002. Kârhânelilerin selamlama merasimleri sonraki bazı göçlerde de görülmektedir.

⁵²⁸ TS.MA.d 2404.0005.002. Hibetullah Sultan, Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan Karaağaç Yalısı'na yapılan bu göçte bulunduğu gibi kuvvetle muhtemel, Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş'a yapılan göçte de vardır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1172 yılı Zilkade ayı defterinin ilgili kısmı alınamadığı için buna dair kayıt görülememiştir.

⁵²⁹ Bu göç sırasında III. Mustafa, Harem-i Hümayununa göç bahşişi olarak 1.390 kuruş ihsan etmiştir. Ayrıca dönüşünü deniz yoluyla yaptığı için filika neferleriyle piyadelerine ve sandal piyadelerine de ihsanlarda bulunmuştur. TS.MA.d 2404.0007.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 54; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 841-842.

⁵³⁰ TS.MA.d 2404.0014.002-3; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 64-65.

“bir âdet olduğu üzere çıktığı bu göçün padişahın bir mahalden bir başka mahale gitmesinde nice hayırlar, sevinçler ve ferahlıklar doğurması yanında Karaağaç Bahçesi’nin, Eyüb Ensârî’nin türbesine yakınlığı ve onun gölgesinde bulunmasıyla ziyaretlere ve nice ferahlık ve güzelliklere vesile olmasının etkili olduğunu” belirtir.⁵³¹ Beş aya yakın bir süre kaldığı bu seneki göçünden Topkapı Sarayı’na dönüşü ise 19 Ekim 1760 tarihinde (9 Rebiülevvel 1174) seher vakti yola çıkmak suretiyle deniz yoluyla gerçekleşmiştir. Nitekim bu nakil sırasında da Harem-i Hümayuna göç bahşişi yanında filikacılarla sandal ve filika piyadelerine ihsanlarda bulunmuştur.⁵³²

Cülûsunu takip eden senelerde düzenli olarak göçe gitmeyi ihmal etmeyen III. Mustafa, bir sonraki göç mevsiminde de aynı geleneğini sürdürerek Karaağaç’a gitmişti. Karaağaç’ın bu sene de tercihinde, yakınında Eyüb Ensârî’nin türbesinin bulunması yanında ayrıca havası ve deresiyle birlikte doğasının son derece güzel olmasının belirleyici olduğu ifade edilir.⁵³³ Bu gerekçelerle göçüne 7 Haziran 1761’de (4 Zilkade 1174) başlamış ve geçen yıllarda olduğu gibi yine seherîce yola çıkarak “*nısf-ı göç-i hümayun ile*” Karaağaç’a varmıştır. Göç bahşişi olarak Harem-i Hümayununa 3. 890 kuruş verirken deniz yoluyla gerçekleştirdiği bu nakli sebebiyle geçen yıllarda olduğu gibi filika-i hümayun neferleriyle filika-i hümayun ve sandal-ı hümayun piyadelerine ihsanlarda bulunmuştur.⁵³⁴ Burada dört ay kadar kalan III. Mustafa, 4 Ekim 1761’de (5 Rebiülevvel 1175) Topkapı Sarayı’na geri dönmüştür.⁵³⁵ Her yıl olduğu gibi seher vakti göç-i hümayun ile yola çıkmış ve yine deniz yoluyla dönemin İstanbul’una varmıştır.⁵³⁶ Göç-i hümayunun bu naklinde Harem-i Hümayuna her zamanki gibi bahşiş vermiş ve

⁵³¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 902-903. Önceki senelerde olduğu gibi Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın bu göçünde Karaağaç Sahil Sarayı’nı tercih etmesinin temel sebebini, Eyüb Ensârî’ye bağlamıştır. Nitekim Eyüb Ensârî’nin Hz. Muhammed’e ev sahipliği yapma şerefine eriştiğini, Sultan III. Mustafa’nın da Eyüb Ensârî’nin şerefine nail olabilmek amacıyla burasını seçtiğini ifade etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 933.

⁵³² TS.MA.d 2405.0006.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 71.

⁵³³ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 985-986.

⁵³⁴ TS.MA.d 2405.0014.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 79. Sultan III. Mustafa, Karaağaç’taki bu göç döneminde de Eyüb Ensârî hazretlerinin türbesini ziyaret ederek burasının ruhaniyetinden feyz almıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1003-1004.

⁵³⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 84. Vakanüvisler Hâkim ve Vâsıf Efendiler, yukarıda da belirttiğimiz gibi dönüş tarihini 6 Rebiülevvel olarak kaydetmişlerdir. Ayrıca yapılan bu dönüşün III. Mustafa’nın hatt-ı hümayunu üzerine olduğu ve hemen ardından yaklaşan Mevlid-i Şerif programının icra edildiği kaydedilmiştir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 206. Bu durumda Sultan III. Mustafa’nın bu tarihteki dönüşünde, bir sonraki yıl göç dönüşünde olduğu gibi (17 Eylül 1763-9 Rebiülevvel 1177) yaklaşan Mevlid Kandilinin etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵³⁶ III. Mustafa Ruznamesi’nde dönüş yeri İstanbul olarak belirtilmiştir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 84.

bahren döndüğü için filika-i hümayun nefer ve piyadelerine ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca bu dönüş sırasında mûtaad dışında kalır nitelikteki ihsanlar da olmuştur. Nitekim III. Mustafa, “*Eyüp Çorbacısına ve neferatına*” toplamda 65 kuruş ihsanda bulunduğu gibi “*çardakta selamlayan Kârhâneli kullarına*” 500 kuruşluk ayrı bir ihsanda daha bulunmuştur.⁵³⁷

Bir sonraki göç mevsiminde (1762 yılı yazı) III. Mustafa herhangi bir yere gitmemiş ve saltanatında ilk defa olarak göç yapmamıştır. Nitekim yukarıdaki Ek-1’deki tabloda da görüleceği üzere saltanatı süresince son göçü hariç olmak üzere çıktığı tüm göçlere Haziran ayında başlamış ancak 1762 yılı Haziran ayı içerisinde herhangi bir yere gitmemiştir. Bu durumun pek çok sebebi -veya belki de sebepsiz- olabileceği gibi, akla gelen ilk ihtimallerden birisi 1 Temmuz 1762’de (9 Zilhicce 1175) ilk çocuğu Hibetullah Sultan’ı kaybetmiş olmasıdır. Nitekim çocukları başlığında da ifade edildiği gibi çok sevdiği anlaşılan kızı Hibetullah Sultan’ın ölümü, kendisinin rutinini etkilemiştir.⁵³⁸ Benzer bir durumun 1762 yılındaki bu göçün yapılmamasına da bir sebep teşkil etmiş olabileceği göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimaldir.

2 Haziran 1763’te (20 Zilkade 1176) bir sonraki göçüne çıkan III. Mustafa, mekân olarak yine Karaağaç’ı seçmiştir.⁵³⁹ Ancak bu seneki nakil şekli önceki yıllardan biraz farklıdır. Zira 1 Haziran’da yani III. Mustafa Karaağaç Bahçesi’ne gitmeden bir gün önce Şehzade Selim, Darüssaade Ağası, Rikâb Ağaları, Lalası Ahmed Efendi ve Hasekiler ile tahtirevana binerek Eyüp’teki Saliha Sultan Yalısı’na gitmiş ve burada bir gece istirahat ettikten sonra ertesi gün saat ikide Harem-i Hümayun kayığıyla Karaağaç’a gitmiştir. Şehzade Selim’in Karaağaç’a geçtiği bu gün, Sultan III. Mustafa da seher vakti Kozbekçiler Kapısı’ndan ata binerek Yeni Cami’ye gitmiş ve burada sabah namazını kılarak tekrar kara yoluyla Eyüp’deki Saliha Sultan Yalısı’na geçmiştir. Burada bir miktar dinlendikten sonra “*piyadeye süvar olup yarım göç ile*” Karaağaç Bahçesi’ne varmıştır.⁵⁴⁰ III. Mustafa bu yılki göçe de Harem-i Hümayununu götürmüş ve bu sebeple kadın

⁵³⁷ TS.MA.d 2406.0022.003.

⁵³⁸ Nitekim bu yıl geçen yıllarda olduğu gibi Kurban Bayramı her günü eğlencelerle kutlanmamış ve geçmiş yıllarda olduğu gibi gidilen yerlere pek gidilmemiştir. Ayrıca vefat sonrasında tertip edilen ilk oyunun bir gün sonra Harem ağalarına süvari cirid oynatılması teşkil etmiştir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 94-95; TS.MA.d 2406.0031.003.

⁵³⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1080; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 230.

⁵⁴⁰ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 110. III. Mustafa’nın, Saliha Sultan Yalısı’ndan Karaağaç’a “*piyadeye süvar*” olarak gitmesi, kuvvetle muhtemel piyade askerlerinin eşliğinde ata binmek suretiyle bir gidişi ifade etmektedir.

efendilerle şehzadeler ve beraberindeki bazı harem çalışanlarına yine “*mûtağ-ı kadim üzere*” göç bahşışı vermiştir. Göç sırasında yaptığı ihsanlar arasında ayrıca selamlayan “*çardak yeniçerileri*” de bulunmaktadır.⁵⁴¹ Dört aya yakın bir süre Karaağaç’ta kalan III. Mustafa, 17 Eylül 1763’te (9 Rebiülevvel 1177) havaların soğumaya başlaması ve 20 Eylül 1763’te (12 Rebiülevvel 1177) icra edilecek olan Mevlid Kandili programları sebebiyle Topkapı Sarayı’na dönmüştür.⁵⁴² Bu dönüş sırasında önceki göç yolculuklarında olduğu gibi yine seher vakti yola çıkmış ve filikaya binerek Defterdar’a gitmiştir. Burada ata binerek Nev-Yalı Köşkü’ne varmış ve Harem Çukadarlarıyla halvete girdikten sonra Topkapı Sarayı’na geçmiştir. Gidiş sırasında olduğu gibi kara yoluyla dönen III. Mustafa, *mûtağ-ı kadim üzere* Harem-i Hümayununa göç bahşışı vermiştir. Bunun dışında Başkadın için ayrıca bir ihsanda bulunması ise daha önceden görülen bir durum değildir.⁵⁴³

1764 yılında göçe gitmeyen III. Mustafa, sonraki göçünü 23 Haziran 1765 tarihinde (4 Muharrem 1179) Karaağaç’a gerçekleştirmiştir. Bu göçe Harem-i Hümayununu ve bazı harem çalışanlarını da götürmüş ve hepsine ayrı ayrı göç bahşışı vermiştir.⁵⁴⁴ Nakil sırasında deniz yolunun da kullanılması sebebiyle III. Mustafa filika çalışanlarına ihsanlarda bulunmuştur.⁵⁴⁵ Öncekilerine göre bu yıl daha kısa bir süre göçte kalan III. Mustafa, yaklaşık iki ay sonra 25 Ağustos 1765’te (8 Rebiülevvel 1179) Topkapı Sarayı’na dönmüştür. Kadın efendilere, şehzadelere ve kendisiyle beraber göçe götürdüğü Harem-i Hümayunun çeşitli çalışanlarına göç bahşışı vermiştir. Ayrıca filika ve piyade neferleriyle, göç sırasında verilen ihsanlar arasında ilk defa isimlerine rastlanılan saltanat kayığı neferlerine de ihsanda bulunmuştur.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ TS.MA.d 2407.0012.005.

⁵⁴² Ceyb-i Hümayun defterleri ve III. Mustafa Ruznamesi, Topkapı Sarayı’na dönüş tarihini 9 Rebiülevvel olarak verirken dönemin Vakanüvisi Hâkim Efendi, bu dönüşün 10 Rebiülevvel günü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu sene Topkapı Sarayı’na yapılan bu dönüşün temel sebebinin havaların soğuması yanında yaklaşan Mevlid Kandili olduğunu da ifade etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1086. Nitekim söz konusu bu yıl her sene olduğu gibi 12 Rebiülevvel’de III. Mustafa, Sultan Ahmed Camii’nde icra edilen ve Mevlid-i Şerif kıraatinin de yapıldığı programa katılmıştır. Ayrıca Mevlid-i Şerif gecesi yine Sofa-i Hümayun’da Mevlid-i Şerif kıraat ettirmiş ve her iki programda da çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. TS.MA.d 2408.0009.003.

⁵⁴³ TS.MA.d 2408.0009.003.

⁵⁴⁴ TS.MA.d 2410.0042.002. Karaağaç’a gidildiği sırada göç bahşışı verilenler arasında kadın efendilerin kaydedilmemesine rağmen 25 Ağustos 1765 günü Topkapı Sarayı’na döndüğünde göç bahşışı verilenler arasında dört kadın efendinin de zikredilmesi, göçe onlarında götürüldüğünü göstermektedir.

⁵⁴⁵ TS.MA.d 2410.0042.002. Ayrıca yine “*çardakta selamlayan Yeniçerilere*” de ihsanda bulunmuştur.

⁵⁴⁶ TS.MA.d 2410.0044.002.

III. Mustafa'nın 1766 yılında göçe gittiğine dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. 16 Haziran 1767 (18 Muharrem 1181) tarihi ise onun bir sonraki göçünü yaptığı gün olarak kayıtlıdır. Nitekim söz konusu tarihte Karaağaç'a nakl-i hümayunda bulunmuş ve kendisine eşlik eden beş kadın efendi ile şehzadeler ve bazı harem çalışanlarına her yıl olduğu gibi göç bahşişi vermiştir.⁵⁴⁷ Bu sene iki ay kadar Karaağaç'ta kalmış ve dönüşünü 22 Ağustos 1767 (26 Rebiülevvel 1181) tarihinde gerçekleştirmiştir. Önceki yıllarda olduğu gibi kendisiyle göçe katılan beş kadın efendiye, şehzadeler ve harem çalışanlarına göç bahşişi verdiği gibi dönüşünde deniz yolunu da kullandığından filika ve sandal-ı hümayun görevlilerine ihsanlarda bulunmuştur.⁵⁴⁸

Sultan III. Mustafa'nın kayıtlarına rastlanan son göçü ise 7 Temmuz 1768 (21 Safer 1182) tarihlidir. Bu son göçünde önceki göçlerinde sık sık ziyaret ettiği Karaağaç yerine Topkapı Kasrı'na⁵⁴⁹ (Topkapı Köşkü) gitmiştir. Sarayburnu'nda yer alan bu kasrı tercih etmesinin sebebi şu an için bilinemese de Rusya ile yaşanan sıkıntılar ve yaklaşan savaş sebebiyle devlet işlerini takip etmek istemesi veya bir hastalık durumu bu tercihte etkili olmuş olabilir. Ancak Rusya ile olan savaş döneminde herhangi bir göçe çıkmaması ve savaş arifesindeki bu göçünün de gerçekleştirdiği son yazlık göç olması, ilk ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir. Öte yandan saltanatının bu son göçüne dönecek olursak; gerçekleştirdiği bu nakli sırasında da önceki yıllarda olduğu gibi kadın efendilere ve harem-i hümayun çalışanlarına göç bahşişi vermiştir.⁵⁵⁰ Göç bahşişi verilenler arasında isimleri zikredilmeyen şehzadelerin bu göçe dahil edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan III. Mustafa'nın bu son göçünde ne kadar süre kaldığı ve tam olarak hangi tarihte döndüğü şimdilik tespit edilememiştir. Zira muhtemel dönüş tarihi olarak görülen 1182 yılı Cemaziyevvel ayı defterinin Osmanlı Arşivinde kaydına rastlanamamıştır.⁵⁵¹ Benzer şekilde döneme dair bilgi veren eserlerde de III. Mustafa'nın bu göçüne dair bir bilginin olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Bu yılki göç bahşişinde kaydedilen kadın efendilerin sayısının beşe yükseldiği görülmektedir. Ayrıca III. Mustafa, çardak kârhânelilerine de ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2412.0044.003.

⁵⁴⁸ TS.MA.d 2412.0046.003-4.

⁵⁴⁹ Topkapı Kasrı için bkz. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, Aralık 1952, s. 3-4.

⁵⁵⁰ TS.MA.d 2413.0051.002.

⁵⁵¹ Söz konusu yılın Rebiülâhîr ve Cemaziyelâhîr aylarının defter numaraları sıralı bir şekilde gitmekte ve arada atlanılan bir ay olduğuna dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Bu sebeple atlanılan Cemaziyevvel ayı defterinin tahmini numarası bilinemediği gibi kayıtlarda tüm aramalara rağmen bulunamamıştır.

⁵⁵² Nitekim dönemin vakanüvis ve tarihçilerinin eserleriyle Süleyman Gökso tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan dönemin Ruznamesinde de bu göçe dair bilgi bulunamamıştır.

2.1.2. III. Mustafa'nın Göç Âdetleri

III. Mustafa'nın saltanatı sürecindeki göç faaliyetlerine bakıldığında mekân tercihleri noktasında geniş bir yelpazede hareket etmediği bilakis bu konuda oldukça istikrarlı bir yol takip ettiği görülüyor. Nitekim sekiz defa gerçekleştirdiği göçlerinin tamamına yakınında mekân tercihini Karaağaç'tan yana kullanmıştır. Burası dışında göç ile gittiği diğer yerler ise Beşiktaş Sahil Sarayı ve Topkapı Yalısı olmuştur. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere Beşiktaş Sahil Sarayı'nda o yılki göç mevsiminin tamamını geçir(e)memiş, iki ay kaldıktan sonra yine Karaağaç'a gitmek suretiyle göçünü sürdürmüştür. Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan bu şekilde Karaağaç'a gitmesinin sebebi bilinmese de bir göç mevsimini iki ayrı mekânda geçirdiği tek seferin yalnız bu yılda olduğu görülmektedir. Diğer yandan Topkapı Yalısı, III. Mustafa'nın göç ile gittiği Karaağaç dışındaki bir diğer mekân olmuştur. Nitekim Padişah, son göç mevsimini Topkapı Sarayı'na yakın bir yerde, Sarayburnu'nda bulunan bu kasırda geçirmeyi tercih etmiş ve 1768 yılındaki bu göçünden sonra herhangi bir göç gerçekleştirmemiştir.

III. Mustafa'nın göç ile bir yere nakl-i hümayunda bulunduğu hallerde vakit olarak seher vaktini seçtiği görülmektedir. Bu tercihi ister göç ile Topkapı Sarayı'ndan bir mekâna giderken olsun isterse de göç ile bulunduğu yerden Topkapı Sarayı'na döndüğünde olsun değişmemektedir.⁵⁵³ Öyle ki nakl-i hümayunlar Cuma günlerine denk geldiği zamanlarda III. Mustafa'nın, Cuma namazını gideceği mekânda kıldığı, dolayısıyla Cuma vaktinden önce gideceği mahale vardıği görülmektedir.⁵⁵⁴

Göç günlerinde dikkati çeken bir diğer nokta da III. Mustafa'nın naklin gerçekleştirildiği gün gidilen mekândan biraz uzaklaşarak dinlenmek istemesidir. Nitekim Ruzname kayıtlarında göç günlerinde kullanılan ortak kavramlardan birisi; durmak, dinlenmek, istirahat etmek anlamındaki “*âram*” ifadesidir. Buna göre III. Mustafa, nakl-i hümayunda bulunduğu günlerde varacağı yere ulaştıktan sonra biniş ile

⁵⁵³ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 30, 47-48, 52, 54, 64-65, 71, 79, 84, 110, 123.

⁵⁵⁴ 26 Rebiülevvel 1181 Cuma günü (22 Ağustos 1767) Karaağaç'tan Topkapı Sarayı'na nakil yapılmıştır. III. Mustafa, Cuma gününe isabet eden söz konusu bu günde Cuma namazını Ayasofya Camii'nde kılmıştır. TS.MA.d 2412.0046.003. 2 Haziran 1763'te (20 Zilkade 1176) ise Sultan III. Mustafa göç için yine seher vakti yola çıkmış ve yukarıda da ifade edildiği gibi sabah namazını Valide Camii'nde eda ettikten yola devam etmiştir. Sonrasında Eyüp'deki Saliha Sultan Yalısı'na geçerek burada dinlenmiş olduğu halde, Karaağaç'a vardıği sırada saat henüz 11 idi. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 110. Dolayısıyla bu gibi arada bir mekâna uğramadan Karaağaç'a direk olarak gidip geldiği zamanlarda varacağı yere daha erken bir vakitte ulaşıyor olması kuvvetle muhtemeldir.

çevredeki bir köşk veya kasra gitmekte ve burada dinlenmektedir.⁵⁵⁵ Bu şekilde onun hem yol yorgunluğunu gidermek istediği hem de bu sırada göçülen mekânda yerleşimin tamamlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

III. Mustafa, göç mekanlarına gidiş ve dönüşlerinde genellikle deniz yolunu kullanmaya özen göstermiştir. Ek-1'deki tabloda da gösterildiği gibi O'nun filika, sandal ve saltanat kayığı görevlilerine verdiği ihsanlar, güzergâh üzerinde kara yolu yanında deniz yolunu tercihte de oldukça aktif olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber III. Mustafa'nın göç ile 2 Haziran 1763'te (20 Zilkade 1176) Karaağaç'a gidişi, 17 Eylül 1763'te (9 Rebiülevvel 1177) Topkapı Sarayı'na dönüşü, 16 Haziran 1767'de (18 Muharrem 1181) Karaağaç'a gidişi ve 7 Temmuz 1768'de (21 Safer 1181) Topkapı Kasrı'na gidişleri sırasında deniz yolunu kullandığına dair bir kayıt mevcut değildir.⁵⁵⁶ III. Mustafa'nın bu nakiller sırasında sandal veya filika görevlilerine herhangi bir ihsanda bulunmaması, yapılan göçün kuvvetle muhtemel kara yoluyla yapıldığına işaret eder.

III. Mustafa yazlık göçlerine hanedanını da dahil etmek konusunda oldukça istekli görünmektedir. Göç sırasında onun mütad üzere hanedanına ve harem çalışanlarına verdiği göç bahşişi, yapılan göçe kimlerin katıldığı konusunda da önemli bilgiler vermektedir. Buna göre 1758 yılında Karaağaç'a gidiş ve dönüşlerde ve 1759 yılında Karaağaç'a giderken verdiği göç bahşişleri defterlerde ayrıntılı bir şekilde yazılmış ve bunlardan kadınları yanında şehzadeler ile bazı harem çalışanlarını da beraberinde göçe götürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yıllarda göç bahşişi verdiği harem çalışanları arasında Dâye Kadın'ın da bulunduğu görülmektedir. Bahşişin ayrıntılı şekilde yazıldığı sonraki yıllarda ise Dâye Kadın'ın ismi mevcut değildir. Öte yandan sonraki yıllarda Harem-i Hümayun'a verilen göç bahşişinin ayrıntılı yazımı; 1 Haziran 1763'te (19

⁵⁵⁵ 30 Eylül 1758'de (27 Muharrem 1172) göç ile Karaağaç'tan Topkapı Sarayı'na dönüş için seher vakti yola çıkmış ve Saray'a varduktan sonra Soğuk Çeşme Kasrı'na giderek burada ikindiye kadar dinlenmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30. Beşiktaş'a 27 Haziran 1759'da (2 Zilkade 1172) göç ile gittiği gün de yine seher vakti yola çıkmış ve Beşiktaş'a varduktan sonra biniş ile Tepebaşı'na giderek burada ikindi vaktine dek dinlenmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 48. Beşiktaş'taki göçüne Karaağaç'ta devam etmek için 31 Ağustos 1759'da (7 Muharrem 1173) göç ile gittiğinde de Sadabad'a biniş gerçekleştirerek burada dinlendiği görülmektedir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52. Benzer şekillerde 3 Haziran 1760'da (18 Şevval 1173) ve 7 Haziran 1761'de (4 Zilkade 1761) Karaağaç'a göç ile gittiği günlerde Bahariye'ye biniş gerçekleştirerek burada dinlenmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 64-65, 79. III. Mustafa'nın 17 Eylül 1763'te (9 Rebiülevvel 1177) Topkapı Sarayı'na göç ile döndüğü günde de Soğuk Çeşme Kasrı'na öğle namazı sonrasında giderek kahve içtiği görülmektedir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 123. Göç günlerindeki bu gibi faaliyetleri onun yolculuk sonrası dinlenmek istediğini göstermektedir.

⁵⁵⁶ Bunların yanında III. Mustafa'nın 27-28 Haziran 1759 tarihli (2-3 Zilkade 1172) Beşiktaş Sahil Sarayı'na gidişi sırasında deniz yolunu kullanıp kullanmadığını bilemiyoruz. Zira söz konusu ayın Ceyb-i Hümayun defterinde bu göçe dair kayıtların olması muhtemel sayfanın görüntü kaydı mevcut değildir.

Zilkade 1176) Karaağaç'a giderken, 23 Haziran 1765 tarihinde (4 Muharrem 1179) Karaağaç'a gidiş ve 25 Ağustos 1765'te (8 Rebiülevvel 1179) dönüşte, 16 Haziran 1767'de (18 Muharrem 1181) Karaağaç'a gidişte ve 22 Ağustos 1767'de (26 Rebiülevvel 1181) dönüşte ve 7 Temmuz 1768 tarihinde (21 Safer 1182) Topkapı Kasrı'na gidildiği sıradaki kayıtlarda vardır. Harem-i Hümayun'a mûtaad üzere verilen bahşişlerinin ayrıntılı yazıldığı yani kimlere ve hangi görevlilere ne miktarda bahşişin verildiğinin belirtildiği bu göç kayıtlarında dikkati çeken diğer bir husus da III. Mustafa'nın Topkapı Kasrı'na yaptığı son göçüne şehzadeleri götürmemiş olmasıdır. Zira belirttiğimiz bu tarihlerdeki tüm ayrıntılı göç bahşişlerinde, şehzadelere de ayrı ayrı ücretlerin verildiği kayıtlıyken 7 Temmuz 1768'de Topkapı Kasrı'na gidildiği sırada bahşiş verilenler arasında şehzadelerin isimleri bulunmamaktadır.

Harem-i Hümayun'da görevli olanlardan Dâye Kadın haricindekilerin göçe götürülmesinde ise önemli bir istikrar olduğu ortadadır. Bu durum XVIII. yüzyılda Osmanlı padişahlarının göçlerinde yerleşik bir sistemin varlığını gösterir niteliktedir. Nitekim şehzadeler ve kadınlar dışında Kethüda Kadın, Hazine Dar Usta, İkinci Hazine Dar, Çaşnigir Usta, Kilerci Usta, İbrikdar Usta, Câmeşûy Usta, Berber Usta, Kahveci Usta ve Horandegân'a verilen göç bahşişleri onların göç kabilelerinin asli birer unsuru olduğunu göstermektedir.

Nihayetinde III. Mustafa'nın icra ettiği göçlerin Osmanlı padişahlarının XVIII. yüzyılda yaz aylarındaki mekân değiştirmelerinde önemli bir örnek olduğu ortadadır. Nitekim onun, 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşına kadar bazı aralıklar dışında yaz aylarını göçte geçirdiği görülmektedir. Diğer yandan göç ile gittiği mekânlar noktasında da önemli bir istikrar içinde olduğu anlaşılır. Zira sekiz ayrı yılda gerçekleştirdiği yazlık göçlerinin yedisinde Karaağaç'ı tercih etmiştir. Karaağaç dışında göç için gittiği mekanlar ise Beşiktaş Sahil Sarayı ve Topkapı Kasrı olmuştur. Ancak 1759 yılında Beşiktaş'a gittiğinde tüm göç mevsimini burada geçirmek yerine iki ay kaldıktan sonra göçün devamını yine Karaağaç'a gitmek suretiyle burada geçirmiştir. Bu noktada XVIII. yüzyıl Osmanlı padişahlarınca tercih edilen bir mahal olduğu bilinen Beşiktaş'ın III. Mustafa tarafından pek fazla ilgi görmemesinin sebepleri ise şimdilik tam olarak bilinmemektedir. Gerçekleştirdiği son göç ise 1768 yılındadır ve bu yıl Topkapı Sarayı'na oldukça yakın bir konumda yer alan Sarayburnu'ndaki Topkapı Kasrı'nda gitmiştir. III. Mustafa'nın göçlerini yalnız geçirmek yerine hanedanını da yanına almayı

tercih ettiği ve hemen hemen tüm gçlerine kadınlarını ve Şehzadeleri götürdüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan O'nun güç ile gittiği mekanlar, sonrasındaki çeşitli aktiviteleri icra ettiği mahallerin belirlenmesinde de en temel etmen olmuştur. Özellikle Cuma selamlıkları için gittiği camiler ve biniş yaptığı mahaller onun daha çok gç için seçtiği yazlık ikametgh meknına yakınlığına göre belirlendiği anlaşılmaktadır.

2.2. MEKÂNLAR VE YAZLIK-KIŞLIK SARAYLAR

Saray olarak isimlendirilen kompleks yapılar inşa etmek ve bu mekanları bir ikametgâh olmasının yanında devlet idaresinin de merkezi olarak kullanmak, erken devirlerden itibaren Osmanlı padişahlarının uygulayageldikleri bir durumdu. Nitekim onlar bu nitelikteki yapıları inşa etmeye ilk olarak Bursa’da başlamışlar, Edirne’nin başkent olmasıyla da burada devam etmişlerdir.⁵⁵⁷ Bu süreç benzer şekilde İstanbul’un fethiyle de sürmüştür.

İstanbul’un fethinin hemen akabinde Fatih Sultan Mehmed, bugün Beyazıt’taki İstanbul Üniversitesi civarına etrafi duvarlarla çevrili olan ve içerisinde oldukça iyi korunan bir harem, çeşitli kasırlar ve son derece güzel bahçeleri bulunan bir saray yaptırdı. İnşası 1458’e dek devam eden bu sarayın ardından ikinci bir saray yapılması için de emir verdi. İkinci saray halkın “zeytunluk” adını verdiği eski Bizans akropolü olan 592.600 metrekarelik alan üzerine kuruldu.⁵⁵⁸ 1459 tarihinde yapımına başlanan bu ikinci sarayın, 1478 yılı sonlarına gelindiğinde birbirine açılan bahçeleriyle içerisindeki çeşitli köşkleri ve divanhanesinin tamamlandığı ve çevresine dış duvarların örülmesiyle ilk şeklini aldığı bilinir.⁵⁵⁹ Bu haliyle Osmanlı padişahlarının esas ikametgahı ve devlet idaresinin merkezi konumuna gelen saray, ilerleyen yüzyıllarda pek çok padişahın çeşitli

⁵⁵⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 119; N. Çiçek Akçıl, “Sarây-ı Cedîd”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 126-128; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 9-12; Uluçay, *Harem II*, s. 1-2; Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, s. 32-33.

⁵⁵⁸ Gülrü Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı -Mimarî, Tören ve İktidar-*, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 27-33; Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, s. 119-120; Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 256-261; Banu Bilgicioğlu, “Sarây-ı Atîk-i Âmire”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 122-125; Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 166-171. İkinci sarayın inşasıyla birlikte, ilk saraya “Sarayı Atik” veya “Sarayı Atik-i Âmire” denilmiş, ikinci saray ise “Sarayı Cedîd”, “Sarayı Cedîd-i Âmire” veya “Sarayı Cedîd-i Hümayun” olarak isimlendirilmiştir. TS.MA.d 2404.0008.002; TS.MA.d 2405.0013.002; TS.MA.d 2407.0011.003; TS.MA.d 2412.0055.004. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 13, 33 vd; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 153, 181, 668 vd; Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı...*, s. 28; Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, s. 256. Topkapı Sarayı’na “Yeni Saray” denildiği de oluyordu. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30, 67, 81 vd. Yeni Saray’ın Topkapı ismini alması ise çok sonraları olmuştur. Nitekim sarayın Topkapı ismini alması, Sultan I. Mahmud döneminde sarayın Bizans surlarına yakın bir yerinde Sarayburnu civarına inşa edilen Kasır sebebiyledir. Buna göre söz konusu kasır, büyük kapısı önünde duran selam topları sebebiyle Topkapı ismini almış; ancak söz konusu kasır 19. asırda bir yangın neticesinde tamamen ortadan kalkmıştır. Bununla beraber Topkapı ismi Yeni Saray’a geçmiş ve Topkapı Sarayı denir olmuştur. Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2004, s. 246-247; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012, s. 21-22. Topkapı Kasrı’nın Sultan III. Ahmed tarafından inşa edildiği de belirtilmektedir. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Topkapı Sarayı”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, Aralık 1952, s. 3-4. Topkapı Kasrı, III. Mustafa tarafından çokça kullanılmış hatta onun gerçekleştirdiği son göçe ev sahipliği de yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Nakl-i Hümayun: Yazlık Göçler” başlığı.

⁵⁵⁹ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı...*, s. 30-33.

yapılar eklemesiyle büyümüş ve bugün Topkapı Sarayı dediğimiz yapılar bütünü ortaya çıkmıştır. Nihayetinde en son Sultan Abdülmecid'in Mecidiye Kasrı'nı inşa ettirmesiyle tekamülünü tamamlamış olan Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı'nın inşasıyla padişahlar için ana ikametgâh ve devletin yönetim merkezi olma vasfını buraya devretmiştir.⁵⁶⁰

Topkapı Sarayı'nın bir yandan her dönemde çeşitli eklemelerle yapılaşmasını sürdürmesi, diğer yandan Fatih Sultan Mehmed'in evrensel imparatorluk projesiyle bu sarayı farklı üslupları bünyesinde barındıran bir çeşitliliğe göre tasarlaması⁵⁶¹, onun kendine özgü ahenkli bir yapılar manzumesi haline gelmesini sağlamıştır. Böylesine özgün mekanlar bütünü içerisinde padişahların yaptıkları mekân tercihlerini bilmek ve dahası bu mekanlardaki faaliyetlerine dair derinlemesine olamasa da genel birtakım bilgilere sahip olmak, onların kişi olarak daha yakından tanınmasına ve günlük yaşam rutinlerine dair bir fikir sahibi olunmasına da imkân sağlayabilecektir. Bu noktada konumuz olan Sultan III. Mustafa'nın hem Topkapı Sarayı hem de bu sarayın dışındaki farklı mekanları kullanımına bakacak olursak şöyle bir durum görülmektedir.

2.2.1. Topkapı Sarayı'ndaki Mekânları

III. Mustafa'nın Topkapı Sarayı'nda en çok kullandığı mekanların Hünkâr Sofası, Sünnet Odası, Hırka-i Şerif ve Ağa Bahçesi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun bu mekanları kullanımının genel olarak olmasa da bazı özel ayrıntılarda tematik olarak birbirinden ayrılabilirdiğini söylemek mümkündür. Bu mekanlar arasında kullanım sıklığı açısından Ağa Bahçesi ve Hünkâr Sofası'nın daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Hünkâr Sofası bu dönemde Sofa veya Sofa-i Hümayun olarak isimlendirilmekte, I. Abdülhamid döneminin aksine nadir olarak Mâbeyn ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁶² III. Mustafa, Hünkâr Sofası'nı daha çok yemek yiyip zaman zaman kahve içtiği, saray hocalarına tefsir-i şerif kıraat ettirdiği bir mekân olarak kullanmıştır. Onun yemek yemesi için kullanılan kavram genelde “*tenâvül-i taam*” iken kahve içmesi “*kahve nûş*” veya

⁵⁶⁰ Zeynep Tarım Ertuğ, “Sarayı”, s. 119-121; Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, s. 260-161; Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2005, s. 289.

⁵⁶¹ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı...*, s. 306-307.

⁵⁶² TS.MA.d 2404.0011.002; TS.MA.d 2404.0013.002; TS.MA.d 2405.0014.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 3, 20, 21, 28, 103 vd.; Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, s. 37.

“*nûş-ı kahve*” şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁶³ Halvet ise III. Mustafa’nın burada yaptığı bir diğer faaliyetidir. Ayrıca burası O’nun Ramazan aylarında da sıklıkla kullandığı yerlerdendir. Nitekim Hünkâr Sofası, III. Mustafa’nın Ramazan ayında huzur derslerini icra ettirdiği ve teravîh namazlarını kıldığı mekanlardandır.⁵⁶⁴ Yine Hünkâr Sofası’nın önündeki havuzlu kısım, III. Mustafa’nın sarayda sıkça kullandığı yerler arasındadır. O Havuzbaşı’nda da zaman zaman yemek yer, dinlenir ve sade ya da sevdiği anberli kahveden içerdi.⁵⁶⁵ Bayramlarda veya kızı Şah Sultan’ın dünyaya geldiği günde olduğu gibi burada zaman zaman eğlenceler düzenlenir ve III. Mustafa, Mehterhane ile dinlenerek vakit geçirirdi.⁵⁶⁶

Hünkâr Sofası ve önündeki havuzlu alan bazı mütad törenlere de ev sahipliği yapardı. Bu törenlerin başlıcası bayram teşrifatında yaşanır. Nitekim III. Mustafa, Sultan Ahmed Camii’nde bayram namazını edadan sonra Enderun Ağalarıyla (İç Ağaları) Sofa-i Hümayun’a ya da önündeki Havuzbaşı’na “*cülûs*” ederek bayramlaşır ve ağalar burada “*şal-bûs*” ederdi. Enderun Ağalarıyla bayram namazı sonrası icra edilen bu bayramlaşmaların bir diğer adresi de zaman zaman İftar Köşkü (İftariye Kasrı) olurdu.⁵⁶⁷

III. Mustafa’nın sarayda en çok vakit geçirdiği yerlerden birisi de Ağa Bahçesidir. Burasının O’nun tarafından son derece yoğun kullanılmasının temel sebebinin mekânın yapısından ziyade III. Mustafa’nın ata, çeşitli oyunlara ve cirid gibi atlı sporlara/müسابakalara olan merakından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira Ağa Bahçesi’ndeki faaliyetlerinin çok büyük bir kısmını bunlar oluştururdu. Atları temaşa etmek (*esbân-ı temaşa*), Enderun Ağalarına, Acemilere ve Paşa cündîlerine süvari ve zaman zaman da piyade cirid oynatmak onun burada yapmayı en sevdiği faaliyetlerdi. Burası ayrıca onun Süleyman Cüce’ye, Çavuşlara ve diğer bazı görevlilere “*bargir ihsan*” ettiği mahal idi. Karın bolca yağdığı vakitlerde Enderun Ağalarına kartopu oynatırdı.

⁵⁶³ TS.MA.d 2405.0009.003; TS.MA.d 2412.0044.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 7, 8, 16, 20, 21, 28, 84, 103, 108-109, 125.

⁵⁶⁴ TS.MA.d 2404.0011.002; TS.MA.d 2405.0007.002-3; TS.MA.d 2405.0012.002-3; TS.MA.d 2407.0010.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 21, 34, 37, 45, 60, 61, 62 vd.

⁵⁶⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 3, 6, 13, 85, 99-100. Gerçekten de III. Mustafa’nın kahveyi oldukça sevdiği, bu noktadaki kayıtların çokluğundan anlaşılmaktadır. Bununla beraber cülusunu takip eden günlerde, bayram günleri ve çocuklarının doğumları sonrasındaki kutlama günlerinde bazen de uzak bir mahalle yapılan binişlerde O’nun kahveyi anberli tercih ettiği görülür. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 3, 50, 77, 95, 103.

⁵⁶⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 46, 77.

⁵⁶⁷ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 27, 50, 64, 66-67, 78, 91, 94, 105, 113.

Ayrıca “kötek” ve “kütük” oynattığı diğer oyunlardı. Oyunlardan sonra genelde altın ihsan ya da nisar ederdi.⁵⁶⁸

Ağa Bahçesi’nde yılın hemen her döneminde çokça oyunlar oynatmasının yanında burasını dinlenme amacıyla da sık sık tercih ederdi. Dinlenmelerini özellikle “fasl” ve “musiki” ile vakit geçirmek suretiyle yapardı. Nitekim “*Fasl-ı musiki ile imrar-ı vakit*”, “*fasl ile âram*”, “*esbân ve fasl ile imrar-ı vakt*”, “*esbân-ı temaşa ve fasl ile âram*” ve “*fasl ile evkat-güzar*” şeklindeki ifadeler, III. Mustafa’nın Ağa Bahçesi’ndeki aktivitelerinin önemli bir kısmını oluşturur. Ayrıca Ramazan aylarında Ağa Bahçesi’ni tefsir ve huzur dersleri için de kullandığı olur, gelen hocalar burada tefsir-i şerif kıraat ederlerdi. Bu ayda III. Mustafa’nın Ağa Bahçesi’ndeki aktiviteleri müsabakalardan ve oyunlardan yerini büyük oranda tefsir ve huzur derslerine bırakırdı.⁵⁶⁹

Ağa Bahçesi’ni daha çok eğlence ve dinlenme mekânı olarak kullanan III. Mustafa, vaktinin önemli bir kısmını burada geçirmesi nedeniyle Sadrazam ve Şeyhülislam ile belirli aralıklarla yaptığı görüşmeleri de burada gerçekleştirdiği olurdu. Nitekim Sadrazam ve Şeyhülislam burada “*rikab-ı ruymal*” ile III. Mustafa’nın huzuruna çıkarlar ve görüşme sonrasında “*mezunen irca*” olunurlar yani padişahın izniyle huzurundan ayrılırlardı. Bu noktada 29 Nisan 1762’de (5 Şevval 1175) Şeyhülislam Ebubekirzade Ahmed Efendi’nin azledilip yerine Dürrizade Mustafa Efendi’nin Şeyhülislamlığa tayiniyle kürk giydirilmesi, III. Mustafa ile Sadrazam Koca Ragıp Paşa’nın Ağa Bahçesi’nde yaptığı görüşmede gerçekleşmiştir.⁵⁷⁰ Yine bir gün Sadrazam Paşa’nın gönderdiği ve hariciye meselelerine dair kaimiyi okuduğunu belirten III. Mustafa, “*bu gece zahmet değilse Ağa Bahçesi’ne teşrif edesiz*” diyerek Sadrazam Paşa’yı çokça kullandığı bu mekâna davet ediyordu.⁵⁷¹ Başka bir gün de Sadrazam Paşa’yı, Şeyhülislam Efendi’yi de yanına alarak Ağa Bahçesi’ne gelmesi için çağırıyordu.⁵⁷²

Sünnet Odası, III. Mustafa’nın Topkapı Sarayı’nda sıklıkla kullandığı bir diğer mekandı. Burasını sarayda kullandığı diğer yerlerden ayıran temel nokta, Sünnet

⁵⁶⁸ TS.MA.d 2402.0052.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 33, 38, 58-59, 74 vd; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 15b-16a.

⁵⁶⁹ TS.MA. 2402.0055.003; TS.MA.d 2404.0013.002; TS.MA.d 2405.0012.002; TS.MA.d 2407.0010.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 11, 12, 13, 15, 20, 21, 36, 38, 39, 42, 43, 44, vd.

⁵⁷⁰ Görüşme sonrasında III. Mustafa, “*fasl ve esbân-ı temaşa*” etmiştir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 92.

⁵⁷¹ TS.MA.e 789/73.

⁵⁷² TS.MA.e 790/8.

Odası'nda yaptığı ifade edilen bazı faaliyetlerin büyük orandan bu mekânda ön plana çıkmasıydı. Bunlardan başlıcası daha çok “*âram*” olarak ifade edilen ve durup dinlenmeye karşılık gelen kavramdı. Buna göre III. Mustafa, Sünnet Odası'nı dinlenmek ve “*tenâvül-i taam*” yani yemek yemek için çokça kullanırdı.⁵⁷³ Sünnet Odası, onun sarayda bir iki istisna dışında tıraş olduğu hemen hemen yegâne yerdir.⁵⁷⁴ Gerek oğlu Şehzade Selim'in ve gerekse kızı Mihrimah Sultan'ın doğumları münasebetiyle tertip edilen şenlikler sırasında da tıraş olmak için gittiği mekân yine Sünnet Odası idi.⁵⁷⁵ Ayrıca O'nun burada zaman zaman abdest alıp namaz kıldığı da olurdu.⁵⁷⁶

Sünnet Odası, III. Mustafa'nın Sadrazam ve Şeyhülislamla en fazla görüşme yaptığı mekanlar arasındadır. O, Sadrazam ve Şeyhülislamla belirli aralıklarla yaptığı görüşmelerin büyük bir kısmını Topkapı Sarayı'nda olduğu dönemlerde burada gerçekleştirirdi. Hatta burada yapılan görüşmelerin bazıları kritik kararların alındığı görüşmeler olmuştur. Öyle ki 26 Ocak 1758'de (16 Cemaziyelevvel 1171) III. Mustafa Sünnet Odası'nda iken öğle vaktinden sonra Sadrazam Koca Ragıb Paşa'yı huzuruna kabul etmiş ve bu görüşmede Şeyhülislam Damadzâde Feyzullah Efendi azledilerek yerine Mehmed Salih Efendi Şeyhülislam tayin edilmiştir. Ardından yeni Şeyhülislama “*mûtad üzere*” kürk giydirilmiştir.⁵⁷⁷ Benzer bir gelişme 16 Şubat 1760'ta (28 Cemaziyelahir 1173) yine Sünnet Odası'nda olmuştur. Buna göre III. Mustafa seher vakti Sünnet Odası'na giderek tıraş olmuş; ancak bugün Şeyhülislam Çelebizade Mustafa Âsım Efendi vefat ettiği için her zamankinin aksine Koca Ragıb Paşa huzura yalnız çıkmıştır. Şeyhülislam olarak Veliyüddin Efendi'nin tayini kararlaştırılmış, fakat kendisi hasta olduğu için gelemediğinden kürkü Çukadar Ağa vasıtasıyla konağına gönderilerek giydirilmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷³ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 34, 35, 38, 60, 72, 74, 87, 89, 92, 100, 101.

⁵⁷⁴ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 31, 34, 37, 58, 59, 60, 72, 86, 99, 106. Sünnet odası dışında iki defaya mahsus olarak tıraş olduğunu gördüğümüz tek yer Topkapı Kasrı'dır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 105, 108.

⁵⁷⁵ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 86, 99.

⁵⁷⁶ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 2, 9-10, 17, 29, 35, 36, 55.

⁵⁷⁷ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 12; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 600-601.

⁵⁷⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 12, 60; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 880; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 37; Özcan, “Veliyüddin Efendi”, *DİA*, C. 43, s. 40. Şeyhülislamlık kürkünün bu makama tayin edilen kişinin konağına gönderilmesi, teamüllerin tamamen dışında bir uygulamaydı. Ancak böylesi bir istisnanın gerçekleşmesinde Veliyüddin Efendi'nin şehzadeligi döneminde III. Mustafa'ya hatt hocalığı yapmış olması ve aralarında geçmişe dayalı böylesi bir yakınlığın varlığı etkili olmuş olmalıdır. Nitekim III. Mustafa'nın şehzadeligi döneminde berberliğini yapan İbrahim Ağa'ya da tahta cülusundan sonra gösterdiği iltifat ve cömertlik onun kafes hayatı sürecinde görüştüğü az sayıdaki kişiye olan alaka ve vefasını destekler niteliktedir.

III. Mustafa'nın Sünnet Odası'nı kullanım aktivitelerinden birisi de burada icra ettiği tefsir dersleridir. Nitekim Tefsir-i Şerifin kıraat edildiği bu tür derslerin önemli bir kısmını burada tertip etmiştir.⁵⁷⁹ Onun Saray içerisinde çokça vakit geçirdiği ve dinlenmek için de yoğun bir şekilde kullandığı Sünnet Odası'nı, aynı zamanda kişiyi dini bir tefekküre sevk eden tefsir dersleri için de kullanması, birbiriyle bağlantılı olabilecek bir durumdur. Zira bu noktada mekânın O'na huzur ve rahatlık veren bir yönünün olması kuvvetle muhtemeldir.

Topkapı Sarayı'nın en özel mekanlarından birisi şüphesiz Hırka-i Şerif dairesidir.⁵⁸⁰ III. Mustafa'nın Topkapı Sarayı'ndaki yaşam alanlarına bakıldığında dikkat çekici bir şekilde Hırka-i Şerif dairesinin ön plana çıktığı görülür. Zira O, sarayın uygulanagelen törenleri dışında da bu daireyi hemen her gün düzenli bir şekilde kullanmaya özen göstermiştir. O'nun Hırka-i Şerif'i kullanımında ön plana çıkan ilk nokta, bu daireyi vakit namazları için çok sık tercih etmesidir. Kimi zaman sabah namazını burada eda ederek güne başlar, zaman zaman da Harem'deki dairesine çekilmeden önceki vakit namazını burada kılar.⁵⁸¹ Öyle ki III. Mustafa'nın Saray içerisinde vakit namazlarını kılma hususunda en dikkat çekici nokta Hırka-i Şerif dairesini kullanımındaki sıklığı ve istikrarıdır. Bununla beraber onun Hırka-i Şerif'i kullanımında ön plana çıkan başka birtakım hususlar daha vardır.

III. Mustafa, Topkapı Sarayı'nda olduğu zamanlarda vakit namazlarını kılmak için zaman zaman farklı mekanları kullanıyor olsa da bu ibadeti yapmada kullandığı ana mekânın Hırka-i Şerif olduğu açıktır. Bununla beraber vakit namazlarını eda etmede bu mekânı en istikrarlı kullandığı vakitler Cuma namazlarından hemen öncekileridir. Nitekim Cuma namazlarından hemen önceki yatsı veya sabah namazlarını, bazen de akşam ve yatsı namazlarını Hırka-i Şerif'te kılması kendisinin bir adeti gibiydi. O'nun bu yöndeki faaliyetlerini yansıtan çok sayıda kayda rastlamak mümkündür.⁵⁸² Bu durumun pek çok yorumu olabileceği gibi Müslümanlar için önemli bir ibadet olan Cuma namazı öncesinde kendisinin Hz. Muhammed'e ve başka pek çok peygambere ait olan eşyalar

⁵⁷⁹ TS.MA.d 2402.0051.002; TS.MA.d 2402.0052.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 9-10-11, 12, 13, 15, 36, 37, 38, 41, 43, 44, 74.

⁵⁸⁰ Mukaddes Emanetler Dairesi için bkz. Doğan Yavaş, Nebi Bozkurt, "Mukaddes Emanetler Dairesi", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, 111-114. Hırka-i Saadet veya Kutsal Emanetler / Mukaddes Emanetler olarak da ifade edilen bu daire, III. Mustafa dönemi kaynaklarında genellikle Hırka-i Şerif olarak belirtilmiştir. TS.MA.d 2405.0006.002; TS.MA.d 2405.0015.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 10, 15, 20 vd.

⁵⁸¹ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 3, 4, 5, 6, 7, 11, 17 vd.

⁵⁸² Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 8, 10, 11-12, 13, 14, 15 vd.

yanında onların gıyabında İslam peygamberini de ziyaret etmek istiyor olması ihtimal dahilindedir. Bununla beraber büyük bir imparatorluğun hükümdarı olması ve Müslümanların halifesi ve Haremeyn'in hizmetkarı olan bir hanedanın lideri olarak atalarından miras aldığı misyonu gördükten sonra Cuma selamlığı gibi bu yöndeki pek çok ögeyi bünyesinde barındıran törene başlamak istiyor da olabilir.

Diğer yandan III. Mustafa, teravih namazları için de Hırka-i Şerif'i çokça tercih etmiştir. Ramazan aylarındaki bu ibadet için zaman zaman Sofa-i Hümayun, Ayasofya ve Süleymaniye Camii gibi farklı mekanlara gidiyor olsa da tercihini ekseriyetle Hırka-i Şerif dairesinden yana kullanıyordu.⁵⁸³ Ayrıca kandil günlerinde de vakit namazları için Hırka-i Şerif'i kullanmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁴

III. Mustafa'nın Hırka-i Şerif'i tercihe bağlı olarak sıkça kullanması yanında Topkapı Sarayı'nda uygulanagelen bazı törenler vesilesiyle de Hırka-i Şerif dairesinde bulunduğu oluyordu. Bu dairenin kıymetinin temel kaynağı durumundaki kutsal emanetlerin ve özellikle de Hz. Muhammed'in Hırka-i Şerifi'nin açılıp bakımlarının yapılması Ramazan ayının en önemli faaliyetlerindendi. Bu işlemlerden sonra Ramazan ayının 15. günü Hırka-i Şerif açılmak suretiyle yüz sürülürdü.⁵⁸⁵ Ramazan ve Kurban Bayramlarında ise ilk muayede yine Hırka-i Şerif'te yapılırdı. Nitekim III. Mustafa, bayramın ilk günü erken saatte Hırka-i Şerif'e gider ve burada Ağalarla günün ilk muayede törenini icra ederdi. Ardından sabah namazını yine burada kıldıktan sonra diğer muayede törenlerine ve bayram namazı edasına geçerdi.⁵⁸⁶

Bunların yanında III. Mustafa'nın Hırka-i Şerif dairesine olan ilgi ve alakasına yönelik en dikkat çekici noktalardan birisi de onun göç ile bir Sahilsaray'a gittiği vakitlerde görülüyordu. Nitekim aşağıda ifade edileceği gibi göçte bulunduğu vakitlerde çeşitli vesilelerle Topkapı Sarayı'na geldiği zaman (divan, bayram gibi) Hırka-i Şerife de uğruyor ve burada bazen Kur'an-ı Kerim dinlediği oluyordu.

Bağdat ve Revan Köşkleri ise III. Mustafa'nın Topkapı Sarayı içerisinde vakit geçirdiği diğer mekanlardı. Özellikle Revan Köşkü⁵⁸⁷ sıklıkla kullandığı yerler

⁵⁸³ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 45, 63, 77, 90, 91.

⁵⁸⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 42, 45, 62, 89.

⁵⁸⁵ TS.MA.d 2402.0055.002; TS.MA.d 2409.0009.002; TS.MA.d 2418.0023.002; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 656-657, 785-786, 892-893, 966, 1029, 1070, 1103, 1139-1140, 1164-1165; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 20-21, 44, 63, 77, 90-91, 104.

⁵⁸⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22, 27, 45, 50, 64, 66, 78, 91, 113.

⁵⁸⁷ Revan Köşkü'ne Revan Kasrı ya da Revan Odası da denilirdi. Bunlarla beraber en yaygın isimlerinden birisi de padişahların sarıklarına ev sahipliği yaptığı için kullanılan Sarık Odası'dır. TS.MA.d

arasındaydı. Nitekim O, sonbahar ve kış aylarını burada genellikle dinlenerek geçirir, zaman zaman da çavuşlarla vakit geçirerek onlara altın saçardı.⁵⁸⁸ Diğer yandan III. Mustafa'nın Revan Köşkü'ndeki en yoğun faaliyeti ise şüphesiz huzur dersleriydi. Huzur derslerinin başladığı Nisan/Mayıs 1759'dan (Ramazan 1172) itibaren saltanatı sürecinde bu dersleri icra ettiği mekanların başında Revan Köşkü gelir.⁵⁸⁹ Bu noktada O'nun, dinlenmek için çokça kullandığı Revan Köşkü'nü aynı zamanda huzur dersleri için de öncelikli mekân olarak kullanması tıpkı Sünnet Odası'nda olduğu gibi bir duruma işaret etmektedir. Zira III. Mustafa, Sünnet Odası'nı sıklıkla bir rahatlama ve dinlenme mekanı olarak kullanmaktayken aynı zamanda tefsir dersleri için en fazla burasını tercih etmesi rastlantı olmasa gerektir. Bir başka ifadeyle; III. Mustafa'nın dinlenmek için çokça kullandığı bu iki mekândan birisini tefsir ötekini ise huzur dersleri için başlıca mekân olarak tercih etmesi, söz konusu iki mahallin de onu dinlendiren ve ona iyi gelen bir yönü olmasıyla ilgili olmalıdır. Nitekim yukarıda Sünnet Odası'nı ifade ederken de belirttiğimiz gibi kişiyi dünyevi sıkıntılardan ve telaşeden uzaklaştırarak dini tefekküre ve muhakemeye sevk edecek tefsir ve huzur dersleri gibi faaliyetlerin buna uygun "dinlendirici" mahallerde yapılmış olması, dolayısıyla III. Mustafa'nın da bu iki mahalli bu şekilde değerlendiriyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan O, Bağdat Kasrı'nı çok yoğun olarak kullanmazdı.⁵⁹⁰ Burasını zaman zaman bir dinlenme ve eğlenme mekânı olarak değerlendirirdi. Nitekim burada yaptığı aktiviteler genellikle "*fasl ile imrar-ı vakit*", "*fasl ile evkat-gûzar*", "*âram*" ya da "*fasl ile âram*" şeklinde tavsif edilmiştir. O, Bağdat Köşkü'nü ekseriyetle kışın kullanır, bazen bir tefsir dersi bitiminde bazen de oynattığı bir kartopu oyunu sonrasında çekildiği bu mekânda fasl dinler, Çavuşlar ve dilsizlerle vakit geçirerek onlara altın saçardı.⁵⁹¹

Görüldüğü gibi III. Mustafa Topkapı Sarayı'ndaki pek çok mekânı aktif bir şekilde kullanıyordu. Bu mekânlardan bazıları kullanım sıklığı ve amacına göre

2403.0057.003; Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 128-129; Halûk Y. Şehsüvaroğlu, Sarık Odası Hakkında, Tara Toros Arşivi, Numara: 001582008010; Hasan Fırat Diker, "Revan Köşkü", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 29.

⁵⁸⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 16-17, 55, 56, 57, 59, 63, 74, 86 vd.

⁵⁸⁹ TS.MA.d 2403.0057.003; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 44, 45, 63, 77, 78, 90, 91, 104.

⁵⁹⁰ Bağdat Köşkü'ne Bağdat Kasrı ya da Bağdat Odası denildiği de olurdu. TS.MA.d 2402.0051.002; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 11, 12, 13, 92; Semavi Eyice, "Bağdat Köşkü", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 444.

⁵⁹¹ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 7-8, 11, 12, 13, 18, 62, 92, 94 vd. Kaynaklarda III. Mustafa'nın Bağdat Kasrı'nda çavuşlar ve dilsizlerle nasıl bir eğlence/aktivite yaptığına dair herhangi bir ayrıntıya rastlanmamıştır.

diğerlerinden farklı bir yapıya sahipti ki bu farklar, bize III. Mustafa'nın mekânları tercihindeki tutumuna dair bilgi verir.

2.2.1.1. Saray Çevresindeki Köşk ve Kasır Tercihleri

Topkapı Sarayı içerisindeki bu mekanların yanında sarayı çevreleyen köşk ve kasırların da III. Mustafa tarafından sıklıkla kullanıldığı görülür. Özellikle Yalı Köşkü, Soğuk Çeşme Kasrı, Sepetçiler Kasrı, İncili Köşk, Eski Sepetçiler Köşkü ve Yalı Sepetçileri Kasrı, O'nun aktif olarak kullandığı yerlerdi.⁵⁹² III. Mustafa, bu köşk ve kasırları genellikle dinlenme ve eğlenme amacıyla kullanır, zaman zaman “*fasl-ı musiki*” ile “*imrar-ı vakt*” ederken bazen de cirid gibi çeşitli oyunlar tertip ettirir ve yemek yedi.⁵⁹³ Bu köşk ve kasırlar arasında İncili Kasrı ve Yalı Köşkü'nün bazı özel aktivitelerle de ön plana çıktığı olurdu.

İncili Kasrı söz konusu yapılar içerisinde III. Mustafa'nın en yoğun kullandığı mekân durumundaydı.⁵⁹⁴ Özellikle burası O'nun için bir dinlenme yeri olması yanında halvetleri için de en fazla tercih ettiği mahal idi. Öyle ki İncili Kasrı'nın III. Mustafa için bir halvet mekânı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bununla beraber III. Mustafa, İncili Kasrı'nda nadir de olsa cirit, potaya ok atma gibi oyunlar oynatır, tefsir ve huzur dersi icra ettirirdi.⁵⁹⁵

Diğer taraftan Yalı Köşkü ise özellikle kutlama ve törenlere ev sahipliği yapmasıyla ön olana çıkmıştı.⁵⁹⁶ Bu kutlamaların başlıcası “*mûtağ üzere*” icra edilen

⁵⁹² Topkapı Sarayı çevresindeki söz konusu bu köşk ve kasırların isimlerini kaynaklarda geçtiği şekliyle veriyoruz. Ayrıca bunların bazıları aynı kaynaklarda hem köşk hem kasır olarak isimlendirildiği de oluyordu.

⁵⁹³ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22, 23, 31, 47, 75, 108 vd.

⁵⁹⁴ İncili Köşkü olarak da ifade edilen İncili Kasrı'nın bir diğer ismi de banisi Koca Sinan Paşa'ya atfen Sinan Paşa Köşkü'dür. Yapı, 1589-1591 yılları arasında Sinan Paşa tarafından Topkapı Sarayı'nın Marmara denizine bakan dış surlarının üzerinde inşa edilerek dönemin padişahı III. Murad'a sunulmuştur. 18. yüzyılın sonlarında ilk haline göre bazı değişikliklere uğrayan köşk, ilerleyen dönemlerde başka mekanların tercih edilmesiyle eski ihtişamını kaybetmiştir. Nihayetinde Sultan Abdülaziz döneminde demiryolunun sarayın sahil yolundan geçmesi sebebiyle yıkılmıştır. Semavi Eyice, “İncili Köşk”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 278.

⁵⁹⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 19, 20, 21, 31, 37, 39, 42, 63, 93, 96 vd.

⁵⁹⁶ Yalı Köşkü'ne zaman zaman Yalı Kasrı denildiği de olmuştur. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 64, 78. Sarayın Haliç tarafındaki surlarının hemen dışında yer alan Yalı Köşkü, Sultan II. Bayezid döneminde inşa edilmiş ve Sultan III. Murad döneminde tekrar yapılmıştır. Haliç'e nazır konumu sebebiyle yukarıda ifade ettiğimiz gibi donanmanın mûtağ törenleri padişahlar tarafından burada izlenir, kaptan paşalar burada padişahın huzuruna çıkardı. Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, s. 261; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. 2, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1969, s. 173-175. Yalı Köşkü'nün demiryolu yapımı sırasında yıkıldığı belirtilir. Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 240. Bununla birlikte bakım/tamir masrafları sebebiyle yıkıldığı yönünde kayıtlar da vardır. Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. 2, s. 179; Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı*

donanmanın ihracı ve gelişi sırasında yapılan törenlerdi.⁵⁹⁷ Osmanlı donanmasının her yıl ilkbahar/yaz aylarında gönderilip sonbaharda Tersane'ye gelerek "*lenger-endaz*" etmesi yani demir atması törenleri III. Mustafa'nın katılımıyla Yalı Köşkü'nde icra edilirdi.⁵⁹⁸ Bu törenler oldukça mühim bir merasim niteliğindedi⁵⁹⁹ ve III. Mustafa da bunlara katılmak konusunda ciddi bir hassasiyet gösteriyordu. Bir misal vermek gerekirse, 1761 yılında Osmanlı donanmasının denize açılma törenlerinin o yılki programı yapılırken Sadrazam Ragıp Paşa, göç ile Karaağaç'ta bulunan III. Mustafa'ya, Münecimbaşı'nın donanma ihracı için tayin ettiği uğurlu vakti belirtmiş ve buna göre Yalı Köşkü'ne ne zaman teşrif edeceğini sormuştu.⁶⁰⁰ III. Mustafa da yazdığı cevâbî hatt-ı hümayununda, sabah namazı sonrası Topkapı Sarayı'na geçeceğini, saat bir veya iki de "*kanun üzere*" Yalı Köşkü'ne teşrif edeceğini bildirdi.⁶⁰¹ Burada yapılan bir diğer mütad faaliyet ise

Sarayı..., s. 298. Eldem ve Necipoğlu'nun yanında Reşad Ekrem'in de Aylık Ansiklopedi adlı eserinde, Yalı Köşkü'nün tamir masrafları sebebiyle yıkıldığı bilgisini verdiğini Ebül'ula Mardin aktarmıştır. Ebül'ula Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s. 118-119.

⁵⁹⁷ Donanmanın ihracı ve gelişi için icra edilen törenlere Yalı Köşkü dışında ev sahipliği yaptığını tespit edebildiğimiz tek mekân Yalı Sepetçileri olarak ifade edilen kasır olmuştur. Nitekim III. Mustafa Ruznamesine göre bir defaya mahsus olarak 25 Nisan 1758 (16 Şaban 1171) tarihinde donanma-i hümayunun ihraç edilme töreni burada gerçekleştirilmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 18. Ancak Ceyb-i Hümayun defterinde söz konusu tarihteki törenin Yalı Köşkü'nde yapıldığı ifade edilmiştir. TS.MA.d 2402.0054.002. Bu durumda III. Mustafa Ruznamesinde Yalı Sepetçileri olarak ifade edilen mekânın Yalı Köşkü'nün diğer bir ismi olabileceği ihtimali doğmaktadır. Bu durumda nasıl ki Ruzname'de "Revan Odası" ve "Sarik Odası" ifadeleri birbirinin yerine kullanılıyorsa burada da "Yalı Köşkü" ve "Yalı Sepetçileri" isimleri benzer bir şekilde birbirinin yerine kullanıldığı gibi bir durum söz konusu olabilir.

⁵⁹⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 33, 46, 56, 64, 79, 85, 93, 99, 109. 25 Nisan 1758'de (16 Şaban 1171) gerçekleştirilen ve III. Mustafa'nın tahta cülusu sonrasında ilk kez katıldığı bu geleneksel törende, kendisine donanmanın sergilediği görsel şenliği daha iyi seyretmesi için arzuhal ile dürbün ve gözlük sunulmuş, O da bu arzı yapan kişilere 60 kuruş ihşanda bulunmuştur. TS.MA.d 2402.0054.002. İlerleyen yıllarda da bu merasimlere giderken "*fukarânın*" sunduğu arzuhallere kayıtsız kalmayarak yine ihşanda bulunduğu görülür. TS.MA.d 2403.0058.003.

⁵⁹⁹ Osmanlı donanması her yıl Akdeniz ve Karadeniz sahillerini korsan saldırılarından korumak için denize açılırdı. Tersane-i Amire'den belirlenen vakitte çıkan Donanma-i Hümayun, Yalı Köşkü'nde bulunan padişahın önünden geçerek Beşiktaş'ta denizcilerin piri sayılan Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesinin açıklarında demirlerdi. Donanma bir ya da birkaç gün burada kalır, bu sırada Kaptan Paşa baştardesinde devlet erkanına ziyafet verirdi. Sonrasında donanma demir alır ve rotasına doğru hareket ederdi. Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 92-96.

⁶⁰⁰ BOA. Hatt-ı Hümayun (=HH) nr. 1415/57848. Tasnifte, belgenin tarihi tahmini olarak 1180 yılı olarak verilse de bu doğru değildir. Zira III. Mustafa'nın sabah namazı sonrası saraya geleceğinden söz etmesi, bu sırada saray dışında ikamet ettiğine dolayısıyla göçte olduğuna işaret eder. Bu durumda III. Mustafa'nın belgede geçen "*12 Zilkade*" tarihinde göçte olduğunu bildiğimiz iki yıl vardır: 1173 ve 1174 yılları (Bkz. ek-1). Bu tarihlerden 15 Haziran 1761 (12 Zilkade 1174) Pazartesi günü, III. Mustafa'nın Karaağaç'ta iken Donanma-i Hümayun'un ihracını izlemek üzere "*seherice Yalı Köşkü'ne teşrif*" ettiğini biliyoruz. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 79. Ayrıca belgede geçen "*zilkâde-i şerifin on ikinci isneyn günü*" ifadesinin de bu şekilde yerini bulduğu görülür. Dolayısıyla belgenin 1174 yılına ait olduğu ve 15 Haziran 1761 Pazartesi günü yapılan donanma ihracını belirttiği ortadadır.

⁶⁰¹ Bu durum, İlm-i Ahkâm-ı Nücûm başlığında ifade edileceği üzere Şemdanizade'nin, Sultan III. Mustafa'nın donanma ihracı konusunda Münecimbaşı tarafından tayin edilen uğurlu vakte oldukça riayet ettiği, hatta bu sebeple geleneklere aykırı olarak donanmayı sabah vakti değil de ikindiye yakın bir saatte

bayram kutlamalarıydı. Nitekim Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günkü eğlenceleri burada yapılırdı.⁶⁰² Söz konusu geleneğe göre III. Mustafa, sabah ve bayram namazları ile Topkapı Sarayı'nda icra edilen muayede törenlerinin akabinde öğle vakitlerinde biniş ile Yalı Köşkü'ne gider, burada mehterhane ve pehlivanların güreşlerini izleyerek vakit geçirirdi.⁶⁰³ Benzer bir faaliyet de III. Mustafa'nın çocuklarının doğum kutlamalarında gerçekleştirilirdi. Buna göre doğum şenlikleri de genellikle “*îd-ı şerif ayini üzere*” tatbik edildiğinden şehzadelerin/sultanların dünyaya geldikleri gün tıpkı bayramın birinci gününde olduğu gibi III. Mustafa, Yalı Köşkü'ne giderek burada devlet erkanının tebriklerini kabul eder, ardından mehterhane ile vakit geçirerek pehlivan güreşlerini ve top şenliklerini izlerdi.⁶⁰⁴ Ayrıca Topkapı Sarayı çevresindeki köşk ve kasırların III. Mustafa tarafından yangınları takip etmek için de zaman zaman kullanıldığı görülür. Nitekim III. Mustafa İstanbul'da yangının çıktığı bir yere daima gitmeye çalışır, hatta gerekirse yangın mahalline yakın yerdeki bir veya birkaç hanede sabahlar ve söndürülme haberi gelinceye kadar gelişmeleri takip ederdi. Bazen de söz konusu köşk ve kasırlardan, takibini yapabildiği yangınları izler ve “*intifâ haberi/kâimesi*” gelinceye kadar buralarda kalırdı.⁶⁰⁵

2.2.2. Sur Dışındaki Mekânları

III. Mustafa'nın tercih ettiği mekanlardan söz ederken onun Topkapı Sarayı dışında kullandığı mekanlardan ve bu noktada göç ile gitmeyi tercih ettiği Sahil Saraylardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı padişahlarının yılın sıcak aylarını İstanbul'un farklı yerlerinde yer alan Hasbahçeler'deki Köşk ve Kasırlarda ya da Sahilsaraylar'da geçirmeleri bir nevi adet gibiydi. İlgili başlıkta

Tersane'den çıkardığı şeklindeki iddiasını destekler. Tabii ki bu durum Şemdanizade'nin iddia ettiği üzere Osmanlı donanmasının Çeşme'de Ruslar tarafından yakılmasının bir sebebi değildir.

⁶⁰² TS.MA.d 2404.0014.002; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2407.0011.003; TS.MA.d 2415.0010.002; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22, 27, 45, 50, 64, 67, 78, 80, 91, 94, 105. Bayramlarda III. Mustafa'nın katılımıyla tertip edilen ve genellikle gün sırasıyla Yalı Köşkü, Gülhane ve Saray-ı Atik'te yapılan bayram kutlamaları, ekseriyetle aksatılmadan yapılmıştır. Bununla birlikte III. Mustafa'nın saltanatı sonlarına doğru sürmekte olan savaşın olumsuz etkileriyle olsa gerek zaman zaman kutlamaların aksadığı görülür.

⁶⁰³ Hemen hemen yalnızca bayramlarda ve III. Mustafa'nın çocuklarının doğum şenlikleri kapsamında tertip edilen güreş müsabakalarında III. Mustafa, pehlivanların galiplerine, mağluplarına ve berabere kalanlarına ayrı ayrı ihşanda bulunurdu. Genellikle galiplerine birer altın zer-i mahbub-ı tam, mağluplarına ikişer kuruş ve beraber kalanlara da yine birer altın zer-i mahbub-ı tam ihşan ederdi. TS.MA.d 2403.0058.002; TS.MA.d 2403.0060.002; TS.MA.d 2408.0016.002; TS.MA.d 2411.0095.002.

⁶⁰⁴ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 40, 77, 86-87, 98-99, 100-101; TS.MA.d 2413.0050.003.

⁶⁰⁵ TS.MA.d 2416.0001.003; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 39, 52, 62, 97, 103, 107.

görülebileceği üzere III. Mustafa da saltanatı sürecinde sekiz defa yazlık göç gerçekleştirmiş ve bunların önemli bir kısmında Sadabad tarafında bulunan Karaağaç Sahil Sarayı'nı tercih etmiştir. Burası dışında gittiği diğer göç mekanları ise birer defa olmak üzere Beşiktaş Sahil Sarayı ve Topkapı Sarayı sahilindeki Topkapı Kasrı olmuştur.

III. Mustafa, hemen her göçüne kadınlarını, çocuklarını ve şehzadeleri de dahil ederdi. Sağladığı bu geniş katılım sebebiyle de pek çok Harem çalışanı göç kafilesinde yerini alarak yazlık mekânda da çalışmalarını sürdürürdü. Bu noktada III. Mustafa, göç ile gideceği mekânı önceden döşettirir, kendisi, hanedanı ve çalışanları için gerekli görülen tamir-teccid işlemlerini yaptırırdı. Bu konuda onun ilk faaliyeti yaptığı ilk göçünden itibaren görülmektedir.

25 Haziran 1758 (18 Şevval 1171) tarihinde Karaağaç'a gerçekleştirdiği göç öncesinde Karaağaç Sahil Sarayı'nda şehzadelerin kalacağı bölümdeki bir oda ve aşağısında olan bir kasır döşenmiş ayrıca namaz odasının şiltesi de yaptırılmıştır.⁶⁰⁶ Benzer şekilde 27 Haziran 1759'da (2 Zilkade 1172) Beşiktaş Sahil Sarayı'na göç ile gidildiğinde burasının döşenmesi sağlandığı gibi bir ay öncesinden de bu saraydaki Darüssaade Ağası yerinin döşenme işlemleri tamamlanmıştır.⁶⁰⁷ III. Mustafa, Beşiktaş Sahil Sarayı'na yaptığı bu göçünü saltanatında ilk ve tek defa olarak yarıda bırakmış ve göç mevsiminin devamını yine Karaağaç'a gitmek suretiyle burada sürdürmüştür. Nitekim 31 Ağustos 1759 tarihinde (7 Muharrem 1173) Haremiyle beraber gittiği bu göçü sırasında da Karaağaç Sahil Sarayı'nı döşettiği gibi göçlerinde kullanmadığı Tersane ve Beylerbeyi Saraylarından da yastık, minder, perde ve şilte gibi mefruşatı getirterek kendi odasına koydurmuştur.⁶⁰⁸

Yukarıda ifade edildiği gibi III. Mustafa göçlerini ekseriyetle geniş bir katılımı gerçekleştirirdi. Özellikle çocuklarını da kafiye katmak konusunda son derece istekli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın dünyaya gelmesi sonrasında tertip edilen ilk göçünde (27-28 Haziran 1759 / 2-3 Zilkade 1172) Beşiktaş Sahilsarayı'na giderken haremiyle birlikte kızı Hibetullah Sultan'ı da göç kafilesine dahil ettiği anlaşılır.⁶⁰⁹ Ardından yaklaşık iki ay sonra (31 Ağustos 1759 / 7 Muharrem 1173)

⁶⁰⁶ TS.MA.d 2402.0056.005-6.

⁶⁰⁷ TS.MA.d 2403.0059.003; TS.MA.d 2403.0058.006.

⁶⁰⁸ TS.MA.d 2404.0005.003-4.

⁶⁰⁹ 1172 yılı Zilkade ayına ait Ceyb-i Hümayun defterinde bu göçün kayıtlı olduğu sayfa görüntüsü Osmanlı Arşivince çekilmediği için Beşiktaş Sahil Sarayı'na gerçekleştirilen göç ve yapılan ihسانlara dair bilgi görülememiştir; ancak Beşiktaş'a giderken III. Mustafa'nın haremini de yanına aldığı dönemin ruzname

buradan Karaağaç'a giderken de yine haremi ve kızını yanına almıştır. Hatta bu sırada kızına yüz kuruş göç bahşişi verdiği gibi Karaağaç Sarayı'nda onun için bir oda hazırlanmış ve etrafındaki bazı mahalleri de tamir ettirmiştir.⁶¹⁰ III. Mustafa bir sonraki göçünde (3 Haziran 1760/18 Şevval 1173) Karaağaç giderken benzer şekilde yine Hibetullah Sultan'ı beraberinde götürdü. Hatta kızını için 150 kuruşluk göç bahşişi vermesi yanında Karaağaç Sahilsarayını ona iki sedirli oda ayırarak döşetti. Bunun dışında Karaağaç'a yaptığı bu göçü sebebiyle Sahilsarayını genel olarak yine döşetmiştir.⁶¹¹

III. Mustafa, daha sonraki göçlerinde de benzer şekilde gideceği Sahil Sarayı döşetmiş ve ayrıca 31 Ağustos 1759'da Karaağaç'a yaptığı göçte olduğu gibi aktif olarak kullanmadığı farklı saraylardaki mefruşatları gitmekte olduğu mekanlarda değerlendirmiştir. Buna benzer bir durum yine O'nun 7 Haziran 1761'de (4 Zilkade 1174) Karaağaç'a gittiği sırada görülür. Bu tarihteki göçünde Karaağaç Sarayı'nı döşettiği gibi ayrıca bu sarayın Harem-i Hümayun kısmını Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan gelen mefruşatla döşetmiştir.⁶¹² III. Mustafa, ilerleyen yıllarda da göç ile gideceği mekânın hazırlanmasını sağlamış ve hem 16 Haziran 1767'de (18 Muharrem 1181) Karaağaç'a gerçekleştirdiği göçünde hem de 7 Temmuz 1768 tarihinde (21 Safer 1182) Topkapı Kasrı'na yaptığı göçü öncesinde buraların döşenip ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamıştır.⁶¹³

2.2.2.1. Tercih Ettiği Köşk ve Kasırlar

III. Mustafa göç dönemlerinde çevredeki köşk-kasır ve sahilsarayları oldukça aktif bir şekilde kullanırdı. Öyle ki O'nun göç mevsimindeki aktivitelerinin temelini Boğaziçi ve Haliç sahilini süsleyen bu gibi konakları gezerek buralarda keyifli vakit geçirmenin oluşturduğunu söylemek mümkündür. O, bu mekanlarda çeşitli müsabakalar, sportif aktiviteler ve eğlenceler düzenler, gün içinde bazen birden fazla köşk-kasır veya sahilsarayını gezerek buralarda vakit geçirir ve dinlenirdi. O'nun aktif olarak kullandığı bu

kayıtlarında anlaşılır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 47-48. İki ay sonra (31 Ağustos 1759 / 7 Muharrem 1173) III. Mustafa'nın Beşiktaş'tan Karaağaç'a giderken yine haremini ve kızını Hibetullah Sultan'ı beraber götürdüğünü Ceyb-i Hümayun kayıtlarından görüyor olmamız, öncesinde Beşiktaş'a giderken de kızını yanında aldığına açıkça işaret eder.

⁶¹⁰ Nitekim III. Mustafa hazırlanan bu oda ve tamir işlemleri için kendi hazinesinden 311,5 kuruş 52 akçe verdiği gibi, kapı arası için "*al sim çuka*" verdiği de kayıtlıdır. TS.MA.d 2404.0005.002-4.

⁶¹¹ Ayrıca III. Mustafa, Hibetullah Sultan adına kuvvetle muhtemel onu taşıyan sandal ve piyadelere 300 kuruş ihsan etmiştir. TS.MA.d 2404.0014.002-3-4.

⁶¹² TS.MA.d 2405.0014.004.

⁶¹³ TS.MA.d 2412.0044.007; TS.MA.d 2413.0051.003.

gibi mekanların başında Haliç kıyısındaki Tersane Sarayı⁶¹⁴, aynı bölgedeki Has Oda Köşkü⁶¹⁵, Eyüp'te bulunan Valide Sultan Yalısı⁶¹⁶, Defterdarburnu'ndaki Neşâdâbâd⁶¹⁷, Üsküdar'daki Şerefâbâd⁶¹⁸ ve yine Eyüp'teki Bahariye Yalısı⁶¹⁹ gelirdi. Bu mekanların dışında Okmeydanı Köşkü, Sadabad ve Karaağaç'taki Hakaniye Kasrı⁶²⁰ yine çokça kullandığı yerlerdi.

⁶¹⁴ Haliç kıyısında Kasımpaşa ile Hasköy arasında yer alan ve diğer bir ismi Aynalıkavak Sahilsarayı olan bu mekânın ilk hali Sultan I. Ahmed döneminde yapılmaya başlanmıştır. Esasında XVI. yüzyıl başlarında Tersane'nin Haliç'te Kasımpaşa'ya yerleşmesi üzerine kıyı kesimi ve Okmeydanı sahil bölgesi arasındaki bu kesim padişahlar için Hasbahçe konumuna gelmiş ve Sultan I. Ahmed dönemiyle birlikte yapılaşma başlamıştır. 1614 yılı Şubat ayında biten Tersane Kasrı, IV. Mehmed döneminde bir yangın geçirse de derhal yeniden inşa edilmiş ve özellikle XVIII. yüzyılda Tersane Bahçesi Sarayı olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bahçenin Tersane'ye bitişik olması sebebiyle Tersane Bahçesi denilmiştir. 1718 yılında ise Venedik ile imzalanan barış anlaşması sonrasında Venedik'ten gelen büyük ve kıymetli aynalar buraya yerleştirilmiş ve “kavak kadar uzun endam aynaları” ifadesinin Aynalıkavak ismine dönüşmesiyle Aynalıkavak Sarayı denilmeye başlandığı söylenir. XVIII. yüzyıl sonlarında daha çok yabancı devlet elçileriyle yapılan görüşmelerin mekânı haline gelen saraydan günümüze kalan kısmı ise muhtemelen, kökeni I. Ahmed dönemine uzanan ve III. Selim tarafından ihya edilen Has Oda Köşkü'dür. Semavi Eyice, “Aynalıkavak Sarayı”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 264-266; P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye: Hrand. D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 79.

⁶¹⁵ Has Oda Köşkü'nün, geniş bir alana yayılan ve birçok yapıdan müteşekkil Tersane Sarayı'nın temel yapılarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eyice, “Aynalıkavak Sarayı”, s. 265. Has Oda Kasrı olarak da ifade edilen Has Oda Köşkü'nün kaynaklarda “*leb-i derya*” olarak nitelendirilmesi, bu durumu desteklemektedir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 115.

⁶¹⁶ Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii yakınında bulunan Yalı'nın inşasına Temmuz 1681'de Turhan Sultan adına başlanmıştır. İçerisinde padişahların da kalması için bir hünkâr dairesi bulunan yapıya, Valide Sultan Sarayı da denilmekteydi. Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 130. Valide Sultan Sarayı, Sultan I. Mahmud'un göçlerine ev sahipliği yapan mekanlar arasındadır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 26.

⁶¹⁷ XVIII. yüzyılda inşa edilen Ortaköy Defterdarburnu'ndaki Neşâdâbâd Sahilsarayı, yüzyılın sonlarında Hatice Sultan'a geçmiş sonrasında ise Sultan II. Abdülhamid tarafından yıktırılarak yerine kızları Zekiye ve Ulviye Sultanlar için çifte saray yapılmıştır. A. Fulya Eruz, “Sahilsaray”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 532; M. Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 253. Gökbilgin, II. Abdülhamid'in burada kızları “Naime ve Zekiye” için iki ayrı yalı inşa ettirdiğini kaydetmiştir. Hatice Sultan Sarayı olarak da bilinen bu yapının özellikleriyle ilgili bilgi için bkz. Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. 1, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1969, s. 325-328.

⁶¹⁸ Üsküdar'da bir zamanlar sahili süsleyen ancak hemen hemen hiçbirisi günümüze ulaşmamış kasır ve köşklere birisi olan Şerefâbâd Kasrı, Şemsi Paşa'da Rum Mehmed Paşa Camii ile sahil arasında yer alır. 18. yüzyılın hemen başlarında, 1709 yılı civarında yapıldığı tahmin edilen kasrın eldeki bazı resimlere göre tek veya iki katlı olduğu görülür. Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. 1, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1969, s. 375-387; A. Fulya Eruz, “Sahilsaray”, s. 532; Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s. 287.

⁶¹⁹ Günümüze ulaşmamış olan Bahariye Yalısı'nın, bugün Eyüpsultan'daki Bahariye Mevlevihane'si civarında olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Eyüp Sultan hazretlerinin türbesine çok yakın olduğunu bildiğimiz Karaağaç Sahilsarayı'na, III. Mustafa'nın Haziran 1765'te yaptığı göçe dair bilgi veren dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi, söz konusu bu göç mahallini “Karaağaç ve Bahariye” olarak ifade eder. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1155-1156. Bunun dışında arşiv kayıtlarında da zaten “*Eyüb Ensârî civarında leb-i deryâda vâki' Bahârîye nam Kasr-ı Hümâyun*” ifadesiyle kaydedilmiştir. TS.MA.d 2410.0043.003.

⁶²⁰ Karaağaç Bahçesi dahilindeki çok sayıda yapıdan birisi de Hakaniye Kasrı idi. Burasının Harem tarafındaki kasırlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Karaağaç Yalısı, Taha Toros Arşivi, Numara: 001500508006. Arşiv belgelerinde Hakaniye Kasrı, Karaağaç kastedilerek “*Mahal-i merkûmede vâki Hakaniye nam Kasr-ı Hümâyun*” şeklinde ifade edilir. TS.MA.d 2410.0042.006.

III. Mustafa'nın göçlerinde tek defa kullandığı Beşiktaş Sahil Sarayı'nda iken çevredeki özellikle de köşk ve kasırları daha fazla kullandığı görülür. O, Neşâdâbâd, Şerefâbâd, Fîruziyye, Çırağan Yalısı ve adı belirtilmemiş bir köşkü zaman zaman dinlenme bazen de eğlence amaçlı kullanırdı. Kayıtlarda Şerefâbâd ve Fîruziyye gibi mekanlardaki faaliyetleri genellikle “âram” olarak ifade edilirken, Çırağan Yalısı'nda tomak⁶²¹ oynatarak “*fasl-ı musiki*” ile vakit geçirdiği, Şerefâbâd'da ise cücelerin, küçük çocukların ve binişçilerin havuza girmelerini izleyerek eğlendiği görülür. Yine Köşk'te olduğu vakitlerde ekseriyetle dinlenir, zaman zaman da musiki dinler, koşu, cirit ve tomak gibi oyunlar oynatırdı.⁶²²

Karaağaç Sahilsarayı ve Bahçesi, III. Mustafa'nın göçlerinin büyük kısmına ev sahipliği yapan mekân olmuştur.⁶²³ Söz konusu göç sürecinde gerek bu Sahilsarayı ve içerisindeki köşkler gerekse çevresindeki köşk ve kasırlar, III. Mustafa tarafından yine aktif bir şekilde kullanılmıştır. Burada geçirdiği göç dönemlerinde O'nun Valide Sultan Yalısı'nı genellikle dinlenmek ve fasl-ı musiki ile “*safa*” etmek için kullandığı görülür. Tersane Sarayı içerisindeki Has Oda Köşkü'nde ise genellikle sevdiği tomak ve cirid gibi oyunları oynatır ve hemen kıyısında çavuşların balık tutmasını izler ve denize atlayan dilsizlerden Ali gibi kimseleri izler, kahve içerek vakit geçirirdi. Yine burası onun “*nüdemâ ve çavuşân*” ile “*âfâkî sohbet*” ettiği, onlara ihsanda bulunup “*fasl-ı musiki*” ile vakit geçirdiği yerler arasındaydı.⁶²⁴ Onun zaman zaman tomak oynattığı, fasıl dinleyerek dinlendiği mekanlar arasında Tersane Sarayı ve Tırnakçı Yalısı da bulunur. Bu mekanlarda yine nüdemâ ve çavuşân ile sohbetler ettiği ve kahve içip ağaların havuza

⁶²¹ Tomak oyunu; üstü meşin içi keçeli ve kadın saçı gibi örülmüş tomak denilen aletle oynanan oyundur. Tomak oyunu altışar kişilik iki takımın rakip takıma tomakla vurarak yıldırma esasına dayanır. Takımların birer tomağı vardır ve karşı takımı pes ettirinceye kadar rakibin arkasına vurularak oynanır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. 3, s. 510. I. Mahmud döneminden itibaren padişah huzurunda oynandığı belirtilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Âtîf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.618-620.

⁶²² Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 48-49-50-51.

⁶²³ Kağıthane deresi ağzına hemen yakınında bulunan Karaağaç Bahçesi ve Sahilsarayı, İstanbul'daki padişah hasbahçelerinden birisidir. Özellikle havasının ve doğasının uygun olması sebebiyle bahar ve yaz aylarında padişahlar tarafından tercih edilirdi. Burası Haliç bölgesindeki pek çok yer gibi esas gelişimini III. Ahmed döneminde yaşamıştır. Babası gibi III. Mustafa'nın da saltanatı döneminde daha çok bu bölgeyi tercih ettiği anlaşılır. P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s. 78; Semavi Eyice, “Haliç”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 267-268. Karaağaç Bahçesi ve diğer Hasbahçeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Yıl: 1958, s. 149-182.

⁶²⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 25, 82, 83, 113, 115-116, 118, 119, 121 vd.

girmesiyle eğlendiği de olurdu.⁶²⁵ Benzer aktiviteleri çevredeki Bahariye Yalısı'nda, Mîrâhür Köşkü ve Sadabad'da da yaptı.⁶²⁶

III. Mustafa, göç ile gittiği bu mekanlarda sadece dinlenme ve eğlenme gibi aktiviteler yapmaz bir padişah olarak göç dönemlerinde de rutin devlet işleriyle alakadar olurdu. Nitekim zaman zaman divan toplantılarına katılmak için Topkapı Sarayı'na gitmenin yanında bahsini ettiğimiz yazlık mekanlarda da Sadrazam ve Şeyhülislam ile görüşürdü.⁶²⁷ Bu görüşmelerin çok büyük bir kısmında da Bahariye Yalısı ve Tersane Sarayı'nı kullanırdı.⁶²⁸ Bu türlü rutin görüşmelerin yanında olağanüstü bazı görüşmeleri yaptığı da olmuştu. 29 Haziran 1765'te (10 Muharrem 1179) III. Mustafa'nın isteği üzerine Kırım Hanı Selim Giray, İstanbul'a davet edilmiş ve Sadrazam tarafından Davud Paşa'da ziyafet ile karşılanıp büyük bir törenle İstanbul'a gelmişti. Altı gün sonra ise (5 Temmuz 1765 / 16 Muharrem 1179) Bahariye Yalısı'nda III. Mustafa'nın huzuruna çıkmıştı.⁶²⁹ Burada III. Mustafa, Selim Giray'a “*serâsere kaplı sırt samur kürk*” ve “*serâser üstlük*” gibi mütad ihsanlar yanında bir takım farklı hediyeler de vermişti.⁶³⁰ Bahariye Kasrı'ndaki görüşmeden sonra Selim Giray'ın devlet erkani ile olan diğer görüşmeleri İstanbul'da bir müddet sürmüş ve nihayetinde veda için III. Mustafa ile 22 Temmuz 1765'te (3 Safer 1179) yine Bahariye Kasrı'nda görüşmüştür. Tertip edilen veda görüşmesinde III. Mustafa, Selim Giray'a yine kıymetli hediyeler vermiştir.⁶³¹ Selim Giray, sonrasında devlet erkani ve görevlilerin yolcu etmesiyle Kırım'a doğru yola çıkmıştır.⁶³²

Temmuz 1765'teki bu önemli görüşmeler sırasında Karaağaç Sahilsarayı çevresindeki köşk ve kasırların döşenmesi dikkati çekmektedir. Zira Karaağaç'taki Hakaniye Kasrı döşendiği gibi burada III. Mustafa tarafından yapıımı emredilen yeni bir

⁶²⁵ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52, 66, 81, 111, 115.

⁶²⁶ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 24, 25, 26, 29, 30, 83, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 120.

⁶²⁷ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 25, 65, 66, 68, 70, 79, 80-81, 82-83, 116, 118

⁶²⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 26, 65, 66, 68, 70, 79, 80-81, 82-83 vd.

⁶²⁹ TS.MA.d 2410.0042.004; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1156-1158. Hâkim Efendi söz konusu bu görüşmenin tarihini Selim Giray'ın İstanbul'a geldiği 10 Muharrem 1179'dan “*üç dört gün*” sonra olduğunu belirtirken (s. 1157), Şemdânizâde ise üç gün sonra olduğunu kaydetmiştir. Şemdânizâde, *Mür'i't-Tevârih*, C. II. A, s. 77.

⁶³⁰ Nitekim değerli maden ve taşlarla işlenmiş birer adet kılıç ve saat gibi hediyeler yanında, Şehzade Selim'in gönderdiği üç adet kıymetli hançerin birisi Selim Giray'a, diğerleri ise Selim Giray'ın büyük ve küçük oğullarına verilmiştir. TS.MA.d 2410.0042.004.

⁶³¹ Bu görüşmede III. Mustafa, Selim Giray'a altın sorguç, yeşil kadife samur kalpak, kapaniçe kürk, kıymetli maden ve taşlarla süslü kadife kınılı kılıç ve iki oğluna da birer adet kürk gibi kıymetli birtakım ihsanlarda bulunmuştur. TS.MA.d 2410.0043.003.

⁶³² Şemdânizâde, *Mür'i't-Tevârih*, C. II. A, s. 77-78; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1158.

kasrın ve ismi belirtilmeyen bahçeye nazır bir kasrın da döşenme işlemleri yapılmıştır.⁶³³ Sadece Selim Giray'ın İstanbul'a gelmesi vesilesiyle değil aynı zamanda çevredeki diğer köşk ve kasırların da zaman zaman döşendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Eyüp Sultan hazretleri türbesinin arka tarafından kalan ve III. Mustafa'nın zaman zaman gittiği Topçular Çiftliği'nin de döşendiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶³⁴

Öte yandan göç ile gittiği sahilsaraylar ve çevresindeki köşkler yanında civarda bulunan ibadethane ve kutsal mekanların ihtiyaçlarının karşılanmasına da gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 3 Haziran 1760'da (18 Şevval 1173) Karaağaç'a gittiği göç döneminde hem bir caminin mahfil gereksinimini karşılamış hem de Eyüp Sultan türbesinde gerekli gördüğü tamir ve yenileme çalışmalarını yaptırmıştı.⁶³⁵ Bu amaçla türbeye ibrişim kâliçe döşettiği gibi var olan kâliçelerin de tamir ve diktilmesine dair emir vermiştir.⁶³⁶

2.2.3. Göç-i Hümâyun Sürecinde Topkapı Mesâisi

III. Mustafa, göç ile yazlık saraylarda bulunduğu dönemlerde Topkapı Sarayı'yla olan ilişkisini bütünüyle kesmez çeşitli vesilelerle buraya sık sık giderdi. Nitekim devletin idare merkezi her zaman için Topkapı Sarayı idi. Bu sebeple III. Mustafa da başta Salı günleri icra edilen Divan toplantıları olmak üzere gerek elçi kabulleri gerekse bayram törenleri gibi gerekçelerle göç dönemlerinde de Topkapı Sarayı'nda bulunduğu olurdu. O'nun Topkapı Sarayı'na gerçekleştirdiği bu ziyaretlerinde dikkat çeken bir nokta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hemen hemen tamamında Hırka-i Şerif dairesini de ziyaret etmesidir. III. Mustafa'nın yaptığı mevsimlik göçlerle ilgili bilgi verdiğimiz başlıktan da görülebileceği üzere O, mevsimlik göçlerinin tamamına yakınına Karaağaç Sahilsarayı'na yapmıştır. Nitekim bu şekilde Karaağaç'ta bulunduğu 1758 yılı yazında 11 Temmuz Salı günü (5 Zilkade 1171) Divan toplantısına katılmak üzere Topkapı

⁶³³ TS.MA.d 2410.0042.006.

⁶³⁴ TS.MA.d 2405.0013.005.

⁶³⁵ Görür, *Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selamlıkları*, s. 153.

⁶³⁶ TS.MA.d 2406.0022.006. Bu noktada şunu da belirtebiliriz ki; dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın göç mekânı olarak Karaağaç'ı tercih etmesine dair vurguladığı sebeplerden birisi de Eyüb Ensari hazretlerinin türbesinin Karaağaç'ın hemen yakınında olmasıdır. Ona göre bu coğrafi yakınlık sebebiyle de III. Mustafa göç için Karaağaç'ı seçiyor ve böylece türbeyi ziyaret etmek ve bölgenin ruhaniyetinden istifade etmek istiyordu. Hâkim Efendi, *Tarih*, 668, 841-842, 933. Hâkim Efendi'nin ifade ettiği bu gibi gerekçeler ve konunun hakikati bir yana, III. Mustafa'nın göç dönemlerinde Cuma selamlıkları için en fazla kullandığı caminin Eyüp Sultan Camii olduğu, burada türbeyi ziyaret ettiği ve türbenin ihtiyaçlarını gidermeye gayret ettiği görülür.

Sarayı'na gitmiş ve divan toplantısı bittikten sonra Harem'de dinlenmiş ve ardından öğle namazını Hırka-i Şerif dairesinde eda etmiştir. Aynı ayın 27. günü (21 Zilkade 1171) tebdilen Topkapı Sarayı'ndaki Yalı Köşkü'ne gitmiş ve öğlen namazı için yine Hırka-i Şerif dairesini seçmiştir. Aynı yıl içerisinde hem 11 Ağustos'ta (6 Zilhicce) hem de Kurban Bayramı sebebiyle arife günü geldiği 14 Ağustos'ta (9 Zilhicce) Topkapı Sarayı'nda vakit namazları için Hırka-i Şerif dairesine gitmiştir. Bir sene sonra (1759) Beşiktaş Sahil Sarayı'nda göç ile bulunduğu sırada 14 Ağustos Salı günü (20 Zilhicce 1172) divan toplantısı için yine Topkapı Sarayı'na gelmiş ve divan toplantısının akabinde özlemişçesine “*Hırka-i Şerif'i ziyaret*” etmiştir.⁶³⁷ Burada belirtebileceğimiz bir diğer örnekte de O, 30 Ağustos 1763 Salı günü (20 Safer 1177) divan toplantısına katılmak üzere geldiği Topkapı Sarayı'nda toplantı sonrası Hırka-i Şerif dairesine gitmiş ve burada Kur'an-ı Kerim dinlemiştir.⁶³⁸ III. Mustafa'nın çeşitli sebeplerle Topkapı Sarayı'na geldiği sırada hemen hemen aksatmadan Hırka-i Şerif'e gerçekleştirdiği bu gibi ziyaretlerin örneklerini arttırmak mümkündür.⁶³⁹

Yaz aylarında geniş bir katılımı gerçekleştirilen göçler, daimî ikametgâh konumundaki Topkapı Sarayı'nın da ihtiyaçlarının giderilip tamir/tecdid işlemlerinin yapılması için uygun bir zamanın doğmasını sağlıyordu. Nitekim göç dönemlerinde hem Topkapı Sarayı içerisinde gerekli görülen yerlerin hem de padişahın Topkapı Sarayı'nda ikamet ettiği dönemlerde çokça kullandığı çevresindeki köşk ve kasırların ihtiyaçları tamamlanır gerekli döşemeleri yapıldı. Bu noktada ilk olarak çevre köşk ve kasırların tamir/tecdidlerinden örnek verirsek; III. Mustafa, 4 Ekim 1761'de (5 Rebiülevvel 1175) Karaağaç'tan göç ile Topkapı Sarayı'na geldiği dönemde “*Yalı Köşkü Sepetçilerinde vaki Kasr-ı Hümayunun*” şilteleri ve yastık yüzlerinin “*tecdid*” edilerek penyelerin “*tazelenesini*” emretmiştir.⁶⁴⁰ Benzer şekilde Ağustos/Eylül 1765'te (Rebiülevvel 1179)

⁶³⁷ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 51.

⁶³⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 121.

⁶³⁹ Nitekim III. Mustafa, Karaağaç'ta göçte bulunduğu bir sırada 26 Eylül 1758 (23 Muharrem 1172) Salı günü Divan toplantısına katılmak üzere Topkapı Sarayı'na gelmiş ve yatsı namazını Hırka-i Şerif'te eda etmiştir. Burada mum tutan (Şem' keşan) Hane-i Hassa Ağalarına 4 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2403.0049.002; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 30. Benzer bir şekilde göç ile Beşiktaş Sahil Sarayı'nda bulunduğu sırada 3 Ağustos 1759 tarihinde (9 Zilhicce 1172) Kurban Bayramı Arife günü Yeni Saraya geldiğinde Cuma namazı sonrasında ikinci namazı için yine Hırka-i Şerif'e gitmiştir. 1761 yılında da Karaağaç Sahil Sarayı'nda göç ile bulunduğu bir sırada 15 Eylül Salı günü (15 Safer 1175) Divan toplantısına katılmak üzere Topkapı Sarayı'na gelmiş ve yine Hırka-i Şerif'e gitmiştir. Buna benzer durumu 21 Haziran 1763'te (9 Zilhicce 1176) Karaağaç'ta iken, yaklaşan Kurban Bayramı sebebiyle Arife günü Topkapı Sarayı'na geldiğinde de görmek mümkündür. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 50, 83, 113.

⁶⁴⁰ TS.MA.d 2406.0022.005.

Karaağaç'tan göç ile Topkapı Sarayı'na dönüldüğü sırada III. Mustafa'nın yine sıkça kullandığı Soğuk Çeşme Kasrı'nın şilteleri tazeleniyordu.⁶⁴¹

Diğer yandan Topkapı Sarayı gibi farklı dönemlerde inşa edilmiş çok sayıda binadan müteşekkil bir sarayın da dönem dönem bakıma ihtiyaç duyduğu bilinen bir gerçektir. III. Mustafa'nın göç vesilesiyle geniş bir grupla saray dışına çıkması, sarayın ihtiyaçlarının giderilmesi ve bakımlarının yapılması için en uygun zamanlardan birini sağlıyordu. Bu noktada nasıl ki, III. Mustafa'nın göç ile gittiği sahil saraylarının tamiri göçün hemen öncesinde yapılıyorsa, benzer şekilde Topkapı Sarayı'na dönmeden önce de buranın ihtiyaçları gideriliyordu. Bu meyanda Harem-i Hümayundaki Büyük Oda yanındaki hamamın kapı kumaşlarının yenilenmesi, Büyük Oda'nın yanındaki camekânlı alanın döşenmesi, yine Harem-i Hümayun'daki mermerlikte bulunan odaların tamiri ve Sünnet Odası'nın hamam kapıları, kenefi ve diğer mahallerinin tamiri gibi işlemler de bu süreçte yapılırdı.⁶⁴²

⁶⁴¹ TS.MA.d 2410.0044.005.

⁶⁴² TS.MA.d 2404.0006.003; TS.MA.d 2406.0021.004; TS.MA.d 2408.0009.005; TS.MA.d 2408.0009.006.

2.3. BİNİŞLERİ

Osmanlı padişahlarının sandala veya ata binerek bir mekâna/mahale gerçekleştirdikleri gezilere “*biniş*” ya da “*biniş-i hümayun*” denilirdi.⁶⁴³ Geniş bir katılım ve kendine has bir teşrifat ile tertip edilen binişlerle Osmanlı padişahları, İstanbul ve çevresindeki av ve mesire alanlarına, hasbahçelere, çeşitli köşk ve kasırlara giderler, buralarda tertip edilen müsabaka, eğlence ve tören gibi birçok faaliyete katılırlardı.⁶⁴⁴ II. Abdülhamit dönemine kadar devam eden biniş geleneği, Osmanlı padişahlarının ve bu noktada III. Mustafa'nın da gündelik rutininde önemli bir yer tutmuştur.

III. Mustafa, gezilerinin önemli bir kısmını biniş olarak yapmış ve bunların hemen tamamını günübirlik olarak gerçekleştirmiştir. Ayrıca O'nun binişlerinde sabit bir gün pek görülmediğinden haftanın hemen her günü biniş ile bir yere gidebilirdi. Bununla birlikte binişlerinin tümüne bakıldığında dikkati çeken ilk nokta ise saltanatının başlarında oldukça sık olan binişlerin ilerleyen yıllarda senede birkaç defaya kadar düşmesidir.⁶⁴⁵ Özellikle saltanatının ilk senesinde şimşirlikte geçirdiği uzun yılların

⁶⁴³ Sultan III. Mustafa Ruznamesi ile Ceyb-i Hümayun defterlerinde, padişahın bir mekâna/mahale gitmesini ifade eden “*teşrif*” veya “*teşrif-i hümayun*” kavramı ile “*biniş*” ya da “*biniş-i hümayun*” olarak belirtilen geziler arasındaki farkların ne olduğu şu aşamada tam olarak anlaşılammamaktadır. Nitekim padişahların bazı gezileri için biniş kavramı kullanılırken bazılarında teşrif ifadesinin kullanılmasının ne gibi bir ayırımına işaret ettiğini ve özellikle binişte uygulanan teşrifatın “*teşrif*” olarak ifade edilen gezilerde de uygulanıp uygulanmadığını bilemiyoruz. Bununla beraber literatürde biniş ve teşrifin aynı anlamı ifade eden kavramlar olduğuna işaret eden çalışmalar da vardır. Bkz. Necdet Sakaoğlu, “Biniş”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 234. Bu müphem durum sebebiyle ilgili başlıkta arşiv kaynakları ve dönemin kitabî kaynaklarında III. Mustafa'nın yalnızca biniş/biniş-i hümayun olarak ifade edilen faaliyetlerini esas almayı doğru bulduk. Diğer taraftan yine literatürde, padişahların binişleri açıklanırken onların yaptıkları bu kısa süreli geziler için kullanılan kavramlardan birisinin de “*yarım göç*” olduğu belirtilmektedir. Özcan, “Biniş”, s. 184; Dündar Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 184; Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, s. 36. Ancak “*nısf-ı göç/yarım göç*” ifadesinin, III. Mustafa dönemi kaynaklarında, yazın 3-4 ay kadar sürebilen mevsimlik göçleri ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 23, 47-48, 79. Dolayısıyla bu gibi kavramların zamanla anlamlarının/içeriklerinin değişebileceği veya farklı anlamlarının da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶⁴⁴ Özcan, “Biniş”, s. 184-185; Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, s.141; Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, s. 41-44; Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, s. 36-37; Sakaoğlu, “Biniş”, s. 234-236. Binişlerde uygulanan teşrifat ile ilgili bkz. Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 184-189.

⁶⁴⁵ Saltanatının son yıllarında özellikle; 1769-1770 (1183), 1770-1771 (1184), 1771-1772 (1185) ve 1772-1773 (1186) yıllarında biniş sayısının 5-6'ya kadar düştüğü görülür. TS.MA.d 2414.0074.002; TS.MA.d 2414.0082.002; TS.MA.d 2414.0084.003; TS.MA.d 2415.0010.002; TS.MA.d 2415.0012.004-5; TS.MA.d 2416.0002.003; TS.MA.d 2416.0006.002; TS.MA.d 2416.0010.003; TS.MA.d 2416.0011.002; TS.MA.d 2416.0012.003; TS.MA.d 2417.0002.003; TS.MA.d 2417.0010.002-3; TS.MA.d 2417.0012.003. Hatta vefat ettiği 1187 yılında kayıtlı bir adet binişine rastlanır. TS.MA.d 2418.0016.002. Biniş sayısındaki azalmanın kesin sebeplerini şu aşamada ifade etmek mümkün değildir. Bununla beraber devam eden Rus savaşının olumsuz etkilerinin ya da III. Mustafa'nın ilerleyen yaşının bunda etkili olması ihtimal dahilindedir. Diğer taraftan kaynak çeşitliliğindeki azalmanın da burada belirleyici olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira III. Mustafa Ruznamesinin Eylül-Ekim 1763 (Rebiülevvel 1177) tarihinde son bulması, biniş

acısını çıkarırcasına yoğun aktivitelerde bulunmuş, bununla ilintili olarak bir yıl içerisinde en fazla binişi de yine bu ilk yılında gerçekleştirmiştir.⁶⁴⁶ Takip eden yıllarda da aktif olarak binişle bir yerlere gitmeyi sürdürürken saltanatının sonlarına doğru bu durum değişmiş ve mobilitesi önemli ölçüde azalmıştır.⁶⁴⁷

Biniş ile gittiği mekanlar geniş bir çeşitliliğe sahipti. En fazla gittiği mekanlar ise sırasıyla Ağa Bahçesi, Yalı Köşkü, Saray-ı Atik, Gülhane, İncili Köşk, Sofa-i Hümayun, Sadabad, Bahariye, Sepetçiler, Davud Paşa, Okmeydanı, Karaağaç, Soğuk Çeşme, Kağıthane ve Tersane idi. Bunların yanında Mahbubiye, Topkapı Kasrı, Alibeyköy, Beşiktaş, Çırağan Yalısı, Söğütlük, Nerdibanbaşı Kasrı, Üsküdar'daki Mehmed Paşa Köşkü, Topçular Çiftliği, Eski Sepetçiler, Rami Çiftliği, Neşâdâbâd, Şerefâbâd, Vidos, Bebek Kasrı, Taksim, Hazinekar Çiftliği, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Tokat, Fener Bahçesi, Tepebaşı ve Küçükçekmece'deki Gölbaşı Çiftliği biniş ile gittiği diğer mekanlar arasındaydı.

Biniş mekanlarının seçiminde belirleyici temel faktörün III. Mustafa'nın ikamet noktası olduğu görülür. Buna göre biniş ile gidilen yerler büyük oranda, III. Mustafa'nın Topkapı Sarayı'nda ya da göç ile Beşiktaş veya Karaağaç Sahilsarayları'nda ikamet etmesine göre şekillenir, biniş için daha çok buralara yakın mahaller tercih edilirdi.⁶⁴⁸ O'nun Topkapı Sarayı'nda olduğu dönemlerde en sık biniş yaptığı yerler; Ağa Bahçesi, Yalı Köşkü, Saray-ı Atik, Gülhane, İncili Köşkü, Sofa-i Hümayun, Sepetçiler Kasrı ve Soğuk Çeşme Kasrı gibi sarayın bizzat içindeki mekanlar ya da çevresindeki köşk ve kasırlardı.⁶⁴⁹ Diğer yandan O'nun Karaağaç'ta bulunduğu ilk göçü ile (Haziran-Eylül

kayıtlarını bu tarihten itibaren düzenli olarak takip edebileceğimiz elimizde tek kaynak olarak Ceyb-i Hümayun defterlerini bırakmaktadır. Ancak bu defterlerin de yapısı gereği iç hazinden yapılan harcamaları ihtiva etmesi ve dolayısıyla harcamanın yapılmadığı binişlere dair herhangi bir kaydın bulunmaması, III. Mustafa'nın tüm binişlerine ulaşmamızı kısıtlamaktadır.

⁶⁴⁶ Kaynaklardan O'nun bu yıl en az 81 defa biniş ile bir yere gittiği görülür. TS.MA.d 2402.0048.008; TS.MA.d 2402.0049.004-5-6; TS.MA.d 2402.0050.003-4; TS.MA.d 2402.0051.002-3; TS.MA.d 2402.0052.003; TS.MA.d 2402.0053.002-3; TS.MA.d 2402.0054.002-3-4; TS.MA.d 2402.0055.002-3; TS.MA.d 2402.0056.002-3-4; TS.MA.d 2402.0057.003-4; TS.MA.d 2402.0058.002-3; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.

⁶⁴⁷ Geçmiş yıllarına nispetle mobilitesinde görülen bu azalma yalnızca binişlerine değil, göçlerine ve diğer pek çok faaliyetine de yansımış haldedir.

⁶⁴⁸ Benzer bir durum Cuma selamlıkları için gidilecek camilerin seçiminde de görülür. Bkz. Görür, *Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selamlıkları*, s. 154. Bununla beraber serin ve soğuk aylarda Topkapı Sarayı'nda, yaz aylarında ise genellikle göç ile Karaağaç veya Beşiktaş Sahilsarayları'nda olduğu da göz önünde bulundurulduğunda mevsimsel bir etkinin varlığından da ayrıca söz edilebilir.

⁶⁴⁹ TS.MA.d 2402.0049.004-5; TS.MA.d 2402.0050.003-4; TS.MA.d 2402.0051.003; TS.MA.d 2402.0052.003; TS.MA.d 2402.0053.002-3; TS.MA.d 2402.0054.002; TS.MA.d 2402.0055.002-3; TS.MA.d 2402.0056.002-3; TS.MA.d 2402.0058.003; TS.MA.d 2403.0049.003; TS.MA.d 2403.0050.002-3; TS.MA.d 2403.0052.004; TS.MA.d 2403.0053.002-3; TS.MA.d 2403.0054.002; TS.MA.d

1758) Beşiktaş ve ardından Karaağaç'ta olduğu ikinci göç mevsiminde (Haziran-Ekim 1759) Sadabad, Bahariye, Okmeydanı ve Kağıthane gibi mekanlar yanında Beşiktaş, Çırağan Yalısı, Taksim, Şerefâbâd, Neşâdâbâd, Bebek Bahçesi gibi Boğaziçi'ndeki köşk ve kasırlara da binişler yaptığı görülür.⁶⁵⁰ Fakat ilerleyen yıllarda, III. Mustafa'nın göç dönemlerindeki binişlerinde Boğaziçi ve çevresinin yerini büyük oranda Sadabad ve bölgesindeki Bahariye, Okmeydanı, Kağıthane, Alibeyköy ve Tersane Bahçesi gibi mekanlar almıştır.⁶⁵¹ Öte yandan Davud Paşa, Vidos Bahçesi ve Rami Çiftliği, O'nun yine zaman zaman biniş ile gittiği ve çeşitli eğlenceler ve müsabakalar yaptırdığı yerler arasındaydı.⁶⁵²

2.3.1. Biniş Vesile Olanlar

III. Mustafa'nın binişlerini, biniş ile gittiği yerlerdeki faaliyetlerine göre genel olarak üçe ayırabiliriz. Buna göre talim/teftiş, törensel ve eğlence amaçlı olmak üzere O'nun üç tür binişinden söz edilebilir. O, saltanatı süresince bu üç amaçla da birçok biniş yapmıştı.

2403.0055.002-3; TS.MA.d 2403.0056.002; TS.MA.d 2403.0058.002; TS.MA.d 2403.0060.002-3; TS.MA.d 2404.0007.003; TS.MA.d 2404.0010.003; TS.MA.d 2404.0012.002; TS.MA.d 2404.0014.002; TS.MA.d 2404.0016.003; TS.MA.d 2405.0006.003; TS.MA.d 2405.0007.003; TS.MA.d 2405.0010.002; TS.MA.d 2405.0011.002-3; TS.MA.d 2405.0012.002; TS.MA.d 2405.0013.002-3; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2406.0029.002; TS.MA.d 2406.0030.002; TS.MA.d 2406.0031.003; TS.MA.d 2407.0002.002; TS.MA.d 2407.0009.002; TS.MA.d 2407.0011.003; TS.MA.d 2408.0009.004; TS.MA.d 2408.0010.003; TS.MA.d 2408.0011.002; TS.MA.d 2408.0012.003; TS.MA.d 2408.0016.002; TS.MA.d 2408.0018.003; TS.MA.d 2409.0001.002; TS.MA.d 2409.0004.002; TS.MA.d 2409.0005.002; TS.MA.d 2409.0006.002; TS.MA.d 2409.0010.002-3; TS.MA.d 2409.0012.003; TS.MA.d 2410.0044.003; TS.MA.d 2410.0045.002; TS.MA.d 2410.0048.003; TS.MA.d 2410.0049.002-3; TS.MA.d 2410.0050.002; TS.MA.d 2410.0051.002; TS.MA.d 2410.0052.003; TS.MA.d 2410.0053.003; TS.MA.d 2411.0086.002; TS.MA.d 2411.0087.002; TS.MA.d 2411.0088.002; TS.MA.d 2411.0093.002; TS.MA.d 2411.0095.002; TS.MA.d 2411.0097.003; TS.MA.d 2412.0050.003; TS.MA.d 2412.0051.003; TS.MA.d 2412.0054.003; TS.MA.d 2412.0055.003-4; TS.MA.d 2413.0050.002-3; TS.MA.d 2413.0052.002; TS.MA.d 2413.0053.002; TS.MA.d 2413.0058.002; TS.MA.d 2413.0059.004; TS.MA.d 2413.0060.003; TS.MA.d 2414.0082.002; TS.MA.d 2414.0084.003; TS.MA.d 2415.0010.002; TS.MA.d 2416.0002.003; TS.MA.d 2416.0010.003; TS.MA.d 2416.0012.003; TS.MA.d 2417.0002.003; TS.MA.d 2417.0010.002; TS.MA.d 2418.0016.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 4, 6, 7, 19, 20, 22, 23, 27, 30, 31, 36, 37, 39, 40, 45-46, 50, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 84, 85, 87, 92, 94, 95, 96, 99, 106, 124, 125.

⁶⁵⁰ TS.MA.d 2402.0057.003; TS.MA.d 2402.0057.004; TS.MA.d 2402.0058.002; TS.MA.d 2403.0049.002; TS.MA.d 2403.0059.002; TS.MA.d 2403.0060.002-3; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 24-25, 26, 30, 48, 49-50, 51.

⁶⁵¹ TS.MA.d 2404.0014.003; TS.MA.d 2404.0015.002; TS.MA.d 2404.0016.003; TS.MA.d 2405.0004.002; TS.MA.d 2405.0005.002; TS.MA.d 2405.0015.004; TS.MA.d 2406.0020.002; TS.MA.d 2406.0021.005; TS.MA.d 2407.0013.003; TS.MA.d 2407.0013.003; TS.MA.d 2408.0007.003; TS.MA.d 2410.0042.003; TS.MA.d 2412.0046.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 65, 69, 70, 79, 111, 112, 115.

⁶⁵² TS.MA.d 2402.0049.005-6; TS.MA.d 2402.0054.003; TS.MA.d 2402.0056.003; TS.MA.d 2403.0056.002; TS.MA.d 2404.0007.003; TS.MA.d 2408.0008.002; TS.MA.d 2411.0087.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 8, 25, 80, 89, 95, 107, 116.

2.3.1.1. Talim ve Teftiş Maksatlı Binişleri

III. Mustafa, askeri talimleri izlemek ve birtakım teftişlerde bulunmak için zaman zaman binişler yapardı. Bu binişlerinin özellikle Rusya savaşıyla birlikte görece bir ivme kazandığı, dahası saltanatının ilk yıllarına nazaran ilerleyen senelerde azalan biniş faaliyetleriyle birlikte talim/teftiş amaçlı binişlerinin daha da ön plana çıktığı görülür. Nitekim tahta cülusundan kısa bir süre sonra 6 Mart 1758’de (25 Cemaziyelahir 1171) biniş ile Sadabad’a gitmiş ve burada topçulara atış yaptırmıştır.⁶⁵³ III. Mustafa, saltanatının ilk Ramazan Bayramında ise binişle gittiği Sadabad’da kendisine “*amade kılınan sayebana*” oturarak tüfek atmak için hazır bulunan üç bin beş yüz Yeniçeri ve üç bin kadar Cebeci ve Topçu’nun alay ile geçişini izlemiş, hepsine yüklü miktarda ihşanda bulunmuş ve atışları izleyerek yemek yemiştir.⁶⁵⁴ Benzer şekilde 24 Temmuz 1759’da (29 Zilkade 1172) yine Sadabad’a gittiğinde burada top ve humbara atışlarını izleyerek “*fasl-ı musiki*” ile vakit geçirmiştir.⁶⁵⁵ 4 Ağustos 1760’da da (21 Zilhicce 1173) yine biniş ile Sadabad’a gitmiş, lağım, top ve humbara atışlarını izlemiş ve ilerleyen yıllarda da Sadabad’da bu gibi talimlere katılmayı sürdürmüştür.⁶⁵⁶

III. Mustafa’nın hem askeri talimleri izlediği hem de fasl ve mehter eşliğinde saray görevlileriyle vakit geçirdiği bu gibi binişlerde top, humbara, lağım ve tüfek gibi atışların biraz da tertip edilen eğlenceye görsel bir zenginlik kazandırmak maksadıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Ekim 1768’de (Cemaziyelevvel/Cemaziyelahir 1182) Osmanlı Devleti’nin Rusya ile savaş kararı almasıyla beraber top ve humbara talimlerinin askeri tarafı daha ağır basan ciddi birer tatbikat hüviyeti kazandığı görülür. Nitekim bu binişlerde artık mehter ve fasl görülmez, saray görevlileriyle yapılan eğlenceler bulunmazdı.

Özellikle Mart 1769’da üç gün üst üste (14-15-16 Zilkade 1182) Soğuk Çeşme Kasrı’na yaptığı binişlerde “*Moskov makhur sefiri*” yani alıkonulan Rusya sefiri için memur olan Yeniçeri, Cebeci ve Topçuların her birisi için birer gün olarak geçiş resmi

⁶⁵³ Bu binişinde top atışları yanı sıra Çavuşlar, Dilsizler ve Cücelerle de vakit geçirmiş, yemek yemiştir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 14.

⁶⁵⁴ Bayramın dördüncü günü olarak belirtilen bugünde (4 Şevval 1171 / 11 Haziran 1758) III. Mustafa, Humbaracılar da dahil olmak üzere toplamda 15.800 altın ihşanda bulunmuştur. Ayrıca Yeniçeri Sakalarına da 8 adet zer-i mahbub-ı tam vermiştir. TS.MA.d 2402.0056.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22.

⁶⁵⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 49; TS.MA.d 2403.0059.002.

⁶⁵⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 67; TS.MA.d 2404.0016.003. III. Mustafa, ilerleyen yıllarda da biniş ile Sadabad’a giderek talim maksatlı bu gibi faaliyetlere katılmıştır. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 69, 81, 92, 105-106; TS.MA.d 2405.0004.002; TS.MA.d 2405.0015.004.

yapılmış ve bundan sonra yapılan top ve humbara atış talimleri askeri tatbikat maksadı ön planda olarak icra edilmiştir.⁶⁵⁷ 21 Mart 1771’de (4 Zilhicce 1184) biniş ile Kağıthane’ye gittiğinde huzurunda “*talim topları*” atılmış⁶⁵⁸ ve 11 Nisan 1771’de (25 Zilhicce 1184) yine biniş ile Kağıthane’ye gitmek suretiyle bu sefer Humbaracıların atışları icra edilmiştir.⁶⁵⁹ Benzer şekilde III. Mustafa 23 Eylül 1771’de (13 Cemaziyelahir 1185) Kağıthane’ye biniş gerçekleştirdiğinde huzurunda top ve humbara atışları gerçekleştirilmiş, önceki talimlerde olduğu gibi yine talim guruplarına ihsanda bulunduğu gibi toptan yaralanan bir kişiye ve cerrahlara da ayrıca ihsanda bulunmuştur.⁶⁶⁰ Bunlarla beraber III. Mustafa, ilerleyen yıllarda bu gibi askeri talim ve tatbikatlara katılmayı sürdürmüştür.⁶⁶¹

III. Mustafa’nın talim gibi teftiş maksadı ön planda olan binişleri de olurdu. O’nun bu maksatla yaptığı ilk binişlerinden birisi, 19 Aralık 1757’de (7 Rebiülahir 1171) Tersane Âmire’ye gerçekleştirdiği biniştir. Nitekim III. Mustafa, söz konusu gün sandala binerek Kaptan Paşa İskeleyi’ne gitmiş, burada Sadrazam Râgıb Paşa ve Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa’nın başında olduğu devlet erkânı tarafından merasimle karşılandıktan sonra Divanhane Kasrı’na geçmiştir. Bir süre sonra kasırdan çıkarak atına binmiş, Sadrazam ve Kaptan Paşalar sedefkârî asâlarıyla önünde yürür haldeyken mahzenleri teftiş ve temâşâ etmiş, burada gerekli gördüğü işlere dair “*bi-nefsihî lisân-ı hümayûn ile*” Kaptan Paşa ve Tersane Emin’ine talimatlar vermiştir. Ayrıca Sultan I. Mahmud’un inşasını emrettiği üç ambarlı gemiyi teftiş etmiş ve Tersane çalışanlarına çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁶² O, benzer maksatlı bir diğer binişinde ise 9 Mayıs 1758 tarihinde (30 Şaban 1171⁶⁶³) Üsküdar’daki Mehmed Paşa Köşkü’ne gitmiştir. Burada “*bütûn bahçeyi*

⁶⁵⁷ TS.MA.d 2413.0059.004.

⁶⁵⁸ Bu sebeple Topçu ve Top Arabacılarına dörder kuruştan 1.544 Kuruş ihsan etmiştir. TS.MA.d 2415.0012.004.

⁶⁵⁹ III. Mustafa, Humbaracılara dörder kuruştan 408 Kuruş ihsanda bulunduğu gibi Humbaracıların talim nizamına memur olan Emin-i Şehr Haşim Ali Bey’e “*yeşil çuka sırt samur erkan*” ve Humbaracıbaşı’ya hil’at kaftanı huzurunda giydirmiştir. TS.MA.d 2415.0012.005.

⁶⁶⁰ III. Mustafa, talim sebebiyle Topçulara 100 Kuruş, Humbaracılara 30 Kuruş, “*toptan mecruh olan*” bir kişiye 10 Kuruş ve Cerrahlara da 9 Kuruş ihsanda bulunmuştur. Ayrıca dönüşte “*Eyüp’ de vaki Cüce İbrahim Tekkesine*” 1.000 Çil Akçe (8 Kuruş 40 Akçe) vermiştir. TS.MA.d 2416.0006.002.

⁶⁶¹ TS.MA.d 2416.0011.002; TS.MA.d 2417.0010.003.

⁶⁶² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 538-539; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 8; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 24a-25b. III. Mustafa, “*Tersane reislerine ve sâir hademelerine*” 7.272 adet zer-i mahbub-ı tam ve 80 pare verirken fukaraya 4 adet zer-i mahbub nısfıyesi ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2402.0050.003.

⁶⁶³ Türk Tarih Kurumu’nun Tarih Çevirme Kılavuzu’nda Şaban ayının 29 gün sürdüğü belirtilse de gerek Ceyb-i Hümayun defterinde gerekse III. Mustafa Ruznamesi’nde söz konusu binişin tarihi 30 Şaban olarak verilmiştir.

gezip” bostancılara ve ustasına ayrı ayrı ihsanlarda bulunmuş ve oradan Yemişçi Bağı’na gitmiş, yemek yiyerek dönmüştür.⁶⁶⁴ Benzer bir teftiş binişini, 26 Eylül 1760’da (15 Safer 1174) Ayazma Camii’nin inşasını takip etmek için yapmıştır. Üsküdar’da “*Şemsi Paşa’da bina olunan*” ve annesi Mihrişah Emine Sultan ile ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırdığı bu caminin inşasını izleyen III. Mustafa, oradan Şerefabad’a geçmiş ve sonrasında geri dönmüştür.⁶⁶⁵

2.3.1.2. Tören Amaçlı Binişleri

Tertip edilen çeşitli törenler ve kutlamalar, III. Mustafa’nın pek çok binişine de vesile oluyordu. Zira kendisi törenin tertip edileceği mekâna genellikle biniş ile giderdi ve bu noktada ön plana çıkan törenlerin başında ise bayramlar gelirdi. Nitekim III. Mustafa gerek Ramazan gerekse Kurban bayramlarında gidilmesi mütad hale gelmiş olan Yalı Köşkü, Gülhane ve Saray-ı Atik’e biniş ile gider ve buralarda muayedeyle beraber tertip edilen çeşitli eğlence ve müsabakaları izlerdi.⁶⁶⁶

Bilhassa bayram günlerinde görülen başlıca eğlence pehlivan güreşleriydi. Bazı olağandışı durumlar haricinde kutlama yapılan tüm bayramlarda pehlivan güreşleri organize edilirdi. III. Mustafa, “*Huzur-ı Hümayun’da*” güreş eden pehlivanları izler, neticesinde galiplere, berabere kalan ve mağlup olanlara ayrı ayrı ihsanlarda

⁶⁶⁴ III. Mustafa, Mehmed Paşa Köşkü’nde ustaya 4, sekiz adet bölükbaşılara 16, seksen nefere 80 adet olmak üzere toplam 100 adet zer-i mahub-ı tam ihsan etmiştir. Ayrıca miskinlere 110 kuruş verirken Yemişçi Bağı’nda yediği yemek için “*iki kuşçu, iki kara kulaklara dörder, kebaççıya iki, on bir işçi ve yedi kuşçu işçi etçisine birer altından 36 adet zer-i mahub-ı tam*” ihsan etmiştir. TS.MA.d 2402.0054.004; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 19-20.

⁶⁶⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 69-70.

⁶⁶⁶ Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Osman da tıpkı III. Mustafa gibi bayramın ilk günü Yalı Köşkü, İkinci günü Gülhane ve üçüncü/dördüncü günü ise Saray-ı Atik’e biniş gerçekleştirmeye ve buralarda bayram şenlikleri düzenlemeye özen göstermişlerdir. Bununla beraber I. Mahmud ve III. Osman’ın bayramın ilk üç-dört günündeki bu programı takip etmedikleri zamanlar da vardır ki -bu vakitler kuvvetle muhtemel göç ile başka bir mekânda ikamet ettikleri zamanlara denk düşer- yine de elimizdeki kayıtlara göre onlar ilk gün Yalı Köşkü’ne gitmeye devam etmişler, diğer günlerde ise -muhtemelen göç mekanlarına yakın yerler olan- Tepebaşı, Dolmabahçe ve Göksu gibi mahallere binişler gerçekleştirmişlerdir. TS.MA.d 2391.0010.002; TS.MA.d 2391.0012.002; TS.MA.d 2396.0009.002; TS.MA.d 2397.0010.002; TS.MA.d 2397.0012.003; TS.MA.d 2398.0010.002; TS.MA.d 2399.0010.002; TS.MA.d 2399.0012.002; TS.MA.d 2400.0010.002; TS.MA.d 2400.0012.002-3; TS.MA.d 2401.0016.002; TS.MA.d 2401.0018.003. Ayrıca III. Mustafa’nın da bayram günlerindeki bu mütad programın dışına çıkarak başka yerlere gittiği ya da bir yere gitmediği zamanlar da oluyordu. TS.MA.d 2402.0058.003; TS.MA.d 2404.0016.003; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2407.0013.003; TS.MA.d 2414.0082.002; TS.MA.d 2415.0012.004-5; TS.MA.d 2416.0010.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 27, 67, 80-81, 113-114. Dolayısıyla Sultan I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa’nın bayram günlerinde sırasıyla Yalı Köşkü, Gülhane ve Saray-ı Atik’e gitmelerinin bir mütad olduğu, bununla beraber bu programın olmazsa olmaz mutlak bir kaide niteliği taşımadığı anlaşılır.

bulunurdu.⁶⁶⁷ Buna ilişkin birkaç misal vermek gerekirse; III. Mustafa, 8 Haziran 1758'deki (1 Şevval 1171) saltanatının ilk bayram kutlamasında Yalı Köşkü'nde güreş eden on çift pehlivanı izlemiş ve onlara ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁶⁸ Ayrıca burada “*zorbâz temâşâsıyla evkât-güzâr*” edip mehterhaneyi dinlemiştir.⁶⁶⁹ Benzer bir program ertesi günü biniş ile Gülhane'ye gittiğinde de tertip edilmiştir. 28 Mayıs 1759'da (1 Şevval 1172) yine biniş ile Yalı Köşkü'ne gitmiş ve huzurunda yirmi dokuz çift pehlivanın güreşini izlemiştir. Bu müsabaka O'nun bayram kutlamalarında izlediği en kalabalık güreşi gurubuydu. Yine bugün pehlivan güreşleri yanında cambazları da izlemiş ve mehterhaneyi dinlemiştir.⁶⁷⁰ III. Mustafa, ilerleyen yıllarda da biniş ile çeşitli mahallerdeki bayram törenlerine gitmiş ve buralarda icra edilen başta pehlivan güreşleri olmak üzere, “*ayu ve sakson kavgalarını*”, Harem ağalarının cirid oyunlarını ve genellikle bayramın üçüncü günü icra edilen kutlamalarda Sadrazam cündîlerinin cirid oyunlarını seyretmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ III. Mustafa'nın bayramlarda huzurunda güreş eden pehlivanlara verdiği ihsanlar, saltanatının ilk Ramazan ve Kurban bayramları sonrasında sabit bir miktar üzerinden devam etmiştir. Nitekim III. Mustafa, saltanatının ilk Ramazan Bayramı'nda (Haziran 1758 /Şevval 1171) güreş eden pehlivanların galiplerine dörder zolata, mağluplarına ikişer kuruş ve berabere kalanlara yine dörder zolata ihsan etmiştir. TS.MA.d 2402.0056.002. Aynı yılın Kurban Bayramı'nda ise (Ağustos 1758 / Zilhicce 1171) huzurunda güreş eden pehlivanların galiplerine üçer kuruş, mağluplarına birer buçuk kuruş ve berabere kalanlarına yine üçer kuruş vermiştir. TS.MA.d 2402.0058.003. Ertesi yıl Ramazan Bayramı'ndan (Mayıs 1759 / Şevval 1172) itibaren ise bayramlarda huzurunda güreş eden pehlivanlara sabit olarak; galiplerine birer altın, mağluplarına ikişer kuruş ve berabere kalanlara ise yine birer altın ihsanda bulunmuştur. Böylece bu tarihten itibaren pehlivanların müsabaka neticelerine göre daima bu birim ve miktar üzerinden ihsan aldıkları görülür. Örnek olması açısından Mayıs 1759'daki (Şevval 1172) Ramazan Bayramı için TS.MA.d 2403.0058.002 ve katıldığı son bayram töreni olan Aralık 1772'deki (Şevval 1186) Ramazan Bayramı için TS.MA.d 2417.0010.002 görülebilir. Bu durum gibi III. Mustafa'nın verdiği ve mütad halde olduğu anlaşılan bir başka ihsan da Cuma Selamlıklarında Yeniçeri Sakalarına verilen ihsanlardır. Orada da benzer bir şekilde III. Mustafa'nın başlarda farklı miktarlarda ihsan verirken (önceleri kısa bir süre için 4 ve 6 zer-i mahub-ı tam sonra ise sabit olarak 8 zer-i mahub-ı tam) sonrasında saltanatının sonuna kadar sabit bir miktar belirleyerek onu vermeye başladığı görülür. Bkz. Görür, *Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selamlıkları*, s. 148.

⁶⁶⁸ TS.MA.d 2402.0056.002.

⁶⁶⁹ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22. Zorbâz, kuvvette dayalı gösteriler yapan oyuncular, sanatkarlar için kullanılan bir ifadedir. Havaya attıkları bir taşı yere düşmeden göğüsleri veya kafalarıyla karşılayıp yere düşürmeden oynamak ya da su dolu küplere başlarıyla vurarak parçalamak gibi çeşitli güç gösterileri yaparlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. 3, s. 664.

⁶⁷⁰ TS.MA.d 2403.0058.002; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 45.

⁶⁷¹ TS.MA.d 2403.0060.002-3; 2404.0014.002; TS.MA.d 2404.0016.003; TS.MA.d 2405.0013.002-3; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2406.0029.002; TS.MA.d 2407.0011.003; TS.MA.d 2407.0013.003; TS.MA.d 2408.0016.002; TS.MA.d 2408.0018.003; TS.MA.d 2409.0010.002-3; TS.MA.d 2409.0012.003; TS.MA.d 2410.0051.002; TS.MA.d 2410.0053.003; TS.MA.d 2411.0095.002-3; TS.MA.d 2412.0055.003-4; TS.MA.d 2413.0058.002; TS.MA.d 2413.0060.003; TS.MA.d 2414.0084.003; TS.MA.d 2415.0010.002; TS.MA.d 2417.0010.002; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 22, 27, 45-46, 50, 64, 66-67, 78, 80-81, 91-92, 104-105, 113-114.

III. Mustafa'nın tören maksatlı binişlerine vesile olan gelişmeler arasında Tersane'de inşa edilen gemilerin denize indirilişleri ile her yıl Osmanlı donanmasının Akdeniz'e gönderilmesi ve dönüşü sırasında yapılan çeşitli kutlamalar da sayılabilir. O'nun 12 Ocak 1758'de (2 Cemaziyelevvel 1171) "*sandal-ı hümayun*" ile Tersane'ye yaptığı binişte, "*deryaya nüzul edecek üç kantarlı kalyon*" için tören icra edilmiş ve III. Mustafa, denize indirilecek kalyonun yakınında demirli bulunan üç ambarlı kalyona "*teşrif*" ederek kurulan sâyebânda yerini almıştır. Burada Sadrazam Paşa ve Şeyhülislam Efendi ile kısa bir görüşme yaptıktan sonra kalyonun denize indirilişini izlemiş ve "*mûtaad üzere kürkler ilbas*" ederek dönmüştür.⁶⁷² Bu törenlerde Kaptan Paşa'nın III. Mustafa'ya hediye verdiği de olurdu. Nitekim Eylül-Ekim 1761'de (Rebiülevvel 1175) yine bir kalyon nüzulünde Kaptan Paşa, III. Mustafa'ya "*Cezayirkâri tüfek*" ve "*Cezayirkâri cedid ihram*" hediye etmiştir.⁶⁷³ Donanmanın her yıl ilkbahar/yaz aylarında gönderilmesi ve sonbahar/kış aylarında dönüşü sırasında yapılan kutlama ve merasimlere Sultan III. Mustafa, Yalı Köşkü'ne biniş ile giderek katılırdı.⁶⁷⁴ Bu maksatla III. Mustafa, 25 Nisan 1758'de (16 Şaban 1171) donanmanın ihraç olunması için törenin yapılacağı Yalı Köşkü'ne biniş gerçekleştirmiş ve donanmanın ayrılışını izlemiştir.⁶⁷⁵ Bununla beraber gönderilen donanmanın gelişi vesilesiyle yapılan törenlere de yine biniş ile gittiği olurdu. Nitekim 12 Kasım 1762'de (24 Rebiülahir 1176) donanmanın gelişi münasebetiyle tertip edilen törene katılmak için Yalı Köşkü'ne biniş ile gitmiş ve Donanma-i Hümayunun Tersane'ye demirlemesini izlemiştir.⁶⁷⁶

III. Mustafa çocuklarının dünyaya gelişleri sebebiyle tertip edilen tören ve kutlamalara katılmak ve bu kapsamda fişek atışları gibi gösterileri izlemek için de çeşitli mekanlara binişler gerçekleştirirdi. Özellikle ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan kutlamalar oldukça gösterişliydi. Zira I. Mahmud ve III. Osman'ın çocuklarının olmaması Hibetullah Sultan'ın doğumunun coşkuyla karşılanmasını sağlıyordu. 14 Mart 1759'da (15 Receb 1172) sabaha doğru saat beş buçukta Hibetullah Sultan'ın dünyaya gelmesiyle III. Mustafa, Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptan Paşa,

⁶⁷² Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 11; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 53; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülüs...*, vr. 31b-32b. Kalyonun denize indirilmesinin hemen ardından top şenlikleri yapılarak kurbanlar kesilmiştir. Ayrıca kalyona "*Hisnu'l-Bahr*" ismi verilmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 541-542.

⁶⁷³ TS.MA.d 2406.0022.002.

⁶⁷⁴ Konuyla ilgili ayrıca bkz. "Mekânlar ve Yazlık-Kışlık Saraylar" başlığı.

⁶⁷⁵ TS.MA.d 2402.0054.002.

⁶⁷⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 99.

Yeniçeri Ağası ve diğer devlet erkanının tebriklerini biniş ile Yalı Köşkü'ne giderek kabul etmişti. Ayrıca burada tertip edilen pehlivan güreşlerini izlemiş, mehterhane ve top şenlikleriyle vakit geçirmişti. On gün on gece süren bu kutlamalar süresince Saray-ı Atik'e ve Galata Sarayı'na binişler yapmış, cirid ve tomak gibi oyunları izlemiş, arada Beşiktaş gibi mekanlara da giderek dinlemişti.⁶⁷⁷ Benzer şekilde kızı Hatice Sultan'ın doğumunda da kutlamalar tertip edilmiş ve III. Mustafa hem bu kutlamalara katılmak hem de görsel şenliği izlemek için pek çok biniş yapmıştır. Nitekim 13 Haziran 1768'de (27 Muharrem 1182) Hatice Sultan'ın dünyaya gelmesiyle birlikte aynı gün III. Mustafa Yalı Köşkü'ne gitmiş ve burada yine pehlivan güreşlerini izlemiştir. İlerleyen günlerde de Yalı Köşkü'ne ve Saray-ı Atik'e yaptığı pek çok binişinde pehlivan güreşleri ve fişek atışlarını izleyerek eğlenmiş ve çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁷⁸

2.3.1.3. Eğlence Amaçlı Binişleri

Tüm bunların yanında III. Mustafa, binişlerinin büyük kısmını tertip edilen çeşitli türdeki eğlencelere katılmak amacıyla yapardı. Saltanatının geneline bakıldığında binişlerini en fazla bu maksatla yaptığı görülür. Nitekim O, bu amaçla yaptığı binişlerinde huzurunda tomak, cirid ve kötek gibi oyunlar oynattığı gibi ok atışı ve tüfek ile nişan vurma gibi çeşitli yarışmalar da tertip ettirirdi. Bununla beraber “*âram*” olarak ifade edilen dinlenmelerine de yine bu türden binişlerinde sıklıkla rastlanırdı.⁶⁷⁹ O'nun tespit edebildiğimiz binişlerinin ikincisinden itibaren eğlence/müسابaka/dinlenme türü faaliyetlerde bulunduğu ve 9 Kasım 1757'deki (26 Safer 1171) bu ikinci binişinde Ağa Bahçesi'ne giderek burada Enderun Ağalarına cirid oynattığı görülür.⁶⁸⁰ İlerleyen süreçte de -özellikle Topkapı Sarayı'nda ikâmet ettiği dönemlerde- Ağa Bahçesi başta olmak

⁶⁷⁷ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 40-42.

⁶⁷⁸ TS.MA.d 2413.0050.003.

⁶⁷⁹ Biniş olarak kaydedilmiş olsun veya olmasın, O'nun gerek Topkapı Sarayı'nda gerekse saray dışında eğlence ve dinlenme türü aktiviteleri gündelik yaşamında en sık görülen faaliyetidir diyebiliriz. Kayıtlara göre O'nun gündelik rutininin en esaslı ve istikrarlı faaliyeti bunlardır. Ancak diğer taraftan bunun gerçeğin tamamını yansıtmayıp yansıtmadığı şüphelidir. Zira III. Mustafa'nın gündelik rutinlerine dair bilgi edindiğimiz esas kaynaklardan Ceyb-i Hümayun defterlerinde, yalnızca O'nun yaptığı harcamalar kaydedildiğinden, herhangi bir ihsanda bulunmadığı bir faaliyet burada kayıtlı değildir. Örneğin yaptığı resmi/gayri resmi görüşme, toplantı ya da benzeri bir faaliyet bu defterlerde bulunmaz. Öte yandan bu eksiği bir nebze azaltan ve III. Mustafa Ruznamesi adıyla transkripsiyonu yapılan Ruzname'de ise katiplerin kayda değer gördükleri, haberdar oldukları ya da yazabildikleri faaliyetleri kaydedip daha ileriye gidemedikleri gibi olası ihtimallerin varlığı ortadadır. Dolayısıyla III. Mustafa'nın gündelik faaliyetleri ve hayatının pek çok noktasını sadece “yansıtıldığı” kadarıyla bildiğimizi burada belirtmek yerinde olacaktır. Bununla beraber söz konusu kaynak eksikliğini yabancı elçilerin veya seyyahların rapor ve eserlerinden gidermeye çalışmak yapılabilecek başlıca faaliyet olarak görünmektedir.

⁶⁸⁰ TS.MA.d 2402.0048.008; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 5.

üzere Gülhane, İncili Köşkü, Saray-ı Atik, Sepetçiler Kasrı, Soğuk Çeşme Kasrı gibi çevre köşk ve kasırları binişlerinde sıklıkla kullanmış, buralarda oyunlar oynatarak vakit geçirmiştir. Mesela; 17 Ekim 1758’de (14 Safer 1172) İncili Köşkü’ne gerçekleştirdiği binişinde ise Mirü’l-hac Abdullah Paşa’dan “*hüccac-ı Müslimin selamet haberi*” gelmiş ve bu kutlu haberin ardından III. Mustafa “*fasl ile imrar-ı vakt*” etmiştir. Ertesi günü 18 Ekim 1758’de (15 Safer 1172) Gülhane’ye yaptığı binişte Sadrazam cündîlerine, 31 Ekim 1758’deki (28 Safer 1172) Saray-ı Atik binişinde de Enderun Ağalarına süvari cirid oynatmış ve bazılarını altın ihsan etmiştir.⁶⁸¹ Havalanın ısınmasıyla beraber Karaağaç ve Beşiktaş Saraylarına yaptığı göçlerinde ise eğlence türü faaliyetleri için daha çok Bahariye, Sadabad, Okmeydanı ve Alibeyköy’ü ve zaman zaman da Neşâdâbâd ve Şerefâbâd gibi mekanları tercih ettiği görülür. Birkaç örnek vermek gerekirse; O, 16 Ağustos 1759’da (22 Zilhicce 1172) Şerefâbâd’a yaptığı binişinde “*cüceleri ve küçük çocukları ve binişçilerden bazılarına*” havuza girmeleri için izin vermiş ve onları temaşa ederek altın ihsan etmiştir.⁶⁸² Kısa bir süre sonra 7 Eylül 1759’da (14 Muharrem 1173) Okmeydanı’na yaptığı binişinde ise kemankeşlerin müsabakasını izlemiş ve yine çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁸³ Ardından O’nun 17 ve 23 Eylül’de Söğütlük ve Bahariye’ye gerçekleştirdiği binişlerinde de “*müsabaka-i kemankeşân ile âram*” ettiği ve ok atışlarını izlediği görülür.⁶⁸⁴ Göç mevsiminin bitip Topkapı’ya dönüşle birlikte O, yine Ağa Bahçesi ve çevre köşk ve kasırlarda oyunlar tertip ettirmeye devam ederdi.⁶⁸⁵ Nihayetinde eğlence-dinlenme maksatlı binişlerin III. Mustafa’nın sıklıkla yaptığı bir faaliyeti olduğunu tekraren ifade edebiliriz.

⁶⁸¹ TS.MA.d 2403.0050.002-3; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 32-33. Ayrıca III. Mustafa’nın, Gülhane’deki binişinde “*fasl-ı musiki ile kesb-i safa*” ettiği de kayıtlıdır.

⁶⁸² Havuza giren on altı İçağaya ikişer altından 32 adet zer-i mahub-ı tam vermiştir. TS.MA.d 2403.0060.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 51.

⁶⁸³ TS.MA.d 2404.0005.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52.

⁶⁸⁴ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 53.

⁶⁸⁵ Birkaç örnek vermek gerekirse; 19 Ekim 1760’ta (9 Rebiülevvel 1174) göçle bulunduğu Karaağaç’tan Topkapı’ya döndükten bir süre sonra 6 Kasım’da (27 Rebiülevvel) binişle Gülhane’ye giderek Enderun Ağalarına “*süvari cirid*” oynatmıştır. Benzer şekilde 4 Ekim 1761’de (5 Rebiülevvel 1175) Karaağaç’tan göç ile Topkapı Sarayı’na döndükten birkaç gün sonra 13 Ekim’de İncili Köşkü’ne yaptığı binişle burada fasıl dinleyerek çavuşlara altın nisar etmiştir. TS.MA.d 2405.0006.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 71, 84. Bu gibi pek çok örnek; III. Mustafa’nın hem göçte olduğu mahallerde hem de Topkapı’da ikamet ettiği vakitlerde çevredeki mekanlara sıklıkla binişler yaparak oyunlar oynatıp müsabakalar tertip ettirdiğini gösterir.

2.3.2. Binişlerin Halkla Temasına Olan Katkısı

III. Mustafa'nın binişleri, bir yönüyle O'nun İstanbul halkıyla etkileşimini sağlayan bir işleve sahipti. Bu yolla III. Mustafa halkla yakınlaşma, onların bir nevi nabzını tutma ve taleplerine doğrudan karşılık verme imkânı bulurken; halk da padişahına taleplerini ve beklentilerini arzuhallerle ya da hediye gibi çeşitli yollarla iletme fırsatı yakalamış oluyordu. Böylece her iki tarafın da aynı mekanlarda ve karşılıklı olarak etkileşime geçme durumu doğuyordu.⁶⁸⁶ Ayrıca binişler Osmanlı yönetim katında elzem bir uygulama olarak görülür, terkedilmesi olumlu addedilmezdi. Bunun temelinde ise halk ile padişahın karşılıklı etkileşiminin tesisi ve sürdürülmesi amacının yattığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Padişahın halkla teması noktasında göze çarpan ilk husus, III. Mustafa'nın binişleri sırasında “*fukaraya*” yaptığı ihsanlardır. O'nun bu yöndeki ilk ihsanına cülusundan kısa bir süre sonra Saray-ı Atik'e yaptığı binişinde rastlanır. 26 Kasım 1757'deki (14 Rebiülevvel 1171) bu binişi sırasında “*fukaraya Başçukadar kulları yediyle*” 15 adet zer-i mahub-ı tam ihsanda bulunmuştur.⁶⁸⁸ Kısa süre sonra 12 Aralık 1757'de (30 Rebiülevvel 1171) Davud Paşa'ya yaptığı binişinde de “*gidip gelirken fukaraya*” Başçukadar eliyle 158, ikinci çukadar eliyle de 26 adet zer-i mahub-ı tam ihsan etmiştir.⁶⁸⁹ Devam eden süreçteki binişlerde de III. Mustafa'nın fukaraya ihsanda bulunmayı sürdürdüğü görülür. Nitekim 20 Şubat 1758'de (11 Cemaziyelahir 1171) Saray-ı Atik'e gerçekleştirdiği binişinde fukaraya 37 adet zer-i mahub-ı tam verirken, 20 Haziran 1758'deki (13 Şevval 1171) Osmanzade Çiftliği binişinde “*bir fukara kullarına*” 1 adet zer-i mahub-ı tam, 29 Haziran 1758'deki (22 Şevval 1171) Rami

⁶⁸⁶ Bu noktada Cuma selamlıklarının da benzer bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira III. Mustafa, Cuma selamlığı sırasında kendisine iletilen arzuhalleri okur ve halkın isteklerine karşılık verirdi. Hatta III. Mustafa, bir Cuma selamlığı sırasında dönemin kadiaskeri Veliyyüddin Efendi aleyhinde verilen arzuhaller üzerine onu kadiaskerlikten azletmişti. Bkz. Cuma Selâmlığı başlığı.

⁶⁸⁷ Nitekim Sultan I. Abdülhamid'in, Rus savaşı sırasında cepheden kötü haberlerin gelmesi sonrası binişlerini terk etmesi üzerine Sadrazam, Sultan I. Mahmud'u örnek göstererek binişlere böylesi zor zamanlarda dahi devam etmesi gerektiğini söylemiştir. Zira Sadrazama göre binişler vasıtasıyla halk, padişahın mutluluğunu görerek zor zamanlarda metanet ve sebat bulacaktır. Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden...*, s. 44.

⁶⁸⁸ TS.MA.d 2402.0049.005.

⁶⁸⁹ TS.MA.d 2402.0049.005-6; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 8.

Çiftliği binişinde ise fukaraya 2 adet zer-i mahbub-ı tam ihsan etmiştir.⁶⁹⁰ III. Mustafa takip eden yılda da fukaraya ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁹¹

III. Mustafa'nın binişleri sırasında fukaraya yaptığı ihsanlara dair elimizdeki son kayıt 7 Temmuz 1759'a (17 Zilkade 1172) aittir. Bu tarihten sonra binişlerde yalın bir şekilde yani herhangi bir gerekçe olmadan fukaraya yapılan ihsanlara rastlanmaz. Bununla birlikte arzuhal veya çeşitli hediyeler vesilesiyle O'nun ihsanda bulunduğu fukaraya veya kişilere dair kayıtlar ise saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.⁶⁹²

Binişlerde III. Mustafa'ya arzuhal veya hediye sunan kişilere dair ilk kayıt yukarıda da geçen 12 Aralık 1757'deki (30 Rebiülevvel 1171) Davud Paşa binişine aittir. Bu biniş sırasında III. Mustafa'ya arzuhal sunarak sadaka isteyen bir kişiye 2 adet zer-i mahbub-ı tam vermiştir.⁶⁹³ O'nun, 9 Mayıs 1758 (30 Şaban 1171) tarihinde Üsküdar'daki Mehmed Paşa Köşkü'ne yaptığı binişi sırasında ise “*elvan kâğıt ile arzuhal eden Osman nam*” kişiye 6 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulunduğu kayıtlıdır.⁶⁹⁴ III. Mustafa'nın 8 Haziran 1758 (1 Şevval 1171) tarihinde Yalı Köşkü'ne gerçekleştirdiği ve saltanatının ilk bayram günündeki binişinde ise kendisine “*kasîde veren kullarına 8 adet zer-i mahbub-ı tam*” ve “*arzuhal veren kayıkçı kullarına 9,5 adet zer-i mahbub-ı tam*” verdiği görülür.⁶⁹⁵ O'nun devam eden binişleri sırasında bu gibi arzuhal ya da farklı yollarla taleplerini iletenlere ihsanda bulunduğu kayıtlıdır. Nitekim ilerleyen süreçte 9 Temmuz 1758'deki (3 Zilkade 1171) Beşiktaş binişinde “*arzuhal veren Eyüp Mollası kerimesine 8 adet*”, 18 Temmuz'daki (7 Zilkade) Bahariye binişinde “*arzuhal eden sabî kullarına 2*” ve 20 Temmuz günü (14 Zilkade) gerçekleştirdiği Okmeydanı binişinde ise “*sâhib-i arzuhal Şâir Hüseyin Ağa kullarına 10*” adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulunduğu

⁶⁹⁰ TS.MA.d 2402.0052.003; TS.MA.d 2402.0056.004; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 13, 24. Osmanzade Çiftliği'ne gerçekleştirilen binişteki kayıttaki yer alan “*bir fukara kullarına 1 adet zer-i mahbub-ı tam*” ifadesi, fukaraya verilen zer-i mahbub-ı tamın genellikle kişi başına bir adet olarak dağıtıldığına işaret edebilir.

⁶⁹¹ III. Mustafa'nın fukaraya ihsanda bulunduğu diğer binişleri şunlardır: 7 Temmuz 1179 (30 Şevval 1171) Tersane Bahçesi binişi, 12 Temmuz 1758'deki (6 Zilkade 1171) Topçular Çiftliği binişi, 30 Ağustos 1758'deki (25 Zilhicce 1171) Alibeyköy binişi, 21 Eylül 1758'deki (18 Muharrem 1172) Beşiktaş binişi, 6 Nisan 1759 (8 Şaban 1172) Davud Paşa binişi, 28 Mayıs 1759 (1 Şevval 1172) Yalı Köşkü binişi, 17 Temmuz 1759'deki (17 Zilkade 1172) Yahya Efendi Türbesi kurbundaki tepeye yapılan biniş. TS.MA.d 2403.0056.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 24, 25, 28, 30, 45, 49.

⁶⁹² Bu durumunda; III. Mustafa'nın -belki önceki padişahların da- halkla yakınlaşmak/kaynaşmak ve halkın kendisiyle alakalı olumlu bir izlenime sahip olması adına, saltanatının başlarında onlara ihsanda bulunmak konusunda daha cömert davrandığı düşünülebilir.

⁶⁹³ TS.MA.d 2402.0049.005-6.

⁶⁹⁴ TS.MA.d 2402.0054.004.

⁶⁹⁵ TS.MA.d 2402.0056.002.

kaydedilmiştir.⁶⁹⁶ Yine 13 Ağustos 1758'deki (8 Zilhicce 1171) Söğütlük binişi sırasında kendisine arz edilen “*sadaka arzuhaline*” karşılık III. Mustafa 1 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulunmuştur.

Arzuhal ve kasidelerle beraber tarih, risale ve yazı arz ederek veya çeşitli hediyeler sunarak da III. Mustafa'dan talepte bulunanlar olurdu. O'nun 26 Ağustos 1758'de (21 Zilhicce 1171) yaptığı Söğütlük binişinde kendisine “*risale arz eden Mehmed nam kullarına 25 adet*” ve yine bu binişi sırasında “*Babüssaade'ye çırağ için arzuhal veren sabî kullarına 3 adet*” zer-i mahbub-ı tam verdiği bilgisi kayıtlıdır.⁶⁹⁷ III. Mustafa'nın, kendisine sunulan bu gibi isteklere olumlu karşılık verdiği kayıtlardan anlaşılır.⁶⁹⁸ Ayrıca bu istek, arz ve hediye sunumlarını binişlerinde saltanatının sonuna kadar görmek mümkündür.⁶⁹⁹

III. Mustafa'nın halka verdiği çeşitli ihsanlar arasında çocuklara yaptığı ihsanlar da ayrıca dikkat çekicidir. O'nun bir tür çocuk sevgisi olarak yorumlanabilecek bu

⁶⁹⁶ TS.MA.d 2402.0057.003.

⁶⁹⁷ Söğütlük'e yapılan bu biniş sırasında Babüssaade'ye çırağ olmak isteyen bir sabinin söz konusu talebi üzerine dahi başlı başına düşünülebilir. Ayrıca padişahların biniş ya da Cuma selamlıkları gibi vesilelerle bir alayla dahi olsa halkın arasından geçmesinin, halk ve hükümdarın ya da otorite ile tebaanın arasındaki etkileşimi ne derece etkilediği bu gibi arzuhaller ve yapılan ihsanların yoğunluklarından anlaşılabilir.

⁶⁹⁸ Bununla birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir nokta olarak şu husus yer alır: III. Mustafa'ya saray dışında sunulan bu gibi arzuhaller ve diğer arzulara karşılık verdiği paraları, kendi iç hazinesinden yaptığı harcamaların dökümünü ihtiva eden Ceyb-i Hümayun defterlerinden ve III. Mustafa Ruznamesi'nden öğreniyoruz. Anlaşılacağı üzere Ceyb-i Hümayun defterinin doğası gereği bu defterlerde, isteğine karşılık verilmeyen dolayısıyla III. Mustafa'nın herhangi bir ihsanda bulunmadığı bir talebe/arza yönelik kaydın yer alamayacağı ortadadır. Diğer taraftan Ruznamede de benzer bir şekilde talebi/arzi reddedilen bir kişiye dair ayrıntının da bulunamayacağı kuvvetle muhtemeldir.

⁶⁹⁹ Yukarıda belirttiğimiz 26 Ağustos 1758'deki Söğütlük binişi sonrasında kendisine saltanatı süresince binişlerinde sunulan hediye ve arzulara dair kayıtlar şu şekildedir: 30 Ağustos 1758 (25 Zilhicce 1171) Alibeyköy binişinde “*Tarih arz eden Mehmed nam kullarına 2 adet zer-i mahbub-ı tam*”; 31 Ekim 1758 (28 Safer 1172) Saray-ı Atik binişinde “*Kasîde arz eden kullarına 10 adet*” ve “*Kitap müellifi kullarına 20 adet*” zer-i mahbub-ı tam; 24 Mart 1759 (25 Receb 1172) İncili Köşkü binişinde “*Arzuhal veren üç nefer kolu yaralı kullarına 15 adet*”, “*Kasîde arz eden dört nefer kullarına ikişer altından 8 adet*” ve “*defa kasîde arz eden bir nefer kullarına 5 adet zer-i mahbub-ı tam*”; 6 Nisan 1759 (8 Şaban 1172) Davud Paşa binişinde “*tarih arz eden kullarına 4 adet zer-i mahbub-ı tam*”; 8 Mayıs 1759 (11 Ramazan 1172) Topkapı Köşkü binişinde “*bir fakir kayıkçı Mustafa nam kullarına ihsan-ı hümayun buyurulan 4 adet zer-i mahbub-ı tam*”; Ekim/Kasım 1759 (Rebiülevvel 1173) Rami Çiftliği binişinde “*Gelirken yazı arz eden kullarına ihsan-ı mülûkâne buyurulan 60 Kuruş*”; 2 Nisan 1760 (15 Şaban 1173) Yalı Köşkü binişinde “*Urba arz/ihdâ eden çıkırıkçı kullarına ihsan-ı mülûkâne buyurulan 500 Kuruş*”; 16 Eylül 1760 (5 Safer 1174) Okmeydanı binişinde “*Mushaf-ı Şerif ihdâ eden hatuna Silahdar Ağa kulları marifetiyle ihsan-ı hümayun buyurulan 200 Kuruş*”; Eylül/Ekim 1764 (Rebiülahir 1178) Saray-ı Atik binişinde “*Saray-ı Atik neferatından Kelam-ı Kadim ve Şifa-i Şerif ve Hilye-i Münif ve kıt'a arz edenlere 139,5 zer-i mahbub-ı tam*”; 11 Nisan 1771 (25 Zilhicce 1184) Kağıthane binişinde “*Arzuhal veren on bir nefer Benderli Humbaracılar kullarına; başları olan Zeynelabidin kullarına 8, on bir neferine 40 Kuruş*”; Nisan/Mayıs 1173 (Safer 1187) İncili Köşkü binişinde “*Arzuhal veren kullarına ihsan-ı hümayun buyurulan 3 Kuruş*”. TS.MA.d 2402.0058.003; TS.MA.d 2403.0050.003; TS.MA.d 2403.0055.003; TS.MA.d 2403.0056.002; TS.MA.d 2403.0057.002; TS.MA.d 2404.0007.003; TS.MA.d 2404.0012.002; TS.MA.d 2405.0005.002; TS.MA.d 2409.0004.002; TS.MA.d 2415.0012.005; TS.MA.d 2418.0016.002; Irmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 62.

ihsanlarını binişlerinde de görmek mümkündür. Bu yönde yaptığı ilk ihsan 16 Haziran 1758 (9 Şevval 1171) tarihinde Saray-ı Atik'e giderken görülür. Nitekim III. Mustafa bu binişinde “*giderken Başçukadar kulları yediyle mektep uşaklarına 10 adet zer-i mahbub-ı tam*” ihsanda bulunmuştur.⁷⁰⁰ Benzer bir ihsanı 16 Haziran 1758'de (9 Şevval 1171) Okmeydanı'na gerçekleştirdiği binişinde yapmış ve “*sünnet sıbyanlarına 4 adet zer-i mahbub-ı tam*” ihsan etmiştir.⁷⁰¹ III. Mustafa, 2 Eylül 1758 (28 Zilhicce 1171) tarihli bir sonraki binişinde ise Topçular Çiftliği'ne gitmiş ve bu sırada “*harem-i hümayuna gelen küçük masuma*” 10 kuruşluk pare ihsanda bulunmuştur.⁷⁰² Ayrıca 17 Mart 1759'da (18 Receb 1172) Saray-ı Atik'e gerçekleştirdiği binişinde “*iki mektep sıbyanlarına dörder altından 8 adet zer-i mahbub-ı tam*” ihsanda bulunduğu kayıtlıyken,⁷⁰³ 24 Temmuz 1759'da (29 Zilkade 1172) Kağıthane'ye yaptığı binişinde ise mektep sıbyanlarıyla birlikte hocalarına da ihsanda bulunduğu görülür. Nitekim bu binişinde “*Mektep hocası efendi dâîlerine 4 adet*” ve “*sıbyanları kullarına 10 adet*” zer-i mahbub nısfıyesi ihsanda bulunmuştur.⁷⁰⁴ III. Mustafa, saltanatının ilerleyen yıllarında da binişleri sırasında bu gibi ihsanlarda bulunmaya devam etmiştir.⁷⁰⁵

İhtidâ eden kişilere ihsanda bulunmak, III. Mustafa'nın bir çeşit mûtadî durumundaydı.⁷⁰⁶ O'nun binişleri sırasında halka yönelik yaptığı ihsanlardan birisi de “*İslâm ile müşerref olan*” kişilere yaptığı bu ihsanlardı. Binişlerinde bu yönde yaptığı ilk

⁷⁰⁰ TS.MA.d 2402.0056.003.

⁷⁰¹ TS.MA.d 2402.0058.003.

⁷⁰² TS.MA.d 2402.0058.003.

⁷⁰³ TS.MA.d 2403.0055.002.

⁷⁰⁴ TS.MA.d 2403.0059.002.

⁷⁰⁵ III. Mustafa'nın 24 Temmuz 1759'dan sonraki binişlerinde kayıtlı bu yöndeki ihsanları şunlardır: Temmuz/Ağustos 1767 (Rebiülevvel 1181) Bahariye binişinde “*Mektep sıbyanlarına ihsan-ı hümayun buyurulan 1.000 adet çil akçe*”; 22 Mart 1769'da (14 Zilkade 1182) alıkonulan Rusya sefiri için memur olan Yeniçerilerin geçiş resmi için Soğuk Çeşme'ye yapılan binişte “*bazen sıbyan ve bazen tüfeksiz gazilerine dörder zer-i mahbuptan 1.512 adet zer-i mahbub nısfıyesi*”; yine 23 Mart 1769'da (15 Zilkade 1182) alıkonulan Rusya sefiri için memur olan otuz altı Cebeci alayının geçiş resmi için Soğuk Çeşme'ye yapılan binişte “*bazen sıbyan ve bazen tüfeksiz gazilerine dörder nısfıyeden 1.256 adet zer-i mahbub nısfıyesi*”; 24 Mart 1769'da (16 Zilkade 1182) alıkonulan Rusya sefiri için memur olan otuz yedi orta topçu alayının geçiş resmi için Soğuk Çeşme'ye yapılan binişte “*bazen sıbyan ve gazıyan kullarına dörder nısfıyeden 560 zer-i mahbub nısfıyesi*” ve yine aynı gün alıkonulan Rusya sefiri için memur olan iki orta top arabacıları alayının geçiş resmi sırasında “*şâiran ve duacıyan ve dervişan ve bazen sıbyan ve gazıyan kullarına dörder nısfıyeden 200 adet zer-i mahbub nısfıyesi*” kayıtlıdır. TS.MA.d 2412.0046.002; TS.MA.d 2413.0059.004.

⁷⁰⁶ III. Mustafa'nın gerek fukaraya gerekse arzuhal ve hediye verenlerle sıbyan ve mühtedilere yapmış olduğu ihsanlar, hükümdar ile halk ilişkilerine katkı sağlayan ve özellikle halkın hükümdara olan bakışı ve “sevgisini” etkileyen eylemler olarak görülebilir. Bu yönüyle söz konusu ihsanların bir “makbul hükümdar” portresi çizmede kullanılan -deyim yerindeyse- birer “imaj çalışması” olarak da okunabileceğini söyleyebiliriz. Ancak bu gibi bir yaklaşımla konuyu genişletmek tezimizin sınırlarını aşacağından ileriki bir çalışmada değinmek üzere burada virgül koymayı doğru buluyoruz.

ihsan kaydına 11 Eylül 1758'de (8 Muharrem 1172) Hazinedar Çiftliği'ne yaptığı binişinde rastlıyoruz. Buna göre III. Mustafa, “*giderken İslâm ile müşerref olan kullarına*” 20 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanda bulunmuştur.⁷⁰⁷ Yine benzer bir kayıt O'nun 25 Eylül 1758'de (22 Muharrem 1172) Tersane Bahçesi'ne yaptığı binişte görülür. Nitekim bu binişinde de “*İslâm ile müşerref olan kullarına 70 adet zer-i mahbub-ı tam*” ihsanda bulunmuştur.⁷⁰⁸ Yaklaşık bir ay sonra, 31 Ekim 1758'de (28 Safer 1172) Saray-ı Atik'e yaptığı binişinde ise bu sefer “*İsakçı'dan gelip İslâm ile müşerref olan hatuna 15 adet zer-i mahbub-ı tam*” ihsanda bulunduğu kayıtlıdır.⁷⁰⁹ III. Mustafa'nın binişlerinde mühtedilere yaptığı bu gibi ihsanlara dair kayıtları ilerleyen birkaç yılda daha görmek mümkündür.⁷¹⁰

III. Mustafa'nın binişlerinin geneline bakıldığında bunların ekseriyetle gündüz yapıldığı görülür. Dönemin koşullarında gayet anlaşılabilir olan bu duruma dair tek istisna ise 13 Haziran 1768'de (27 Muharrem 1182) kızı Hatice Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan şenliklerdedir. Nitekim bu kutlamalar sırasında III. Mustafa 17 Haziran (1 Safer) ve 18 Haziran (2 Safer) gecelerinde birer defa gece biniş ile Yalı Köşkü'ne gitmiş ve burada fişek atışlarını izleyerek Fişekçi Seyyid Süleyman gibi görevlilere çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁷¹¹

Tüm bunlarla beraber III. Mustafa'nın binişleri her zaman planlandığı gibi de gitmiyordu. Nitekim 7 Ocak 1758'de (26 Rebiülahir 1171) kar yağışı sebebiyle binişin iptal edildiği “*berf nâzil olmağla biniş-i afv*” ifadesiyle belirtilirken, 4 Eylül 1759'da (11 Muharrem 1173) yağın yoğun yağmur sebebiyle binişin tertip edilemediği “*azim bâran nâzil olmağla biniş-i afv*” şeklinde ifade edilmiştir.⁷¹²

Nihayetinde III. Mustafa'nın binişlerinin sadece eğlence ve hoş vakit geçirmek üzere tertip edilmediğini, farklı amaçlarla da binişlerin yapıldığını ve yapılan binişlerin

⁷⁰⁷ TS.MA.d 2403.0049.002.

⁷⁰⁸ TS.MA.d 2403.0049.002.

⁷⁰⁹ TS.MA.d 2403.0050.003.

⁷¹⁰ III. Mustafa'nın 31 Ekim 1758'den sonraki binişlerinde bu yönde görülen ihsan kayıtları şu şekildedir: 5 Ocak 1759'daki (6 Cemaziyevvel 1172) İncili Köşkü binişinde “*İslâm ile müşerref olan kullarına Silahdar Ağa kulları marifetiyle ihsan-ı hümayun buyurulan 60 Kuruş*”; 13 Kasım 1759'daki (22 Rebiülevvel 1173) Sepetçiler Köşkü binişinde “*İslam ile müşerref olan kullarına ihsan-ı mülûkâne buyurulan 70 Kuruş*”; 6 Ağustos 1761'deki (5 Muharrem 1175) Sadabad binişinde “*İslam ile müşerref olan kullarına ihsan-ı mülûkâne buyurulan 30 Kuruş*” kayıtlıdır. TS.MA.d 2403.0053.002; TS.MA.d 2404.0007.003; TS.MA.d 2406.0015.004.

⁷¹¹ 1 Safer 1182 gecesi yaptığı binişte fişekçilere yaptığı ihsan “*Fişekçibaşı neferatı kullarına 200 Kuruş*” şeklinde kayıtlıyken, 2 Safer gecesinde ise “*Fişekçi Seyyid Süleyman kullarına 50 Kuruş ve Fişekçi neferatı kullarına 100 Kuruş*” şeklinde kayıtlıdır. TS.MA.d 2413.0050.003.

⁷¹² İrmak, III. Mustafa Ruznâmesi, s. 10, 52.

de özellikle halk ile hükümdar arasındaki ilişkiler açısından oldukça işlevsel olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. TEBDİLLERİ

Osmanlı padişahları için “*tebdilen*” yapılan geziler veya “*tebdile çıkmak*”, “*tebdil gezmek*” gibi çeşitli isimlendirmelerle ifade edilen faaliyetler, onların kıyafet değiştirmek ve klasik padişahlık teşrifatının dışında olmak suretiyle sarayda veya sarayın dışında, zaman zaman da halkın arasında gizlice gezmelerine karşılık gelir. Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın bu türlü faaliyetlerinin var olduğu bilinse de tebdil gezmek daha çok XVII ve XVIII. yüzyıl padişahlarında görülürdü.⁷¹³

Osmanlı padişahlarının bu türlü gezintilerinin temel iki amaca yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki bir nevi halkın nabzını tutmak, nizamın sağlanıp sağlanmadığını kontrol etmek amaçlı teftişe yönelik tebdillerdi. Diğer ise onların padişahlık teşrifatından sıyrılarak, bir nevi kontrolden ve gözetimden uzak bir şekilde, gezmek veya bir mekâna gitmek amacıyla yaptıkları tebdiller olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.1. Teftiş Amaçlı Tebdilleri

Osmanlı padişahlarının tebdil gezmelerinden genellikle onların toplumu teftişe yönelik faaliyetleri anlaşılır. Özellikle IV. Murad bu yönde pek çok tebdilde bulunmuş, tütün ve alkol kullananları cezalandırmıştır. Yine başka bir zaman da Üsküdar’da bulunan ordugahı tebdilen teftişte bulunmuş ve görevlerinde ihmali olduğunu düşündüğü bazı vezirlerini Kıbrıs’a sürgüne göndermiştir.⁷¹⁴ Benzer şekilde halkın ve piyasanın nabzını tutmak için Sultan İbrahim de tebdillerde bulunmuş ve gördüğü olumsuzlukları hatt-ı hümayunlarıyla sadrazama bildirmiştir.⁷¹⁵

Teftiş amacıyla III. Mustafa’nın da çokça tebdil yaptığı görülür. Öyle ki bu dönemde tebdil-i kıyafet halk arasında gezmenin ve her türden uygunsuzluğu yerinde görerek cezalandırmanın padişahlığın bir gereği olarak görüldüğü ve fesadın defî için elzem bir faaliyet olarak algılandığı anlaşılır. Nitekim III. Mustafa’nın bu amaçla yaptığı tebdillerden kaynaklarda büyük bir övgüyle söz edilmiştir.⁷¹⁶

⁷¹³ Necdet Sakaoğlu, “Tebdil Gezmek”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, s. 230-231; Mehmet İpşirli, “Tebdil Gezmek-Osmanlılar’da”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 213-214.

⁷¹⁴ Sakaoğlu, “Tebdil Gezmek”, s. 230; Abdülkadir Özcan, *IV. Murad -Şarkın Sultanı-*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016, s. 83, 183.

⁷¹⁵ Feridun Emecen, “İbrâhim”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 277.

⁷¹⁶ Nitekim dönemin vakanüvisi Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, tarihinde “*tebdil gezilmek ‘âdet-i seniyye-i selâtîn-i Âl-i ‘Osmânî’*” olduğunu, padişahların halkın huzur ve refahı için nice meşakkate katlanarak tebdil gezdiklerini, Sultan III. Mustafa’nın da selefleri gibi tebdil gezerek nice faydalı işlerde bulunduğunu anlatır.

III. Mustafa teftiše yönelik ilk tebdillerini cülusundan sonraki ilk Ramazan ayında (Mayıs/Haziran 1758 – Ramazan 1171) gerçekleştirmiştir. Bu ayda birçok tebdil yaparak kurallara riayet edilip edilmediğini ve özellikle 1 Aralık 1757’de (19 Rebiülevvel 1171) İstanbul’daki Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin kadim kıyafet kurallarına göre giyinmelerini emrettiği fermanına uyulurup uyulmadığını denetlemiş ve çeşitli cezalar vermiştir.⁷¹⁷ Nitekim O, 28 Mayıs 1758’de (20 Ramazan 1171) tebdil-i kıyafet gezerken Küçük Ayasofya civarında zimmilere yasak olan sarı mest papuç ve elvan libas içinde gördüğü bir Ermeni’nin hemen orada katlini emretmiştir. Ancak söz konusu Ermeni, “*Müslüman olurum*” diye feryat edince kürek cezası almasına karar vermiştir. Fakat III. Mustafa, aynı gün yatsı namazından sonra onunla ilgili kararını değiştirmiş ve hatt-ı hümayun ile katlini emretmiştir. Bunun üzerine Ermeni’nin infazı gece Sultan Ahmed Camii avlusunda gerçekleştirilmiştir.⁷¹⁸ Aynı ayın ortalarında Sultan III. Mustafa yine tebdilen Aya Kapısı yakınlarındaki Yahudi mahallesinden geçerken kıyafet

Hatta Hâkim Efendi bu kısmın hemen akabinde daha da ileri giderek, Osmanlı padişahlarının “*hazeâtı evliyâ’ullâhdan*” olduklarına şüphenin bulunmadığını, Muhyiddin-i Arabî’nin bazı risalelerinde Osmanlı padişahları için “*Sultan sâlih olursa velilerden olur, sâlih olmazsa ebdâlden olur*” mealinde bir tabirinin olduğunu, padişahların kalbine her ne ilham vârid olursa onunla amel ettiklerini ifade eder. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 498. Şemdanizade ise padişahların tebdile çıkmasının son derece faydalı olduğunu, tebdile çıktıklarında “*hiç olmaz ise bir kimesneyi ihsan ile ihyâ ve bir bi-edebi siyâseten ya katl ya gayri gûne te’dîb*” etmeleri gerektiğini belirtir. Böylece “*herkes edebini takınup, keremini me’mûl*” edecektir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 35.

⁷¹⁷ Nitekim III. Mustafa, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin kadim kıyafet kurallarına riayet etmediklerini öğrenince onları bu durumdan caydırmak amacıyla 1 Aralık 1757’de (19 Rebiülevvel 1171) söz konusu fermanını ilan etmiştir. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 20a.

⁷¹⁸ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 501-502; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 12. Hâkim Efendi, katledilen Ermeni olayıyla ilgili bir “*hikmet-i garibe*” olduğunu belirterek ve durumu özetle şöyle açıklar: Katledilen Ermeni hem sarraflık hem de ekmekçilik yapmaktadır. Bir gün mahallesindeki gayr-i Müslim bir fakir kişinin hanesine ekmek götürmüş ve orada bu fakirin “*Seni Allâhu ‘azîmü’ş-şâna havâle ettim. Pâdişâh kılıcına uğrayasın*” diye bedduasını almıştır. Aradan bir hafta geçmemiştir ki Ermeni sarraf yolda tebdil gezen III. Mustafa’ya rastlamış ve o gün öldürülmüştür. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 502. Tebdil faaliyetleri üzerinden yapılan bu gibi anlatılar III. Mustafa’ya, ilahi adaleti sağlama rolü olan kutsal bir vasıta hüviyeti kazandırmak ve yaptığı her işte ilahi bir “hikmetin” de varlığına işaret etmek için kullanılan argümanlar olarak da nitelendirilebilir. Öte yandan Şemdanizade’nin III. Mustafa’nın 30 Ekim 1757’de (16 Safer 1171) gerçekleşen cülusu sonrası ilk olarak “*Nizâm-ı elbise-i Yahud ve Nasara*” başlığıyla bu tebdile değinmesi, ilginç olmuştur. Zira Hâkim Efendi, bu tebdilin Ramazan ayında yapıldığını belirtir. Şemdanizade ise Safer ayındaki Cülûs sonrası birden Ramazan ayında yapılan bu tebdili ve ardından Baltacı Ocağı’nın kaldırılması bilgisini vermiş, akabinde tekrar aylar öncesine geri giderek Cülûs bahşişinin dağıtıldığı bahsine geçmiştir. Bu durum belki de Şemdanizade’nin elde ettiği Hâkim Tarihi müsveddelerindeki sırayla ilgili olabilir. Her durumda bu tebdil, padişahın etkinliğini, düzeni sağlamadaki iştiyakını ve azmini vurgulamaya dönük kullanılan/kullanılmaya çalışılan bir unsur olarak görülebilir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 12-13.

düzenlemesine uymayan ve yasak olan kıyafetleri giymiş haldeki bir Yahudi'yi görünce, hemen katline işaret etmiş ve Yahudi'nin cezası infaz edilmiştir.⁷¹⁹

III. Mustafa'nın tebdillerde dikkat ettiği kuralların sadece kılık kıyafetle sınırlı olmadığı, saltanatının ilk Ramazan ayında dikkat ettiği hususlardan birisinin de tütün kullanımına dair yasaklara uyulup uyulmadığının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim III. Mustafa, çarşı ve pazarda tütün çubuğu ile gezilip tütünün alenen içilmesini yasaklamış dahası sahrada ve berber dükkanlarında dahi içilmemesini emretmiştir. Vakanüvis Hâkim Efendi, bu emrin duyulmasından sonra “*çârşû ve bâzârda tütün çubuğu ile gezmek değil, berber ve sâ'ir dükkân içlerinde çubuk nâmıyla bir şey*” kalmadığını aktarır.⁷²⁰ Öyle ki sonrasında yasağın sadece alenen içmeye dair olduğu açıklanmıştır.⁷²¹

III. Mustafa'nın Davudpaşa tarafına yaptığı bir tebdil, dönemin kaynaklarına ciddi bir casusluk olayının da gün yüzüne çıkması olarak yansımıştır. Buna göre 1758 yılı Temmuz ayının başlarında (1-10 Zilkade 1171) tebdilen Davudpaşa'ya giden Sultan III. Mustafa, burada Eflak ve Boğdan voyvodalarının ulakları olan birkaç kişiye rastlamıştır.⁷²² Onlara burada bulunma sebeplerini sorduğunda cevap alamayıp yollarına devam etmek istediklerini görünce gizli bir şeyler olabileceğini düşünmüş ve ellerindeki kağıtları alıp incelemiş hatta gerekenleri tercüme ettirmiştir. Nihayetinde bu ulakların çeşitli kişilerden ve bazı devlet görevlilerinden edindikleri bilgileri taşıdıklarını görmüştür. Bu durum üzerine Boğdan voyvodasını azledip Eflak'a voyvoda olarak atamış, Eflak voyvodasını ise maiyetiyle birlikte İstanbul'da oturtmuştur. Boğdan voyvodalığına ise bir müddetten beri divan tercümanlığı yapan bir kişi çırağ olunmuştur.⁷²³ Vakanüvis Hâkim Efendi, naklettiği bir olay üzerine tebdil-i hümayunların

⁷¹⁹ Hâkim Efendi, bu tebdil ile ilgili de bir “*hikmet-i acibe*” olduğunu, buna göre söz konusu Yahudi'nin katledilmesinden sonra bir daha yasağa uymayan bir zimminin görülmediği belirtir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 502.

⁷²⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 472-473. Ramazan ayı sonlarındaki tütün yasağı uygulamasının bu derece etkili olmasında aynı ay içerisinde tebdilen gezen III. Mustafa'nın bir Ermeni ve bir Yahudi'yi cezalandırmasının oldukça belirleyici olduğu muhakkaktır.

⁷²¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 503.

⁷²² Hâkim Tarihi'nde Zilkade ayının başlarında yapıldığı belirtilen bu tebdil, arşiv kayıtlarında 15 Zilkade 1171 (21 Temmuz 1758) Cuma günü olarak geçmektedir. TS.MA.d 2402.0057.003.

⁷²³ Ayrıca divan tercümanlığına da daha önceden katledilen bir tercümanın akrabası atanmıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 676-677. Hâkim Tarihi'nde geçen bu vakia, Şemdanizade'nin Mür'i't-Tevârih'i üzerinden farklı bir anlatıyla literatüre geçmiştir. Buna göre; III. Mustafa'nın durdurup sorguladığı kişinin tercüman olduğu, bu kişinin kibar konaklarına girip çıkarak bilgi taşıdığı ve bu durumu öğrenmesinin ardından III. Mustafa'nın söz konusu tercümanı Yalı Köşkü'nde kendi huzurunda katlettirdiği bilgisine yer verilir. Şemdanizade; *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 37; Sakaoğlu, “Tebdil Gezmek”, s. 230; İpşirli, “Tebdil Gezmek-Osmanlı'da” s. 214. Ayrıca Şemdanizade, Hâkim Tarihi'nden farklı olarak, “nakl-ı kelamın” yani bilgi taşımamanın yalnızca tercümanlara has bir durum olmadığını, “*kefere-i etibba ve sarraflar dahi müşterektir*”

ne derece hikmetli ve Müslümanları muhafaza noktasında faydalı olduğu anlatısını tekraren ifadeye girişmiştir.⁷²⁴ Ayrıca Hâkim Efendi, bu vakıa sonrası taşradaki efendilerine bilgi taşıyan memurlara da “*hikmet ve pend*” başlığıyla, bu yöndeki faaliyetlerini terk etmeleri doğrultusunda nasihatte bulunmayı da ihmal etmemiştir.⁷²⁵

Topkapı Sarayı’nda ikamet ettiği dönemlerde olduğu gibi III. Mustafa’nın Karaağaç Sahilsarayını gibi göç mekanlarında da teftişe yönelik tebdiller yaptığı görülür. Nitekim O, saltanatı döneminin ilk göç mevsiminde gittiği Karaağaç’ta Eylül 1758’de (1-10 Muharrem 1172) Eyüp çarşısında esnafı denetlemiş ve satılan eşyaların fiyatlarını sormuştur. Bu sırada bir bakkal dükkânının önünden geçerken bazı yiyeceklerin belirlenen fiyattan daha pahalıya satıldığını görmüştür. Bunun üzerine diğer esnafa da ibret olması için dükkânının önünde satıcının kulağını büktürmüştür.⁷²⁶

III. Mustafa’nın benzer şekilde tebdillerinde esnafı sıkı bir şekilde denetlediği, hatta usulsüzlük yaptıklarından şüphelendiği esnafla ilgili gizlice araştırma başlattığı anlaşılır. Nitekim kendisine hülasası sunulan bir arzda İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp ve Tophane ekmekçileri; un kapanındaki Hacıkasımoğulları denilen Hacı Mehmed, Hacı Ali ve Seyyid Ali isimindeki uncuların gemilerle buğday getirip, içerisine arpa karıştırmak suretiyle kendilerine ikişer para zamlı sattıklarını belirtmişler ve Hacıkasımoğulları’nın bu husumet ve zulümlerinin durdurulmalarını istemişlerdir. III. Mustafa, arzuhalin üzerine yazdığı hatt-ı hümayununda, söz konusu kişilerin sayısız hilelerini bildiğini,

ifadesiyle gayrimüslim hekim ve sarrafların da mahrem bilgiler taşıyabildiklerini belirtir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 37.

⁷²⁴ Ona göre tebdillerle padişahlar, fukaranın rahatı için kendi rahatlıklarını terk ederek hamiyet gösterirler. Ayrıca padişahların bu gayretleriyle keramet ve Allah’ın yardımının sağlandığına şüphe bulunmadığını belirtir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 677.

⁷²⁵ Vakanüvis Hâkim Efendi, “*hikmet ve pend*” başlığında sadık bir hizmetkâra en çok lazım olan şeyin taşradaki velinimetlerine “*umûr-i devlet-i ‘aliyye’ye muzır ve muhâlif bir harf tahrîr*” etmemek olduğunu yani devlet için zararlı ve muhalif yazılar yazmamak olduğunu ifade eder. Zira bunu yapmalarının iki şekilde sakıncası olduğunu belirterek “muhataplarını/okuyucularına” uyarmaktan da geri durmaz. Buna göre devletin mahrem bilgilerini verecekleri velinimetleri bir şekilde vefat ederse elindeki kağıtlar İstanbul’a getirilir ve yaptıkları iş açığa çıkar. Ya da ikinci bir ihtimalle gizli yazılar gönderdiği efendisi İstanbul’a gelip görevli olursa, bir zamanlar kendisine yazı gönderen kişinin şimdi de kendi aleyhinde başkalarına yazılar gönderebileceği hissiyle rahat olamayacağını söyler. Ve bu sakıncalar üzerinden “okuyucularını” uyarmaya çalışır. Hâkim Efendi’nin esrinde -sadık hizmetkarlara yani devlet görevlilerine- böyle bir nasihatle bulunması başlı başına önemli bir noktadır. Zira bunlar Osmanlı taşrasında, yöneticiler arasındaki rekabete ve bilgi alışverişine işaret etmesi bir yana, esasında Hâkim Efendi’nin bu açık nasihatleri onun, yazmakta olduğu *Tarih*’ini toplum tarafından ve özellikle “entelektüel” çevrelerce okunduğu/okunabileceği bilgisiyle hareket ettiğine, dolayısıyla kaleme aldığı tarihini söz konusu çevrelere hitaben veya onları nazar-ı dikkate olarak kurgulayabileceğine işaret etmektedir. Bu noktadan yaklaştığımızda ise, Vakanüvis Hâkim Efendi’nin, Sultan III. Mustafa’nın tahta geçtiği anda başlayan ve tebdillerinde de tezahür eden “kerametlerinden” büyük bir şevkle bahsetmesi, padişahın imajını toplum ve entelektüel çevreler nazarında inşa etme çabası olarak görülebilir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 677-678.

⁷²⁶ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 569-570.

hilenin onlar için kesintisiz bir adet olduğunu, bir kardeşlerinin de hapiste olduğu belirterek tebdillerinde olaya vakıf olduğunu ve gizlice araştırma başlattığını ifade etmiştir.⁷²⁷

Halkın nabzını tutmak ve onların gündemini takip etmek için tebdillerin bir padişah için oldukça işlevsel olduğu düşünülebilir. Nitekim III. Mustafa'nın böylesi amaçlarla da tebdiller yaptığı görülür. Bu noktadaki tebdillere dair iki örnekten söz edilebilir. İlki uzun yıllar sonra hanedana yeni üye olarak katılan Hibetullah Sultan'ın doğum şenlikleri sırasında yaptığı tebdillerdir. İkinci ise Mayıs 1766'da İstanbul'da meydana gelen büyük deprem sonrası halkın yaşadığı sıkıntıları yakından görebilmek için yaptığı tebdillerdir.

I. Mahmud ve III. Osman'ın çocuklarının olmaması, Osmanlı hanedanında ve toplumunda uzun süre bu yönde bir beklentinin oluşmasına sebep olmuş ve bu süreç neticesinde III. Mustafa'nın ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın 14 Mart 1759'daki (15 Receb 1172) doğumu, bir padişah çocuğunun doğumundan daha büyük anlamlar taşımasına sebep olmuştu. Nihayetinde doğumla beraber tüm şehir ve çarşı-pazar süslenmiş, görkemli şenlikler yapılmıştı. Uzun süren bu bekleyiş neticesinde hanedanın devamının da sağlanacak olmasının toplum üzerindeki etkisini gözlemlemek istemiş olacak ki III. Mustafa bu süreçte de tebdillere çıkmıştır.⁷²⁸ Hatta bu tebdillerin birisinde III. Mustafa, ihtiyar fakir bir dükkân sahibinin başkasından on kuruş borç alarak dükkanına avize ve kandil astığına şahit olmuştur. Bunu üzerine dükkân sahibi ihtiyara “*sen dahi bu âvîzeyi neylersin. İşte fakr u fâkan kemâlde olduğu ma'lûm, lâ-büdd borç akça alup dükkânını tezyin edersin*” demiştir. Karşısındakinin kim olduğunu bilmeyen ihtiyar adam ise şöyle karşılık vermiştir: “*Ey oğul! Hazret-i Pâdişâh-ı 'âlem, Zıllullâh-i ekremdir. Anın zuhûr-ı zürriyeti sürûruyla 'âlem mesrur oluyor, ben niçün mesrur olmam. Kırk senedir ki zuhûr-ı evlâd-i pâdişâhân ile halk mesrur olmadı. el-Hamdülillâh bu vakit kırk yılda bir oldu. Sürûr vaktidir*”. III. Mustafa bunun üzerine doğumun garip bir hal olduğu, belki aslının olmayabileceğini söylediğinde ise hiddetlenmiş ve “*Var, işine git! Bu sözü bir gayri yerde dahi söyleme. Hâşâ ve kellâ! Hakk Te 'âlâ mecmû'-i 'ibâdını tekzîb eylemez. Allah, kerîm ve rahîmdir. Bu kadar 'ibâdullâh zuhûr-ı zürriyyet-i Pâdişâh-ı 'âlem için zînet etmeğe hâzır u âmâde olmuşlardır ki, görmez misin 'âlem donandı ve bir taraftan donanmada*

⁷²⁷ BOA. A.MKT.d 01018.

⁷²⁸ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 727.

hükkâm ise bir âhada emr u cebr eylediği yokdur. Bu min- 'indillâhdır. Düşmen-i dîne Hakk Te 'âlâ bunca ümmet-i Muhammed'i mashara etmez" demiştir. Bunun üzerine III. Mustafa merhamet edip ağlamış ve ihtiyara bol ihsanda bulunmuştur.⁷²⁹

İstanbul'da 23 Mayıs 1766'da meydana gelen büyük deprem sonrası şehirde ciddi hasarlar oluşmuş ve pek çok kişi ölmüştür.⁷³⁰ Hatta Hâkim Efendi'nin ifadesiyle "*İstanbul'da binâ altında kalan dört beş bin âdem olur*" söylentisi dolaşmıştır. Bu ortamda III. Mustafa da halkın durumu ve şehrin vaziyetine dair gözlemler yapmak için tebdillerde bulunmuş, fakirlere ve zayıflara durumlarına göre in'âmlarda bulunmuştur. Hatta Hâkim Efendi, O'nun halkın vaziyetini görüp tebdillerde şefkatinden ağladığını ve yine cediti Fatih Sultan Mehmed'in camisini görerek büyük bir üzüntüyle ağladığını belirtir.⁷³¹

Sultan Mustafa'nın teftişe yönelik bu tebdillerinin dışında Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, dönemin vakanüvisi Çeşmizade Mustafa Reşid Efendi'nin Tarih'inde geçen bir faaliyeti tebdil olarak aktarmıştır.⁷³² Buna göre Mart/Nisan 1767'de (Zilkade 1180) gerçekleştiği anlaşılan⁷³³ olay şu şekildedir: Ermeni bir kişi, Saka Çeşmesi civarındaki bir kahve dükkanında yalancı şahitliği ile şerri bol kimselerle toplanarak bin türlü "*melanet ve şekavete cesâret*" etmek suretiyle fesat çıkarıyorlardı. Bu durum "*mesâmi'-i aliyyeye vâsıl oldukda*" yani III. Mustafa'nın kulağına ulaşınca idamını emretmiş ve söz konusu Ermeni, dükkân önünde asılmıştır. Ayrıca dükkânda bulunan

⁷²⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 727-728. Vakanüvis Hâkim Efendi'nin "*reside-i sem'-i Hakîr'dir ki*" diyerek yani duyduğunu söyleyerek anlatmaya başladığı bu kıssa, Hibetullah Sultan'ın doğumunu ve bu süreçte yapılan faaliyetleri, şenlikleri ve kutlamaları yazdığı bölümde geçmektedir. Özelde de halkın ve esnafın çok sevindiği ve herkesin kendi çapında bir "*edevât ve âlât-i zînet*" ile süslemeye dahil olduğunu ifade ettiği kısımda yer almaktadır. Dolayısıyla Hâkim Efendi'nin naklettiği bu kıssa; halkın büyük bir sevinç ve mutluluk içerisinde olduğu ve bu durumun Allah katından gelen bir hayrın göstergesi olduğuna şüphenin bulunmadığı yönündeki kuvvetli anlatısını desteklemede kullandığı güçlü bir argüman olarak da görülebilir.

⁷³⁰ Hâkim Efendi, deprem günü olarak 13 Zilhicce'yi (23 Mayıs) verirken, bu tarih kaynaklarda daha çok 22 Mayıs olarak geçmektedir. Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 12.

⁷³¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1185-1186. Hâkim Efendi yine aynı yerde, Fatih Camii'nin vakfında tekrar bina edilmesi için yeterli para bulunmadığı için III. Mustafa'nın Hazine-i Hümayunundan para verdiği ve Haşim Ali Bey'i bina emini olarak tayin ettiği bilgisini verir.

⁷³² Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi.*, s. 25; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 101-102.

⁷³³ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, söz konusu vakaya dair net bir tarih vermemiş olmasına rağmen önceki ve sonraki gelişmelerden Zilkade ayında yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu hadiseyi Çeşmî-zâde'nin eserinden naklettikleri anlaşılan Vâsif Efendi ve Şemdanizade'nin de benzer şekilde tarih vermediği ancak onlardaki olay akışından da yine Zilkade ayında meydana geldiği tahmin edilmektedir. Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 289; Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 101-102.

“*sâir erbâb-ı mefâsid*” korkutulmuş ve bazısı da Limni Adası’na kalebent olarak sürülmüştür.⁷³⁴ Şemdanizade, eserinde bu vakayı anlatırken III. Mustafa’nın, dükkânda toplanan söz konusu kişilerin halka verdikleri zararları duyduktan sonra tebdile çıktığını ve durumu yerinde müşahede ederek idamını emrettiğini aktarmaktadır.⁷³⁵

III. Mustafa’nın teftiş amaçlı yaptığı tebdillere dair bilgiler, O’nun bu türlü faaliyetleri daha çok saltanatının ilk bir-iki yılında yaptığını gösterir. Bunda yeni tahta çıkması sonrasında halka kendisini tanıtmaya, kamusal imajını inşa etme ve toplumsal kabulü ve desteği sağlama isteği etkili olmuş olabilir. Dahası bu türlü faaliyetler yoluyla halkla yakınlaşmayı tesis etmek istemesi de muhtemeldir. Ayrıca dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi’nin III. Mustafa’nın tebdillerini büyük bir iştiaqla anlatması, bunları son derece başarılı olarak değerlendirerek padişahların -ve özellikle III. Mustafa’nın da kerametlerinin birer tezahürü şeklinde ifade etmesi ve tebdiller yoluyla onların kalplerine ilham verildiğini belirtmesi⁷³⁶, (türündeki anlatıları) tebdillerin sadece birer “tebdil” olmaktan öte başta siyasi pek çok amaca yönelik araçsal bir işleve sahip olduğuna da işaret eder.

2.4.2. Teferrüç Tebdilleri

Sultan III. Mustafa’nın tebdillerinin büyük bir kısmını saltanatının ilk yıllarında yaptığı görülür.⁷³⁷ O’nun tebdillere cülusundan sonra yoğun bir şekilde başlaması, literatürde yer alan ve kafes hayatının şehzadeler üzerindeki olumsuz etkisi sebebiyle padişahların cüluslarından itibaren sık sık tebdile çıktıkları yönündeki anlatıyı destekler niteliktedir.⁷³⁸ Özellikle III. Mustafa’nın sarayda geçen kırk yıllık şehzadelik süresi göz önünde bulundurulduğunda, Cuma selamlıkları ve binişler yanında klasik teşrifatın

⁷³⁴ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi.*, s. 25.

⁷³⁵ Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 101-102. Ahmed Vâsîf Efendi ise padişahın olayı duyması sonrasında idamını emrettiği bilgisini vererek tebdile dair bir ifadede bulunmamıştır. Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 289.

⁷³⁶ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 498, 501-502, 676-677 vb.

⁷³⁷ TS.MA.d 2402.0049.004-5; TS.MA.d 2402.0050.004; TS.MA.d 2402.0053.002; TS.MA.d 2402.0054.003-4; TS.MA.d 2402.0055.002-3; TS.MA.d 2402.0056.002-3-4; TS.MA.d 2402.0057.003-4; TS.MA.d 2402.0058.003. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 6, 26. Saltanatının ilk yıllarında oluşan bu yoğunluğun benzerini O’nun binişlerinde de görmek mümkündür. Dolayısıyla III. Mustafa’nın mobilitesinin saltanatının ilk bir-iki yılında zirveye ulaştığı, sonrasında ise tedricen azalmaya başladığı görülür.

⁷³⁸ Sakaoğlu, “Tebdil Gezmek”, s. 230; İpşirli, “Tebdil Gezmek-Osmanlı’da” s. 213; Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden...*, s. 47.

dışında olarak tebd-i kıyafet yapacağı gezintilerin yani teferrüç tebdillerinin⁷³⁹ O'nun için oldukça kıymetli aktiviteler olduğu anlaşılır.

Diğer taraftan III. Mustafa, bu yöndeki tebdillerini, teftiş maksatlı tebdillerine göre daha uzun süreler devam ettirmiş ve hemen hemen saltanatının sonlarına kadar sürdürmüştür.⁷⁴⁰ Ancak bu tür tebdillerin temel gayesi padişahların klasik teşrifatin dışına çıkarak gezmeleri veya bir yerlere gitmeleri olduğu için teftişe yönelik tebdillere göre bilgi bulmak daha zordur. Zira teftiş maksatlı tebdillerde genellikle padişahın birilerine ceza vermesi veya ihsanda bulunması gibi nihayetinde kimliğini açığa çıkardığı durumlar olur, böylece yapılan faaliyet dönemin kaynaklarında kendisine az çok yer bulabilirdi.⁷⁴¹ Diğer taraftan gizliliğin esas olduğu tebdillere dair kayıtlar ise çok daha azdır. Bu yöndeki kayıtlar ancak padişahların hatt-ı hümayunlarında tebdilde gördüğü şeyleri sadrazama yazması ya da tebdilde birilerine kendi iç hazinesinden ihsanda bulunması veya bu hazineden bir şeyler satın almasıyla kayıtlara yansır, aksi halde bir yerde bilgisine pek rastlanmaz.⁷⁴²

Cülusunu takip eden aylarda III. Mustafa yoğun bir şekilde tebdillere başlamış ve 19 Kasım 1757'den (7 Rebiülevvel 1171) itibaren pek çok tebdil gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Eyüp ve Galata Sarayı gibi İstanbul'un muhtelif yerlerine yaptığı tebdiller O'nun İstanbul'u ve toplum yaşamını daha yakından görmesine imkân vermiş olmalıdır.⁷⁴³ Ayrıca tebdillerinde başlıca görevli olduğu anlaşılan Nakşi Mustafa Ağa'ya fukaraya verilmek ya da satın alınan eşyalar için sarf edilmek üzere ücretler vermiştir.⁷⁴⁴

⁷³⁹ Teferrüç, eğlenmek için yapılan gezinti anlamına gelir. Tebdillere dair arşiv kayıtlarında ve tebdil literatüründe rastlamadığımız bu kavram, padişahların bu yöndeki tebdillerini ifade etmek maksadıyla tarafımızdan kullanılması tercih edilmiştir. Bu noktada teferrüç kavramını öneren Abdulhamit Dünder'a teşekkür ederim.

⁷⁴⁰ Nitekim Ceyb-i Hümayun ve Harc-ı Hassa defterlerinde, III. Mustafa'nın tebdiller için diktirdiği kıyafetlere dair kayıtları saltanatının son senelerine kadar görmek mümkündür. Bu gibi kayıtlardan her ne kadar nerelere gittiğini veya neler yaptığını bilemesek de O'nun hala tebdile çıktığına işaret etmektedir. TS.MA.d 2416.0003.004; TS.MA.d 2416.0006.003; TS.MA.d 2416.0007.003; TS.MA.d 2416.0011.004.

⁷⁴¹ Hâkim Efendi'nin "*reside-i sem'-i Hakîr'dir ki*" diyerek yani duyduğunu söyleyerek bir tebdilden eserinde bahsetmesi gibi.

⁷⁴² Sultan İbrahim'in, I. Abdülhamit'in ve III. Selim'in hatt-ı hümayunlarında tebdillerinden bahsettiği görülür. Emecen, "İbrahim", s. 277; Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden...*, s. 47-51; Sakaoğlu, "Tebdil Gezme", s. 231. Diğer taraftan Sultan III. Mustafa'nın da tebdil için kendi iç hazinesinden yaptığı nakdi ve aynı harcamalar Ceyb-i Hümayun ve Harc-ı Hassa defterlerine yansımıştır. Örnek için bkz: TS.MA.d 2403.0049.002; TS.MA.d 2404.0006.002; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2410.0043.002; TS.MA.d 2414.0079.004; TS.MA.d 2414.0083.003; TS.MA.d 2416.0003.004.

⁷⁴³ TS.MA.d 2402.0053.002; TS.MA.d 2402.0057.004.

⁷⁴⁴ TS.MA.d 2402.0057.003; TS.MA.d 2402.0054.002.

III. Mustafa göçte bulunduğu dönemlerde de tebdillerini sürdürürdü. Bu tebdillerden birinde yaşanan ilginç bir hadiseyi Hâkim Efendi eserinde şöyle nakleder: III. Mustafa göç ile Beşiktaş Sahilsarayında bulunduğu bir sırada tebdile çıkmış⁷⁴⁵ ve ellerinde iki su testisi taşıyan “*derd-mend*” bir Matbah-ı Âmire aşçısına rastlamıştır. Aşçı kendisine yaklaşan III. Mustafa olduğunu sezmiş ancak bir yere saklanamamış ve ellerinde olan testileri göğsüne kaldırıp ayakta hazır beklemiştir. Padişah mukabiline gelip “*sen ne hıdmetdesin?*” dediğinde, aşçı olduğunu söylemiş, “*ne vakitden berü hıdmet edersin?*” diye sorduğunda ise “*şevketlü efendimin peder-i cennet-mekânları merhûm Sultân Ahmed Hân vaktinden berü kânun-i hıdmetde ser-germ-i ‘ömr ve mülâzim-i du’ây-ı hayrım*” cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine III. Mustafa aşçıya bol ihsanda bulunur ve boşta olan bir tımarı ona tevcih eder. Ayrıca sakal bırakmasına izin verip tepeden turnağa giydirilmesi emrini de verir.⁷⁴⁶

O’nun tebdillerinde dikkat çekten noktalardan birisi de göç ile Karaağaç veya Beşiktaş Sahilsaraylarında bulunduğu dönemlerde Topkapı Sarayı’na tebdilen sık sık yaptığı ziyaretlerdir. Nitekim O göç dönemlerinde divan toplantılarına katılmak ya da huzuruna elçi kabul etmek gibi gerekçelerle Topkapı Sarayı’na gelmekle birlikte tebdilen de ziyaretlerini sürdürüyordu. Bu ziyaretlerini Karaağaç’a gerçekleştirdiği daha ilk göçünde görmek mümkündür. Nitekim bu süreçte (25 Haziran 1758-30 Eylül 1758) muhtelif defalar saraya gelmiştir.⁷⁴⁷ Hatta bu ilk göçünde 12 Eylül 1758’de (9 Muharrem 1172) divan toplantısı için saraya geldiğinde akşam Karaağaç’a geri dönmemiş ve bir ay tebdilen İstanbul’da kalmıştır.⁷⁴⁸ Benzer şekilde ilerleyen yıllarda da göçte iken

⁷⁴⁵ 1173 Muharrem ayının başlarıdır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 820-821. III. Mustafa 31 Ağustos 1759’da (7 Muharrem 1173) göç ile Beşiktaş’tan Karaağaç’a geçtiği için, söz konusu tebdil 1-7 Muharrem arası gerçekleştirilmiş olmalıdır. TS.MA.d 2404.0005.002; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 52. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göçler başlığı. Diğer taraftan arşiv kayıtlarında, III. Mustafa’nın Muharrem ayında iki defa tebdilde bulunduğu ve ikisinde de Topkapı’ya geldiği bilgisi vardır. TS.MA.d 2404.0005.003-4.

⁷⁴⁶ Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın yaptığı bu tebdili, naklediş yöntemi ve kurgusuyla yine hikmetli/mistik bir amele dönüştürme gayretindedir. Buna göre söz konusu tebdil vakasının hemen evveliyatı şöyledir: III. Mustafa Beşiktaş Sahilsarayında iken iyice bir tımar boş kalmış, O da söz konusu bu tımarı Enderun Ağalarından Mahmud Ağa’ya vermiştir. Ancak Mahmud Ağa, geçimine kâfi gelmeyeceğini söyleyerek tımarı red eder ve elindekiyle yetinmeyi (ya da tenezzül etmemeyi) tercih eder. İşte söz konusu “*bir eyüce tîmâr*” boşta kalmışken III. Mustafa yukarıda naklettiğimiz tebdile çıkar ve aşçıya rast gelerek tımarı ona tevcih eder. Vakanüvis Hâkim Efendi bu anlatısının hemen akabinde de padişahların, fukaranın asayiş ve rahatı için kendi rahatlarını terk ettiklerini, onların tebdillerinde nice nice ihsan ve inayetlerin bulunduğunu ve tebdillerin hikmetten hâlî olmadığını tekraren ifade eder. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 820-821.

⁷⁴⁷ TS.MA.d 2402.0057.003-4; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 26.

⁷⁴⁸ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 29.

Topkapı'ya tebdilen ziyaretlerini sürdürmüştür.⁷⁴⁹ Bu ziyaretlerinin birisini de 1 Ekim 1759'da (8 Safer 1173) Karaağaç'ta göçte bulunduğu sırada gerçekleştirmiştir. Ancak bu sefer saat dört civarında saraya geldiğinde Ortakapı'da Bölükbaşı ve on nefer kapıcıları “*kimi cüz’i istirâhate ve kimi ba’zı hâcete meşgul*” oldukları için yerlerinde bulamamıştır. III. Mustafa, bunların “*umûr-i me’ûrelerinde ihtimâm etmedikleri için gazab buyurup*” Cebehane’ye geldiğinde Cebecibaşı ve Başkethüda’yı sormuş ancak onların da yerlerinde olmadığını görünce “*Beşincinin aşçısına var! Beş on nefer kara-kullukçu alup, şu Ortakapı’da olan Bölükbaşı’yı on nefer kapucularıyla ahz ve kapıya getir*” emirini vermiş, oradan da Yedikule’ye hapsedilmelerini emretmiştir. Ancak III. Mustafa’nın görev yerlerinde olmadıkları için kızıp Yedikule’ye hapsedtiği Bölükbaşı ve on nefer kapıcıları birkaç gün sonra “*merhamet buyurulup, tehâvünleri ‘afv ve kemâ-kân hizmetlerinde mukayyed olmaları için tenbîh ü te’kîd*” etmiştir.⁷⁵⁰

Diğer taraftan III. Mustafa’nın mütadı olan tebdiller de vardı. Bunlar sabah namazlarını eda etmek için tebdilen Ayasofya Camii’ne gitmesi ve göç ile Karaağaç’ta bulunduğu dönemlerde de yine sabah namazlarını tebdilen Eyüp Sultan Camii’nde kılmasıydı. Nitekim III. Mustafa, genellikle sabah namazlarını kılmak için tebdilen Ayasofya Camii’ne giderdi. Hatta O, yine bir sabah tebdilen Ayasofya Camii’ne gittiğinde Ayasofya imamı Zileli Seyyid Osman Efendi’nin kıraatinden etkilenmiş ve onu imam-ı sâni olarak tayin etmiştir.⁷⁵¹ Öte yandan Sultan III. Mustafa, göç ile Karaağaç Sahilsarayı’nda bulunduğu vakitlerde de sabah namazlarını ekseriyetle tebdilen cemaatle birlikte Eyüp Sultan Camii’nde kılardı.⁷⁵²

2.4.3. Tebdil Teşrifatı

III. Mustafa’nın tebdillerinde ne gibi teşrifat ayrıntılarının bulunduğunu maalesef tam olarak bilemiyoruz. O’nun tebdillerine dair elimizdeki kaynaklar her ne kadar bu yönden tatmin edici bilgiler vermese de diğer bazı noktalardan önemli ayrıntılar ihtiva

⁷⁴⁹ TS.MA.d 2404.0005.003-4; TS.MA.d 2404.0006.002; TS.MA.d 2405.0015.003; TS.MA.d 2410.0043.002.

⁷⁵⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 828-829. TS.MA.d 2404.0006.002-3.

⁷⁵¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 796; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 32. Gerçi Şemdanizade, bu konuda kişisel kanaatini belirtmekten kaçınmaz ve Zileli Seyyid Osman Efendi’nin “*sedası ve edâsı nâ-hoş idi. Lakin padişaha hoş gelip*” III. Mustafa’nın şahsi beğenisiyle imam-ı sâni olduğunu ifade eder. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 32. Öte yandan Hâkim Efendi, bu tayinin hemen akabinde Osmanlı sultanlarının kalplerine Allah’ın ilham verdiği ve onlara ne suretle ilham olunursa o yönde amel ettikleri şeklindeki klasik anlatısını tekrarlar.

⁷⁵² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 569.

eder. III. Mustafa'nın tebdillerinde başlıca görevlinin Nakşî Mustafa Ağa'nın olması bunlardan birisidir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kahvecibaşı Kastamonulu Hasan Bey zade Mustafa Nakşî Efendi'nin III. Mustafa ile birlikte tebdillere çıktığını, direkt Nakşî Mustafa Efendi'nin müellifi olduğu “*Vekayi-i Sultanî-Tarih-i Nâkşî*” isimli esere dayanarak söyler.⁷⁵³ Ancak Uzunçarşılı'nın şahsi kütüphanesinde bulunduğunu belirttiği bu eserin bugün nerede olduğu ya da muhtevasının tam olarak ne olduğu maalesef bilinmemektedir.⁷⁵⁴

III. Mustafa döneminde Nakşî Mustafa Ağa'ya dair ilk kayıtlar, cülusun gerçekleştiği Ekim/Kasım 1757'ye (Safer 1171) aittir. Buna göre dönemin iç ruznamesinde cülusun ertesi günü (17 Safer / 31 Ekim) Hane-i Hassa'ya nakil olduğu belirtilirken, bu kaydı doğrular şekilde aynı ayın Ceyb-i Hümayun defterinde de Hane-i Kiler'den Hane-i Hassa'ya nakil buyurulduğu ve bu sebeple kendisine acemilik olarak iki yüz kuruş ihsan olunduğu kayıtlıdır.⁷⁵⁵ Benzer şekilde Ekim/Kasım 1757'nin (Safer 1171) Harc-ı Hassa defterinde de “*Bâ-hatt-ı hümayun kanun olmak üzere hane-i hassaya nakil buyurulan Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcut hazineden ihsan-ı hümayun buyurulmağın Silahdar Ağa kulları marifetiyle teslim olunan*” kürk, kaftan, kuşak, destar ve kavuk kayıtlıdır.⁷⁵⁶ Nakşî Mustafa Ağa'nın Kahvecibaşı olarak geçtiği ilk kayıt ise Ocak/Şubat 1758'e (1171 Cemaziyelevvel) aittir. Bu kayıta “*berây-ı tebdil bir adet Çuka Ağa nimteni yaptırılıp Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına*” teslim edildiği bilgisi vardır.⁷⁵⁷ Bu kayıttan da görüleceği üzere Nakşî Mustafa Ağa, tebdillerde III. Mustafa'ya eşlik ettiği gibi tebdil sırasında giyilecek kıyafetler de zaman zaman kendisine teslim edilirdi.⁷⁵⁸

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Nakşî Mustafa Ağa, tebdillerde III. Mustafa'ya eşlik ederdi. Bununla birlikte tebdil sırasında III. Mustafa'nın harcadığı paralar da yine Nakşî Mustafa Ağa'ya verilirdi. 10 Aralık 1757'de (28 Rebiülevvel 1171) “*Cumartesi günü Nakşî Mustafa Ağa kullarının tebdilde sarf eylediği altın olmak üzere mevcut*

⁷⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 60.

⁷⁵⁴ Sarıcaoğlu, bu eserin bir sır kâtibî ruznamesi olmadığı görüşündedir. Fikret Sarıcaoğlu, “Ruzname”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 280.

⁷⁵⁵ TS.MA.d 2402.0048.008.

⁷⁵⁶ TS.MA.d 2402.0048.0011.

⁷⁵⁷ TS.MA.d 2402.0051.006.

⁷⁵⁸ TS.MA.d 2402.0055.006; TS.MA.d 2403.0049.003; TS.MA.d 2403.0053.005; TS.MA.d 2403.0058.006; TS.MA.d 2404.0010.004.

*hazineden teslim olunan 42 adet zer-i mahbub-ı tam*⁷⁵⁹ ya da 18 Mart 1758'de (8 Receb 1171) "*Sekizinde tebdile gidildik de Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcut hazineden teslim olunan 200 adet zer-i mahbub-ı tam*"⁷⁶⁰ veya 26 Mart 1758'deki (16 Receb 1171) "*Tebdil ile Ebu Eyyûb Ensârî'ye gidildik de Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına teslim olunan 224 adet zer-i mahbub-ı tam*"⁷⁶¹ gibi kayıtlar özellikle III. Mustafa'nın ilk iki yılında çokça görülmektedir.⁷⁶²

Tebdillerde harcanan paralar yanında III. Mustafa'nın dışarıdan bazı satın almalarını da Nakşî Mustafa Ağa aracılığıyla yaptığı anlaşılır. Nitekim Kasım/Aralık 1757'de (1171 Rebiülevvel) "*Beray-ı tebdil Nakşî Mustafa Ağa kulları marifetiyle iştirâdan*" olmak üzere alınan; *ağa nimteni, çuka yelek, çuka şalvar, Şam alacası kebir entâri, libâde, Şam alacası sagir entâri, kavuk, külâh, kırmızı çizme, paşalı kavuğu, mest pâpuş, sâde pâpuş, çuka cübbe* ve daha pek çok eşya vardır.⁷⁶³ Bunlar aynı zamanda III. Mustafa'nın tebdillerde ne gibi kıyafetler giydiği noktasında da önemli bilgiler verir. Benzer şekilde Mayıs/Haziran 1758'de de (Ramazan 1171) "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları yediyle iştirâ olunan bir nefer köle bahası olmak üzere teslim olunan 350 kuruş*" kaydı bulunur.⁷⁶⁴ Yine 14 Temmuz 1758'de de (8 Zilkade 1171) "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kulları marifetiyle iştirâ olunan daye bahası*" olarak 730 kuruş verilmiştir.⁷⁶⁵

Tebdillerden bağımsız olarak III. Mustafa'nın Nakşî Mustafa Ağa'ya ihsan ettiği eşyalar da olurdu. Ocak/Şubat 1758'de (Cemaziyelevvel 1171) "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcut hazineden ihsan-ı hümayun*" olarak bir adet "*neftî çuka kaplı kırmızı tilki boğazi*" kürk ile bir adet "*sarı çuka kaplı vaşak*" kürk vermiştir.⁷⁶⁶ Yine Mart/Nisan 1758 (Receb 1171) "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına mevcut hazineden ihsan-ı hümayun*" olarak bir adet yeşil çuka kaplı kürk ve 1758 Nisan/Mayıs (1171 Şaban) aylarında "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarına ihsan-ı hümayun*" olarak; 1 adet *darçinî çuka kaplı kakım beden kürk*, bir adet *süt mâyesi kermesuda kaplı*

⁷⁵⁹ TS.MA.d 2402.0049.005.

⁷⁶⁰ TS.MA.d 2402.0053.002.

⁷⁶¹ TS.MA.d 2402.0053.002.

⁷⁶² Örnek için bkz. TS.MA.d 2402.0054.002-3-4; TS.MA.d 2402.0055.002-3; TS.MA.d 2402.0056.002-3-4; TS.MA.d 2402.0057.003-4; TS.MA.d 2402.0058.003; TS.MA.d 2403.0049.002; TS.MA.d 2403.0055.002

⁷⁶³ TS.MA.d 2402.0049.009.

⁷⁶⁴ TS.MA.d 2402.0055.002.

⁷⁶⁵ TS.MA.d 2402.0057.003.

⁷⁶⁶ TS.MA.d 2402.0052.004-5.

kakım kürk, üç adet *kaftan*, üç adet *çiçekli entâri* ve bir adet *kuşak* verdiği kayıtlıdır.⁷⁶⁷ 1758 Eylül/Ekim (1172 Muharrem) aylarında da yine III. Mustafa'nın Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'ya ihsan olarak *sof kerrâke*, *sof kaput*, *çiçekli entâri* verdiği bilgisi vardır.⁷⁶⁸ III. Mustafa'nın saltanatındaki ilk iki-üç senede Nakşî Mustafa Ağa'ya yapılan bu türden ihsanlar oldukça fazladır. Dolayısıyla bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta bunlardan birinde III. Mustafa'nın "*Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa kullarının hemşirelerine ihsân-ı mülûkâne*" buyurduğu bir adet "*elli sekiz elmaslı altın gerdan-bend*" kayıtlıdır.⁷⁶⁹ Bu kayıttan da III. Mustafa'nın yalnızca Nakşî Mustafa Efendi'ye değil onun kız kardeşine de ihsanda bulunduğu, dolayısıyla Nakşî Mustafa'nın III. Mustafa'ya oldukça yakın bir kişi olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkar. III. Mustafa'nın birlikte tebdillere çıktığı, saray dışından yapacağı bazı satın alma işlerinde görevlendirdiği ve çokça ihsanda bulunduğu Nakşî Mustafa'nın, kendi kaleminden çıkan ancak bugün kayıp olan ruznamenin ne derece kıymetli bilgiler verebileceği ortadadır.

Tebdillerde mûtaad üzere görevli olan kişiler de vardı. Bunların başlıcası tebdil hasekisi, tebdil gulamı ve tebdil hamlacılarıyla kayıkçılarıydı. Nitekim bu kişilere dair de pek çok kayıt mevcuttur. Padişahın tebdil gezdiği sırada ona eşlik eden ve sayıları on ikiyi bulabilen bostancı hasekilerine tebdil hasekisi denirdi. Ayrıca tebdil hasekileri zaman zaman kıyafet değiştirerek İstanbul'da dolaşır ve gizli emirleri vilayetlere taşımakla görevlendirilirdi.⁷⁷⁰ III. Mustafa'nın Mayıs 1771'de (Safer 1185) biniş ile Sepetçiler'e gittiğinde bir hasekiyi Kadıköy'e göndermesinin benzer bir gerekçeyle olma ihtimali yüksektir.⁷⁷¹ Ayrıca III. Mustafa'nın tebdil hasekilerine çeşitli ihsanları olurdu. Nitekim Nisan/Mayıs 1758'de (Şaban 1171) "*tebdil hasekisi Halil kullarına mevcut hazineden ihsan-ı hümayun buyurulan*" *hâre donluk*, *şâlî sof donluk* ve *çakşırılık al sof donluk* kayıtlıdır.⁷⁷² Mayıs/Haziran 1758'de de (Ramazan 1171) yine "*tebdil hasekisi Halil kullarına*" bir adet *çarşal kuşak* ihsan etmiştir.⁷⁷³ Eylül/Ekim 1758'de ise (Muharrem 1172) III. Mustafa'nın "*tebdil hasekisi kullarının kızına beray-ı cihaz ihsan-ı hümayun*" olarak bir çift *onar ikili elmas küpe*, bir adet *seksen bir elmaslı gerdanlık*, bir çift *altın*

⁷⁶⁷ TS.MA.d 2402.0053.005; TS.MA.d 2402.0054.005.

⁷⁶⁸ TS.MA.d 2403.0049.003.

⁷⁶⁹ TS.MA.d 2403.0050.004.

⁷⁷⁰ Özcan, "Haseki", s. 369; İpşirli, "Tebdil Gezmek-Osmanlı'da", s. 214.

⁷⁷¹ III. Mustafa söz konusu hasekiye sekiz kuruluş ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2416.0002.003.

⁷⁷² TS.MA.d 2402.0054.005.

⁷⁷³ TS.MA.d 2402.0055.006.

bilezik ve bir adet *elli sekiz elmaslı altın kuşak* ihsan ettiği kayıtlıdır.⁷⁷⁴ Diğer taraftan III. Mustafa'nın Şubat/Mart 1758'de (1171 Cemaziyelahir) "*tebdil hasekisi Hüseyin kullarına mevcut hazineden ihsan-ı hümayun*" olarak bir cilt *Tefsir-i Kadı Beyzâvî* ve bir cilt *Buhârî-i Şerif* ve bir cilt *Kitâb-ı Hidâye* vermesi, O'nun önemseydiği eserleri ve değer dünyasındaki öğeleri göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.⁷⁷⁵ Bunlarla birlikte saltanatı boyunca III. Mustafa'nın tebdil hasekilerine verdiği ihsanların örneklerini arttırmak mümkündür.⁷⁷⁶

Öte yandan tebdil hasekilerine Ramazan bayramları öncesinde ıydiye verilirdi. Nitekim Nisan/Mayıs 1759'da (1172 Ramazan) III. Mustafa'nın "*tebdil hasekisi Ali Bey ve Süleyman kullarına ıydiye*" olarak *entâri çitari*, *şal kuşak* ve *kaftanlık hâre* verdiği⁷⁷⁷ Nisan/Mayıs 1761'de de (1174 Ramazan) "*tebdil hasekisi kullarına beray-ı ıydiye ihsan-ı mülûkâne buyurulmağın teslim olunan*" *şâlî sof*, *çitari*, *çarşal* ve *çakşırlık çuka* gibi eşyalar ihsan ettiği görülür.⁷⁷⁸ Bazen tebdil hasekilerinin ıydiyeleri, tebdillerde görev yapan tebdil gulamlarınıninkiyle birlikte kaydedilirdi. Mart/Nisan 1762'de (1175 Ramazan) "*tebdil hasekisi ve tebdil eski gulamı kullarına beray-ı ıydiye ihsan-ı hümayun buyurulan*" *çitari*, *şâlî sof* ve *çakşırlık çuka*⁷⁷⁹ ile 1763 Mart/Nisan ayında (1176 Ramazan) "*beray-ı ıydiye tebdil hasekisi ve tebdil gulamı kullarına*" verilen *şâlî sof donluk*, *çitari* ve *çakşırlık çuka* bu türden kayıtlardır.⁷⁸⁰

Tebdillerin deniz yoluyla yapılması durumunda padişahlar "*tebdil piyadesi*" denilen kayıklara binerler ve bu kayıkları da "*tebdil hamlacıları*" ve "*tebdil kayıkçıları*" denilen kürekçiler çekerdi.⁷⁸¹ Tebdillerinde deniz yolunu da kullanan III. Mustafa'nın, üç kişiden oluşan hamlacıları yıllık adıyla verdiği ihsan Nisan/Mayıs 1759'da (Ramazan 1172) kayıtlıdır. Buna göre "*tebdil kayıkçıları kullarına yıllık olmak üzere*" *hamlacı*, *ikincisi* ve *üçüncüsüne* toplamda seksen kuruş verdiği görülür.⁷⁸² Yine ertesi yıl Ramazan ayında "*tebdil hamlacı kullarına otuz kuruş, iki neferine yirmi beşer kuruştan ihsan-ı*

⁷⁷⁴ TS.MA.d 2403.0049.003.

⁷⁷⁵ TS.MA.d 2402.0052.005.

⁷⁷⁶ Örnek için bkz. TS.MA.d 2403.0050.004.

⁷⁷⁷ TS.MA.d 2403.0057.004.

⁷⁷⁸ TS.MA.d 2405.0012.006.

⁷⁷⁹ TS.MA.d 2406.0028.006. Aynı yıl ıydiye olarak "*tebdil gulamı ve tebdil hasekisi kullarının uşaklarına*" yani çocuklarına da *dolama çuka*, *donluk*, *çakşırlık çuka* ve *entârilik şâlî* verildiği kayıtlıdır. TS.MA.d 2406.0028.006.

⁷⁸⁰ TS.MA.d 2407.0010.005.

⁷⁸¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. 3, s. 429; İpşirli, "Tebdil Gezmek-Osmanlı'da", s. 214.

⁷⁸² TS.MA.d 2403.0057.002.

mülûkâne” olunan toplum seksen kuruş kayıtlıdır.⁷⁸³ Ayrıca yine Ramazan ayında III. Mustafa’nın ıydiye olarak “*tebdil kayıkçılara ihsan*” olunmak üzere; *hamlacısına otuz, ikinci ve üçüncüsüne* yirmi beşer kuruş ihsanda bulunduğu da olurdu.⁷⁸⁴ Bu ihsanlara benzer şekilde tebdil kayıkçı ve hamlacılarına verilen aynî ihsanlar da sonraki yıllarda devam etmiştir. 1772 Kasım/Aralık ayında (1186 Ramazan) üç nefer tebdil kayıkçılara verilen *çuka donluk* bu türden ihsanlardı.⁷⁸⁵

Tebdil gezen padişaha arzuhal sunmak ya da onun kimliğini açığa çıkaracak bir harekette bulunmak yasaktı ve böylesi bir davranış hoş karşılanmazdı. Bu kurala dair tebdil literatüründe anlatılagelen örnek vakıa, III. Mustafa’nın 18 Ağustos 1758 Cuma günü (13 Zilhicce 1171) Üsküdar’a yaptığı bir tebdille ilgilidir.⁷⁸⁶ Buna göre III. Mustafa söz konusu tarihte Üsküdar civarında tebdil gezerken, Çorum Sancağı Alaybeyliğinden azledilen Feyzullah isimli kişi padişahı tanımış ve “*şimdi beni ya katl eyle, ya elbette benim alaybeyliğimi bana ihsân eyle!*” diye bu ve buna benzer “*mütecâviz*” tavırlarla ısrarlı taleplerde bulunmuştur. Hatta III. Mustafa’nın tüm geri çevirmelerine rağmen başka bir sokakta tekrar karşısına çıkıp “*seninle emr-i şer’in benim etmeğimi ne cürm ile gayra verdin*” diyerek ısrarlarla taleplerine devam etmiştir. III. Mustafa, onun tüm bu aşırılıklarına tahammül etmiş ancak nihayetinde “*gazab buyurup*” Üsküdar İskeleyi önünde katlini emretmiş ve Feyzullah orada katledilmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸³ TS.MA.d 2404.0013.002.

⁷⁸⁴ TS.MA.d 2402.0055.003.

⁷⁸⁵ TS.MA.d 2417.0009.010.

⁷⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 61; Sakaoğlu, “Tebdil Gezmek”, s. 231.

⁷⁸⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 686-687. Vakanüvis Hâkim Efendi, bu olayı ilâhî adaletin tecellisi, yapılan kötü işlerin karşılığının görülmesi argümanları üzerinden aktarır: Nitekim Hâkim’e göre katledilen Feyzullah, vaktiyle Çorum Alaybeyi iken ahalinin tımarlarını “*âhara tevcih*” eden ve “*niçe fesâd ile müştehir*” olmuş bir kişidir, hatta “*Kör hâfız nâm bir kimesneyi mecmû’-i vilâyeti tahrik ile*” katlettirdiğini ve bu durumunun da Sivas Valisi Zıralı-zade Mehmed Paşa tarafından merkeze arz edildiğini aktarır. Bu arz sonrası “*ze’âmet-i kâtil âhara tevcih olunmak kânun-ı pâdişâhî*” olduğundan, Feyzullah’ın zeameti de başkasına verilmiş ve kendisi İstanbul’a gelince bir müddet hapsedildikten sonra başka bir diyara sürülmüştür. Ancak Feyzullah bunlarla da “*müte’eddib olmayup yine Âsitâne’ye gelüp ikide birde hükkâmı ta’ciz*” etmiştir. Hatta Hâkim Efendi, bütün bunlara ek olarak Feyzullah’ın Zıralı-zade Mehmed Paşa’nın katline de sebep olduğunu belirtir. Ve tüm bu “bilgilendirmenin” akabinde “*Her kişi etdiğini bulmalıdır her ne ise*” dizesiyle başlayan bir dörtlükle Üsküdar’daki tebdil hadisesini anlatmaya koyulur. Böylece Feyzullah’ın ne denli “kötü” ve “uslanmaz” bir kişi olduğunu belirten Hâkim, onun Üsküdar’da katledilmesini, hak ettiği cezayı bulması ve halka yaptığı zulümlerin karşılığını görmesi olarak açıklar. Diğer taraftan bu hadise, Hâkim Tarihi’ni kaynak olarak kullanan Vasıf ve Şemdanizade’nin eserlerine de girmiştir. Ancak Şemdanizade, bu vakıayı padişahlara tebdilde müdahale edilemeyeceği ve tebdil sırasında talepte bulunmanın kimseye bir fayda sağlamayacağı argümanları üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Nitekim Feyzullah’ın evveliyatına hiç değinmeden tebdil sırasında yaptığı ısrarları, beyhude bir çaba ve tebdil kurallarına uymayan mantıksız bir eylem olarak aktarır. Hatta işin tamamen kanuni ve mantıki tarafına odaklanarak “*tebdilde padişaha arz-ı hâl olunmak hilâf-ı âdedir. Faraza senin işin görülse, sâiri dahi bu kâra heves eder, nizâm-ı kadime hâlel gelir*” şeklindeki ifadeyi aktarır. Ve nihayetinde de Feyzullah’ın “*hayâsızlık ve*

2.4.4. Tebdil Kıyafetleri

III. Mustafa'nın tebdillerde ne giydiğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak Uzunçarşılı, şahsi kütüphanesinde olduğunu söylediği Nakşi Mustafa Ağa'nın eserine dayanarak III. Mustafa'nın, Nakşi Mustafa Ağa ile beraber çıktığı tebdillerde tebdil hasekisi kıyafeti giydiğini belirtmektedir.⁷⁸⁸ Ayrıca O'nun "suyolcu" kıyafeti giydiğine dair bilgiler de vardır.⁷⁸⁹ Elimizdeki kaynaklar ise III. Mustafa'nın tebdillerde giydiği kıyafetlere dair net bir tablo çizmemize imkân vermese de ipucu mahiyetinde kıymetli bilgiler içermektedir.

Buna göre III. Mustafa'nın tebdillerde "Çuka Ağa" kıyafeti giydiği oluyordu. Nitekim bunun için kendisine Ocak/Şubat 1758'de (Cemaziyelevvel 1171) "Çuka Ağa nimteni" yaptırdığı görülür.⁷⁹⁰ Diğer taraftan O'nun her zaman kimi takliden giyindiğini veya üzerine baştan aşağı neler giydiğini bilmek şu aşamada pek mümkün değildir. Ancak parça parça giydiği kıyafetlere dair önemli bilgiler verilebilir. Nitekim Ağustos/Eylül 1758'de (Zilhicce 1171) tebdil için *kavuk* ve *destar* yaptırdığı, Eylül/Ekim 1758'de (Muharrem 1172) *kırmızı fes* ve *çuka fes* giydiği ve benzer şekilde Mayıs/Haziran 1759'da (Şevval 1172) *kırmızı fes*, *destar* ve *külâh* kullandığı görülmektedir.⁷⁹¹ Aynı dönemlerde III. Mustafa'nın tebdil için *beyaz şayak cübbe* ile *kahverengi şâlî sof kaput* giydiği de anlaşılmaktadır.⁷⁹²

Diğer taraftan biniş adı verilen ve geniş cübbe-ferâce anlamında kullanılan kıyafet ile farklı türdeki entâri, III. Mustafa'nın tebdillerde tercih ettiği diğer kıyafetlerdendi. 1759 yılı Temmuz/Ağustos (1172 Zilhicce) ayında tebdil için *kırmızı çuka biniş* yaptırırken, Kasım/Aralık 1759-Ocak 1760 döneminde (1173 Rebiülahir / Cemaziyelevvel) *Şam alacası entâri*, *mavi çuka dolama* ve *kahverengi çuka entâri* diktirmiştir.⁷⁹³ Aynı şekilde ilerleyen yıllarda da tebdiller için çeşitli türlerdeki binişler ve entariler diktirdiği görülür. Nitekim Temmuz/Ağustos 1759'da (1172 Zilhicce) *kırmızı*

terk-i hürmet ettiği" için katledildiğini belirtir. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II. A, s. 19. Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi ise bu hadiseyi Hâkim'in anlatısına benzer bir şekilde aktarır ve ona ek olarak Feyzullah'ın oğlu Kadri Efendi'nin de "muharrik ve müfsid" bir kişi olduğu ve sefer sırasındaki sipah kâtipliği vazifesini de kötü kullanması üzerine babası gibi öldürüldüğü bilgisini verir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 149.

⁷⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 60.

⁷⁸⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C. 3, s. 428.

⁷⁹⁰ TS.MA.d 2402.0051.006.

⁷⁹¹ TS.MA.d 2402.0058.004; TS.MA.d 2403.0049.003; TS.MA.d 2403.0058.006.

⁷⁹² TS.MA.d 2402.0056.005; TS.MA.d 2402.0057.004.

⁷⁹³ TS.MA.d 2403.0060.004; TS.MA.d 2404.0009.004.

*çuka biniş*⁷⁹⁴, Kasım/Aralık 1759'da ise (1173 Rebiülahir) *Şam alacası entâri* diktirirken,⁷⁹⁵ Aralık/Ocak 1759-60 ve Nisan/Mayıs 1760 döneminde (1173 Cemaziyelevvel ve Ramazan) *mavi çuka dolama, kahverengi çuka entâri* ve *çuka biniş* yaptırmıştır.⁷⁹⁶ Yine Aralık/Ocak 1761-62'de (1175 Cemaziyelahir) tebdil için *yeşil çuka biniş*, Kasım/Aralık 1765'te (1179 Cemaziyelahir) *neftî çuka biniş* ve Eylül/Ekim 1771'de (1185 Cemaziyelahir) *yeşil çuka biniş* yaptırdığı görülür.⁷⁹⁷

Kayıtlardan III. Mustafa'nın Ekim/Kasım 1765 (1179 Cemaziyelevvel) ve Kasım/Aralık 1766'da (1180 Cemaziyelahir) tebdil için pek çok kıyafet yaptırdığı görülür. Bunların bazıları, *güvez mağribi şala kaplı zerdeva sırt nimten, fındıkî kermesuda kaplı tilki paçası nimten, laciverdî kermesuda kaplı karsak paçası nimten, nohûdî çuka kaplı vaşak sırtı nimten, laciverdî kermesuda kaplı Anadolu nâfesi nimten, baltacı külâhî çukaya kaplı siyah tavşan beden, al çuka kaplı samur gerdanı beden, fıstıkî çukaya kaplı zerdeva kafası beden ve camgöbeği çukaya kaplı vaşak paçası bedendir.*⁷⁹⁸ Bunların dışında Aralık/Ocak 1765-66'da (Receb 1179) kendisi için *mâî çuka kaplı kırmızı tilki nâfesi buçuk kürk* ve 1770 Ocak/Şubat'ında (Şevval 1183) *güvez çukaya kaplı tilki nâfesi beden kürk* de hazırlatmıştır.⁷⁹⁹

III. Mustafa'nın tebdillerde giyeceği kıyafetlerin, eldeki ürünlerin tecdid edilmesiyle de hazırlanabildiği anlaşılmaktadır. Mesela Haziran/Temmuz 1771'de (Rebiülevvel 1185) gelen bir adet kaput, "*fışne rengiye boyadılıp*" tebdil için hazırlanmıştır.⁸⁰⁰ Yine aynı yılın Mayıs/Haziran (Safer) döneminde de tebdil için "*yeşil boyatılıp taraf-ı hümayuna teslim olunan*" iki adet destar kayıtlıdır.⁸⁰¹ III. Mustafa'nın tebdilde giyeceği kıyafetleri bizzat kendisinin seçtiği de olurdu. Nitekim O'nun, tebdile çıkmadan önce Mâbeynde kürkleri "*manzûr-ı hümayun*" ettiği de görülebilir.⁸⁰²

III. Mustafa'nın Nakşî Mustafa Ağa ile tebdillere çıktığı saltanatının ilk yıllarında, tebdil kıyafetlerinin de genellikle ikişer adet hazırlanması dikkat çekicidir.⁸⁰³ Nitekim

⁷⁹⁴ TS.MA.d 2403.0060.004.

⁷⁹⁵ TS.MA.d 2404.0008.005.

⁷⁹⁶ TS.MA.d 2404.0009.004; TS.MA.d 2404.0013.004-5.

⁷⁹⁷ TS.MA.d 2406.0025.004; TS.MA.d 2410.0047.005; TS.MA.d 2416.0006.003.

⁷⁹⁸ TS.MA.d 2410.0046.004; TS.MA.d 2411.0091.005.

⁷⁹⁹ TS.MA.d 2410.0048.004; TS.MA.d 2414.0082.004.

⁸⁰⁰ TS.MA.d 2416.0003.004.

⁸⁰¹ TS.MA.d 2416.0002.004.

⁸⁰² TS.MA.d 2403.0060.004.

⁸⁰³ Bu durum, Uzunçarşılı'nın Nakşî Mustafa Ağa'nın eserine dayanarak III. Mustafa ile Nakşî Mustafa Ağa'nın birlikte tebdillere çıktığı yönündeki ifadesini doğrular niteliktedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 60.

1758 yılı Mayıs/Haziran'ında (Ramazan 1171) “*beyaz benden iki nimten ve iki şalvar ve iki zıbın*” yaptırılıp Kahvecibaşı Nakşî Mustafa Ağa'ya teslim edilmiştir.⁸⁰⁴ Benzer şekilde aynı yılın Haziran/ Temmuz (Şevval) aylarında *iki adet beyaz entari*, Ağustos/Eylül civarında (Zilhicce) *iki adet kavuk* ve 1759 yılı Mayıs/Haziran'ında (1172 Şevval) *ikişer adet kırmızı fes, destar ve külâh* hazırlanırken -1171 Şevval'i hariç- hepsinin tebdilde kullanılmak üzere Nakşî Mustafa Ağa'ya teslim edildiği görülür.⁸⁰⁵

Tebdillerde giyilecek kıyafetler hakkındaki bilgilerin Temmuz/Ağustos 1773'e kadar (Cemaziyelevvel 1187) kadar devam ettiği görülür, dolayısıyla III. Mustafa'nın bu tarihlere kadar tebdile çıkmayı sürdürdüğü söylenebilir.⁸⁰⁶

⁸⁰⁴ TS.MA.d 2402.0055.006.

⁸⁰⁵ TS.MA.d 2402.0055.006; TS.MA.d 2402.0056.004; TS.MA.d 2402.0058.004; TS.MA.d 2403.0058.005.

⁸⁰⁶ TS.MA.d 2418.0019.006.

2.5. CUMA SELÂMLIKLARI

Osmanlı padişahlarının Cuma namazlarını kılmak maksadıyla saray dışındaki bir camiye gidiş-dönüşlerini ve bu sırada yapılan birtakım merasimler ile resmi ve gayri resmi aktiviteleri ifade eden Cuma selâmlığı, İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de uygulanan kadim bir an'aneydi. Pek çok müesseseyi kendine özgü bir sentezle tatbik eden Osmanlı Devleti, Cuma selâmlıklarını da kendi yapısına uygun bir usul ve teşrifat ile uyguladı.⁸⁰⁷

2.5.1. Teşrifat ve Gelenek

Osmanlı padişahlarının gerçekleştirdikleri Cuma selâmlıklarıyla ilgili bilgileri XVI. yüzyıldan itibaren bulmak mümkündür.⁸⁰⁸ Bu noktada III. Mustafa'nın saltanatı süresince yaptığı hemen hemen tüm Cuma selâmlıklarına dair çeşitli kaynaklardan pek çok bilgi bulunabilir.⁸⁰⁹

XVII. yüzyılın ortasına kadar büyük törenler şeklinde icra edilen Cuma selâmlıkları, yüzyılın ortalarından itibaren görece daha sade bir şekilde yapılmaya başlandı. Padişahların yanında bazı saray erkanı, divan çavuşları ile merasim taburu olan gösterişli peykler ve solaklar alaya eşlik ederdi. İlmi, askeri ve mülkî erkan üniforma ve resmi kıyafetleriyle katılır, sadrazam divan-ı hümayun tarzıyla yani mücevveze ve üst kaftan ile dahil olurdu. Gidilen camiye doğru yolda iki sıra halinde yeniçeriler dizilirken, peykler ve solaklar gösterişli kıyafetleriyle at üzerindeki padişahın çevresinde ve önünde ilerlerdi.⁸¹⁰

Cuma selâmlıkları, önemli teşrifat ayrıntıları yanında bir takım “*mûtaḍ*” uygulamalara sahipti. Bunlardan birisi selâmlık alayına eşlik eden ve su dağıtmakla görevli olan Yeniçeri Sakalarına yapılan ihsandı. Nitekim III. Mustafa, Cuma selâmlıklarında Yeniçeri Sakalarına kendi iç hazinesinden “*mûtaḍ üzere*” belirli bir miktar zer-i mahbub altını ihsan ederdi. III. Mustafa, bu ihsanı saltanatının ilk

⁸⁰⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için daha önceden yayımladığımız ve III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıklarını ayrıntısıyla ele aldığımız makaleye bakılabilir. Cem Görür, “Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıkları”, *History Studies International Journal of History*, C. 10, S. 9, Aralık 2018, ss. 147-155. Burada söz konusu makalenin bir takım ekleme ve düzenlemeler yapılmış formunu sunuyoruz.

⁸⁰⁸ Mehmet İpşirli, “Cuma Selâmlığı”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1193, s. 90; Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 100.

⁸⁰⁹ Özellikle dönemin Ceyb-i Hümayun defterleri ve ruznameleri ile müverrihlerin eserlerinde bu yönde pek çok kayıt vardır.

⁸¹⁰ Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 101, 104-105.

zamanlarında 4 adet olarak verirken sonra bir defaya mahsus olarak 6, ardında ise sabit olarak 8 adet zer-i mahbub-ı tam olarak vermiştir.⁸¹¹

Bir diğer mûtaad uygulama ise Yeniçeri Ocağı içerisindeki Hûkeşanlara verilen ihsandı. Nitekim daha çok Süleymaniye Camii'ndeki Cuma selâmlıklarında ve Sultan Ahmed Camii'nde icra edilen bayram namazlarında Hûkeşanlara zer-i mahbub altını ihsan edilirdi. Ayrıca nadiren Valide Camii'ndeki Cuma selâmlıklarında da bu ihsanın yapıldığı olurdu.⁸¹² III. Mustafa, Hûkeşanlara belirlenmiş sabit bir miktar üzerinden ihsanda bulunmamış, 36 adet olduğu gibi 2 adet zer-i mahbub-ı tam ihsanında bulunduğu da olmuştur.⁸¹³

Öte yandan bazı Cuma selâmlıklarının özel bir teşrifatı vardı. Bu noktada Ağa Kapısı ve Eski Odalar önünden geçilerek gidilen Cuma selâmlıkları ötekilerden farklıydı. Nitekim an'aneye göre padişahlar, Ağa Kapısı ve Eski Odalar önünden geçerken kendilerine altmış birinci cemaatin odabaşısı tarafından şerbet ikram edilir ve şerbeti içen padişah kâseyi altınla doldurarak iade ederdi.⁸¹⁴ Nitekim 24 Şubat 1758'de (15 Cemaziyelahir 1171) alay ile Cuma namazı için Süleymaniye Camii'ne Cuma giden III. Mustafa'ya Ağa Kapısı önünden geçerken adet üzere şerbet ikram edildi. Şerbeti içen III. Mustafa'ya divan-ı hümayun çavuşları alkış tuttu ve karşılığında III. Mustafa da çeşitli ihsanlarda bulunduktan sonra Süleymaniye Camii'ne geçildi. Benzer törenler âdet üzere III. Mustafa'nın 29 Nisan 1758'de (20 Şaban 1171) Şehzade Camii'ne, 11 Nisan 1760'ta (24 Şaban 1173) Fatih Camii'ne ve 5 Mayıs (14 Zilkade 1178) Süleymaniye Camii'ne gittiği sırada da icra edildi.⁸¹⁵

2.5.2. Atalarının Türbelerini Ziyareti

Osmanlı padişahlarının tahta cülûslarının ardından ilk Cuma namazında Ayasofya Camii'ne gitmeleri bir gelenektir.⁸¹⁶ III. Mustafa, bu geleneğe aykırı olarak ilk Cuma namazı için (21 Safer 1171 / 4 Kasım 1757) babası Sultan III. Ahmed'in ve annesi Emine

⁸¹¹ İhsan miktarındaki değişimin ayrıntısı için bkz. Görür, "Sultan III. Mustafa'nın...", s. 148.

⁸¹² TS.MA.d 2402.0052.003; TS.MA.d 2408.0010.003; TSMA.d 2408.0017.003; TS.MA.d 2406.0031.003; TS.MA.d 2410.0044.003.

⁸¹³ TS.MA.d 2402.0052.003; TS.MA.d 2404.0008.002; TS.MA.d 2404.0011.003; TS.MA.d 2403.0058.003; Görür, "Sultan III. Mustafa'nın...", s. 148-149.

⁸¹⁴ III. Mustafa'ya buradaki ilk şerbet ikramı, kılıç kuşanmak üzere 3 Kasım 1757 (20 Safer 1171) Perşembe günü kara yoluyla Eyüp Sultan Türbesi'ne gittiği sırada, Eski Odalar önünden geçerken yapılmıştır. Yıldırım, *Osmanlılar'da Cülûs...*, s. 33-34.

⁸¹⁵ Görür, "Sultan III. Mustafa'nın", s. 149-150.

⁸¹⁶ Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden...*, s. 43.

Mihrişah'ın kabirlerini ziyaret etmek amacıyla Valide Camii'ne gitti.⁸¹⁷ Bu ilk Cuma namazında III. Mustafa, babası ve annesinin kabrinin bulunduğu türbeyi ziyaret etti ve onların ruhu için dua ederek türbedarlara ihsanda bulundu. Ayrıca türbede medfun olan diğer hanedan üyelerinin ruhları için de ayrı ayrı ihsanlarda bulundu.⁸¹⁸ Bu durum III. Mustafa'nın başta ailesine olmak üzere atalarına duyduğu vefanın ve yakınlığın bir göstergesi olarak görülebilir. Zira aynı şekilde saltanatının ilk Ramazan ayında icra edilen ilk Cuma selâmlığında da benzer şekilde Valide Camii'ni tercih etmesi⁸¹⁹ yine oğlu Selim'in doğumunun ertesi günü (25 Aralık 1761 / 28 Cemaziyelevvel 1175) Cuma namazı için Valide Camii'ni gitmesi, bu durumların bilinçli bir seçim olduğuna işaret eder.

Saltanatı boyunca İstanbul'da medfun bulunan atalarının türbelerini ziyaret etmeye özen gösteren III. Mustafa, bu ziyaretlerini genelde Cuma selâmlıkları vasıtasıyla gerçekleştirdi. O, ilk Cuma namazında babası ve annesinin kabrini ziyaret ettiği gibi, 11 Kasım 1757'deki (28 Safer 1171) ikinci Cuma Selâmlığında ise Sultan Selim Camii gitmiş ve burada Yavuz Sultan Selim'in türbesini ziyaret ederek ruhu için türbede fukaraya 30.000 çil akçe sadaka verdi.⁸²⁰ Ardından 18 Kasım 1757'deki (6 Rebiülevvel 1171) bir sonraki Cuma namazı için de Sultan Bayezid Camii'ne gitti ve burada atası Sultan Bayezid'in türbesini ziyaret ederek türbedara altın ihsanında bulundu.⁸²¹ III. Mustafa saltanatının ilerleyen süreçlerinde de bu tür ziyaretlerde bulunmaya devam etti.⁸²²

⁸¹⁷ TS.MA.d 2402.0048.007. Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 46. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 4. Benzer bir tercihi kendisinden sonra tahta geçen kardeşi Sultan I. Abdülhamid'in de yaptığı görülür. Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden...*, s. 43.

⁸¹⁸ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 4. III. Mustafa, caminin mütevellisi Halil Efendi'ye hanedan üyelerinin hayrına dağıtılması için aşağıdaki kalemler için toplam 18.000 Çil Akçe (1.500 Kuruş veya 3 Kise) teslim etmiştir. Bu paranın 1-) "Merhum ve mağfürunleh Sultan Ahmed Han hazretlerinin ruh-ı şerifleri için" 30.000 Çil Akçe. 2-) "Şevketli efendimizin merhume ve mağfürunleha Valideleri ruh-ı şerifeleri için" 30.000 Çil Akçe. 3-) "Merhum ve mağfürunleh Sultan Mehmed Han ruh-ı şerifleri için" 20.000 Çil Akçe. 4-) "Merhum ve mağfürunleh Sultan Süleyman Han ruh-ı şerifleri için" 20.000 Çil Akçe. 5-) "Merhum ve mağfürunleh Sultan Mahmud ruh-ı şerifleri için" 20. 000 Çil Akçe. 6-) "Merhum ve mağfürunleh şehzade Sultan Süleyman ruh-ı şerifleri için" 20.000 Çil Akçe. 7-) "Merhum ve mağfürunleh şehzade Sultan Mehmed ruh-ı şerifleri için" 20.000 Çil Akçe. 8-) "Merhum ve mağfürunleh Atike Sultan ruh-ı şerifleri için" 20.000 Çil Akçe şeklinde tasaddukunu emretmiştir. TS.MA.d 2402.0048.008; Görür, "Sultan III. Mustafa'nın..." s. 150.

⁸¹⁹ III. Mustafa bu Cuma selâmlığında Vaiz Efendi'ye de 30 adet zer-i mahub-ı tam verilmiştir. TS.MA.d 2402.0055.002.

⁸²⁰ Ayrıca fukaraya 15 adet zer-i mahub nisfyesi vermiştir. TS.MA.d 2402.0048.008; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 5.

⁸²¹ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 6; TS.MA.d 2402.0049.004.

⁸²² Görür, "Sultan III. Mustafa'nın..." s. 150-151.

2.5.3. Halk-Hükümdar Münasebetleri

Cuma selâmlıklarının hükümdar ile halk arasındaki münasebetler açısından oldukça işlevsel bir yeri vardı. Nitekim halk selâmlıklar vasıtasıyla taleplerini ve şikayetlerini doğrudan hükümdara iletmesine fırsat bulurdu.⁸²³ Özellikle selâmlık alayı camiye doğru ilerlerken her kesimden insan yolun her iki tarafında dizilerek isteklerini veya şikayetlerini yazılı şekilde ulaştırmaya çalışırdı. Bununla birlikte zaman zaman devlet adamları, halkın arasına yerleştirdikleri adamları vasıtasıyla halkın padişaha ulaşmasına engel olmaya çalışırlardı. Bu durumda şikâyeti olan kişi bir bez veya hasır parçasını yakarak sopanın ucunda tutmak suretiyle şikayetçi olduğunu padişaha belli etmeye çalışırdı. Bu durumda direkt olarak padişaha bağlı görevliler o kişinin şikayetini alırdı.⁸²⁴

III. Mustafa'nın, Cuma selâmlığı sırasında kendisine sunulan arzuhalleri bizzat incelediği ve gerekli gördüğü işlemleri yaptığı anlaşılır. Nitekim Cuma selâmlığı için 4 Ağustos 1758'de (29 Zilkade 1171) deniz yolu ile Eyüp Sultan'a gittiğinde kendisine sunulan çeşitli arzuhallerde, vaktiyle babası ve kendisine hatt hocası da yapmış olan Rumeli Kazaskeri Veliyyüddin Efendi ile alakalı şikayetler üzerine onu görevden alarak Manisa'ya sürmüştür.⁸²⁵ Yine III. Mustafa göç ile Karaağaç'da bulunduğu bir dönemde,

⁸²³ Mehmet İpşirli, "Osmanlılar'da Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 459-471.

⁸²⁴ Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 101-103.

⁸²⁵ III. Mustafa, saltanatı döneminde Anadolu Kazaskeri olan hatt hocası Veliyyüddin Efendi'yi Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi'nin vefat etmesi üzerine Nisan 1758'de (Şaban 1171) Rumeli Kazaskerliğine tayin etmişti. Ancak söz konusu bu Cuma selâmlığı sırasında Veliyyüddin Efendi aleyhinde verilen arzuhaller, onun Manisa'ya sürülmesine sebep oldu. Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, Veliyyüddin Efendi'nin "*şedid ve gazabla şöhreti şâyi*" olduğunu fakat bu yönünün "*eğri*" kişilere karşı olduğunu ifade eder. Dahası yazılan arzuhallerin ekseriyetinin Sadrazam Ragıp Paşa'nın tahrikinden kaynaklandığını belirtir. Zira Şemdanizade'ye göre Ragıp Paşa, III. Mustafa'ya şehzadeliği sırasında hatt meşk ettiren Veliyyüddin Efendi'yi kendisine karşı bir tehdit olarak görüyordu ve III. Mustafa'nın hocasının etkisinde kalabileceği endişesiyle bu arzuhalleri tertip ettirmişti. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II. A, s. 18-19. Diğer taraftan dönemin vakanüvisi Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, eserini daha sonraki süreçte ve resmi tarihçilik vazifesi olmadan kaleme alan Şemdanizade Süleyman Efendi'ye oranla kişisel kanaatini söylemekten oldukça uzaktır, hatta bu konuda "politik" bir tavır takındığı da söylenebilir. Zira Mayıs 1758 başlarında (Şaban 1171) Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi'nin yerine bu göreve tayin edilen Veliyyüddin Efendi'yi "*yegâne-i rüzgâr ve me'ârif-intimâ, a'lem-i 'ulemâ'-i mütebahhirîn ve efdal-i fudalâ, zevi'n-nühâ... zemânen a'lem ü ahrâ... akrân-ı 'âlîleri 'ulemâ'-i kirâm ve sudur-i zî-şân me'âl-ittisâm miyânında nâdiru'l-vücûd, envâ'-i me'ârif ü 'avârif ile mütehelli... sâir fukarâ'-i talebe-i 'ulûma merhametleri mebzul ve sâri... tâ sıgar-ı sinnlerinden berü fînûn ve sunûf-i me'ârif ü 'avârif tahsili ile sarf-ı 'ömr-i girân-kadr eylemiş*" olarak tavsif eden Hâkim Efendi, ardından bizzat kendisinin kaleme aldığı "*Cemâl-i fazl ü 'ilm ü mekremet-kân-ı semâhat kim. Ne mümkün hilye-i fazl ü kemâlin eylemek tavsif...*" mısralarıyla başlayan övgü dolu dizeler serdetmiş; fakat ilerleyen süreçte Veliyyüddin Efendi'nin görevden alınması bahsine gelince ise, Şemdanizade'nin iddia ettiği üzere Sadrazam Ragıp Paşa'nın tertiplendiği bir komplo ile azledildiği yönündeki şüphelere değinmek bir yana yapılan azlin haklı ve makul bir hareket olduğunu yansıtmıştır. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, s. 649-650, 675-676.

15 Temmuz 1763'te (4 Muharrem 1177) ve 26 Ağustos 1763'te (16 Safer 1177) Eyüp Camii'ne Cuma namazını eda için gitmiş ve bu sırada verilen arzuhallere namaz sonrası bizzat “*nazar-ı hümayun*” ettiği kaydedilmiştir. Buna göre Sultan III. Mustafa, Cuma namazından sonra Valide Yalısı ve Eyüp Yalısı gibi çevre yalılara giderek buralarda kahve içiyor ve verilen arzuhalleri okuyordu.⁸²⁶

Öte yandan zaman zaman arzuhal sahiplerinin maddi birtakım taleplerde buldukları da oluyordu. Nitekim Regaip Kandiline denk gelen 17 Mart 1758 (7 Recep 1171) cuma günü, III. Mustafa Cuma selâmlığı için Mahmud Paşa Camiine gittiğinde burada kendisine sunulan arzuhallere mukabil olarak çeşitli miktarlarda “*ihsan-ı hümayun*” da bulundu.⁸²⁷ Yine 29 Nisan 1758'de (20 Şaban 1171) Cuma namazı için Şehzade Camii'ne gittiğinde sadaka talebiyle verilen arzuhaller için “*fukara arzuhallerine Silahdar Ağa kulları yediyle vaz' olunan 56 adet zer-i mahbub-ı tam*” verdiği kayıtlıdır.⁸²⁸ Ayrıca 1172 yılı Ramazan ayına ait Ceyb-i Hümayun defterinde Cuma selâmlıklarına dair herhangi bir kayıt olmadığı halde 21. günü (18 Mayıs 1759) “*sadaka arzuhallerine vaz' olunmak için Silahdar Ağa kullarına teslim olunan*” verilen 20 adet zer-i mahbub mısfiyesinin⁸²⁹ bu tarihte Ayasofya Camii'ne gerçekleştirdiği Cuma selâmlığında kendisine sunulan arzuhaller sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır.⁸³⁰ Yine 7 Haziran 1760'da (22 Şevval 1173) Cuma selâmlığı için Eyüp Camii'ne gitti sırada arzuhal sunan bir kişiye 40 kuruş ihsanda bulunmuştur.⁸³¹

Cuma selâmlıklarında halkın şikâyet ve taleplerini hükümdara iletme fırsatı bulmasının haricinde tebaa ile padişahın yakınlaşmasını sağlayan başka vesileler de oluyordu. Bu cümleden olarak III. Mustafa özellikle Cuma selâmlıklarında camiye gidiş-dönüşleri sırasında fukaraya zaman zaman farklı miktarlarda ihsanda bulunurdu. Nitekim III. Mustafa, 9 Aralık 1757'de (27 Rebiülevvel 1171) Cuma selâmlığı için Süleymaniye Camii'ne gitmiş ve “*gidip-gelirken fukaraya ve Yeniçeri oğullarına*” toplam 68 adet zer-

⁸²⁶ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 116, 121.

⁸²⁷ Buna göre; “*Soğuk Çeşme haricinde bıçak ile vefat eden Seyyid Ahmed validesi Hatice Hatun arzuhaline 250 Kuruş, el-Hac Emine Hatun arzuhaline vaz' olunan 10 Kuruş, Himmet nam arzuhal sahibine dört nısfıye ceyb-i hümayundan ihsan olunup, yirmi kuruş tekniline mevcut hazineden 14 buçuk kuruş*” verilmiştir. TS.MA.d 2402.0053.002; Görür, “Sultan III. Mustafa'nın...”, s. 151.

⁸²⁸ TS.MA.d 2402.0054.003. III. Mustafa'nın bu türden ihsanlarına dair örnekleri arttırmak mümkündür. Bu konuda bkz. Görür, “Sultan III. Mustafa'nın...”, s. 151.

⁸²⁹ TS.MA.d 2403.0057.003.

⁸³⁰ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 44.

⁸³¹ TS.MA.d 2404.0014.003.

i mahbub nısfıyesi⁸³²; 17 Şubat 1758’de (8 Cemaziyelahir 1171) Nur-ı Osmaniye Camiine gittiğinde fukaraya için 9 adet zer-i mahbub nısfıyesi,⁸³³ 27 Mayıs 1758’de (19 Ramazan 1171) Mahmud Paşa Camiine gittiğinde ise “*fukara ve zuafâna*” 13 adet zer-i mahbub nısfıyesi ihsan etmiştir.⁸³⁴ Aynı yıl içerisinde 24 Haziran (17 Şevval 1171) ve 1 Temmuz’da da (24 Şevval) yine Cuma selâmlıklarında fukaraya verilmek üzere farklı miktarlarda ihsanda bulunmuştu.⁸³⁵ Son olarak 8 Kasım 1758 (7 Rebiülevvel 1172) tarihinde de Süleymaniye Camii’ne gittiğinde fukaraya 2 adet zer-i mahbub nısfıyesi vermiştir.⁸³⁶ Bunların haricinde III. Mustafa, 19 Temmuz 1760’ta (5 Zilhicce 1173) Eyüp Camii’ndeki Cuma namazı sonrası “*gelirken İslam ile müşerref olan Mustafa*” adlı kişiye 60 kuruş verdiği gibi kendi hazinesinden satın alınan pek çok kıyafeti de yine Mustafa’ya ihsan etmiştir.⁸³⁷ Bu tarihten sonra bu türlü bir ihsanın verildiğine dair Ceyb-i Hümayun defterlerinde herhangi bir bilgi yoktur.

2.5.4. Cuma Selâmlığının Vesile Olduğu Durumlar

Huzur derslerine ve tefsir-i şerif kıraatine olan ilgisini bildiğimiz III. Mustafa, Cuma selâmlıklarında camide Kur’an-ı Kerim tilâvet eden kişilere de zaman zaman ihsanlarda bulunurdu. Bu durumun O’nun halkla olan münasebetlerini daha da arttırdığı düşünülebilir. Nitekim 6 Ocak 1758’de (25 Rebiülahir 1171) Ayasofya Camii’nde şeyhi dinlediği gibi “*tilavet-i Kur’an-ı azimü’ş-şan eden âmâ Seyyid*”e ihsanda bulunmuştu.⁸³⁸ Benzer şekilde 19 Ocak 1759’da (19 Cemaziyevvel 1172) Nur-ı Osmaniye Camii’nde “*Kur’ân kıra’at eden bir suhteye altun ihsân*” ettiği kayıtlıdır.⁸³⁹

III. Mustafa, Cuma namazları sırasında Kur’an-ı Kerim kıraat edenler dışında namaz öncesinde vaaz eden şeyh ve vâiz efendileri de dinleyerek onlara çeşitli ihsanlarda bulunurdu. Nitekim O, 2 Aralık 1757’de (20 Rebiülevvel 1171) Cuma selâmlığı için Ayasofya Camii’ne gittiğinde, Ayasofya Şeyhi Efendi’nin vaazını dinlemiş ve bitiminde

⁸³² TS.MA.d 2402.0049.005.

⁸³³ TS.MA.d 2402.0052.003.

⁸³⁴ TS.MA.d 2402.0055.003.

⁸³⁵ TS.MA.d 2402.0056.003; TS.MA.d 2402.0056.004.

⁸³⁶ TS.MA.d 2403.0052.003.

⁸³⁷ Bu eşyaların “*şâli sof kaftan, çuka cübbe, entari, sof çakşır, şâli sof biniş, kuşak, kavuk, mest papuç, yastık maa yorgan*” olduğu, ayrıca “*an-nakd 20 kuruş*” verildiği görülür. TS.MA.d 2404.0016.002-4.

⁸³⁸ 15 adet zer-i mahbub nısfıyesi ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2402.0050.004. Bu ihsan III. Mustafa Ruznamesinde “*Kur’an kıraat eden bir sabiye altun ihsân*” şeklinde kaydedilmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 10; Görür, “Sultan III. Mustafa’nın...”, s. 152.

⁸³⁹ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 38.

Şeyh Efendi'ye ve sair cami hademesine ihsanlarda bulunmuştur.⁸⁴⁰ Yine 3 Şubat 1760'da (15 Cemaziyelahir 1173) Cuma selâmlığı için Mahmud Paşa Camii'ne gittiğinde Şeyh Efendi'ye 10 adet⁸⁴¹, 11 Mayıs 1764'te (10 Zilkade 1177) Ayasofya Camii'ne gittiğinde ise Vâiz Şeyh Efendi'ye 15 adet zer-i mahbub-ı tam⁸⁴² vermişti. 29 Nisan 1758'de (20 Şaban 1171) Şehzade Camii'ne gittiğinde ise vaaz eden cami şeyhine 40 adet zer-i mahbub altını ihsanda bulunmuştu. Bunun tesirli bir vaaz olduğu, verilen ihsanın miktarı yanında “*vaaz muvacehesinde İslam ile müşerref olan*” bir kişinin kaydedilmesinden de anlaşılmaktadır. Zira III. Mustafa bu mühtediye de 100 kuruş ihsanda bulunmuştu.⁸⁴³ Ayrıca ilk çocuğu Hibetullah Sultan'ın vefat ettiği gün (1 Temmuz 1762 / 9 Zilhicce 1175) Cuma namazı için gittiği Ayasofya Camii'ne gittiğinde, Şeyh Efendi'ye 40 adet zer-i mahbub-ı tam ihsan etmişti.⁸⁴⁴ Diğer taraftan bu tür ihsanlar her zaman olmaz, III. Mustafa'nın yalnızca “*şeyhi istimâ*” ettiği de görülürdü.⁸⁴⁵

Sultan III. Mustafa, başta Cuma Selâmlığı olmak üzere çeşitli vesilelerle gittiği camilerin eksikliklerini tamamlamaya da gayret göstermiştir. Nitekim göç ile Karaağaç'ta bulunduğu bir dönemde, 13 Ekim 1759'da (20 Safer 1173) Cuma selâmlığı için civardaki Gül Camii'ne gittiğinde camide ciltleri eskijen üç büyük Mushaf-ı Şerifin ciltlerinin yaptırılmasını ve rahlelerine bakım yapılmasını emretmiştir.⁸⁴⁶ Ayrıca III. Mustafa'nın sultan mahfil⁸⁴⁷ olmayan camilere mahfil yapılmak üzere ihsanda bulunduğu da görülür. Nitekim 2 Ağustos 1760'da (19 Zilhicce 1173) Cuma namazı için Azap Kapısı'nda bulunan Sokullu Mehmed Paşa Camii'ne gitmiş ve birkaç gün sonra Sokullu Mehmed Paşa Camii mütevellisi İbrahim Hanzade Bey'e bir mahfil yapılması emredilmişti. Bu

⁸⁴⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, s. 515. Dönemin ruznâmesi ve Rebiülevvel ayı Ceyb-i Hümayun defterlerinde III. Mustafa'nın 2 Aralık'ta (20 Rebiülevvel) Eyüp Sultan Camii'ne gittiği kayıtlıdır. Ceyb-i Hümayun defterleri ve ruznâmede III. Mustafa'nın Ayasofya'ya gittiği yakın tarihler 25 Kasım (13 Rebiülevvel) ve 23 Aralık (11 Rebiülahir) olarak kayıtlıdır. TS.MA.d 2402.0049.004-5; TS.MA.d 2402.0050.003; Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 6, 9. Şu durumda Hâkim Efendi'nin söz konusu Cuma selâmlığının tarihi karıştırdığını söyleyebiliriz.

⁸⁴¹ TS.MA.d 2404.0010.002.

⁸⁴² TS.MA.d 2408.0017.002.

⁸⁴³ TS.MA.d 2402.0054.003.

⁸⁴⁴ TS.MA.d 2406.0031.003.

⁸⁴⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 9, 10, 34, 38, 54, 55.

⁸⁴⁶ Bu amaçla üç Mushaf'ın da ciltleri yenilendiği gibi rahleleri çuka ile tecdid edilmiştir. TS.MA.d 2404.0006.004.

⁸⁴⁷ Hz. Ömer'in camide şehit edilmesi sonrası halife ve hükümdarların güvenliklerinin sağlanmasına yönelik kurulan maksûre veya mahfillerin İslam dünyasında ve Osmanlı Devleti'ndeki durumuyla ilgili bkz. M. Baha Tanman, “Mahfil”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 331-333.

maksatla da cami mütevellisine “*müceddeden bina buyurulan mahfil-i şerif masarifi olmak üzere*” 763 kuruş verilmişti.⁸⁴⁸

III. Mustafa, yaptırdığı Laleli ve Fatih camilerine ilk ziyaretlerini de Cuma selâmlıkları yoluyla yapmıştır. Nitekim 8 Eylül 1760’da (27 Muharrem 1174) inşasına başlanılan Laleli Camii’nde⁸⁴⁹ kılınan ilk namaz, 4 Mart 1764’de (1 Ramazan 1177) pazar günü Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa, Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi ve Yeniçeri Ağası’nın katılımıyla gerçekleştirilen sabah namazıydı. III. Mustafa, Laleli Camii’ne ilk ziyaretini işte bu açılış sonrasında ilk Cuma selâmlığında (9 Mart 1764 / 6 Ramazan 1177) gerçekleştirdi. Vezirler, ulema, hâcegân-ı divan, dergâh-ı âlî kapıcıları ve gedikli zu’amâ eşliğinde saraydan alay ile çıkan III. Mustafa, bânîsi olduğu Laleli Camii’nde Cuma namazını kıldıktan sonra Sadrazam Paşa ve Şeyhülislam Efendi ile erkân-ı devlete, bina emini Yusuf Efendi’ye samur kürkler, ulema ve şeyhlere de samur ve sincâb kürkler giydirdi,⁸⁵⁰ fakat Laleli’de kıldığı bu ilk namazdan yalnızca on gün sonra III. Mustafa, kızı Mihrimah Sultan’ı kaybetti. Mihrimah Sultan caminin türbesine defnedilmiştir.⁸⁵¹

⁸⁴⁸ TS.MA.d 2404.0016. Azapkapı Camii de denilen Sokullu Mehmed Paşa Camii ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Semavi Eyice, “Azapkapı Camii”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 309-310.

⁸⁴⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, s. 1100; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II-A, s. 63; A.AMD. 13/42. Bu belgenin künyesindeki 1173 tarihinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır; çünkü belgede caminin “*Muharremü’l-haramın yirmi yedinci isneyn günü*” irade-i hümayun buyurulduğu ifade edilmiştir. Pazartesi’ye karşılık gelen isneyn günü, 1173 yılında perşembeye gelmekteyken 1174’te pazartesi olarak yerini bulur.

⁸⁵⁰ Hasan Muradî, Sadrazam Şeyhülislam Efendi tarafından yapılan ilk açılışın 4 Mart 1764 (1 Ramazan 1177) Pazar günü olduğunu, III. Mustafa’nın gidişinin de 9 Mart 1764 (6 Ramazan 1177) Cuma günü olduğunu belirtir. Muradî, *Bir Kâtibin...*, s. 126. Hâkim Efendi ise Sadrazam, Şeyhülislam, Yeniçeri Ağası tarafından kılınan sabah namazı için 5 Mart 1764 (2 Ramazan 1177) Pazar günü tarihi verirken, III. Mustafa’nın Cuma namazı için Muradî ile aynı şekilde 9 Mart (6 Ramazan) tarihini verir. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, s. 1100-1101. Şemdanizade ise “*câmi’-i mu’allâ-i cevzâ-nitak ve ma’bed-i musallâ-i çarhı-revâk, medrese-i müzekkâ ve imâret-i müstevfâ ve selsebil-i bî-hemtâ ve çeşme-i zülâl-efşâ ve şadırvan-ı bi-rîyâ*” olarak nitelediği külliye’nin açılışını Ramazan’ın ikinci günü olarak verir; ancak o günün Cuma’ya denk geldiğini ifade eder. Ona göre bugünde Sadrazam, Şeyhülislam ve Yeniçeri Ağası camide sabah namazını eda etmişlerdir. Ertesi hafta Cuma günü ise Sultan III. Mustafa’nın “*debdebe-i saltanat ile*” camiiye geldiğini ve Cuma namazını bu günde yani 12 Mart 1764’te (9 Ramazan 1177) eda ettiğini belirtir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II-A, s. 63-64. Ramazan ayı Ceyb-i Hümayun defterlerinde Cuma namazları ile alakalı bir ihvan olmadığı için yapılan bu ziyarete dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak bir önceki ayın son Cuma namazının 29 Şaban olması sebebiyle Muradî ve Hâkim Efendi’nin verdiği tarihlerin daha doğru olduğu anlaşılır.

⁸⁵¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*, s. 1102. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II-A, s. 65. Mihrimah Sultan’ın vefatı sebebiyle, tasadduk olarak 250 Kuruş, ud, anber, dülbend, yeşil sandal, Sakızkârî futa ve havlu abdest makramesi harc-ı hassadan karşılanmıştır. TS.MA.d 2408.0015.006.

1766 depreminde yıkılan Fatih Camii, III. Mustafa tarafından yeniden inşa ettirildi ve III. Mustafa, inşası tamamlanan Fatih Camii'ni 25 Nisan 1771'de (10 Muharrem 1185) gerçekleştirdiği Cuma selâmlığıyla ziyaret etmişti.⁸⁵²

2.5.5. Cuma Selâmlığında Gittiği Camiler

III. Mustafa, saltanatı süresince ayrıntısına vakıf olduğumuz 783 adet Cuma selâmlığı gerçekleştirmiştir.⁸⁵³ Bunlar arasında Cuma selâmlığı için en fazla tercih ettiği caminin, kayıtlarda daha çok “*Ayasofya-i Kebir*” olarak geçen Ayasofya Camii olduğu görülür. Nitekim III. Mustafa saltanatı boyunca 370 defa Cuma selâmlığı için Ayasofya Camii'ne gitmiştir. Ayrıca Ayasofya, III. Mustafa'nın üst üste sekiz hafta ile en sık ziyaret ettiği cami konumundadır. İkinci sırada 69 defa ziyaret ettiği Valide Camii bulunurken onu 67 kez gittiği Sultan Ahmed Camii izlemektedir. III. Mustafa saltanatı süresince 27 farklı camiye Cuma selâmlığı gerçekleştirmiş ve buna göre ilk üç sıradaki camileri ziyaret sayılarına göre sırasıyla şunlar takip etmiştir: Bayezid Camii 49, Nur-ı Osmaniye Camii 44, Eyüp Sultan Camii 42, Süleymaniye Camii 32, Mahmud Paşa Camii 30, Laleli Camii 17, Sultan Selim Camii 11, Mihrimah Camii 10, Sultan Mehmed Camii (Fatih) 7, Zal Mahmud Paşa Camii 6, Gül Camii 6, Tophane Camii 4, Beşiktaş Camii 3, Zal Ali Paşa Camii 3, Çorlulu Ali Paşa Camii 2, Sokullu Mehmed Paşa Camii 2, Şehzade Camii 2, Cihangir Camii 1, Fındıklı Camii 1, Fethiye Camii 1, Haseki Sultan Camii 1, Hekimoğlu Ali Paşa Camii 1, Kalenderiye Camii 1, Piyale Paşa Camii 1.⁸⁵⁴

III. Mustafa'nın saltanatı süresince Cuma selâmlıkları için tercih ettiği camilerin seyrine bakıldığında bunların genellikle ikamet ettiği mekân ekseninde şekillendiği görülür. Dolayısıyla III. Mustafa'nın Cuma selâmlıkları için tercih ettiği camiler, O'nun Topkapı Sarayı'nda ya da göç ile bulunduğu Beşiktaş'ta veya Karaağaç'ta olmasına göre şekil alıyordu. Bu noktada Karaağaç yakınındaki Eyüp Sultan Camii, göç dönemlerinde en sık ziyaret ettiği camidir. Zira burada icra edilen Cuma selâmlıklarının iki tanesi dışında tamamı III. Mustafa'nın Karaağaç'ta ikamet ettiği dönemlerde gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde Mihrimah, Gül, Zal Mahmud Paşa, Zal Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa ve Piyale Paşa camilerindeki Cuma namazlarının tamamı O'nun

⁸⁵² “Onunda Ebu'l-feth Sultan Mehmed Cami-i Şerifinin müceddeden binası tamam olmuş olduğundan eda-i salah-ı Cuma için teşrif-i hümayun buyurulduk da” TS.MA.d 2416.0001.002;

⁸⁵³ Ceyb-i Hümayun ve Harc-ı Hassa Defterleri; Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*; Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı*; Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Tarihi*.

⁸⁵⁴ Görür, “Sultan III. Mustafa'nın...”, s. 154.

Karaağaç'ta göçte olduğu dönemlerde tercih edilmiştir. Saltanatı süresince yalnızca bir defa Beşiktaş'a göç eden III. Mustafa, burada daha çok Tophane ve Beşiktaş camilerine gitmiştir. Ayrıca O'nun Cihangir ve Fındıklı Camilerine gidişleri de yine bu göç dönemine aittir. Özetle Sultan III. Mustafa'nın Cuma selâmlıkları için gittiği camilerin genelde ikamet noktası ekseninde şekillendiğini ve daha çok yakın çevrede bulunan nispeten büyük camilerin tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Elimizdeki kayıtlara göre III. Mustafa'nın son Cuma selâmlığı 22 Aralık 1773 (7 Şevval 1187) tarihinde Ayasofya Camii'ne gerçekleştirdiği selamlık olmuştur.⁸⁵⁵ Muhtemelen artan hastalığı sebebiyle sonraki haftalarda Cuma selâmlığına çıkamamıştır.

⁸⁵⁵ TS.MA.d 2418.0024.003.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ VE İLMİ İLGİLERİ

3.1. TEFSİR VE HUZUR DERSLERİNİN OSMANLI'DAKİ GEÇMİŞİ

Tefsir-i şerif veya özelde Kadı Beyzâvî tefsirinin gerek ulema içerisinde gerekse padişah huzurunda okunmasının Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar götürülen kadim bir geleneğe dayandığı ifade edilmektedir.⁸⁵⁶ Bu geleneği her ne kadar tüm yönleriyle ve genel tarihi periyodu içerisinde bilemesek de münferit bazı örneklerden tefsir-i şerif kıraatinin Osmanlı yönetim katında ve entelektüel dünyasında uygulanagelen bir an'ane olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihçilerinin eserlerinden tefsir-i şerif kıraatlerinin Osmanlı yönetim katında ve ulema sınıfında revaç bulduğu hatta düzenli aralıklarla tatbik edildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Bu başlıkta Sultan III. Mustafa döneminde de uygulanan tefsir-i şerif dersleri ile tefsir-i şerifin mübâhase usulüne dayalı olarak ilmi bir mecliste ele alınması uygulamalarının Osmanlı dünyasındaki geçmişine dair bir fikir verilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Sultan IV. Mehmed Dönemi

Şüphesiz daha derin ve etraflı bir çalışmayla geçmişini daha eskilere götürmenin ve örneklerini çoğaltmanın mümkün olabileceği tefsir dersi faaliyetlerine dair görebildiğimiz ilk kaynak, IV. Mehmed döneminde bizzat padişahın emriyle eserini kaleme alan Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyinâme*'sidir.⁸⁵⁷ Bu eserde, tefsir dersleri ve hatta huzur dersleri gibi birden fazla alimle ayetlerin münazara usulüyle işlendiği meclislere dair bilgiler bulmak mümkündür. Nitekim müellif bu konuda dört ayrı dersten

⁸⁵⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 325.

⁸⁵⁷ IV. Mehmed'in tahta cülusundan kısa bir süre sonra (27 Ekim 1648) Galata Saray'ından Topkapı Saray'ına geçen Abdi Paşa, Has Oda'da görevlendirilmiş ve Sır Katipliği vazifesi de kendisine verilmiştir. IV. Mehmed'in bizzat emriyle sade bir dil kullanarak *Vekâyinâme* yazması istenen Abdi Paşa, bu doğrultuda Temmuz-Ağustos 1648'den Basra Valiliğiyle görevlendirildiği 5 Eylül 1682'e kadar olan 34 yıllık süreyi ihtiva eden Ruzname türündeki eserini kaleme almıştır. Bizzat IV. Mehmed'in de zaman zaman okuyarak kontrol ettiği ve kaydetmesini istediği çeşitli bilgilerin de yer aldığı kıymetli eser, güzel bir giriş kısmı da yazılarak Fahri Ç. Derin tarafından yayımlanmıştır. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

söz etmektedir. Bunlardan ilkinde göre; 12 Haziran 1669'da (12 Muharrem 1080) IV. Mehmed, Şeyhülislam Efendi'yi "*Tefsîr-i Beyzâvî*" den "*ifâde-i ders*" için ikindiye müteakip huzuruna çağırılmıştır. Abdi Paşa'nın verdiği bilgilere göre ikindiden akşam vaktine dek padişahın huzurunda kalan Şeyhülislam Efendi'nin tefsir-i şerifi mütâlaa ve mülâhaza ettiği anlaşılmaktadır. Abdi Paşa, bu mecliste padişahın fermanı üzere tefsir-i şerifi kendisinin okuduğunu ifade etmiştir. Dersten son derece memnun olup iltifatta bulunduğu anlaşılan IV. Mehmed, ders sonunda kendi giydiği "*bir a'lâ sof-ı behcet-mevsûf*"'ı Şeyhülislam Efendi'ye vermiştir. Ayrıca Abdi Paşa bu derse dair verdiği bilgilerin hemen başında son derece kıymetli bir anekdotu da paylaşmış ve Sultan IV. Mehmed'in haftada birkaç defa kendi huzurunda Tefsîr-i Beyzâvî'yi mübâhase ve müzâkere ettirmek gibi bir âdetinin olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁸ Müellif, padişah huzurunda tefsir-i şerif kıraat ettirmenin ve bu şekilde ilme rağbet göstermenin, Fatih Sultan Mehmed döneminde başladığını ve an'nenin hâlâ devam ettiğini, bu durumun da tarih kitaplarını okuyanlar için gizli bir bilgi olmadığını kaydetmiştir.⁸⁵⁹

Abdi Paşa 12 Eylül 1670'de (26 Rebiülevvel 1081) Anadolu Kazaskeri Hâfız Efendi'nin Karacaköy mesire alanında ziyafet yollu bir ilim meclisi tertip ettiğini ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de buraya davet edildiğini belirtir. Bu sırada o bölgeden geçen IV. Mehmed, bu müzâkere meclisinden haberdar olunca ziyaret etmiş ve meclise dâhil olmuştur. Padişahla beraber olan Abdi Paşa, meclisin yapısıyla ilgili bu noktada önemli bilgiler verir. Buna göre Şeyhülislam Yahya Efendi, mecliste Tefsir-i Beyzâvî'yi takrir etmiş ve orada bulunan alimlerden kendisine bazı âyet-i kerimelerle ilgili gelen zor sorulara başarıyla cevap vermiştir. Nihayetinde münâzaralı tefsir dersinden memnun

⁸⁵⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 324-325; İpşirli, *Huzur Dersleri*, s. 441. Sultan IV. Mehmed'in dönemin Şeyhülislamı Minkârîzâde Yahya Efendi ile gerçekleştirdiği bu tefsir dersini, Râşid Mehmed Efendi eserinde yıl olarak yanlış yazmış veya yazılmıştır. Nitekim Abdi Paşa, yukarıda da belirtildiği üzere bu dersin 12 Haziran 1669 (12 Muharrem 1080) Salı günü yapıldığı bilgisini verirken, Râşid Efendi, esrinde yine Muharrem'in 12. Salı gününü; ancak yıl olarak 1078'i (*vekâyi'-i sene-i semâne ve seb'in ve elf*) vermiştir. Fakat kullandığımız Târîh-i Râşid ve Zeyli isimli çalışmada söz konusu tarihin yazma nüshalarda olmadığı dipnotta belirtilmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 100-101.

⁸⁵⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 325. Şüphesiz o dönem tarih okurlarına yabancı olmayan bu bilgi, günümüz okurları için pek de açık değildir. Râşid Mehmed Efendi derse dair bilgi verirken yine önemli bir noktaya değinmiştir. Nitekim IV. Mehmed'in bu ders akabinde Vâiz ve padişah şeyhi olan Vâni Efendi'den haftada iki defa talebeleriyle kendi huzuruna gelmesini ve bu şekilde ondan tefsir-i şerif dersi almayı istediğini belirtmiştir. IV. Mehmed'in, Vâni Efendi ve onun talebelerinden müteşekkil ders meclislerini haftada iki defa kendi huzurunda kurduyor olması hem tefsir dersleri hem de tefsir-i şerifin ilmi bir mecliste mübâhase-münâzara usullü işlenmesine işaret etmesi bakımından kıymetli bir bilgidir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 101.

kaldığı anlaşılan IV. Mehmed, Şeyhülislam Efendi'ye samur kürk ihsan ederken, talebe mertebesindeki diğer alimlere de atıyyeler vermiştir.⁸⁶⁰

Abdurrahman Abdi Paşa'nın tefsir dersleriyle ilgili vermiş olduğu üçüncü örnek, 27 Mayıs 1675 (2 Rebiülevvel 1086) tarihine aittir. Buna göre şehzadelerin sünnet törenleri vesilesiyle tertip edilen sûr-ı hümayun sürecinde Sultan IV. Mehmed'in huzurunda ders meclisi tertip edilmiş, istifade konumundaki kişilere Şeyhülislam Ali Efendi, Beyzâvî tefsirinden bir miktar âyet-i kerime ifadesinde bulunmuştur.⁸⁶¹

Abdi Paşa'nın eserinde tefsir derslerine dair geçen son anekdot ise Sultan IV. Mehmed'in kızı Hadice Sultan'ın ikinci vezir Musâhib Mustafa Paşa ile olan izdivacı münasebetiyle tertip edilen sûr-ı hümayun sürecindedir ve 5 Temmuz 1675 (11 Rebiülahir 1086) tarihlidir. Müellifin verdiği bilgiye göre ikindiden sonra padişah huzurunda yine ders meclisi tertip olunmuş ve bizzat Abdi Paşa, padişahın işaretiyle Kadı Beyzâvî tefsirini getirmiştir. Şeyhülislam Ali Efendi, Mülk Sûresi'ni yorumlamıştır. Bu sırada mecliste olan Hâce Feyzullah Efendi, bir âyet-i kerimeyle ilgili herkesi derin bir düşünceye sevk eden soru sormuş ve Abdi Paşa, cevaba muktedir olarak padişahın takdirini kazanmıştır.⁸⁶²

Abdi Paşa'nın naklettiği ikinci ve dördüncü dersler; huzur derslerinin temel karakter özelliklerinin, Osmanlı yönetim katında ve entelektüel dünyasında mâlûmu olunan ve uygulanagelen bir mahiyet taşıdığına işaret etmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Kadı Beyzâvî tefsirinin birisi mukarrir diğerleri muhatap konumunda olmak üzere alimlerce tartışılarak soru-cevap usulüyle ele alındığı ilmi meclisler, IV. Mehmed döneminde bilinen ve uygulanan bir müessese konumundadır. Bu türlü meclisler padişah huzurunda icra edilebildiği gibi ziyafet türünden çeşitli vesilelerle de Osmanlı uleması tarafından kendi aralarında tatbik edilebilmektedir. Dahası sadece saray veya alimlerin konaklarında değil, mesire alanı gibi muhtemelen havanın müsait olduğu vakitlerde farklı mahallerde de icra edilmekteydi.

⁸⁶⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 344.

⁸⁶¹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 440-441. Şehzadelerin sünnet törenleri sürecinde tertip edilen bu dersi Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid*'inde hemen hemen aynı şekilde nakletmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 187. Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyinâme*'sinin; Zübde-i Vekayât'a, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Tarih*'ine, *Tarih-i Râşid*'e ve oralardan da yine başka eserlere Osmanlı kroniklerinin doğal yapısı içerisinde kaynak teşkil ettiği görülmektedir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. LI-LXVII; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. XXVII-XXX.

⁸⁶² Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 445-446. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 190.

Abdurrahman Abdi Paşa'nın eseri vesilesiyle ulaşabildiğimiz bu bilgiler unutulmamalıdır ki, aktaran müelliflerin bilgisi ve haberi dahilinde olması ve kayda değer görmeleri ölçüsünde eserlerine yansımıştır. Neticede bu müesseseye dair hakikatin, kayıt edildiğinden çok daha fazla olduğu ve geçmişinin daha eskilere gidebileceği muhakkaktır. Zira tam bu noktada sözünü ettiğimiz müellif Abdi Paşa da IV. Mehmed'in bir gün kendisine “*Bugün vekâyi'den ne yazdın?*” şeklinde sorması üzerine “*Henüz tahrirî sâlih bir nesneye ittîlâ' olunmadığı*” cevabını vermiştir.⁸⁶³ Bir tür Ruzname kaleme almaya memur olan Abdi Paşa, padişahın haftada birkaç gün tefsir dersi yaptığını belirttiği ve bunu bir adet haline getirdiği bilgisini verdiği halde, eserinde bunlara dair birkaç yer dışında hemen hiç temas etmemesi bu türden bir duruma açıkça işaret eder. Kaldı ki Abdi Paşa'nın, sözünü ettiği dört örneği de olağan dışı süreçler dahilinde kaydetmesi, onun eserine konu ettiği vakaları “kayda değer” görüp görmemesi veya bilgisi ve içeriğine hakimiyetinin olup olmamasına göre kaydettiğine dair bir diğer işaretidir. Nitekim Sultan IV. Mehmed'in “*âdet-i hasene ve kâ'ide-i müstahseneleri üzre huzûr-ı hümayûn-ı şevket-makrûnlarında haftada birkaç def'a Tefsîr-i Beyzâvî'den müzâkere ve mübâhese*”⁸⁶⁴ ettirdiğini belirttiği halde bunlardan sadece; **a)** kendisinin (Abdi Paşa'nın) tefsir-i şerifi kıraat ettiği, **b)** bir mesire alanında tertip edilen meclise, Sultan IV. Mehmed'in o mahalden geçerken konuk olduğu meclise ve **c-d)** iki sûr-ı hümayun şenlikleri sürecinde tertip edilen iki ayrı tefsir dersi meclislerinden söz etmesi, Abdi Paşa'nın eserine kaydedeceği vakaları bizzat kendisinin de ifadesiyle “*tahrirî sâlih bir nesne*”⁸⁶⁵ görüp görmemesiyle ilgili olabileceğine delâlet etmektedir. Ayrıca Abdi Paşa'nın padişah huzurunda tefsir-i şerif kıraat edilmesinin Fatih Sultan Mehmed döneminden başlayarak gelenek üzere sürdüğünü ve bu durumun da tarih kitabı okurları için gizli bir bilgi olmadığını belirtmesi, tefsir derslerine dair bilgileri deyim yerindeyse “vaka-i âdiyeden” addettiğini göstererek eserine kaydetmeye yarar görmediğine işaret etmektedir.

Bu noktada daha derinlemesine yapılacak araştırmalarla söz konusu müessesenin geçmişi ve geçirdiği safhalar daha net bir hale gelebilecektir. Nihayetinde tefsir-i şerifin birden fazla alim tarafından münâzara-mübâhase usulüyle ele alındığı ilmî meclislerin

⁸⁶³ Hadiseyi tamamlamak gerekirse, Abdi Paşa'nın bu cevabı üzerine IV. Mehmed, eline bir cirid alarak Abdi Paşa'ya vurmuş ve “*Var, bunu vekâyi'e yaz*” diyerek latife etmiştir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. XXV, 190.

⁸⁶⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 324.

⁸⁶⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 190.

Damad İbrahim Paşa'nın uygulamalarından da önceye gittiği ve kaidelerinin başlı başına Sultan III. Mustafa tarafından veya döneminde "icat" edilmediği ortadadır.⁸⁶⁶

3.1.2. Sultan III. Ahmed Dönemi

Tefsir-i şerif derslerinin Sultan III. Ahmed'in saltanatının başlarında da uygulandığı görülmektedir. Nitekim Râşid Mehmed Efendi, eserinde Sultan III. Ahmed'in saltanatının başlarında tefsir-i şerif derslerini iktidarını pekiştirmek amacıyla bir "*bahâne*"⁸⁶⁷ olarak kullandığı bilgisini vermektedir.⁸⁶⁸ Bu durum da tefsir derslerinin tarihi süreç içerisinde farklı amaçlarla da kullanılabilmesine ilginç bir örnek teşkil eder. Zira II. Mustafa'nın bir isyanla tahttan indirilmesi sonucu saltanatı devralan Sultan III. Ahmed, isyancıların atadığı yönetimi tedricen tasfiye etmek için tefsir dersi meclisleri tertip ederek istemediği idarecileri azil yoluna gitmiştir. Esasında bu meclislerin sözü konusu azillerin yapılabilmesi için birer vasıta işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Bu meclislerden ilki Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa'nın Kıbrıs eyaleti tevcihiyle merkezden uzaklaştırılması amacını taşıyordu. Nitekim yeni görevi akdedilen mecliste kendisine bildirilmiş ve pek razı olmasa da bir çektiriye bindirilerek uzaklaştırılmıştır.⁸⁶⁹

Üst düzey yönetimin tasfiyesi sürecinde bir başka cumartesi günü Şeyhülislam Mehmed Efendi, yine ders için saraya gelmiş ve bu sırada Sadrazam Ahmed Paşa da devlet işlerine yönelik telhislerinin görüşülmesi bahanesiyle padişah huzuruna

⁸⁶⁶ Madeline Zilfi, "A Medrese of the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century", *Jornal of the American Oriental Society*, 113/2, Nisan-Haziran 1993, s. 185-186; François Georgeon, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, Çev. Alp Tümerterkin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 46.

⁸⁶⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 704, 708, 718. Bu noktada bâhane kelimesinin taşıdığı anlamlardan birisinin de "vesîle, sebep" olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011, s. 265.

⁸⁶⁸ Bu amaçla olsa gerek Sultan III. Ahmed dedesi Sultan IV. Mehmed gibi ve "*hür çocuk şerefli atalarının yolundan gider*" sözü gereği her cumartesi günü tefsir-i şeriften bahsedilmesi için huzuruna çağırıldığı Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye bu yönde emir vermiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 702-703. Yönetimdeki tasfiyeler bu meclisler yoluyla tamamlandıktan sonra "*ders-i tefsire dahi hitam*" verilmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 719.

⁸⁶⁹ Râşid Mehmed Efendi'nin verdiği bilgiye göre ulema efendiler ders bahanesiyle saraya davet edilirken, Vezir-i azam Ahmed Paşa, Rikab-ı Hümayun Kaymakamı Enişte Hasan Paşa, Kaymakam-ı sabık Firari Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa meşveret bahanesiyle davet olunmuşlar ve huzurda sınır konuları müzakere edilmiştir. Sonra huzurdan ayrılan davetliler Revan Köşkü'ne gitmişler ve benzer meseleler burada da tartışılmaya devam etmiştir. Bu sırada Vezir-i Azam Ahmed Paşa'ya Tersane'den gönderilen çektirinin sarayın deniz tarafındaki Topkapı Yalısı'na yanaştığı bilgisi gelince padişahın huzuruna gitmiş ve son durumu haber vererek meclise geri dönmüştür. Burada Vezir-i azam bir hil'atle Yeniçeri Ağasına padişahın ona Kıbrıs mansıbını ihsan ettiğini bildirmiştir. Haliyle karardan hiç de hoşnut olmayan Çalık Ahmed Paşa, atıyla saraydan ayrılmak istediye de onun için hazırlanan çektiriye bindirilerek uzaklaştırılmıştır. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 703-705.

çağırılmıştır. Sadrazam Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Mehmed Efendi bir ara ayaküstü sohbet ettikleri sırada Silahdar Ağa gelip Ahmed Paşa'ya padişahın mühr-i şerifi istediğini bildirmiştir. Büyük bir ızdırıp yaşayan Ahmed Paşa “*gaytan ile yakasına bağlı*” mühr-i şerifi çekip kopararak iade etmek durumunda kalmış ve İnebahtı muhafızlığına memur edilmiştir.⁸⁷⁰

Sultan III. Ahmed'in saltanatının başlarında, isyancıların atadığı yönetimin tasfiyesine şahitlik eden bir diğer kritik tefsir dersi 25 Ocak 1704 (18 Ramazan 1115) tarihindedir. Söz konusu derste Şeyhülislam Mehmed Efendi padişahın hatt-ı hümayunu ile azledilmiştir: Râşid Efendi'nin “*Nehc-i mübîn üzre bahâne-i ders-i tefsir ile maslahat-ı cezaya mu'ayyen*” olarak ifade ettiği bu derste “*derse mülâzım efendiler*”⁸⁷¹ sarayda toplanarak ders yapmışlar, bu sırada başka bir yerde Vezir-i azam ve Paşmakçızade es-Seyyid Ali Efendi padişahın huzuruna çıkmışlar ve orada Ali Efendi'ye şeyhülislamlık hil'ati giydirilmiştir. Diğer taraftan ulemanın ders için toplandığı mahalle Silahdar Ağa gitmiş ve Şeyhülislam Efendi kendisinin huzur-ı hümayuna çağırılacağını sanarak ayağa kalktığında Silahdar Ağa azil edildiğini belirten hatt-ı hümayunu sabık Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye vermiştir. Hayret ve ıstırap içinde kalan Mehmed Efendi, cevap vermeye kadir olamamış ve “*ferman padişahımızın*” diyerek dışarı çıkmış ve Bursa'da oturmaya memur edildiği için Fenerbahçe sahilinde kendisini bekleyen çektiriye bindirilmiştir.⁸⁷² Bu azlin akabinde sabık Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye yakın olan ve ara ara ders bahanesiyle geceleri onunla istişare eden İstanbul Kadısı Ahmed Efendi'nin de azledilmesi gerektiği düşünülmüş ve neticede Magosa'ya sürgün edilmiştir. Hedeflenen uzaklaştırmalar tefsir dersleri bahanesiyle gerçekleştirilince Râşid Efendi'nin de ifadesiyle “*nüsha-i tedbir burada temâm olmağın ders-i tefsire dahi hitam verildi*”⁸⁷³.

3.1.2.1. Damad İbrahim Paşa'nın Tertip Ettiği Dersler

Sultan III. Ahmed'in, saltanatının başlarında darbecilerin atadığı idareyi tedricen tasfiye amacına yönelik tertip ettiği tefsir-i şerif dersleri, amacına hizmet ettikten sonra uygulamadan kalkmıştır. Ancak Damad İbrahim Paşa, sadreti sırasında Mayıs/Haziran 1724 ile Nisan/Mayıs 1728 (Ramazan 1136 – Ramazan 1140) arası sürede beş yıl

⁸⁷⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 708-710.

⁸⁷¹ Derse birden fazla alimin katılması, bu derslerin de huzur dersleri gibi mübâhase-münâzara usulüyle işlenmiş olabileceğini düşündürür.

⁸⁷² Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 718-719.

⁸⁷³ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 719.

boyunca Ramazan aylarında kendi huzurunda tefsir-i şerif dersleri tertip etmiştir.⁸⁷⁴ Bu dersler “*Sarây-ı Âsafî*” denilen Sadrazam sarayında haftada birkaç gün şeklinde icra edilmiş ve bizzat Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın huzurunda yani “*Huzûr-ı Âsafî*” de tertip edilmiştir.⁸⁷⁵

Bu noktada Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın 1136-1140 yılları arasında Ramazan aylarında kendi huzurunda icra ettirdiği tefsir-i şerif derslerine geçmeden önce yine onun sadareti dönemine tesadüf eden ve müstakil olarak tatbik edilen bir tefsir-i şerif dersinden söz etmekte fayda vardır. Nitekim 23 Kasım 1719’da (10 Muharrem 1132) Topkapı Sarayı’nda yapılan kütüphanenin açılış töreni Sultan III. Ahmed’in de katılımıyla gerçekleştirilmiş ve bu törende, Sâbika Üsküdar Kadısı Fazıl Selim Efendi oturarak ifade makamında, Harem’den meziyetli birkaç gılman ise diz çökmüş halde istifade makamında bulunarak Kadı Beyzâvî tefsirinden Fatiha Sûresi’ni işlemişlerdir. Kütüphanenin açılış töreni kapsamında icra edildiği anlaşılan bu tefsir dersi sonunda dua edilerek ders tamamlanmıştır.⁸⁷⁶

Mayıs/Haziran 1724’te (Ramazan 1136) Damad İbrahim Paşa, haftada üç gün olmak üzere kendi huzurunda Kadı Beyzâvî tefsirinin işlenmesi için dönemin önemli alimlerini toplamıştır. Ramazan Bayramı’na kadar süren bu meclislere katılanların Numan Paşa Hocası Seyyid Ahmed Efendi, Nedim Ahmed Efendi, Kapudan Mustafa Paşa, Haleb’den mâzul İlmî Ahmed Efendi, Yenişehir’den mâzul Râzî Abdüllatif Efendi, Ruznamçe-i evvel olan Çelebi Mehmed Efendi, Sipahiler Ağası Mehmed Bey, Emir Efendi ve Selanik’ten mâzul Mestcizâde Abdullah Efendi’nin olduğu bilinmektedir. Bu dersler esnasında İran savaşları devam ettiği için hayırlı ve uğurlu olması maksadıyla tefsir-i şerife Fetih Suresi’nden başlanmıştır. Dersler sırasında Emir Efendi’nin takrir ettiği bazı noktalara İlmî Ahmed Efendi’den itiraz gelmiş ve meclise Mestcizâde Abdullah Efendi de bu suretle davet edilmiştir. Neticede Emir Efendi’nin fikirleri makbul

⁸⁷⁴ Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, s. 62-67.

⁸⁷⁵ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1366, 1431, 1491, 1542, 1593-1594; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 62-67; Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s. 441.

⁸⁷⁶ Yukarıda Sultan IV. Mehmed dönemi derslerinde de görüldüğü üzere tefsir-i şerifin işlendiği dersler, zaman zaman sûr-ı hümayun veya burada açılış vesilesiyle olduğu gibi özel günlerde de icra edilebildiği anlaşılmaktadır. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 2, s. 1170; Ömer Kara, “İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı: Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2013, s. 309-310.

görülmüş ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından taltif edilerek diğer katılımcılara da sûf ferâceler ve atıyyeler verilmiştir.⁸⁷⁷

Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın tertib ettiği derslerin ikincisi Ramazan 1137'de (Mayıs/Haziran 1725) dir. Buna göre haftada dört gün münâvebeli olarak Sadrazamın huzurunda toplanan meclislere; Selanik'ten mâzul Mestcizâde Abdullah Efendi, Haleb'den mâzul İlmî Ahmed Efendi, Yenişehir'den mâzul Râzî Abdüllatif Efendi, Selanik'ten mâzul Pîrîzâde Sâhib Mehmed Efendi, İzmir'den mâzul Mîrzâzâde Neylî Ahmed Efendi, Kapudan Mustafa Paşa ve kârî-i ders olan Nedim Efendi katılmışlardır. Yine Kadı Beyzâvî tefsirinin okunduğu bu meclislerde katılımcılardan Kapudan Mustafa Paşa'ya kakum kürk, diğerlerine de mevsim gereği sûf ferâce ve başka ikramlar verilmiştir.⁸⁷⁸

1138 yılı Ramazan'ında (Mayıs/Haziran 1726) “*huzûr-ı âsafî'de*” yani Sadrazam Damad İbrahim Paşa huzurunda tertip edilen tefsir derslerinde Haleb'den mâzul İlmî Ahmed Efendi, Selanik'ten mâzul Mestcizâde Abdullah Efendi, Pîrîzâde Sâhib Mehmed Efendi, Yenişehir'den mâzul Râzî Abdüllatif Efendi, müderrisîn-i kiramdan Dârü'l-hadîs-i Âsafî'de seccâde-nişîn-i ifâde olan Salih Efendi, Paşmakçızâde Efendi'nin tezkirecisi Halil Efendi, Muallim Darendeli Mehmed Efendi, Kapudan Mustafa Paşa ve kârî-i ders olarak Mahmud Paşa nâibi Ahmed Efendi'nin münâvebeli olarak hazır bulunmuşlardır. Her zamanki gibi Kadı Beyzâvî tefsirinin esas alındığı bu seneki derslerde Kehf Suresi'nin tefsiri işlenmiş ve geçmiş yıllarda olduğu gibi Kapudan Mustafa Paşa'ya kakum kürk ve diğer katılımcılara birer sûf ferace ve atıyyeler verilmiştir.⁸⁷⁹

Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın 1139 yılı Ramazan'ında (Nisan/Mayıs 1727) yine kendi huzurunda icra ettirdiği tefsir derslerine Edirne payeli Râzî Abdüllatif Efendi, Bursa payeli Mestcizâde Abdullah Efendi, Mısır payeli Mîrzâzâde Neylî Ahmed Efendi, sâbıka Haleb kadısı İlmî Ahmed Efendi, Selanik'ten mâzul Pîrîzâde Sâhib Mehmed Efendi, müderrisîn-i kiramdan Arabzâde Salih Efendi, Köseç Veli Efendi, Şer'ıyyâtî Halil Efendi, Darendeli Mehmed Efendi ve Kapuda Mustafa Paşa'nın katıldığı bilinmektedir.

⁸⁷⁷ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1366; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 64.

⁸⁷⁸ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1431; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 64-65.

⁸⁷⁹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1491; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 65.

Bu yıl Ramazan ayının üçüncü günü olan Çarşamba günü (24 Nisan 1727) başlayan dersler bayramın yaklaşması üzerine ayın yirmi beşinde (16 Mayıs 1727) son bulmuştur. Her zaman olduğu gibi Kadı Beyzâvî tefsirinden ayetlerin konu edildiği meclislerde geçmiş yıllardan olduğu gibi Kapudan Mustafa Paşa'ya kakum kürk giydirilirken, diğer katılımcılara sûf ferace ve çeşitli ikramlar verilmiştir.⁸⁸⁰

Damad İbrahim Paşa'nın Sadrazamlığı sürecinde Ramazan aylarında kendi huzurunda icra ettirdiği tefsir-i şerif derslerinin sonuncusu 1140 yılı Ramazan'ında (Nisan/Mayıs 1728) gerçekleşmiştir. Bu son senedeki derslere Edirne'den mâzul Râzî Ahmed Efendi, Haleb'den mâzul İlmî Ahmed Efendi, Mısır'dan mâzul Neylî Ahmed Efendi, Arabzâde Salih Efendi, Şer'iyâtçı Halil Efendi, Şâmî Ahmed Efendi ve Darendeli Mehmed Efendi katılmış ve kârî-i ders olarak da Nedim Efendi bulunmuştur. Yine Kadı Beyzâvî tefsirinin "*haftada ikişer üçer gün takrîr*" edildiği meclislerde Tâhâ Suresi işlenmiş ve bu seneki derslerde Salih Efendi ile Darendeli Mehmed Efendi arasında bir âyet-i kerimedeki istisna edatı üzerinden konuşma başlamış ve fikir ayrılıkları ileri sürdükleri ispatlarına olan ihtimamları sebebiyle bir hayli uzun sürmüştür. Hatta konu hakkında Rumeli sadaretinden mâzul Mîrzâzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye danışılıp ondan aydınlatıcı bir yazı gelmiştir. Bu son seneki derslerin en dikkat çeken yönlerinden birisi, dersler hakkında eserinde bilgi veren Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi'nin Sultan III. Ahmed'in de bu sene zaman zaman Sarây-ı Âsafî'ye gittiği bilgisini vermesidir. Nitekim Sultan III. Ahmed, bu ziyaretleri sırasında tefsir derslerinin kendi huzurunda da yapılmasını istemiştir. Nihayetinde Ramazan ayı sonunda katılanlara diledikleri şeyler yanında yine sûf ferace ve atıyyeler verilerek mutlu edilmişlerdir.⁸⁸¹

3.2.1.2. İbrahim Paşa'nın Tefsir Derslerinin III. Mustafa ve Dönemine Tesiri Meselesi

Sadrazam Damad İbrahim Paşa beş yıl boyunca kendi sarayında ve kendi huzurunda tefsir-i şerif dersleri tatbik ettirmiştir. Bu derslerin, Sultan IV. Mehmed dönemindeki bazı derslere benzer şekilde -ancak belki daha teşkilatlı bir şekilde- birden fazla alimin katılarak mübâhase-münâzara usullü yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada bizi

⁸⁸⁰ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1542; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 65-66.

⁸⁸¹ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1593-1594; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 66-67.

ilgilendiren esas noktalardan birisi hiç şüphesiz Damad İbrahim Paşa'nın icra ettirdiği bu dersleri Sultan III. Mustafa'nın şehzadeligi sırasında görüp görmediği veya tesis ettiği huzur derslerinin İbrahim Paşa'nın derslerinden mülhem olup olmadığı konusudur.

Araştırmacılar, III. Mustafa'nın Nisan/Mayıs 1728'de (Ramazan 1140) babası Sultan III. Ahmed'in yanında, İbrahim Paşa'nın bu meclislerine katılmış olabileceği ve huzur derslerine dair fikrinin ve isteğinin de buradan mülhem olabileceği üzerinde dururlar.⁸⁸² III. Mustafa, Damad İbrahim Paşa'nın bu dersleri icra ettirdiği vakitlerde yedi-on bir yaşları arasındaydı. 1728 (1140) yılında ise kuvvetle muhtemel on bir yaşındaydı. Bu noktada Sultan III. Mustafa'nın şehzade iken babasıyla birlikte İbrahim Paşa'nın sarayına gidip gitmediği tahminleri bir yana asıl gözden uzak tutulmaması gereken husus; ister bir hocanın tefsir-i şerif kıraat ettiği dersler olsun isterse birden fazla alimin mübâhase-münâzara usulüyle tefsir-i şerif dersi icra etmeleri olsun, Osmanlı yönetim katında ve entelektüel dünyasında bilinmeyen veya alışılmadık bir durum (müessese, uygulama) olmamasıdır.

Yukarıda verilen örnekler göstermiştir ki her iki usulden tefsir dersleri de zaman zaman gerek Osmanlı padişahlarınca gerekse ulemanın kendi arasında tatbik edebildiği ilmî-dinî toplantı türünden meclislerdir. Dolayısıyla Sultan III. Ahmed dönemine dair bilgi veren yeni veya dikkatten kaçan kaynaklar taranmadığı sürece Sultan III. Mustafa'nın Damad İbrahim Paşa'nın sarayına gidip gitmediği bilinmeyeceği gibi bu noktada esas önemli olan husus, bu huzur derslerinin Sultan III. Mustafa'nın bir yerden esinlenmesine ihtiyaç duymadan pek çok kaidesinin geçmişte de biliniyor olmasıdır.

Tefsir-i şerifin işlendiği derslere özel bir ilgi duyduğu anlaşılan Sultan III. Mustafa'nın bu dersler noktasında en büyük katkısı onları kendi huzurunda, Ramazan aylarında, belirli bir düzen ve takvim dahilinde tatbik ettirmesidir. Nitekim sonraki Osmanlı padişahlarınca da takip edilen bu uygulamanın adına huzur dersleri demek suretiyle varlığını hilafetin ilgasına kadar sürdüğü bilinmektedir.⁸⁸³

⁸⁸² İpşirli, "Huzur Dersleri", s. 441; Kara, "İslam Geleneğinde...", s. 310. Diğer taraftan Sultan III. Ahmed'in saltanatının başında darbecilerin atadığı yöneticileri tasfiye amacıyla tefsir dersleri tertip etmesi hakkında bilgi veren Râşid Mehmed Efendi, III. Ahmed'in tefsir dersi icra etmeye başlamasını, huzurunda tefsir dersleri icra eden babası Sultan IV. Mehmed'in yolundan gitmek olduğunu "*hür çocuk şerefli atalarının yolundan gider*" sözüyle ifade etmiştir. Sultan III. Mustafa'nın da bu gibi bir yaklaşımla huzurunda ders kıraatine başlamış olabileceği akla gelen bir ihtimaldir.

⁸⁸³ Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 62.

Dolayısıyla tefsir-i şerifin ne padişah huzurunda kıraati ne de bunun mukarrir ve muhatap konumundaki alimlerce mübâhase-münâzara usulüyle icrası, Sultan III. Mustafa dönemi öncesinde bilinmeyen bir durum değildir. Bu konuda Sultan III. Mustafa döneminde kullanılan ifadelerin dahi daha önceleri bilinen ve kullanılan ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Râşid Mehmed Efendi, Sultan IV. Mehmed'in 12 Muharrem Salı günü Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi ile yapmış olduğu ve Kadı Beyzâvî tefsirini okuttuğu derse dair bilgi verirken “*mübâhase-i ilm-i şerif der-huzur-ı hümayun*” başlığını kullanmıştır. Aynı ifade Sultan III. Mustafa'nın Ramazan ayındaki huzur dersleri kaydedilirken Ceyb-i Hümayun defterlerinde de geçmektedir.⁸⁸⁴ Ayrıca Râşid Efendi'nin bu başlık altında verdiği bilgide söz konusu tarihteki dersten sonra Sultan IV. Mehmed'in son derece memnun olduğu ve vaiz ve padişah şeyhi olan Vâni Efendi'den “*haftada iki kere*” “*talebesiyle daire-i hümayuna gelüp tadrîs etmek*” muradında olduğunu belirtmiştir. Daha sonraları Vâni Efendi'nin “*talebesiyle*” geldiği derslere dair etraflı bir bilgiye şu aşamada sahip olamasak da söz konusu derslerin, talebe mertebesindeki kişilerle huzur derslerinde olduğu gibi mübâhase usulüyle işlenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Zira buradaki talebe kelimesinden kastın muhatap konumundaki kişiler olabileceği düşünülebilir. Bu durum da padişah huzurunda mübâhase-münazara usulüyle icra edilen tefsir derslerinin Osmanlı devletinde kadim bir geleneğe dayandığı yönündeki kanaati destekler mahiyetteki bir diğer örnektir.

Neticede Sultan III. Mustafa'nın hangi sâikle huzur derslerine başlamış olduğu tam olarak bilinemesi de, bu derslerin icra şekli/yöntemi açısından Osmanlı yönetim kesimine ve entelektüel dünyasına hiç de yabancı bir uygulama olmadığı ortadadır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, bu dersleri kendi huzurunda ve Ramazan aylarına özel olarak beş yıl süreyle icra ettirmiştir. Söz konusu mübâhase-münâzara usullü tefsir-i şerif dersleri III. Mustafa'yla birlikte padişahların huzurunda, Ramazan aylarında, belirli bir düzen ve takvim dahilinde icra edilmeye başlanmış ve varlığını hilafetin ilgasına kadar sürdürmüştür.

⁸⁸⁴ Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse: 19 Ramazan 1172 dersi için; “*Huzur-ı Hümayunda mübâhase-i ilm-i şerif eden...*”. 24 Ramazan 1172 dersi için; “*Huzur-ı Hümayunda mübâhase-i ilm-i şerif eden altı nefer ulema kullarına...*”. TS.MA.d 2403.0057.003. 4 Ramazan 1173 dersi için; “*Huzur-ı Hümayunda mübâhase-i ilm-i şerif eden beş nefer ulema...*”. 6 Ramazan 1173 dersi için; “*Huzur-ı fâizü'l-nurda mübâhase-i ilm-i şerif eden...*”. 8 Ramazan 1173 dersi için; “*Huzur-ı Hümayunda mübâhase-i ilm-i şerif eden...*”. TS.MA.d 2404.0013.002. 3 Ramazan 1174 dersi için; “*Huzur-ı şevket-huzurda mübâhase eden beş nefer efendiler...*”. 6 Ramazan 1174 dersi için; “*Huzur-ı Hümayunda mübâhase eden altı nefer...*”. TS.MA.d 2405.0012.002.

3.2. III. MUSTAFA VE TEFSİR-İ ŞERİF DERSLER

Tefsir-i şerif dersleri, saraydan bir hocanın veya alimin genellikle Kadı Beyzâvî tefsirini kıraat etmesi yani okuması, padişahın ise istimâ yani dinlemesi esasına dayalı olarak icra edilen dersleri ifade eder. Bu derslerin Osmanlı Devleti'nde IV. Mehmed döneminden itibaren zaman zaman icra edildiği bilinmekle beraber⁸⁸⁵ kaynaklar, tefsir derslerinin Osmanlı padişahlarınca Fatih Sultan Mehmed'den itibaren icra edilmeye başlandığı bilgisini vermektedir.⁸⁸⁶

3.2.1. Derslerin Muhtevası

Tefsir-i şerif derslerinin mahiyetine dair kaynaklarda maalesef etraflı bir bilgi mevcut değildir. Nitekim derslere dair bilgileri edindiğimiz dönemin Ruznamesi⁸⁸⁷ ve Ceyb-i Hümayun defterlerinde ayrı tablolar halinde (Ek-2 ve Ek-3) verdiğimiz bilgiler yer almaktadır. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla tefsir dersleri genellikle bir hocanın tefsir-i şerifi kıraat edip padişahın da istimâ yani dinlemesi esasına dayanıyordu. Fakat burada hangi ayetlerin okunduğu, istimâ dışında padişahın soru sorup sormadığı veya farklı bir dahlinin olup olmadığı, ayrıca derse padişah ve hoca dışında katılanların bulunup bulunmadığı gibi çeşitli ayrıntılar ise maalesef tam olarak bilinmemektedir.⁸⁸⁸

Kaynakların suskun kalması sebebiyle Tefsir-i şerif derslerinin içeriğine dair pek fazla bilgi sahibi olamasak da derslerde okunan kaynağın genelde Kadı Beyzâvî tefsiri olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁸⁹ Tam adı Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî olan ve mesleği sebebiyle Kadı unvanıyla

⁸⁸⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 324; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 100-101; İpşirli, "Huzur Dersleri", s. 441. Detaylı bilgi için bkz. "Tefsir ve Huzur Derslerinin Osmanlı'daki Geçmişi" başlığı.

⁸⁸⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 325.

⁸⁸⁷ Tefsir ve huzur derslerine dair bilgileri aldığımız ruzname, Yunus Irmak'ın tez çalışması olarak hazırlanmış olduğu III. Mustafa Ruznamesi'dir.

⁸⁸⁸ Ruzname'de yer alan ipucu mahiyetindeki bazı ifadeler, derslere III. Mustafa ve hoca dışında da zaman zaman katılanların olabileceği izlenimi vermektedir. Nitekim 8 Ocak 1758 (27 Rebiülahir 1171) tarihli derste, Sultan III. Mustafa, dersin hocası Hamîdî Efendi dışında "*mecmû Nedimler ve Çavuşlara ve üç odada olan sıbyanları getürdüp altın ihsan*" etmesi, derse Nedimler ve Çavuşların da dâhil olmuş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. 12 Mart 1758'de (2 Receb 1171) Sünnet Odası'nda ve 26 Şubat 1759'da (28 Cemaziyelahir 1172) Sarık Odası'nda icra edilen tefsir derslerine dair kayıtlardan hemen sonra geçen "*Halifelere altın ihsan*" ifadelerinin de yine benzer şekilde yorumlanmaya açık olduğu görülmektedir. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 10-11, 15, 40.

⁸⁸⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, s. 324-325, 344, 440-441, 445-446; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, s. 100, C. 3, s. 1366, 1431, 1491, 1542, 1593; Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 1, s. 13, 19, 65-66, 97 vd.

meşhur olan Kadı Beyzâvî⁸⁹⁰, pek çok kaynaktan istifade ederek kaleme aldığı *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*⁸⁹¹ adlı eseriyle İslâm dünyasında önemli bir şöhret kazanmıştır. Eserine yönelik çeşitli eleştiriler olmakla birlikte kullandığı dil ve yöntem açısından oldukça beğenilen tefsiri, Osmanlı ulemasınca da kullanılarak tefsir ve huzur derslerinin ana kaynağı olmuştur.

3.2.2. III. Mustafa ve Tefsir-i Şerif Dersleri

III. Mustafa'nın saltanatı süresince icra ettiği tefsir dersleri kayıtlarının tamamına bir kaynaktan toplu bir şekilde ulaşmak mümkün değildir. Bu noktada dönemin Ruznamesi ve Ceyb-i Hümayun defterleri, tefsir derslerine dair en net bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak Ruzname, Sultan III. Mustafa'nın tahta cülusundan 3 Ekim 1763 tarihine kadar olan süreyi kapsadığı için bu kaynaktan sadece saltanatının ilk dönemlerindeki dersler hakkında bilgi edinebiliyoruz. Diğer yandan Ceyb-i Hümayun defterleri de doğası gereği padişahın kendi iç hazinesinden yaptığı harcamaları ihtiva ettiğinden derslere dair kayıtlar, III. Mustafa'nın tefsir-i şerif kıraat eden hocalara bu hazineden verdiği ihsanlar ölçüsünde yansımaktadır.⁸⁹² Bu sebepten olsa gerek, Ruznamede kayıtlı derslerinden çok azının defterlere yansıdığı görülmektedir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Sultan III. Mustafa'nın ceyb-i hümayunundan nakdi ihsanda bulunmadığı diğer derslerin kayıtları bu defterlerde mevcut değildir. Her iki kaynaktaki ders bilgilerinin farklılık göstermesi sebebiyle ikisini de ayrı tablolar (Ek-2 ve Ek-3) halinde vermeyi daha uygun bulduk.

Sultan III. Mustafa'nın saltanatı döneminde tefsir-i şerif kıraatlerine başlaması cülusunun yirminci günü gibi erken bir tarihe (19 Kasım 1757 / 7 Rebiülevvel 1171) denk düşmektedir.⁸⁹³ Ruzname kayıtlarında III. Mustafa'nın tertip ettiği elli altı adet tefsir dersinden söz edilmektedir. Bu kayıtlara göre III. Mustafa tefsir derslerini on sekiz defa ile en çok Hamîdî Efendi ile gerçekleştirmiştir.⁸⁹⁴ 5 Ocak 1760'da (16

⁸⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 100-103.

⁸⁹¹ İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 260-261.

⁸⁹² Nitekim Defterlerin esas amacı iç hazineden yapılan harcamaların kaydedilmesi olduğundan, bu hazineden herhangi bir ihsanın yapılmadığı derslerle ilgili kayıtlar defterlerde mevcut değildir.

⁸⁹³ İrmak, *III. Mustafa Rûznâmesi*, s. 6.

⁸⁹⁴ Ruznamede Hamîdî Efendi ismiyle geçen hocanın Kütüphane Hocası Hamîdî Mehmed Efendi olduğu Ceyb-i Hümayun defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. III. Mustafa'nın en fazla tefsir dersi yaptığı hoca olması yanında, Sultan III. Osman ile de hem 1168 yılı Ramazan (Haziran 1755) ayında (İpşirli, "Huzur Dersleri", s. 441) hem de 22 Mayıs 1757 (3 Ramazan 1170) tarihinde tefsir dersi yaptığı bilinmektedir. TS.MA.d 2401.0015.002. Ayrıca Sultan I. Abdülhamid'in tahta cülus ettiği Ocak 1774

Cemaziyelevvel 1173) ise Muhaddis Efendi ve Kalyonî Efendi'nin katılımıyla tek defa olarak iki hocayla tefsir dersi icra etmiştir. III. Mustafa, bu dersleri büyük oranda Topkapı Saray'ında yapmış ve en çok on sekiz defa ile Sünnet Odası'nı kullanmıştır. Bunu yedişer defa ile Sofa ve Sarık Odası takip etmiştir. Bununla birlikte 7 Mart 1758 (26 Cemaziyelahir 1171) tarihli Kalyonî Efendi ile yapmış olduğu tefsir dersi, ruznamede mekânı belli olmayan kayıtlı tek derstir.⁸⁹⁵ Derse yönelik ifadeler ruznamede genellikle “*Tefsir-i Şerif kıraat*”, “*Tefsir kıraat*” veya “*Tedris*” şeklinde geçmektedir. Bu tefsir derslerinde III. Mustafa'nın genellikle ihsanda bulunduğu görülmektedir. Yaptığı ihsanların büyük kısmında “*altun ihsan*” edildiği geçmekle beraber kuruş cinsinden de nakdi ihsanın olduğu anlaşılmaktadır. Nakdi ihsanların yanında III. Mustafa'nın zaman zaman kürk, sof, boğça ve esvab türü aynî ihsanlar yaptığı da kayıtlıdır.⁸⁹⁶ Ayrıca tefsir-i şerif derslerinin vaktine dair birtakım verilere

sonlarında (Zilkade 1187) Hırka-i Şerif'e gittiğinde burada dua etmeleri sebebiyle I. Abdülhamid'in ihsanda bulunduğu saray hocaları arasında Seferli Hocası Hamîdîzâde Mustafa Efendi'nin de ismi zikredilmiştir. Mustafa Efendi'nin Hamîdî Mehmed Efendi'nin oğlu olması muhtemel görünmektedir. TS.MA.d 2418.0025.003.

⁸⁹⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 14-15.

⁸⁹⁶ Bu noktada Ruznamede nakdi ihsanların yapıldığı belirtilen bazı derslerin Ceyb-i Hümayun defterinde kayıtlı olmaması, söz konusu ihsanların iç hazineden yapılmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim III. Mustafa Ruznamesi'nde kayıtlı bulunan 8 Aralık 1757 (26 Rebiülevvel 1171), 8 Ocak 1758 (27 Rebiülahir 1171), 28 Ocak 1758 (18 Cemaziyelevvel 1171), 4 Şubat 1758 (25 Cemaziyelevvel 1171), 18 Şubat 1758 (9 Cemaziyelahir 1171), 18 Aralık 1758 (17 Rebiülahir 1172), 27 Aralık 1758 (26 Rebiülahir 1172), 8 Şubat 1759 (10 Cemaziyelahir 1172), 17 Ocak 1760 (28 Cemaziyelevvel 1173), 24 Nisan 1760 (8 Ramazan 1173) ve 9 Nisan 1761 (4 Ramazan 1174) tarihli derslerde altın ihsan edildiği ifade edilirken bu derslere dair Ceyb-i Hümayun defterlerinde herhangi bir kayıt yoktur. Bu durumda verilen nakdi ihsanın başka bir kaynaktan karşılanmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Ceyb-i Hümayun defterlerinde geçen tefsir-i şerif derslerinin tamamı ruznamede kayıtlı bulunmaktadır. Bununla beraber ruznamede 11 Şubat 1758 (2 Cemaziyelahir 1171) günü olarak kaydedilen ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 12 Şubat 1758 (3 Cemaziyelahir 1171) tarihiyle; 31 Mayıs 1758 (23 Ramazan 1171) tarihiyle geçen ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 1 Haziran 1758 (24 Ramazan 1171) tarihiyle; ruznamede 1 Haziran 1758 tarihiyle Eski Sepetçiler'de yapıldığı belirtilen ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 2 Haziran 1758 (25 Ramazan 1171) tarihiyle İncili Köşk'te icra edilmiş olarak kayıtlıdır. Benzer şekilde Ruznamede 3 Haziran 1758 (26 Ramazan 1171) tarihiyle kayıtlı olan ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 4 Haziran 1758 (27 Ramazan 1171) günüyle; Ruznamede 4 Haziran 1758 (27 Ramazan 1171) tarihiyle kayıtlı ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 5 Haziran 1758 (28 Ramazan 1171) tarihiyle; Ruznamede 13 Ocak 1759 (14 Cemaziyelevvel 1172) tarihinde Sünnet Odası'nda yapıldığı kayıtlı olan ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 12 Ocak 1759 (13 Cemaziyelevvel 1172) tarihinde Sofa-i Hümayun'da yapıldığı şeklinde kayıtlıdır. Aynı şekilde ruznamede 21 Ocak 1759 (30 Cemaziyelevvel 1172) tarihinde Sünnet Odası'nda yapıldığı kaydedilen ders, Ceyb-i Hümayun defterinde aynı tarihte fakat Sofa-i Hümayun'da yapıldığı şeklinde kayıtlıdır. Son olarak ruznamede 11 Ocak 1761 (4 Cemaziyelahir 1174) tarihinde Sünnet Odası'nda yapıldığı belirtilen ders, Ceyb-i Hümayun defterinde 13 Ocak 1761 (6 Cemaziyelahir 1174) tarihinde Sofa-i Hümayun'da yapıldığı şeklinde kaydedilmiştir. Tarih ve mekanlardaki bu farklılıklar yanında ruznamede isimleri genelde kısa haliyle ifade edilen ders hocalarının sarayda vazifeli hocalar olduğu Ceyb-i Hümayun defterlerinde isimlerinin vazifeleriyle birlikte kaydedilmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu saray hocalarının bir kısmının huzur derslerinde de vazifeli oldukları, huzur dersleri başlığında görülmektedir. Bu noktada ruznamede Hamîdî Efendi olarak ifade edilen hocanın “Kütüphane Hocası Hamîdî Mehmed Efendi” olduğu, Hazine Hocası veya Muhaddis Efendi şeklinde kaydedilen hocanın “Hazine Hocası Muhaddis

de yine ruznameden ulaşmak mümkündür. Buna göre derslerin gün içinde sabit vakitte yapılmadığını, sabah ile öğlen arasında olabildiği gibi öğlen ile ikindi arasında da yapılabildiğini söyleyebiliriz.⁸⁹⁷

III. Mustafa'nın kendi iç hazinesinden tefsir dersi hocalarına yaptığı ihsanlar çerçevesinde Ceyb-i Hümayun defterlerinde kaydı bulunan ders sayısı ondur. III. Mustafa'nın bu derslerde hocalara miktarı değişebilmekle birlikte genellikle altın, zaman zaman da kuruş cinsinden nakdi ihsanlarda bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber tablodan da anlaşılacağı üzere (Ek-3) III. Mustafa'nın bu dersler münasebetiyle verdiği ihsanların nakdi olanları yanında zaman zaman aynı ihsanlar da olabilmekteydi. Nitekim kürk, ferace ve parça verilen aynı ihsanlar olarak görülmektedir.

Gerek Ruzname'de gerekse Ceyb-i Hümayun defterlerinde tefsir dersine dair son kayıt 1761 yılına aittir. Nitekim bu tarihten sonra her iki kaynakta da dersler hakkında bir bilgi mevcut değildir. 3 Ekim 1763'te son bulan Ruzname'de Sultan III. Mustafa'nın tefsir dersine dair son bilginin 9 Nisan 1761'de (4 Ramazan 1174) olduğu ve Torun Efendi ile Sarık Odası'nda tedris edip ona altın ihsanında bulunduğu belirtilmiştir. Diğer yandan Ceyb-i Hümayun defterlerinde tefsir dersleriyle ilgili son

Mehmed Efendi" olduğu, Sirâcî Efendi veya Seferli Hocası olarak kaydedilen hocanın "Seferli Hocası Sirâcî Efendi" olduğu, Hacızâde Efendi olarak belirtilen hocanın da "Sabıka Kiler Hocası Hacızade Efendi" olduğu Ceyb-i Hümayun defterlerinden anlaşılmaktadır. Yine Kalyonî Efendi ismiyle kaydedilen hocanın "Kiler Hocası Ahmed Efendi" olduğunu ve Kalyonî isminin de bulunduğu yine hem Ceyb-i Hümayun defterlerinden hem de 23 Mayıs 1759 (26 Ramazan 1172) tarihinde huzur derslerine katılan alimler arasında isminin geçmesinden anlamaktayız. (Bkz. Huzur Dersleri başlığı).

⁸⁹⁷ Nitekim Ruznamede derslerin vaktine dair bilgi veren anekdotlar şu şekildedir: 19 Kasım 1757, 17 Aralık 1757, 24 Aralık 1757 ve 11 Nisan 1758 tarihli derslerin sabah vakti yapıldığı bu derslerin ruznamede geçtiği şekliyle "*seherice*" yapılmasından anlaşılmaktadır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 6, 8, 9, 17. Aynı şekilde 21 Mayıs 1758 ve 3 Haziran 1758 derslerinin de sabah yapıldığını ruznamede "*sabahı*" şeklinde belirtilmesinden biliyoruz. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 20, 21. Bu gibi açık ifadelerin yanında dersten önce veya sonra kılınan vakit namazları da dersin hangi vakitte yapıldığına dair ipucu vermektedir. Nitekim 11 Şubat 1758 ve 27 Mart 1758 tarihli derslerden sonra öğle namazının kılınmasından bu derslerin sabah ile öğle arasında icra edildiği anlaşılmaktadır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 13, 16. Diğer yandan 28 Ocak 1758, 7 Mart 1758 ve 26 Şubat 1759 tarihli derslerden önce öğle namazının kılınması (İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 12, 14-15, 40); 28 Aralık 1757, 14 Ocak 1758, 18 Mayıs 1758, 28 Mayıs 1758, 18 Aralık 1758, 27 Aralık 1758, 25 Mart 1759, 10 Mayıs 1759, 14 Mayıs 1759 ve 5 Ocak 1760 tarihli derslerden sonra ise ikindi namazının kılınmış olması bu derslerin öğle ile ikindi arasında yapılmış olduğuna işaret etmektedir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 9-10, 11, 20, 21, 36, 41, 44, 58. Yine 10 Mayıs 1758 (2 Ramazan 1171) tarihli dersin de ikindi vaktinden biraz evvel yapıldığı "*kabil-i asrda*" ifadesinden anlaşılmaktadır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 20. Bunlarla birlikte tam vaktine dair karar vermenin güç olduğu dersler de vardır. Nitekim 30 Nisan 1759 (3 Ramazan 1172) tarihli derste "*sabahı binîş Yalı Sepetçilerine teşrif, Hamîdî Efendi tedris, asrı eda ve avdet*" ifadesi yer alırken dersin sabah mı yoksa öğle-ikindi arasında mı icra edildiği tam net anlaşılamamaktadır. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 43.

bilgi daha erken bir tarihe 13 Ocak 1761'e (6 Cemaziyelahir 1174) aittir. Mezkûr tarihte III. Mustafa, Sofa-i Hümayun'da Muhaddis Mehmed Efendi ile tefsir-i şerif dersi yapmış ve ona altmış kuruş ihsanda bulunmuştur.

3.2.2.1. III. Mustafa'nın Tefsir Derslerine Olan Alâkası

III. Mustafa'nın hem tefsir-i şerifin kıraat edilmesine hem de âyetlerin mübâhase usulüyle ele alınmasına olan alakasını, gerek tefsir-i şerif derslerine ve gerekse tesis ettiği huzur derslerine bakarak görmek mümkündür. Tefsir derslerinin önceden ne sıklıkla tatbik edildiğine dair bilgi edinmek maksadıyla baktığımız Sultan III. Osman dönemi (14 Aralık 1754/28 Safer 1168 - 30 Ekim 1757/16 Safer 1171) Ceyb-i Hümayun defterlerinde, onun tefsir derslerini Ramazan ayında icra ettiğini ve bunları da saltanatının son iki Ramazan ayında (1756-1757 Mayıs-Haziran / 1169-1170 Ramazanları) tatbik etmiş olduğunu görmekteyiz. Konumuzun çerçevesi dışında kalması sebebiyle sadece sondaj usulü bazı yıl ve aylardaki defterlerine baktığımız Sultan I. Mahmud döneminde ise tefsir derslerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁸⁹⁸ III. Mustafa'nın, selefi III. Osman'a nazaran söz konusu tefsir derslerini sadece Ramazan ayında yapmak yerine yılın her dönemine yayması ve tahta cülusundan çok kısa bir süre sonra bu dersleri icraya girişmesi O'nun tefsir-i şerif kıraatine olan merak ve ilgisine işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Bu noktada sözünü ettiğimiz ilgi ve alakasını daha iyi anlamamıza katkı sağlaması için Sultan III. Osman dönemi Ceyb-i Hümayun defterlerine yansıyan tefsir-i şerif dersi kayıtlarına bakmanın yerinde olacaktır. Zira iç hazineye yansıdığı nispette de olsa dönemin tefsir dersi uygulamalarına dair bir fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Buna göre III. Osman dönemi defterlerindeki tefsir dersi kayıtları Ek-4'teki gibidir.

III. Osman dönemi Ceyb-i Hümayun defterlerinde Ek-4'teki beş adet tefsir dersi kayıtlıdır. Bu kayıtlara göre derslerin tamamı Ramazan ayında icra edilmiştir. Ayrıca derslerin hocalarına her seferinde sabit olarak 100 adet zer-i mahbub nısfıyesi ihsan edilmiştir. Sultan III. Osman, tefsir dersleri için sabit bir mekân belirlememiş ve Beşiktaş tarafında kalan Neşetabad Sarayı'nda olduğu gibi Üsküdar'da da ders

⁸⁹⁸ Sultan I. Mahmud devri için bakılan defterler şunlardır: **1143 yılı:** Ramazan ayı. **1160 yılı:** Şaban, Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları. **1164 yılı:** Ramazan ayı. **1165 yılı:** Şevval ayı. **1166 yılı:** Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları. **1167 yılı:** Safer, Ramazan ve Şevval ayları.

yaptırmıştır. Bununla birlikte söz konusu kayıtlardan III. Osman'ın üç farklı hocayla ders yaptığı anlaşılmaktadır. Ceyb-i Hümayun defterlerinde kaydını bulduğumuz bu beş adet ders dışında Sultan III. Osman'ın 12 Haziran 1755'te (2 Ramazan 1168) Şerefabad'da Kütüphane Hocası Hamîdî Efendi ile tefsir dersi yapmış olduğu bilinmektedir.⁸⁹⁹

Tefsir-i şerifin kıraat edildiği derslerle birlikte III. Mustafa'nın dönemin iç ruznamesine ve Ceyb-i Hümayun defterlerine yansıyan birtakım faaliyetleri O'nun dindar karakterine işaret etmekle birlikte tefsir ve huzur derslerinin nasıl bir kontekst içerisinde yer edindiğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu noktadaki bir girişim, tefsir ve huzur derslerini büyük bir özenle sürdürdüğü görülen III. Mustafa'nın, bu türlü faaliyetlere yönelmesinde şüphesiz başlıca amil olan kişisel ilgisini daha geniş çerçeveden görebilmemize de imkân sağlayacaktır.

III. Mustafa'nın dikkati çeken en önemli yönlerinden birisi özellikle üç aylar içerisinde *Kur'ân-ı Kerim*, *Şemâil-i Şerif*, *Şifâ-i Şerif*, *Aşr-ı Şerif* hatimleriyle bunların hatim dualarına olan yakın alakası ve ihtimamıdır. Nitekim bu faaliyetlere birçok defa katılarak ayrı ayrı ihسانlarda bulunduğu hem ruzname hem de Ceyb-i Hümayun kayıtlarında görülmektedir. Nitekim bu yöndeki ilk kaydın 23 Nisan 1758'de (14 Şaban 1171) Berat Kandil'inde olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Kandil vesilesiyle Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde Aşr-ı Şerif'in hatmi yapılmış ve III. Mustafa burada çeşitli ihسانlarda bulunmuştur.⁹⁰⁰ Yine 21 Şubat 1760 tarihinde (4 Receb 1173) Regâib Kandili'nde Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde Kütüphane Hocası Hamîdî Mehmed Efendi Şifâ-i Şerif hatmi yapmış ve duası edilmiştir. III. Mustafa yine katılımcılara ihسانlarda bulunmuştur.⁹⁰¹ Benzer bir program 15 Mart 1761'de (8 Şaban 1174) icra edilmiş ve "kıraat hatmi" ile Şemâil-i Şerif hatmi yapılmasıyla duası okunmuştur. Yine Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde yapılan bu programda III.

⁸⁹⁹ Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 63; İpşirli, "Huzur Dersleri", s. 441. Sultan III. Osman dönemi ruzname ve tarihleri üzerine yapılacak daha geniş kapsamlı bir çalışmayla bu derslerin sayısının artırılabilceği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Sultan III. Mustafa dönemi Ceyb-i Hümayun defterlerinde tefsir dersine dair kayıtlar, dönemin Ruznamesi'nin belirttiğinden çok daha azdır.

⁹⁰⁰ TS.MA.d 2402.0054.002. Burada Sultan III. Mustafa, Silahdar Ağa marifetiyle; Kütüphane-i Hümayun kurrasına 55 kuruş, Aşr-ı Şerif kıraat eden İbrahim ve Mahmud'a ayrı ayrı 41 kuruş 10 pare verilmiştir.

⁹⁰¹ İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 60. Sultan III. Mustafa, Hamîdî Mehmed Efendi'ye 60 Kuruş, "otuz altı nefer hulefâ kullarına" 300 Kuruş ve "iki nefer huddamî zülüflüleri kullarına" 10 Kuruş ihşanda bulunmuştur. TS.MA.d 2404.0011.002. Bu program Ceyb-i Hümayun defterinde 5 Receb olarak geçerken Ruzname'de 4 Receb olarak kayıtlıdır.

Mustafa çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁹⁰² Üç aylar sürecindeki dini günlerin yoğunluğu ve bu periyodun Müslümanlar için taşıdığı ehemmiyetle birlikte bu neviden faaliyetlerde de artışın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Ocak 1763 tarihinde (6 Receb 1176) Hırka-i Şerif odasında Maraşî Efendi vaaz etmiş ve III. Mustafa bu sebeple ihsanda bulunmuştur.⁹⁰³ Benzer şekilde 13 Ekim 1773 tarihinde (26 Receb 1187) Miraç Gecesi Hırka-i Şerif Odası'nda vaaz ve nasihat eden Medâinelizâde Şeyh Efendi'ye huzurunda seksen kuruş ihsanda bulunmuştur.⁹⁰⁴ Hz. Muhammed'in doğduğu ay olan Rebiülevvel ayına da III. Mustafa'nın ihtimam gösterdiği, halifelik unvanından da önce bir Müslüman olarak bu vakitleri inancı gereği Allah'a yönelerek geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu ayda mûtaad üzere III. Mustafa'nın katılımıyla okunan Mevlîd-i Şerîfler yanında başka programların da yapılabildiği görülmektedir. Nitekim 13 Eylül 1763'te (5 Rebiülevvel 1177) Harem-i Hümayun'da (İzzi Efendi'nin de katılımıyla) münâcâta bulunmuş ve okunan Kur'an-ı Kerim'i dinlemiştir.⁹⁰⁵

⁹⁰² Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 76. Bu hatimler ve duaları sebebiyle Sultan III. Mustafa, Kurra Efendilere 110 Kuruş, Mütevellisi Ali Bey'e 500 Kuruş, Kâtib'e 100 Kuruş, hatim eden iki kişiye on beşer kuruştan 30 Kuruş, otuz altı nefer hulefâya 300 Kuruş ve iki nefer zülüflüye toplam 10 Kuruş ihsanda bulunmuştur. TS.MA.d 2405.0011.003. Bu toplantı Ruznamede 8 Şaban olarak kayıtlıken Ceyb-i Hümayun defterinde 9 Şaban tarihiyle kaydedilmiştir.

⁹⁰³ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 101.

⁹⁰⁴ TS.MA.d 2418.0021.002.

⁹⁰⁵ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 123.

3.3. MÜBÂHASE-İ İLM-İ ŞERİF: HUZUR DERSLERİ

Huzur Dersi, kavram olarak Ramazan aylarında Padişah huzurunda birden fazla alimin toplanarak genelde Kadı Beyzâvî tefsirinden ayetleri mübâhase-münâzara usulüyle aralarında tartıştıkları ilmi meclisleri ifade eder.⁹⁰⁶ Bu meclislerde alimlerden birisi “mukarrir”⁹⁰⁷ yani açıklayan; diğerleri ise “muhâtab”⁹⁰⁸ yani talep eden, dinleyen ve soru soran konumunda olurdu. Mukarrir dersi yapar, ayetleri okuyarak açıklar ve soruları cevaplardı. Muhataplar ise mukarririn sağında ve solunda konumlanırlar ve onunla ayetleri tartışarak ilâvede veya itirazda bulunurlardır.⁹⁰⁹ Bunların yanında üçüncü bir grup da dinleyicilerdi. Mecliste padişah dahil herkes minderlerde otururdu.⁹¹⁰ Bu derslere katılan kişileri Şeyhülislam belirler ve padişah seçilen bu kişileri onaylardı.⁹¹¹ Katılımcı sayısı sabit olmayıp zaman zaman beş, altı veya yedi kişi olabilmekteydi.

3.3.1. III. Mustafa ve Huzur Dersleri

Huzur dersleri, III. Mustafa'nın adıyla özdeşleşen bir müessesedir. Şüphesiz bunun en temel sebebi huzur derslerinin O'nun uygulamalarıyla kurumsal bir hal alıp küçük fasıllar haricinde aralıksız olarak hilâfetin ilgasına kadar devam etmesidir. Bu noktada III. Mustafa, derslerin başlamasındaki en önemli karakter durumundadır.

⁹⁰⁶ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 1, s. 13. Huzur Dersleri ile ilgili üç ciltlik bir eser vücuda getiren Ebül'ulâ Mardin, bu eseriyle az sayıda çalışmanın olduğu literatüre en ciddi ve derinlemesine çalışmayı kazandırmıştır. Ayrıca bu katkısıyla kendisinden sonra yapılan pek çok çalışmanın gerek kaynak gerekse bilgi sınırlarını çizmiştir.

⁹⁰⁷ Bir konuyu açıklayan, öğreten anlamındaki mukarrir kelimesi yanında, Huzur Derslerinde bu makama veya bu makamda bulunan kişiler için “*takrîr*”, “*sâhib-i takrîr*”, “*makam-ı ifâde*”, “*müfîd*”, “*müderris*” gibi kavramlar da kullanılmıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786, 894, 1103, 1141.

⁹⁰⁸ Hitap edilen, kendisine söz söylenen kişi anlamındaki muhatap kelimesi dışında huzur derslerinde bu konumda bulunanlar için ayrıca “*tâlib*”, “*tilmiz*”, “*makâm-ı istifâde*”, “*müstefîd*” gibi kavramların kullanıldığı da görülmektedir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786, 894, 1103.

⁹⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 217; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 16-17; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. Fasikül, s. 862; Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 321-323.

⁹¹⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi Sultan III. Mustafa dönemi huzur derslerinde dinleyicilerin varlığına ve padişah, mukarrir ve muhatapların nerelerde oturduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim huzur derslerine dair bu ayrıntılı bilgilere ilk olarak Sultan II. Abdülhamid döneminde rastlandığı anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 219, 220; İpşirli, “Huzur Dersleri”, s. 443; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 95-104, dipnot 73 b, 73 c. Diğer yandan bu türlü kaidelerin daha önceki bir süreçte başlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹¹¹ Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 92.

3.3.1.1. Derslerin Başlamasındaki Etkenler

Tarih-i Enderun yazarı Tayyâr-zâde Atâ'nın temellerini Osman Gazi dönemine kadar götürmüş olsa da⁹¹² esasında 15 Mayıs 1759'da (18 Ramazan 1172) tesis edildiğini bildiğimiz huzur derslerinin, kaynağı veya nereden mülhem olduğu konusu pek de net değildir.⁹¹³ Ancak bu noktada dönemin tarihçi ve vakanüvislerinde ipucu mahiyetinde birtakım bilgiler mevcuttur.

III. Mustafa dönemi vakanüvislerinden Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, eserinde 1759 (1172) yılı huzur derslerine dair bilgi verirken “*Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis efendimiz hazretleri evân-ı sıgar-ı sinlerinden berü yevâkit-i mevâkit-i hümâyûnların mutâla'a ve tahsil-i 'ulûma sarf ile her fende yegâne-i rüzgâr ve mutâla'a ve istihrâc-ı mebâhise sâhib-i iktidâr olmalarıyla...*” ifadeleriyle Sultan Mustafa'nın şehzadelik yıllarından beri belirli vakitlerle ilim tahsil etmeye -ki bundan tefsir-i şerif dersleri kastedilmiş olmalı- ilgili olduğunu belirtir.⁹¹⁴ Bir vakanüvis olarak dönemin padişahına böylesi “kıymetli” bir nitelik yüklemesinin patronaja dayalı olabileceği yönünde akla gelen soruları bir yana, Sultan III. Mustafa Ruznamesi'nin O'nun saltanatının başından itibaren tefsir-i şerif kıraatine olan alakasını gösteren çok sayıda derse işaret etmesi, Hâkim Efendi'nin verdiği bu bilgiyi teyit etmektedir. Hâkim Efendi'nin verdiği bilgilerden; şehzadeligi döneminden itibaren ders kıraatlerine ilgisi bulunan III. Mustafa'nın, saltanatı döneminin ikinci Ramazan'ında böylesi bir teşkilâtla tefsir dersi çalışmalarını daha müesses bir hale getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Hâkim Efendi yanında Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi de eserinde huzur derslerinin geçmişine dair ilginç bir ifade kullanmıştır. Nitekim 1759 (1172) yılı huzur derslerine dair bilgi verirken kullandığı “*Sinîn-i sâbika misillü iş bu Ramazan'da dahi yüzden ziyâde müderrisîn...*” ifadesiyle huzur derslerinin daha önceki yıllarda da mütad bir şekilde yapıldığını belirtir.⁹¹⁵ Zira “*sinin-i sabıka misillü*” gibi derslerin geçmiş yıllarda da mütad bir şekilde yapıldığına atıf yapan bu ifadesini 1761 (1174), 1763 (1176) ve 1765 (1178) yılları derslerine dair verdiği bilgiler sırasında da aynen tekrarlamıştır.⁹¹⁶

⁹¹² Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi – Târih-i Enderûn*, Haz. Mehmet Arslan, C. 1, İstanbul 2010, s. 313-315; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 13-14.

⁹¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. “Tefsir ve Huzur Derslerinin Osmanlı'daki Geçmişi” başlığı.

⁹¹⁴ Hâkim Efendi, 1172 yılı huzur derslerine dair bilgi verirken kullandığı bu ifadeyi aynı şekliyle 1173 ve 1175 yılları derslerinde de kullanmıştır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786, 894, 1030.

⁹¹⁵ Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 32.

⁹¹⁶ Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 39, 56, 74.

Ancak 1759 (1172) yılı gibi derslerin ilk başladığı senede böylesi bir ifade yanında “*iş bu Ramazan’da dahi*” gibi, derslerin geçmişte de yapıldığına îmâ eden bir ifade kullanması bu noktada verilen bilgilere daha temkinli yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir. Nitekim 1759 (1172) yılında başladığını bildiğimiz huzur derslerinin önceki senelerde de aynı şekilde yapılmış gibi ifadelerinin hatırlama güçlüğü ya da yanlış bilgiden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.⁹¹⁷

Tüm bu bulgular ve tahminler bir yana usul itibariyle huzur derslerine benzeyen tefsir-i şerif derslerinin Ramazan ayına mahsus ilk düzenli tatbikinin III. Mustafa’nın babası Sultan III. Ahmed döneminde Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından gerçekleştirildiği kabul edilir.⁹¹⁸ Buna göre İbrahim Paşa, 1724-1728 (1136-1140) tarihleri arasında Ramazan aylarında beş yıl süre ile bir mukarrir ve muhataplardan müteşekkil meclisler kurarak huzur derslerini başlatmıştır. “*Sarây-ı Âsafî*” denilen Sadrazam sarayında haftada birkaç gün şeklinde icra edilen bu dersler, bizzat onun huzurunda yani “*Huzûr-ı Âsafî*” de tertip edilmiştir. Damad İbrahim Paşa’nın bu ilmi faaliyeti Sultan III. Ahmed’in de merakını celp etmiş olacak ki 1728 (1140) yılı Ramazan’ında Sadrazam sarayına giderek bu derslerin birkaçına katılmış ve burada kendi huzurunda da tatbik ettirmiştir.⁹¹⁹ Bu sırada henüz 11 yaşında bir şehzade olan III. Mustafa’nın, babasıyla beraber bu dersleri görerek saltanatı dönemine taşımış olabileceği ihtimali üzerinde durulur.

Buna göre; III. Mustafa şehzadeliğinde gördüğü bu derslere bir nevi tekrar can vererek saltanatı döneminde kendi huzurunda tatbik ettirmiş ve bu suretle huzur derslerini

⁹¹⁷ Bizi böylesi bir tahmine sevk eden sebeplerden biri de kendisinin Ocak-Şubat 1759’da (Cemaziyelahir 1172) III. Mustafa’nın Süleymaniye Camii’ne gerçekleştirdiğini belirttiği Cuma selâmlığının da dönemin Ceyb-i Hümayun defterleri ve ruznamelerinde geçmemesidir. Bunun sebebini de dönemin Vakanüvisi Hâkim Efendi’nin eserinden öğreniyoruz. Nitekim Şemdanizade, geçmişe dair verdiği bilgilerin bir kısmını Vakanüvisi Hâkim Efendi’den aktarmıştır. Burada sözünü ettiğimiz Cuma selâmlığına dair bilgiyi de yine Hâkim Efendi’nin eserinden nakletmiş; fakat orada geçen 23 Şubat 1758 (14 Cemaziyelahir 1171) tarihi yerine yanlışlıkla bir yıl sonrasını yani 1759 (1172) yılını vermiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. CLXX, 621. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 25. Söz konusu bu Cuma Selâmlığı ile ilgili bilgi için bkz. Görür, “Sultan III. Mustafa’nın Cuma Selâmlıkları”, s. 149. Bu durum Şemdanizade’nin geçmişe dair verdiği nokta tarihlere ve ifadelere daha temkinli yaklaşmamız gerektiği konusundaki kanaatimizi güçlendirir niteliktedir. Tüm bunların yanında Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi’nin, derslerin ileriki yıllarda da devam edeceğine yönelik kesin bilgisi sebebiyle bu şekilde bir ifade kullanmış olabileceği de yine akla gelen bir diğer ihtimaldir.

⁹¹⁸ İpşirli, “Huzur Dersleri”, s. 441. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Tefsir ve Huzur Derslerinin Osmanlı’daki Geçmişi” başlığı.

⁹¹⁹ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, s. 1366, 1431, 1491, 1542, 1593-1594.

1759 (1172) yılı Ramazan’ında icraya başlamıştır.⁹²⁰ Bununla birlikte İslam geleneğinde olan muhâdara usulüne dayalı bu müessesenin⁹²¹, III. Mustafa’nın tefsir-i şerife olan ilgisinin bir neticesi olması da yine muhtemeldir.⁹²² Daha önceleri Sultan IV. Mehmed’in tefsir-i şerif kıraat ettirdiği bilinmektedir.⁹²³ Ayrıca yukarıda tafsilatıyla açıldığı gibi Sultan III. Osman’ın da Ramazan aylarında belirli vakitlerle Kadı Beyzâvî tefsirini okuttuğu görülmektedir. Ancak III. Mustafa’nın bu tefsir derslerini yılın her ayına yayması ve sık denilebilecek aralıklarla tatbik etmesi O’nun Kur’an-ı Kerim’e ve tefsir derslerine olan ilgisini ortaya koyması yanında huzur derslerine başlamasında bu alakasının esaslı bir sebep olabileceğine de işaret etmektedir. Bu noktada tefsir-i şerif derslerinin daha kurumsal ve teşkilatlı halinin huzur dersleri ile kendisini bulduğunu söylemek de mümkündür. Nihayetinde hem Damad İbrahim Paşa’nın tertip ettiği dersleri görme ve bunları saltanatı döneminde canlandırmak isteği ihtimalleri hem de Kur’ân-ı Kerim’e ve Tefsir-i Şerif’e olan ilgi ve alakası, III. Mustafa’nın bu müesseseyi saltanatı döneminde başlatmasında birleştirici bir etki yapmış olabilir.

3.3.1.2. Tefsir ve Huzur Dersleri Arasındaki Farklar

Bu noktada huzur dersleri ile tefsir-i şerif kıraatinin icra edildiği dersleri birbirinden farklı kılan çeşitli özellikleri şu şekilde ifade edebiliriz:⁹²⁴ Bunların en başlıcası tefsir-i şerif dersleri bir hocanın tefsir-i şerif kıraat etmesi ve padişahın da dinlemesi esasına dayalıyken; huzur dersleri, birisi mukarrir diğerleri muhatap konumunda olmak üzere ulemadan 5, 6 veya 7 kişiden müteşekkil bir heyetten oluşmasıdır.⁹²⁵ Tefsir-i şerif derslerinde usul, bir hocanın tefsir-i şerifi “kıraat” etmesi ve padişahın da “istimâ” yani dinlemesine dayalıyken; huzur derslerinde izlenen yöntem

⁹²⁰ Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 62; İpşirli, “Huzur Dersleri”, s. 441; Kara, “İslam Geleneğinde...”, s. 310.

⁹²¹ Ömer Kara, “Osmanlı’da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 9, S. 18, 2011, s. 519-520.

⁹²² Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 62-63.

⁹²³ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, 324-325; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. 1, 100-101; İpşirli, “Huzur Dersleri”, s. 441.

⁹²⁴ Tefsir ve Huzur Dersleri arasındaki farklara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 14-26.

⁹²⁵ Huzur dersi katılımcılarına dair en net bilgileri edindiğimiz Ceyb-i Hümayun defterlerinden söz konusu meclislere katılan alimlerin sayısının en fazla yedi kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ders katılımcılarına dair bilgi veren vakanüvislerin eserlerinden de benzer bir sonuç çıkarken, Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, ilk yıl dersleriyle ilgili verdiği bilgide “*yedişer ve sekizer huzur-ı hümayûna dâhil olup*” ifadesini kullanmış ve sekiz kişinin de mecliste olabildiğine dair III. Mustafa dönemine ait tek istisna bilgiyi vermiştir. Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 32.

temelde münâzaraya dayalıdır. Buna göre mukarrir pozisyonundaki âlim ayetleri okur ve yorumlar, muhatap konumunda olanlar ise soru sorar ve ilâve yapmak isterlerse bunları belirtirlerdi. Huzur derslerinde muhatapların mukarrire soru sorması usuldendi; fakat tefsir derslerinde böyle bir zorunluluk olmayıp derslerin genelde hocanın kıraatine ve padişahın da istimâ etmesi temeline dayandığı anlaşılmaktadır. Yine tefsir-i şerif dersleri için muayyen bir vakit bulunmaz dolayısıyla yılın her ayı ve vaktinde yapılabilirken, huzur dersleri sadece Ramazan aylarında, padişah huzurunda ve birisi mukarrir diğerleri muhatap konumundaki âlimlerin katılımıyla icra edilen münâzara usullü tefsir dersleri için kullanılan bir tâbir durumundadır. Dolayısıyla bu ifade sadece Ramazan aylarında icra edilen söz konusu özelliklere hâiz dersleri ifade eder. Son olarak, huzur derslerinde hicri 1200 yılından itibaren Fâtiha Sûresi'nden başlanarak ayetler sırasıyla takip edilmeye başlanmışken, tefsir derslerinde böylesi bir düzen izlenmemiştir.

Tefsir ve huzur derslerinin bu gibi farklarıyla beraber, Mardin'in eserinde bahsettiği ve ona istinaden yapılan bazı çalışmalarda da aynen tekrarlanan bir başka nokta da padişahların huzur dersi mahallerine biniş ile gitme durumlarının olduğu fikridir. Buna göre; tefsir derslerinde padişah dersin yapıldığı mekâna biniş merasimi olmaksızın giderken huzur derslerinde bu merasim elzem bir uygulamadır.⁹²⁶ Yine burada

⁹²⁶ Ebül'ulâ Mardin, ders mahalline padişahın biniş ile gittiğini ve bu biniş merasiminin huzur derslerinin temel esaslarından birisi olduğunu ifade eder. Ona göre huzur dersinin “*resmiyet ve hususiyeti*”ni tebârüz maksadını taşıyan bu binişin yapılmadığı günlerde huzur dersi de yapılmazdı. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 1, s. 17-18. Mardin'e istinâden bu yönde yazılan bilgilere dair bkz. Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 318, 319, 320, 334, 352, 355, 356; Kara, “Osmanlı'da Huzur...”, s. 522, 524; Ömer Kara, “Osmanlı'da Huzur Derslerine Katılan Erzurumlu Âlimler”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 47, Erzurum 2017, s. 58, 59, 60; Alparslan Kartal, “Huzur Derslerine Katılan Karanlı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 8, s. 228. Böylesi bir iddianın kaynaklardan çıkarılabileceği durumu bir yana hem aynı hem de başka kaynaklardan bu uygulamanın her zaman için var olmadığını ve dolayısıyla huzur derslerinde tatbiki elzem bir merâsim niteliği taşımadığını söylemek de aynı şekilde mümkündür. Nitekim, Sultan III. Mustafa Ruznamesi'nde Mardin'in işaret ettiği gibi Ramazan aylarında binişin yapılmadığı günler huzur dersleri de yapılmamıştır. Ancak binişle gidildiği ifade edilen huzur dersleri de sadece 1172 yılındadır ve 2 adet (18 ve 29 Ramazan) kayıtlıdır. İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 44, 45. Kaldı ki söz konusu ruznamede kullanılan “*biniş-i afv*” ifadesi ruznamede en çok geçen ifadelerdendir. Ramazan ayında olduğu gibi diğer aylarda da çokça geçen bir ifadedir. Elbette bu noktada Ramazan aylarında dersin icra edilmediği günlerde bu ifadenin olması, binişin yapılmadığı günlerde dersin de icra edilmediği şeklinde yorumlanmaya müsaittir; ancak kanaatimizce kesin bir hüküm niteliği taşımaktan da uzaktır. Diğer taraftan Ceyb-i Hümayun defterlerinde 1172, 1173 ve 1174 derslerinin her biri ayrı ayrı tutulmuş ve 1173-1174 yıllarında bu defterlerde kaydı tutulan derslere biniş ile gidildiği ifade edilmiştir. TS.MA.d 2404.0013.002. TS.MA.d 2405.0012.002-003. Sonraki yıllarda ise huzur derslerine dair kayıtlar tek başlıkta ve oldukça kısa bir şekilde kaydedilmiştir. Katılımcıların isimleri yazılmadığı gibi biniş merasiminin yapılıp yapılmadığı da belli değildir. Huzur derslerine ait ilk kayıtların bulunduğu 1172 yılı Ramazan ayı Ceyb-i Hümayun defterinde ise icra edilen huzur derslerinden dört tanesinin kaydına yer verilmiştir (18, 19, 24 ve 26 Ramazan). TS.MA.d 2403.0057.002-3. Bunlardan 18 ve 24 Ramazan gününde olanlara biniş ile gidildiği kayıtlıyken, 19 ve 26 Ramazan günlerinde binişin olduğuna dair herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Bunların yanında dönemin Vakanüvisleri Hâkim Efendi'nin ve Çeşmîzâde Mustafa Reşid Efendi'nin

belirtmemiz gereken bir diğer husus da huzur derslerinin belirlenmiş muayyen bir vakitte icra edildiği iddiası üzerinedir. Nitekim bu iddiaya göre tefsir derslerinin tatbiki için belirlenmiş bir vakit bulunmazken huzur dersleri öğle ile ikinci arasında yapılırdı. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde huzur derslerinin geçirdiği tarihi süreç dikkate alındığında dersler için belirlenmiş yerleşik bir vakit uygulamasının olmadığı anlaşılmaktadır.⁹²⁷

tarihlerinde, Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin eserinde ve yine döneme dair bilgi veren Şemdanizade'nin Mür'î't-Tevarih'inde de binişe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla hem Ruzname hem de Ceyb-i hümayun defterlerindeki kayıtlardan ve dönemin diğer kaynaklarından huzur derslerinin icrasında biniş merasiminin olmazsa olmaz bir kaide olduğu anlamını çıkarmak doğru olmayabilir. Bununla birlikte huzur derslerinin ilerleyen tarihlerde kurumsal yapısının güçlenmesiyle alacağı mahiyet bir yana en azından konumuz olan Sultan III. Mustafa dönemi huzur dersleri için böyle bir kanaate varılamamaktadır. Bununla birlikte Sultan II. Abdülhamid ve Sultan V. Mehmed Reşad dönemlerinde derslere katılmış olan kişilerin aktardıkları arasında da biniş merasiminin yapıldığına dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. Fasikül, s. 860-865; Mardin, *Huzur Dersleri*, s. 93-104, dipnot 73, 73a, 73b, 73c. Dolayısıyla biniş merasiminin huzur derslerinin tüm tarihi süreci içerisinde görülen esas bir kaide olduğunu söylemek de şu aşamada doğru değildir.

⁹²⁷ Ebül'ulâ Mardin, eserinde Huzur Dersleri ile tefsir dersleri arasındaki farkları sıralarken, Sultan III. Mustafa Ruznamesinden örnekler vererek huzur derslerinde mübâhase ve münâzara usulünün olduğunu belirtmiş ve bu sırada verdiği dört örnekten ikisinde yer alan, ders sonrası ikinci namazının kılındığı kaydına atfen "*derslerin son zamanlarda olduğu gibi ikinci namazından sonra değil evvel verildiği bu kayıtlarda dikkat çekmektedir*" demiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 16. Buna göre Mardin, verdiği örneklerde dikkatini çeken bir hususu paylaşmış ve söz konusu örneklerle sınırlı kalmak üzere, son zamanlarda ikinci namazından sonra icra edilen huzur derslerinin, bu dönemlerde öğle ile ikinci arasında olabildiğine dikkat çekmiştir. Zira Sultan V. Mehmed Reşad dönemi huzur derslerine Mabeyn Başkatibi olarak katılan Halid Ziya Uşaklıgil, derslere dair verdiği bilgiler arasında ikinci namazından sonra icra edildiği notunu düşmüştür. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 1, s. 103, dipnot 7c; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2012, s. 428-435. Ancak Mardin'in örneğini verdiği Sultan III. Mustafa Ruznamesi'nin huzur derslerine ait tüm kayıtları tarandığında derslerin vakti konusunda belirlenmiş sabit bir zaman diliminin olmadığı, öğle ile ikinci arası olduğu gibi sabah vakti de icra edilebildiği anlaşılmaktadır. Ruznamenin tamamını inceleyen Mardin, bu durumu görmüş olacak ki, derslerin geçirdiği tarihi süreç içerisinde her zaman öğle ile ikinci arasında yapıldığına dair genel bir hükümde bulunmamış ve verdiği örneklerle sınırlı kalmak üzere, derslerin son zamanlarda olduğu gibi ikinci namazı sonrasında değil öncesinde yapıldığını ifadeyle yetinmiştir. Ancak Mardin'in bu önemli çalışmasını esas alan ve onun bilgi ve kaynak sınırları dâhilinde kaleme alınan -dahası merhum tarafından kullanılan Ceyb-i Hümayun Defterleri gibi arşiv kaynaklarına herhangi bir atıf yapılmadan kaleme alınan- çalışmalarda pek çok bilgi aynen alınmış, günümüzde rahatlıkla ulaşılması mümkün olan dönemin vakanüvis ve tarihçilerinin eserleri yine Mardin eğer kullanmadıysa ismen dahi zikredilmemiştir. Ayrıca bazı çalışmalarda derslerin öğle ile ikinci vakitleri arasında yapılması sanki genel bir kaideymiş gibi ifade edilmiş, pek çok bilgi gibi bu bilginin de niteliği ve sahilliği noktasında bir gayrete girilmemiştir. Bu meyanda söz konusu iddialara herhangi bir atıf gösterilmediği için de esasında hangi bilgiye istinâden ifade edildiği anlaşılamamıştır. Bkz. Kara, "İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki...", s. 320, 323, 336-337, 355, 356; Kara, "Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", s. 523, 526. Ancak Kara'nın bu fikrini ifade ettiği ilk yer onun muhtemel kaynak noktasını da tespit imkânı verir. Kara, "İslam Geleneğinde...", s. 320. Buna göre Kara, söz konusu iddiasını ilk olarak bu çalışmasının tefsir dersleri ile huzur dersleri arasındaki farkları sıraladığı noktada kullanmıştır. Bu yedi farktan altısını Mardin'in eserindeki sırasını hemen hiç bozmadan nakleden Kara, ikinci ile üçüncü farkın arasına bu iddiasını yazmıştır. Nitekim Mardin de farkları sıralarken ikinci maddenin sonunda verdiği örneklerde dikkati çeken bu durumu "*derslerin son zamanlarda olduğu gibi ikinci namazından sonra değil evvel verildiği bu kayıtlarda dikkat çekmektedir*" ifadesiyle paylaşmıştır. Dolayısıyla Kara'nın bu iddiasının kaynakladığı muhtemel nokta yukarıda da ifade ettiğimiz Mardin'in bu tespiti olmalıdır. Nitekim ruznamede huzur derslerinin vaktiyle ilgili ip uçları veren tüm bilgiler toplandığında kayıtların şu şekilde olduğu görülmektedir: **1172 Yılı**: "18 N ... Ulemâdan altı

Burada huzur derslerinin birtakım özelliklerine değinirken verdiğimiz bilgileri genelde III. Mustafa dönemi derslerinin genel karakteriyle sınırlı tutmaya çalıştığımızı belirtmeliyiz. Zira yeni tesis edilen ve tekâmülünü tamamlamadığı görülen bu müessesenin tüm karakterinin bir anda teşekkül etmiş olduğu şeklinde anlaşılması, geçirdiği tarihi süreçle ters düşecektir.

3.3.1.3. Huzur Derslerinde İşlenen Ayetler

Huzur derslerinde işlenen ayetlerin neler olduğuna dair bilgilerin bir kısmını dönemin tarihçi ve vakanüvislerinin eserlerinden tespit etmek mümkündür. Buna göre huzur derslerinin tesis yılı sayılan 1759'da (1172) "*Yâ eyyühellezîne âmenû sanâyi'-i kavvâmîne bi'l-kıst*" âyet-i celîlesinden bahsedilmiştir.⁹²⁸ 1760 (1173) yılında ise

nefer Dâ'ileri gelüp tefsir-i şerîf huzurda kırâ'at edüp, ba'dehû cümlesine Efendimiz altun in'âm, asrı edâ ve avdet." "20 N ... def'â Ulemâdan beş nefer Dâ'iler gelüp tedrîs, ba'dehû Efendimiz asrı edâ ve avdet." "22 N ... Ulemâdan gelen Dâ'ilerinin mübâhisleriyle ârâm, asrı edâ birle Harem'e teşrif." "23 N ... Ulemâdan gelen Dâ'ilerinin mübâhis ve münâzaralarıyla ârâm, asrı edâ" "25 N ... Soffa'ya teşrif gelüp Ulemâ tedrîs, asrı edâ birle Harem." "26 N ... gene Ulemâ Efendiler gelüp tedrîs, ba'dehû asrı edâ birle Harem'e teşrif." "27 N ... sabahı Sarık Odasına teşrif, Ulemâ Efendiler gelüp tedrîs, ba'dehû asrı Hırka-i Şerîf'de edâ..." **1173 Yılı:** "26 N ...sabahı Sünnet Odası'na Efendiler gelüp tedrîs." **1174 Yılı:** "2 N ... sabahı Sarık Odası'na Ulemâ Efendiler gelüp tedrîs, Efendimiz altun ihsân." "6 N: ... Ulemâ Efendiler tedrîs kabil-i asrda avdet..." "21 N: ... ba'de'z-zuhr Sarık Odası'na Efendiler tedrîs..." **1175 Yılı:** "18 N: ... sabahı Sarık Odası'na teşrif, Efendiler gelüp tedrîs." "27 N: ... sabahı Sarık Odası'na Efendiler tedrîs." **1176 Yılı:** "7 N ... sabahı Sünnet Odası'na Hâceler tedrîs." Ruzname'de huzur derslerinin vakitlerine dair ip ucu veren tüm kayıtlar yukarıdaki haldedir. Buna göre 1172 yılı kayıtlarının tamamı ve 1174 yılı 6 ve 21 Ramazan'ına ait kayıtlarda derslerin öğle ile ikinci arsında icra edildiği anlaşılmaktadır. Lakin 1173 yılı 26 Ramazan'ına, 1174 yılı 2 Ramazan'ına, 1175 yılı 18 ve 27 Ramazan günlerine ve 1176 yılı 7 Ramazan tarihine ait kayıtlarda derslerin sabah yapıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu dönemin huzur derslerine dair bilgi veren Hâkim Tarihi, Vâsıf Tarihi ve Mür'î'it-Tevarih'de derslerin vaktine dair esaslı bir bilgi mevcut değilken 1180 ve 1181 yılları derslerine değinen Çeşmî-zâde Tarihi, 1181 yılı için öğleden sonra toplandığını ifade etmiştir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 76. Şu hâlde derslerin, günün hangi vaktinde icra edildiğine dair en esaslı bilgileri alabildiğimiz Ruznamedeki kayıtlar incelendiğinde, Sultan III. Mustafa döneminde derslerin mutlak ve yerleşik surette işleneceği muayyen bir vaktin olmadığı sonucu çıkmaktadır. Burada derslerin her dönem günün belirli bir vaktinde işlenmediği gibi bu konudaki temel belirleyici unsurun da padişahların tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid döneminde hanedana damat olan ve derslere yedi sene dinleyici sıfatıyla katılan Mehmed Şerif Paşa, Ebü'l-ulâ Mardin'e huzur dersleriyle ilgili gönderdiği mektuplarda önemli bilgiler vermiştir ki bunlarda derslerin gündüz yapıldığı ifade edilmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 95-103, dipnot 73b. Ayrıca Uzunçarşılı, Tahsin Paşa'nın hatıratına istinaden Sultan II. Abdülhamid döneminde derslerine ikinci namazından sonra yapıldığını belirtmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, s. 219. Pakalın ise son zamanlarda huzur derslerinin öğle ile ikinci arsında icra edildiğini belirtmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, C.11, s. 861-862. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Halid Ziya Uşaklıgil'in hatıralarından da Sultan II. Abdülhamid'den sonra tahta geçen Sultan V. Mehmed Reşad'ın dersleri Dolmabahçe Sarayı'nda ikinci namazından sonra başlattığı görülmektedir. Nihayetinde ismini padişahın huzurunda toplanmasından alan ve onun başkanlığında toplanarak nihayetinde ondan ihsan alan alimlerin katılımıyla icra edilen bu müessesenin bazı temel prensiplerinin bizzat padişahın iradesine bağlı olması da bu noktada son derece anlaşılır bir durumdur.

⁹²⁸ Söz konusu bu ayetten 1172 yılında Nisâ suresi 135. ayetinin işlendiği anlaşılmaktadır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 787. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 157.

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arz”⁹²⁹ âyet-i kerimesi konu edilmiştir. 1761 (1174) yılında Fetih Sûresi işlenirken⁹³⁰ 1762’de (1175) ise ne işlendiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nitekim bu konuda Hâkim Efendi, “â-yât-ı Kur’âniyye’den mahall-i vakte münâsib â-yât-ı şerîfe tefsir ve kırâ’atıyla bahş ü takrîr” edildiği yazar.⁹³¹ 1763 (1176) yılında “Kâle hiye ‘asaye...” âyet-i kerimesinin okunmuştur.⁹³² 1763 (1177) yılında hangi âyetin işlendiğine dair bir kayıt bulunamamıştır. 1765 (1178) yılında ise Fatıha Sûresi kırâat edilmiştir.⁹³³ 1766 (1179) yılında Fâtıha Sûresi’nden başlanarak Bakara Sûresi’nde “Hüden lil-müttakîn” âyetine varıncaya dek işlenmiştir.⁹³⁴ 1767 (1180) yılında Bakara Sûresi’nin başından başlandıği ve “makâma münâsib niçe nikât ve mezâyâ takrîr ü tebyîn” olduğu dönemin vakanüvisinin kayıtlarında geçmektedir.⁹³⁵ III. Mustafa döneminde kayıtlarına rastladığımız son huzur dersi ise 1768 (1181) yılındadır ve bu yılın derslerine dair bilgi veren dönemin vakanüvisi Çeşmî-zâde Efendi, Beyzâvî tefsirinden hangi âyetlerin konu edildiğini açıkça belirtmemiştir.⁹³⁶

⁹²⁹ Sâd Suresi 26. âyetinin ders olarak işlendiği anlaşılmaktadır. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 895.

⁹³⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 973.

⁹³¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1030.

⁹³² Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, C. II.A, s. 56. Tâhâ Sûresi 18. âyeti.

⁹³³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1141; Şemdanizade, *Mür’i’t-Tevârih*, s. 74.

⁹³⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1166.

⁹³⁵ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 14. Bu yıl dersleri için Çeşmî-zâde Tarihi’ni kaynak olarak kullandığı anlaşılan Ahmed Vâsıf Efendi, tarihinde aynı bilgileri vermektedir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 286; Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 21. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. XIV-XXVIII.

⁹³⁶ Eserde bu konu üstü kapalı bir şekilde geçilmiştir: “niçe hakâ’ik ve dekâik îrâd ü takrîr ve ol meclis-i âlî envâr-ı â-yât-ı Kur’âniyye ile tenvîr olunduktan sonra”. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 76. Çalışmasında huzur derslerinde okunacak âyetlerle ilgili anlaşılması güç bir genellemeye ve izahı zor bir çıkarıma girişen Kara, “1172 yılındaki başlangıcından itibaren padişah tarafından seçilen âyetler takrîr olunurken, 1180 yılında sûre seçimine” geçildiğini iddia etmiştir. Kara, “Osmanlı’da Huzur Dersleri Geleneği...”, s. 529, 528. Benzer şekilde; Kara, “Osmanlı’da Huzur Derslerine Katılan Erzurumlu Âlimler”, s. 60-61. Ona göre 1180 yılına kadar derslerde takrîr edilecek âyetler seçilir ve dersler buna göre işlenirken, 1180 yılında sûre seçimi esasına geçilmiştir. Ancak Kara’nın bu iddiasına dayanak gösterdiği yerde (Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 71-72.) bu yönde bir sonuca varılacak bilgi bulunmadığı gibi söz konusu yıllara dair Mardin’in kullandığı Vâsıf Tarihi ve diğer kaynaklarda da bu yönde bir bilgiye işaret olunmamıştır. 1200 yılında huzur derslerinde işlenecek âyetlerde düzenli bir sıra takip edilmesi yoluna gidilmiş ve Fatıha Sûresi’nden başlanarak âyetlerin sırasıyla takip edilmesi usulüne geçilmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 18-19, 72. Ancak Kara’nın iddiası gibi bir düzenlemenin 1180 yılında olmadığı aşikardır. Nitekim Kara’nın bu iddiasını attığı yerde Mardin, Vasıf Tarihi’nden naklen 1180 tarihinde Bakara Sûresi’nin baş kısmından bazı âyetlerin ders konusu olduğunu belirtmektedir. Kara, eğer Vasıf Efendi’nin “Sure-i Bakara” ifadesine dayanarak böylesi bir çıkarımda bulduysa, bunun yalnızca Vasıf Efendi’nin üslubundan ibaret olduğu bilinmelidir. Dahası Vasıf Efendi’nin 1180 yılı dersleri hakkında bilgiyi dönemin vakanüvisi Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi’nin Tarih’inden naklettiği bilinmektedir. Zira Çeşmî-zâde eserinde söz konusu yılda işlenen âyeti de “Evâil-i sûre-i şerîfe-i Bakara’dan bed’ olunup makâma münâsib niçe nikât ve mezâyâ takrîr ü tebyîn” şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla söz konusu üslûbun veya tarifin kaynağı da Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi’nin kendisidir. Çeşmî-zâde Mustafa

Anlaşılabacağı üzere 1759 (1172) yılında icra edilmeye başlanılan huzur dersleri 1769 (1182) yılına kadar düzenli bir şekilde yapılmıştır. 1769 (1182) Ramazan'ı ile onu takip eden beş yıl boyunca yani 1774 (1188) yılına kadar bu derslerin yapılıp yapılmadığı ise belli değildir. Zira kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Buna göre 1187 yılı Zilkade'sinde vefat eden Sultan III. Mustafa, en son 1768 (1181) yılı Ramazan'ında huzur dersini yapmış, vefatından sonra 1774 (1188) yılı Ramazan ayında Sultan I. Abdülhamid dersleri tekrar sürdürmüştü ve bu sebeple huzur derslerinin ikinci kurucusu olarak görülmüştür.⁹³⁷

3.3.1.4. Huzur Derslerinin Takip Ettiği Seyir

III. Mustafa döneminde huzur derslerinin yapıldığı on yılda (1759-1768 / 1172-1181) derslerin zamanı, yeri, içeriği ve katılanlarla onlara padişah tarafından verilen "ihsan"lara dair bilgileri dönemin farklı kaynaklarından öğrenmek mümkündür. Ancak bu kaynaklardaki en büyük sıkıntı, bilgilerin birbiriyle çelişmesi ve dahası bilgilerin sürekliliğinin bulunmamasıdır. Mesela, konuya dair en güvenilir bilgileri ihtiva edebilecek Ceyb-i Hümayun defterlerinde, ilk iki yılın (1759-1760 / 1172-1173) dersleri tafsilatıyla verilirken diğer yandan defterlerin doğası gereği sadece Ceyb-i Hümayun'dan yapılan ihsanları kapsamı sebebiyle söz konusu iki yılın tüm huzur derslerinin bilgilerini içermemektedir. Diğer yandan 1760 (1173) yılından sonra derslere kimlerin katıldığı da yazılmamaya başlanmış ve sadece verilen ihsanlar kaydedilmiştir. 1764 (1177) yılından sonra bu defterlerde III. Mustafa dönemindeki huzur derslerine dair hiçbir bilgi yoktur. Derslere dair bir diğer önemli kaynak olan ve her dersin hangi gün nerede yapıldığının büyük oranda kaydedildiği anlaşılan Sultan III. Mustafa Ruznamesi'nde ise katılan kişilere ve verilen ihsanların miktarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Ruzname 1764 (1177) yılı Rebiülevvel ayında son bulduğu için derslerle alakalı son kayıt 1763 (1176) yılı Ramazan derslerine aittir. Döneme dair önemli bilgiler veren

Reşid Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 14. Diğer yandan önceki senelerin derslerinde işlenen âyetlerle ilgili bilgi veren diğer kaynaklar tarandığında benzer tariflerin onlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Yani derslere konu olan "Sûre"lerden geçmiş yıllarda da söz edilmektedir. Nitekim yukarıda da izah edildiği üzere Hâkim Efendi, 1174 yılında Fetih Sûresi'nin işlendiğini belirtirken, 1178 yılında ise Fatih Sûresi'nin konu edildiğini söylemiştir. Dolayısıyla Kara, söz konusu çalışmada genelde Mardin'in eserleri ve onun kullandığı kaynaklarla iktifa ettiğinden olsa gerek tarihi gerçekliği bulunmadığı anlaşılan bir genellemede bulunmuştur. Nitekim Mardin'in dahi işaret etmediği böylesi bir bilgi ne dönemin tarihçi ve vakanüvislerinde ne de herhangi bir arşiv kaynağında geçmemektedir.

⁹³⁷ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 35. Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, s. 41.

Şemdanizade ile vakanüvisler Hâkim ve Çeşmizade'nin eserlerinde ise derslere ilişkin kabaca bir ayda katılan toplam ulema sayısı ve tertip edilen meclis sayısı yanında işlenen âyetlere dair genel bilgilerle iktifâ edilmiştir. Bunların yanında derslere katılanlara dair çok kısıtlı bilgiler vermekle yetinmişlerdir. Eserinde büyük oranda bu kaynakları kullandığı görülen vakanüvis Vâsîf Efendi'nin *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*'ında ise derslerin ayrıntısına yönelik bunlardan ileri bir bilgi mevcut değildir.

Bu noktada III. Mustafa dönemi huzur derslerinin en azından bir kısmına dair daha ayrıntılı bilgiler veren Ceyb-i Hümayun defterleri ile Ruzname kayıtlarını merhum Ebül'ulâ Mardin gibi Ek-5 ve Ek-6'da ayrı ayrı vermeyi daha doğru buluyoruz. Nitekim ihsanın verilmediği anlaşılan huzur derslerine yönelik bilgiler Ceyb-i Hümayun defterlerinde mevcut değilken, katılanlara ve yapılan ihsanlara dair bilgiler de Ruznamede kayıtlı değildir. Bunların yanında derslerin yapıldığı belirtilen günlerin ve bazen mekânların da her iki kaynaktan farklı verilmesi böyle bir ayrıma gidilmesini zaruri kılmaktadır.⁹³⁸ Ruznamenin ihtiva ettiği son huzur dersi olan 1763 (1176) yılı ve Ceyb-i

⁹³⁸ Esasında Ceyb-i Hümayun Defterleri ile Sultan III. Mustafa Ruznamesi arasında vak'alara (etkinliklere) dair gün uyumsuzluğu pek çok noktada dikkat çekmektedir. Nitekim bu durumun en bariz örnekleri Cuma Selamlıklarında görülmektedir. Sultan III. Mustafa'nın Cuma namazlarına gittiği günler ekseriyetle Ruzname'de doğru verilirken Ceyb-i Hümayun defterlerinde böylesi bir ihtilaf yaşandığında genelde yanlışlıkla Cumartesi veya Perşembe gününe denk gelen tarihin verildiği anlaşılmaktadır. Örnek olarak Bkz. TS.MA.d 2403.0051.002 ve Ruzname, s. 33, 34. Söz konusu Ceyb-i Hümayun defterinde Cuma günü için verilen tarih Perşembe'ye denk gelirken, Ruzname'de ise Cuma'ya gelen tarih doğru verilmiştir. Yine benzer bir durum: TS.MA.d 2404.0005.002 ve Ruzname s. 51, 52. Burada da defterde verilen tarih Cumartesi'ye denk düşerken, Ruzname'de yine Cuma gününe gelen tarih doğru verilmiştir. Benzer durumlar 1173 yılı Rebiülevvel, Rebiülahir ve Cemaziyelevvel ayları (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 54, 55, 56, 57, 58, 59. TS.MA.d 2404.0007.002-3. TS.MA.d 2404.0008.002-3. TS.MA.d 2404.0009.002) 1174 yılı Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir ve Şaban ayları (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 71, 72, 73, 74, 75, 76. TS.MA.d 2405.0006.002-3. TS.MA.d 2405.0007.002-3. TS.MA.d 2405.0008.002-3. TS.MA.d 2405.0009.003-4. TS.MA.d 2405.0011.003.) ve 1175 yılı Muharrem, Safer ve Zilhicce (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 81, 82, 83, 94, 95. TS.MA.d 2406.0020.002-3. TS.MA.d 2406.0021.003. TS.MA.d 2406.0031.002-3-4.) aylarının bir kısmı ve bazen tamamında görülmektedir. Ceyb-i Hümayun Defterleri ve Ruzname'de verilen tarihlerin örtüşmediği zamanlarda Ruzname'de verilen tarihin yanlış olduğu durumlar da oluyordu. 1172 yılı Rebiülevvel (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 33, 34, 35. TS.MA.d 2403.0051.002-3) ve Recep ayları (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 40, 41. TS.MA.d. 2403.0055.002-3), 1173 yılı Safer ayı (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 53, 54. TS.MA.d 2404.0006.002) ve 1174 yılı Recep ve Şevval (Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 75, 76, 78, 79. TS.MA.d 2406.0026.002-3. TS.MA.d 2406.0029.002-3) aylarında bu durum görülmektedir. Bunların yanında ikisinin de aynı tarihi verirken, söz konusu tarihin Cuma gününe gelmediği durumlar da az değildir. Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 37, 38. TS.MA.d 2403.0053.002-003. (Nitekim burada 1172 yılı Cemaziyelevvel ayında verilen tarihler (5, 12, 19) Perşembe'ye isabet etmektedir.) Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 51, 52-64, 65. TS.MA.d 2404.0005.002-3. TS.MA.d 2404.0014.002-3. (Benzer şekilde 1173 yılı Muharrem ve Şevval aylarında Cuma Selamlığı için verilen tarihler birbiriyle örtüşmesine rağmen söz konusu tarihler Cumartesi gününe denk gelmektedir.) Bir başka örnekte de Ceyb-i Hümayun defteri ve Ruzname yine ayrı tarihler verirken bu defa ikisi de Cuma gününü doğru vermediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1173 yılı Zilkade ayında Cuma namazı için iki kaynak da 14 Zilkade'yi verir ki bu Cumartesi gününe gelmektedir. Diğer yandan bir sonraki hafta için Ruzname 21 Zilkade'yi (Cumartesi) verirken, Ceyb-i Hümayun defteri 24 Zilkade gibi

Hümayun defterlerinin konuyla ilgili son kayıtlarını içeren 1764 (1177) yılı Ramazan ayları sonrası bilgileri ise yukarıda zikrettiğimiz tarih kaynakları ile tamamlamaya çalışacağız.

3.3.1.4.1. Ceyb-i Hümayun Defterlerinde Huzur Dersleri

Ceyb-i Hümayun defterlerindeki kayıtlarda 1759 ve 1760 (1172-1173) yılları huzur dersleri katılımcılarının kimler olduğu ve her birine ne kadar ihşanda bulunulduğu Ek-5'teki tabloda ayrıntısıyla görülebilmektedir. Ancak 1761'den (1174) 1764 (1177) yılı huzur dersleri dahil diğer tüm derslerde sadece katılan ulemanın sayısı ve verilen ihşanın miktarı kaydedilmişken katılımcıların kimler olduğu belirtilmemiştir. Hatta 1762 (1175) ve 1764 (1177) yıllarında derslerin nerede icra edildiği de belli değildir. Zaman zaman derslerin tarihleri de yine bu defterlerde verilmemiştir.

Derslere iki yılda da çağırıldığı anlaşılan alimler vardır. Bu durumdaki alimlerin meclisteki performanslarının beğenildiği ve bu sebeple ertesi yıl da çağırıldığı düşünülebilir. Nitekim Fetva Emîni Ebubekir Efendi'nin iki yılda da ilk meclislerde mukarrir sıfatıyla bulunduğu, Kilisli Hüseyin Efendi'nin de her iki yılda mukarrir olarak derse çağırıldığı görülmektedir. Fakat Hüseyin Efendi 1760 (1173) yılındaki derse hasta olduğu için katılmadığından yerine bir başka alim çağırılmıştır.⁹³⁹ Konevî Hâfız İsmail Efendi, Halebî İbrahim Efendi, Abbas Efendi, es-Seyyid Abdülmümin Efendi, Yasincizâde Osman Efendi, Samakovalı Hasan Efendi, Hamîdî Mehmed Efendi, Kalyonî Ahmed Efendi, Keşşaf Ömer Efendi, Müftizâde es-Seyyid Mehmed Efendi ve Küçük Torun Mehmed Efendi 1759 (1172) yılında olduğu gibi 1760 (1173) yılındaki huzur derslerine de katılmışlardır.

Ek-5 ve Ek-6'daki tablolarda da görüleceği üzere Ceyb-i Hümayun defterlerinde Ruzname'de geçen huzur derslerinin tamamı kayıtlı değildir. Zira Ceyb-i Hümayun defterlerinin tutulma amacı, padişahın kendi iç hazinesinden yaptığı harcamaların kaydedilmesi olduğundan, defterlerde söz konusu dersler, padişahın bu kaynaktan yaptığı ihşanlar sebebiyle kendisine yer bulmuştur. Ancak bahsi geçmeyen derslerde söz konusu iç hazineden yapılan herhangi bir ihşanın olmadığı doğal olarak anlaşılmaktadır. Bu

oldukça farklı bir tarih (Salı) vermektedir. İrmak, *III. Mustafa Ruznamesi*, s. 65, 66. TS.MA.d 2404.0015.002.

⁹³⁹ Hastalığı sebebiyle Huzur Dersine katılmayan Kilîsî Hüseyin Efendi'ye emr-i hümayun ile meclise gelen alimlerin her birine verildiği gibi Silâhdar Ağa vasıtasıyla 80 adet zer-i mahbub-ı tam teslim edilmiştir. TS.MA.d 2404.0013.002.

durumda Mardin'in eserinde işaret ettiği gibi kayıtlı olmayan meclislerde bulunan alimlerin önceki meclislerdekiyle aynı kişiler olabileceği ve bu sebeple ikinci bir ihsanın yapılmadığı düşünülebilir.⁹⁴⁰ Bunun yanında ruznamede altın ihsan edildiği belirtilen günlerin neredeyse tamamı Ceyb-i Hümayun defterlerinde kayıtlıdır. Ruzname'de ifade edilmesine rağmen Ceyb-i Hümayun defterlerinde kaydına rastlayamadığımız ihsanların ise başka bir kaynaktan yapılmış olabileceği akla gelmektedir.

Ceyb-i Hümayun defterindeki kayıtlarda görüleceği üzere 1759 (1172) yılında tertip edilen dört meclisin ilk ikisinde mukarrirlere, muhataplardan daha fazla ihsanda bulunmuşken sonrasında bu uygulama terk edilerek daimî olarak eşit ücret verilmiştir.⁹⁴¹ Ayrıca III. Mustafa dönemi huzur derslerinde mukarrir ve muhatapların bir meclisteki toplam sayılarının zaman zaman beş veya altı olduğu, bazen yediye çıkabildiği görülmektedir.

3.3.1.4.2. III. Mustafa Ruznamesi'nde Huzur Dersleri

Sultan III. Mustafa Ruznamesi'nde verilen bilgilere göre; Ramazan ayının ilk on gününde derslerin her gün sıralı bir şekilde tertip edildiği bilgisinin⁹⁴² III. Mustafa dönemi huzur derslerinde her yıl için tamamen olmasa da büyük oradan doğru olduğu söylenebilir. Özellikle 1760-1763 (1173-1176) yıllarını kapsayan süreçte yangınlar, Cuma selâmlığı gibi olağan veya olağan dışı faaliyetler haricinde dersler ilk on günde sıralı bir şekilde tertip edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine Ruzname'de kayıtlı olduğu üzere bir hocanın katılımıyla icra edilen mütad tefsir derslerinin Ramazan aylarında da zaman zaman tertip edildiği görülmektedir. Buna göre -eğer bu kayıtlarda huzur dersleri mukarrirlerinin isimleri zikeditmiyorsa- 24 ve 29 Nisan 1760'ta (8-13 Ramazan 1173) ve 9 Nisan 1761'de (4 Ramazan 1174) bu tefsir dersleri yapılmıştır.

Sultan III. Mustafa Ruznamesi, Ekim 1763'te (Rebiülevvel 1177) son bulduğu için derslere dair en son kayıtlar 1763 yılı Mart/Nisan (Ramazan1176) aylarına aittir. Ceyb-i Hümayun defterlerinde ise dersler hakkında en son kayıtlar 1763 yılı Mart/Nisan (Ramazan1177) dönemine aittir. Hem bu yıllara kadar olan hem de derslerin icra

⁹⁴⁰ Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 26.

⁹⁴¹ Ceyb-i Hümayun defterlerinde kimlerin mukarrir kimlerin muhatap oldukları belirtilmemiştir. Ancak ilk iki dersin kayıtlarında fazla ihsanda bulunanların (100 adet zer-i mahbub-ı tam) mukarrir oldukları anlaşılırken daha sonraları tüm katılımcılara eşit miktarda (80 adet zer-i mahbub-ı tam) ihsanlar yapıldığı için burada kimlerin mukarrir kimlerin muhatap oldukları belli değildir. Mardin, ilk sırada ismi bulunanların tamamını mukarrir olarak belirtmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 1, 2, 3.

⁹⁴² Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 1, s. 17, 18.

edildiğini bildiğimiz 1765, 1766, 1767 ve 1768 (1178, 1179, 1180, 1181) yıllarına dair bazı bilgileri dönemin tarihçi ve vakanüvislerinin eserlerinde bulmak mümkündür.⁹⁴³

3.3.1.4.3. Dönemin Tarihlerinde Huzur Dersleri

Sultan I. Mahmud döneminde (4 Mayıs 1753) vakanüvis olan ve 1766 (1180) yılına kadar aralıksız olarak bu görevini sürdüren Seyyid Mehmed Hâkim Efendi⁹⁴⁴, huzur derslerinin başladığı Nisan/Mayıs 1759'dan (Ramazan 1172), 1766 (1179) yılı da dahil olmak üzere bu süreç içindeki derslere dair bilgiler vermiştir.⁹⁴⁵ Hâkim Efendi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi derslerin başlamasında esas âmilin III. Mustafa'nın geçmişten beri ilim tahsiline olan düşkünlüğünün etkili olduğunu, bu noktada O'nun Beyzâvî tefsiri ve ilim konusunda maharetli altışar kişiyi birisi takrir diğerleri tâlip mertebesinde olmak üzere huzurunda toplanması yönünde "*emr-i 'âlî*" ilan ettiğini belirtmiştir.⁹⁴⁶ Böylelikle huzur derslerinin bizzat III. Mustafa'nın emriyle tesis edildiğini belirtir. Ayrıca Hâkim Efendi, III. Mustafa'nın bu emri üzerine katılımcıların Şeyhülislam tarafından seçilerek gönderildiği bilgisini verir.⁹⁴⁷ Nitekim bu doğrultuda 1759 yılında (Ramazan 1172) derslere katılan kişilerin Fetva Emni ve Edirne Kazası payeli Ebubekir Efendi, Nebih Mehmed Efendi, Saray Hocası ve Mûsıla-i Süleymaniye'den Hamîdî Mehmed Efendi, Şeyhülislam Müfettişi Mûsıla-i Sahn'dan İdrîs Efendi, İbtidâ-i Altmışlıdan Müzellef Mehmed Efendi ve Hâric'den Konevî İsmail

⁹⁴³ Vakanüvislerin verdiği bilgilerle huzur derslerinin yapıldığını öğrendiğimiz 1765, 1766, 1767 ve 1768 (1178, 1179, 1180, 1181) yıllarında, Ceyb-i Hümayun defterlerinde derslere dair kayıtlı herhangi bir ihsanın olmaması, söz konusu dört yılda derslerin mukarrir ve muhataplarına padişahın kendi iç hazinesinin dışında başka bir kaynaktan ihsan vermiş olabileceğini akla getirmektedir. Böylesi bir durumda iç hazine gelir ve giderlerinin kaydedildiği ceyb-i hümayun defterlerinde ihsana dair herhangi bir bilginin olmaması tabii olacaktır.

⁹⁴⁴ Bu sebeple döneme dair bilgi veren Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi ve Ahmed Vâsıf Efendi, eserlerinde onu kaynak olarak kullanmışlardır. Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA*, C. 42, s. 549.

⁹⁴⁵ Bu yıllar aralığında Hâkim Efendi'nin Tarih'inde sadece 1763 (1176) yılı huzur derslerine dair bilgi yoktur.

⁹⁴⁶ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786-787. Hâkim Efendi'nin III. Mustafa tarafından ilan edildiğini belirttiği bu fermana dair Osmanlı Arşivi'nde herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

⁹⁴⁷ "huzur-ı hümayûna cem' olmaları üzere sâdır olan emr-i 'âlîye imtisâlen kâbel-i Şeyhülislâmî'den ...Konevî İsmâ'îl Efendi intihâb ve irsâl olunup" Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786-787. Hâkim Efendi'nin Huzur Derslerine dair bu genel bilgileri sonraki senelerde de tekrarladığı görülmektedir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 894, 972.

Efendi olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁸ Bunlardan Ebubekir Efendi ile Müzellef ve İdris Efendiler arasında münâkaşa ve redde varan tartışmanın olduğunu ifade eder.⁹⁴⁹

Hâkim Efendi 1760 (1173) yılı dersleri için de benzer bilgiler vererek katılımcılardan Fetva Emîni ve Edirne Kazası payesi verilen Ebubekir Efendi, Üsküdar Kadısı Hamîdî Mehmed Efendi, Trabzonî Müzellef Mehmed Efendi ile Keşşaf Ömer Efendi'nin isimlerini zikreder. Söz konusu bu yılda derslere katılanlar arasında yukarıdaki listelerde Trabzonî Müzellef Mehmed Efendi'nin ismi her ne kadar geçmese de meclislerin birinde Keşşaf Ömer Efendi'nin Hamîdî Efendi'ye soru sorduğunu belirttiği meclisin listelerde olduğu görülmektedir.⁹⁵⁰

Hâkim Efendi, 1761 (1174) yılı huzur derslerine katılanlara dair Fetva Emîni Ebubekir Efendi, Mehmed Nebih Efendi, Torun Mehmed Efendi, Süleymaniye Müderrisi Ser-müsevidîn Kara Mehmed Efendi ve Giridî Ahmed Efendi'nin isimlerini belirtmiştir. Ceyb-i Hümayun defterlerinde 1759 ve 1760 (1172-1173) yıllarının katılımcıları bilinmesine rağmen sonraki yıllarda hiçbir ismin bulunmaması sebebiyle Hâkim Tarihi'nin ifade ettiği kişiler bu noktada elimizde olan tek bilgidir.⁹⁵¹

Huzur derslerinin 1762 (1175) yılına dair Hâkim Efendi önceki yıllardaki gibi derslerin başlamasında etkili olan sebepleri hemen hemen aynı şekilde ifade etmiş ve bu seneki katılımcıları Fetva Emîni Ebubekir Efendi, Nebih Mehmed Efendi ve sairleri şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Ebubekir Efendi ile Müzellef ve İdris Efendiler arasındaki te'kidi belirtmesiyle derslerde onların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hâkim Efendi, arefeye dek her gün derslerin yapıldığını ve III. Mustafa'nın alimlere in'amda bulunduğunu kaydetmiştir.⁹⁵²

1763 (1176) yılı huzur dersleri Hâkim Tarihi'nde ders sırasında yaşanan bir tartışmanın kaydedilmesi suretiyle geçmektedir. Miellif ders sırasında yaşanan tatsız hadiseye dair şu bilgileri verir: Padişahın huzurunda ders işlenirken mukarrir Seyyid Abdülmümin Dağistanî, Tâhâ Sûresi'nin 18. ayetindeki “*Kâle hiye 'asây etevекke'ü 'aleyha*” kısmını açıklarken muhataplardan Tatar Ali Efendi, mukarririn açıklamasını

⁹⁴⁸ Ek-5'te de görüleceği üzere, Hâkim Efendi 1759 (1172) yılı Huzur Dersleri'nden ilk meclise katılanları sıralamıştır. Ancak Ek-5'te Ceyb-i Hümayun Defteri'nden naklettiğimiz listede geçen Edirne Kadısı Abdullah Efendi, Hâkim'in listesinde yer almazken, Nebih Mehmed Efendi'nin 1759 (1172) yılı derslerine katıldığını ifade etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786-787.

⁹⁴⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 787.

⁹⁵⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 894-895.

⁹⁵¹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 972-973.

⁹⁵² Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1029-1031.

yetersiz görerek derslerin teâmülüne aykırı bir itirazda bulunmuştur. Mukarrir Abdülmümin Efendi'nin kendisine karşı yapılan bu itiraza verdiği keskin cevaba rağmen Tatar Ali Efendi'nin sözlerinde ısrarcı olması, padişah huzurunda yapılan dersler için edebe aykırı görülmüştür. Nitekim III. Mustafa da kendi önünde yaşanan bu tartışmadan rahatsız olarak Tatar Ali Efendi'yi yayımladığı bir fermanla ve Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin de işaretiyle Bozcaada'ya sürgüne göndermiştir.⁹⁵³ Ancak Sultan III. Mustafa, Mart/Nisan 1763'te (Ramazan 1176) çıkardığı fermanla sürgüne gönderdiği Tatar Ali Efendi'yi aynı yılın Zilkade'sinin ilk günlerinde yayımladığı ikinci bir fermanla ve yine Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin işaretiyle affetmiş ve huzur derslerine yeniden katılmasını kabul etmiştir.⁹⁵⁴

1764 (1177) yılında ise Hâkim Efendi katılanlara dair herhangi bir bilgi vermezken sayısı belirli alimlerin “*biri makâm-ı ifâde ve takrîr ve müfîd ve birkaçı dahi makâm-ı istifâde ve istimâ'da müstefîd*” olarak III. Mustafa'nın huzurunda toplandığını ve Beyzâvî tefsirinden münasip bir ayetin işlendiğini belirtir.⁹⁵⁵ Ayrıca III. Mustafa'nın alimlere bol ihsanda bulunduğunu, ilme ve ilim tahsil edenlere büyük himmet edildiğinden şüphe olunmadığını kaydeder.⁹⁵⁶

Hâkim Tarihi'nde 1765 (1178) yılı kayıtlarında Huzur Derslerine dair geçmiş yıllarda da bilinen yine bazı bilgiler tekrarlanmıştır. Nitekim bu yıl için Hâkim Efendi, Kadı Beyzâvî tefsirinin okutulduğunu, III. Mustafa'ya ve devlete dua ile derslerin

⁹⁵³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin verdiği bilgiye göre Tatar Ali Efendi, mukarrir Abdülmümin Efendi'nin ayete getirdiği açıklamayı yeterli görmemiş ve ona “*sen bî-ma'nâ söylersin*” şeklinde itirazda bulunmuştur. III. Mustafa'nın huzurunda kendisine karşı yapılan bu itiraza Abdülmümin Efendi'nin “*Bu senin vazîfen değildir, huzur-i hümayûnda böyle bî-edebâne hareketi terk eyle*” şeklindeki keskin cevabına rağmen Ali Efendi itirazını arttırarak sürdürmüştür. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1071; Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 105-106; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 56.

⁹⁵⁴ Mardin, Sultan III. Mustafa'nın Tatar Ali Efendi'yi sürgüne gönderdiğine ve sonrasında affettiğine dair iki fermanı da titiz bir araştırma neticesinde bulmuş ve yayımlamıştır. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. XXV, 106. Bu fermanlara göre III. Mustafa, “*müderrişinden*” Tatar Ali Efendi'yi, “*kelimatı şenia ile hilâfî şer'i şerif italei lisan*” etmesi sebebiyle Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin de işaret etmesiyle “*ıslahı nefis edinceye*” kadar başka bir yere hareketine izin verilmemek üzere Bozcaada'ya sürgüne göndermiştir. Daha sonra ise “*ıslahı zahir*” olması üzerine “*müderrişini kiramdan*” Tatar Ali Efendi'yi yine Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin işaret etmesiyle affederek serbest bırakmıştır. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 106; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 229. III. Mustafa, 1177 Ramazan'ında onun “*pirliğine, ilmîne ve fakrına merhamet*” ederek huzur derslerinde tekrar bulunmasını sağlamıştır. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 56. III. Mustafa'nın bu kararının arkasında derslere katılacak alimleri belirleyen Şeyhülislamın ne derece etkili olduğuna dair elimizde net bir veri olamamakla birlikte, Dürrizade Mustafa Efendi'nin en az fermanlardaki kadar pay sahibi olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹⁵⁵ Şemdanizade'nin 1763 (1176) yılı huzur derslerine dair verdiği bilgiye dayanarak bu yıl katılımcılar arasında affedilen Tatar Ali Efendi'nin olduğu anlaşılmaktadır. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 56.

⁹⁵⁶ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1103-1104.

tamamlandığını ve alimlerin her birine yüklü miktarda atıye verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu yıl için meclislerde bir alimin mukarrir altısının ise muhatap makamında olarak toplam yedi kişi ile ders yapıldığını kaydetmiştir.⁹⁵⁷ Hâkim Efendi, bu yıl Abdülbaki

⁹⁵⁷ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1141. Mardin'in, III. Mustafa dönemi huzur derslerine dair temel kaynaklar olarak Ceyb-i Hümayun defterlerini, dönemin iç ruznamesini ve vakanüvis Vasıf Efendi'nin eserini kullandığı anlaşılmaktadır. III. Mustafa'nın saltanatının ilk on yılında vakanüvis olan ve huzur derslerinin başladığı 1759'dan 1766 (1172-1179) yılı da dahil olmak üzere bu süre zarfında derslerle ilgili önemli bilgiler veren Hâkim Efendi'nin Tarih'ini ve ondan sonra vakanüvislik görevi kendisine verilen Çeşmîzâde Mustafa Reşid Efendi'nin Tarih'ini ise kullanamamıştır. Nitekim bu sebeple Çeşmîzâde'nin Tarih'inde aktardığı 1767 (1180) ve 1768 (1181) yılı derslerine dair bilgileri göremediği anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada eklemek gerekir ki Mardin'in eserinin ikinci cildinin baş kısmına, kendisiyle yapılan bir röportaj İsmet Sungurbey tarafından eklemiş ve bu röportajda Mardin, Hâkim Tarihi'ni bulma noktasında nasıl zorluklarla karşılaştığını, iki cilt halinde olan Hâkim Tarihi'nin birinci cildinin Topkapı Sarayı Revan Kasrı Kütüphanesi'nde olduğu halde ikinci cildinin Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple de Topkapı Sarayı Kütüphanesi yöneticilerini uyardığını aktarmıştır. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. XXV. Anlaşıldığı kadarıyla Mardin'in çokça çabalamasına rağmen o dönemlerdeki çeşitli zorluklar, bu eseri Mardin'in istediği şekilde kullanmasına pek fırsat vermemiştir. Kendisi ancak Hâkim Tarihi'nin birinci ve ikinci cildinden kısa bölümler aktarabilmiştir. Nitekim eserinin II-III. cildinin 104 ve 105. sayfalarında ifade ettiği üzere Hâkim Efendi Tarihi'nden huzur dersleri hocalarına verilen payelere dair bilgileri ve 1176 yılında huzur dersi sırasında yaşanan tartışmayı aktarmıştır. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 104-105. Bu noktada Mardin'in kullandığı Ruzname'nin huzur dersleriyle ilgili verileri 1763 (1176) yılında son bulurken, Ceyb-i Hümayun defterlerinin kayıtları ise 1764 (1177) yılında son bulmaktadır. Vasıf Efendi'nin kaleme aldığı tarihin ise huzur dersleriyle ilgili olarak 1172, 1176 ve 1180 yıllarıyla ilgili bilgiler vermesi sebebiyle Mardin, 1178, 1179 ve 1181 yılı dersleri hakkında herhangi bir veri bulamamıştır. Dolayısıyla 1180'den sonra, Ceyb-i Hümayun defterlerinde derslere dair kayıtların tekrar görüldüğü 1188 yılına kadar derslerin yapılıp yapılmadığına dair herhangi bir bilginin olmadığını ifade etmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 34-35. Bu arada eserinin aynı yerinde 1765 ve 1766 (1178-1179) yıllarında derslerin yapılıp yapılmadığının bilinmediğini, hatta Ceyb-i Hümayun defterlerinde bu yönde bir kaydın olmamasının derslerin yapılmamış olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Özetle Mardin, Ceyb-i Hümayun defterlerinde ve Vasıf Tarihinde 1765 ve 1766 (1178-1179) yılları derslerine dair bir kaydın bulunmaması sebebiyle bu senelerde derslerin yapılmamış olabileceğini, 1767 (1180) yılı dersleriyle alakalı olarak ise Vasıf Tarihindeki kayıtlara binaen derslerin yapıldığının muhakkak olduğu ifade etmiş; ancak 1768 (1181) yılı da dahil olmak üzere Ceyb-i Hümayun defterlerinde ders kayıtlarının tekrar görüldüğü 1774 (1188) yılına kadar olan sürede derslerin yapıldığına dair bir net bir bilginin olmadığını aktarmıştır. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 34-35. Mardin'in eserini temel alan Kara, çalışmasında yine Mardin'in eserinde atfını verdiğimiz yerdeki bu bilgilerine istinaden “*Bunlardan 1173 yılının meclis yerleri ve muhatap ve mukarrirlerin isimleri belli olmasına karşın 1180 yılına kadarkilerin sadece yapıldığına dair ceyb-i hümayun defterlerinde kayıtlar mevcuttur*” demiştir. Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 314. Ve bu cümlesinin sonuna da belirttiğimiz gibi Mardin'in 1765 ve 1766 (1178-1179) derslerine dair kayıtların ceyb-i hümayun defterlerinde kaydının olmadığı yönünde bilgi verdiği noktaya atıf yapmış ve Mardin'in izahını yaptığı bilgiyi kuvvetle muhtemel yanlış anlamıştır. Zira Mardin'in de işaret edip kayıtlarını neşrettiği gibi Ceyb-i Hümayun defterlerinde 1764 (1177) yılı sonrasına dair bir kayıt 1774 (1188) yılına kadar mevcut değildir. Ayrıca Kara, alıntısını yaptığımız yerin hemen başında “*Bu ilk yılın derslerinden sonra III. Mustafa'nın saltanatında 1172'den 1180'e kadar her sene yapıldığına dair sirkâtiplerinin kayıtlarında, gerekse ceyb-i hümayun defterlerinde resmî kayıtlar mevcuttur.*” demiştir. Ve bu noktada “Mardin, II-III/2 vd.; 30 vd” dipnotunu düşmüştür. Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 314, dipnot 32. Fakat Kara'nın atıf yaptığı bu yerde Mardin'in, hem sır katiplerinin kayıtlarında hem de ceyb-i hümayun defterlerinde her sene derslerin yapıldığına dair bilgilerin olduğu yönünde bir ifadesi söz konusu değildir. Bu karışıklığın yaşanmasındaki temel sebebin Kara'nın, Mardin'in kullandığı Ceyb-i Hümayun defterleri ve Ruzname gibi temel kaynakları görmemesi ve bunları tahlil etmemesinden ileri geldiğini düşünmekteyiz. Zira Kara'nın söz konusu makalesinin 34. dipnotunda atıf yaptığı yerde (Mardin, II-III/35) Mardin, “*1178 ve 1179 senelerinde ise defterlerde bu yolda bir masrafın kaydedilmemiş olması, o senelerde derslere devam edilmemiş olduğunu göstermektedir*” şeklinde Ceyb-i

Efendi'nin mukarrir olarak bulunduğu bir mecliste yaşanan güzel bir tesadüften de söz eder. Buna göre mecliste Fatıha Sûresi'nden “*Mâlik-i yevmi'd-dîn*” ayeti tahkik edilirken Abdülbaki Efendi'nin Melik'i “*el-Melikü men lehü'l-kalbu's-selîm ve fî-mülkihi'r-re'yü's-selîm*”⁹⁵⁸ şeklinde tarif ettiği sırada Şehzade Selim meclise gelmiş ve bunun üzerine Abdülbaki Efendi “*selîm fikrasıyla du'âya*” başlamıştır. Çocuklarına duyduğu sevgisini bildiğimiz III. Mustafa, yaşanan bu güzel olaydan son derece mutlu olmuş ve Abdülbaki Efendi'ye huzurunda samur kürk giydirerek alimlere mûtaad olarak verilen paranın dışında kendisine bol miktarda atıye de ihsan etmiştir.⁹⁵⁹

Vakanüvis Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin huzur derslerine dair verdiği son bilgiler 1766 (1179) yılına aittir. Önceki yıllara göre daha kısa olan kayıttaki Hâkim Efendi; Beyzâvî tefsirinde Fatıha Sûresi'nden başlanarak Bakara Sûresinde “*Hüden lil-müttakîn*”e âyetine kadar derslerin yapıldığını ve her bir alime in'âm verildiğini ifade etmiştir.⁹⁶⁰

Huzur derslerine dair yapılan literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmının ana kaynağını Mardin'in eseri teşkil ettiğinden bu müesseseye dair bilgiler ve kullanılan kaynaklar genelde Mardin'in çizdiği çerçeve dahilinde kalmıştır.⁹⁶¹ Bu noktada Mardin, III. Mustafa döneminde bilgisine ulaşılabilen son huzur dersinin 1767 (1180) yılına ait olduğunu belirtir. Nitekim Vâsıf Tarihi'ne atfen verdiği bu bilgi diğer çalışmalarda da aynı kaynağa atfen tekrarlanmıştır. Ancak Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin bu yıla ait derslerdeki temel kaynağının dönemin Vakanüvisi Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi geçmiş yıllarda olduğu gibi 1767 (1180) yılında da III. Mustafa'nın emriyle “*huzur-ı hümayunda*” Beyzâvî tefsirinin okunduğunu, yüz yirmi altı alimin on dokuz meclise “*taksîm ve her biri bir gün için tertib ü tanzim*” olduğunu ifade eder. Ayrıca derslerin birkaç saat sürdüğünü ve Bakara

Hümayun defterlerinde söz konusu yıllarda derslere dair bir kaydın olmadığını açıkça ifade etmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 35.

⁹⁵⁸ “Sultan, doğru kalbi olan ve hükümdarlığında doğru görüşe sahip olan kişidir.” Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1142, dipnot: 1.

⁹⁵⁹ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1141-1142; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.A, s. 74.

⁹⁶⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1165-1166.

⁹⁶¹ Bununla birlikte yapılan bazı araştırmalar Huzur Derslerinin eksik kalan yanlarını ortaya çıkarma noktasında önemli bir katkı sağlamaktadır. Fatih Akyüz, “İlim ve Siyasetin Bir Randevusu: Huzur Dersleri”, *Bir İnsan-ı Selîm: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, s. 491-502.

Sûresi'nden başlanmak üzere “*makama münasip nice nikat ve mezaya takrir*” edildiğini kaydeder.⁹⁶²

Vâsîf Efendi'nin 1768 (1181) yılı huzur derslerine dair tarihinde bilgi vermemesi, bu yılki huzur derslerinin yapıp yapılmadığının Mardin ve onun eserine atfen yapılan çalışmalar tarafından meçhul görülmesine sebep olmuştur. Halbuki vakanüvis Çeşmîzâde Mustafa Reşîd Efendi, 1768 (1181) yılında da huzur dersinin icra edildiğini açıkça ifade etmiştir. Müellif, o yılki huzur derslerine yönelik “*bu def'a dahi yüz yirmi üç aded fuhûl-i kirâm yirmi meclise taksîm ile sebt-i sahîfe-i tertib ü nizâm kılınup her meclisin erbâbı birer gün ba'de salâti'z-zuhr Sarây-ı humâyûn'da mahall-i mahsûsda halka-bend-i içtima' ve Beyzâvî-i şerîf'den serd ü beyân olunan mebâhis-i celîleyi şehinşâh-ı mekârim-penâh hazretleri ...*” gibi bilgiler aktarmaktadır.⁹⁶³ Derslerde hangi ayetlerin işlendiğine dairse bir bilgi vermemiştir.

⁹⁶² Vâsîf Efendi, eserinin 1752-1774 yılları arasındaki kısmında huzur derslerinin 1759, 1763 ve 1767 (1172, 1176 ve 1180) senelerine dair olanlarını ifade etmiştir. 1763 (1176) yılı dersinde yaşanan tartışma sebebiyle Tatar Ali Efendi'nin sürgüne gönderilmesi olayına değinmiştir. Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr...*, (Haz. Nevzat Sağlam, 2014), s. 157, 229, 286. Esasında eserinde yer verdiği söz konusu yılların dersleri de kendi vakanüvislik dönemi öncesine aittir ve bu sebeple de derslere dair bilgileri o dönemin vakanüvislerinin eserlerinden nakletmiştir. 1759 (1172) yılına dair bilgiyi Hâkim Tarihi'nden alırken 1767 (1180) yılı dersini ise Çeşmîzâde'den aktardığı anlaşılmaktadır. Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 157, 286; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 786-787; Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 14. Dolayısıyla 1759 (1172) yılı ders bilgileri gibi 1767 (1180) yılına dair bilgiler de esasında Vâsîf Efendi'nin tespitlerine dayanmaz. Bu noktada 1767 (1180) yılı derslerini Vâsîf Tarihi'ne atıfla ifade eden Mardin -tabi bu arada huzur derslerine dair ona atfen yapılan bazı çalışmalar da-Çeşmîzâde'de ve dolayısıyla Vâsîf Efendi'de 1767 (1180) yılı dersine dair geçen “*mevali ve müderrisinden yüz yirmi altı nefer kimse on dokuz meclise taksim ve her biri bir gün için tertib ü tanzim olunup*” ifadesinden bu yıl huzur derslerinde bir düzenlemeye gidildiğini ve derse katılan alimlerin 126, ders sayısının ise 19 olarak karşılaştırıldığını ifade etmişlerdir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C.1, s. 69-70; Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 35; Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 314-315. Fakat burada Çeşmîzâde Mustafa Reşîd Efendi yapılan derslerin yapısına dair sadece 1767 (1180) yılı için olan durumu ifade etmiştir. Eserinde geçen “*tertib ü tanzim*” ifadesi ise onun bu durumu aktarırken kullandığı üsluptan ibarettir. Nitekim Mardin'in Vâsîf Tarihi'ni kullanması ve onun çerçevesinde kaleme alınan diğer çalışmaların da Vâsîf Efendi'nin bu yıl için kullandığı Çeşmîzâde'nin tarihini dikkate almamaları sebebiyle bu ifadeye atıfla 1767 (1180) yılında derslerde yeni bir tanzime gidilerek alim ve ders sayısının düzenlendiğini iddia ettikleri gibi 1768 (1181) yılında huzur dersinin yapıldığına dair Çeşmîzâde Tarihi'nde geçen kaydı da görmemişler ve bu yıl derslerin yapıp yapılmadığının bilinmediğini belirtmişlerdir. Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s. 35; Kara, “İslâm Geleneğinde...”, s. 314. Nitekim yukarıda bir sonraki paragrafta da görüleceği üzere 1768 (1181) yılı dersleri için Çeşmîzâde Efendi yüz yirmi üç alimin yirmi meclise taksim bulunduğu söz etmektedir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 76. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere 1767 (1180) yılında derslere dair kat'i bir düzenlemeye gidilmediği gibi bir sonraki yılda da böylesi bir kaide getirilmemiştir. Zira huzur dersleri zaman içinde belirli kaideleri oturan ve zaman zaman değişiklikler geçiren olağan bir müessese durumundadır. Bir anda tüm kaideleri oturmaması gibi III. Mustafa dönemi gibi tatbikine ilk başladığı sıralarda da tüm usul ve nizamı bir anda verilmemiş, son dönemlerine kadar çeşitli düzenlemelerle tekâmülünü sürdürmüştür.

⁹⁶³ Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 76. Aynı yıl için Şemdanizade yüz yirmi alimin yirmi meclis şeklinde toplandığını ifade etmiştir. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, s. 109.

Nihayetinde III. Mustafa'yı huzur derslerini icra etmeye götüren sebeplerin tam olarak neler olduğunu veya O'nun bu derslerle neleri amaçladığını şu aşamada kesin olarak bilememekteyiz. Ancak huzur dersleri gibi hilafetin ilgasına kadar devam eden sağlam bir müessesenin kuruluşunda III. Mustafa'nın tefsir-i şerif kıraatine olan merakının en güçlü sebep olduğu anlaşılmaktadır. Kader inancına olan güçlü bağı ve bunu yıldızlara duyduğu ilgiyle bağdaştırması yanında dindar kişiliğinin de bu derslere başlamasında birbirini destekleyen sebepler olabileceği akla gelmektedir. III. Mustafa'nın yönetimi altında icra edilen huzur derslerinin bir müessese olarak tüm yönleriyle nizami bir şekil almadığı, yıllara göre katılımcılarının ve meclis sayılarının değişebildiği görülmektedir. Ceyb-i Hümayun defterlerine göre verilen ihsanlar da ilk yılın iki dersinde mukarrirlere verilen fazla ihsanın dışında genelde tüm katılımcılara seksen zer-i mahbub-ı tam olarak verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca derslere konu olan âyetlerin de düzenli bir sırayla gitmemekle birlikte her zaman Kadı Beyzâvî tefsirinin temel alındığı görülmektedir. Dersler, alimlerin III. Mustafa'ya ve onun "ömr-u devletleri"ne duaları ile tamamlanırdı.⁹⁶⁴

⁹⁶⁴ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1103-1104, 1141; Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s.14; Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C.II.A, s. 32.

3.4. İLM-İ AHKÂM-I NÜCÛM

24 Aralık 1761 Perşembe günü sabah namazı sonrası Harem-i Hümayun'da büyük bir telaş ve heyecan yaşanıyordu. Zira yaptığı pek çok işte yıldızların konum ve hareketlerini dikkate alan III. Mustafa, doğmak üzere olan ve erkek olmasını umduğu çocuğunun da münecimlerce tayin edilen en uğurlu vakitte dünyaya gelmesini bekliyordu. Çocuğun anne rahmine düştüğü dakikanın esas alınmasına dayanan bu usule göre III. Mustafa, Mihrişah Kadınefendi'nin hamileliğinin anlaşılmasıyla kaydettiği o vakti derhal Münecimbaşı'ya söylemiş ve ondan hemen bir zâyîçe⁹⁶⁵ hazırlamasını istemişti. Doğum vaktinin gelip çattığı bugün de Münecimbaşı Efendi, çocuğun anne rahmine düştüğü dakikaya göre doğum için en uğurlu vakti tayin etti. Ona göre bu vakitte doğacak çocuk cihangirlikte adil olacak, İskender gibi dört taraf ve yedi iklimde hüküm sürecekti. Nihayet saraydaki bu heyecanlı bekleyiş sona erdi ve III. Mustafa'nın tam da dilediği gibi bir erkek çocuğu dünyaya geldi. Buraya kadar her şey yolundaydı; ancak bu sırada kapının önünde saygıyla bekleyen ve gözü elindeki saatte kulağı içeriden gelecek sesteki Hekimbaşı Efendi, tüm gayretlerine rağmen doğumun daha fazla ertelenemeden kendisine söylenen eşref vakte az bir zaman kala gerçekleştiğini gördü. Bunun üzerine elindeki saatin milini parmağıyla o uğurlu vakte getirdi ve şahitlik edenler de bu durumun kendi aralarında bir sır olarak kalması konusunda anlaşarak Şehzade Selim'in en uygun vakitte dünyaya geldiğini ilan ettiler. Yaşananlardan habersiz olan III. Mustafa da oğlu Selim'in en uğurlu vakitte dünyaya gelmesiyle her daim iftihar etti.⁹⁶⁶

Mütercim Âsım Efendi'nin III. Selim dönemi başlarında Münecim-i Sâni olan Yakup Efendi'den duyarak naklettiği bu olayın gerçekten yaşanıp yaşanmadığını bilmemiz pek mümkün olmasa da III. Mustafa'nın anlatılagelen meşhur ilm-i nücûm merakı göz önünde bulundurulduğunda çok da imkânsız olduğu söylenemez. Peki gerçekten III. Mustafa'nın ilm-i nücuma merakı var mıydı, var ise bunun sebep ya da sebepleri ne olabilirdi? Dahası III. Mustafa'nın ilm-i nücuma alakası ne boyuttaydı? Akla gelen bu gibi sorulara cevap aramadan önce Osmanlıda ilm-i nücûm ile alakalı kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

⁹⁶⁵ Zâyîçe: "Yıldızların belirli bir zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren çizelge". "(Birinin) Zâyîçesine bakmak: Yıldızlara bakarak bir kimsenin talihini ve geleceğini okumak.". İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük...*, s. 3526.

⁹⁶⁶ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C. 1, s. 675-677.

Günümüzde daha çok astroloji olarak bilinen *ilm-i ahkâm-ı nücûm*, gezegen ve yıldızların konum ve hareketlerine dayanarak geçmişe, şimdiye ve geleceğe dair bilgi verip tahminde bulunan bir disiplin olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle astronominin metafizik tarafı olarak da görülür.⁹⁶⁷ Bu alanda hizmet eden müneccimler, pek çok hükümdarın/halifenin sarayında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bulunuyordu. Osmanlı sarayında ilk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde görülüp II. Bayezid döneminde kurumsallaşmasını tamamladığı düşünülen müneccimlik/müneccimbaşılik müessesesi, hem astronomik hem de astrolojik işlerin görüldüğü bir kurumdu. Nitekim müneccimbaşının takvim ve imsakiye hazırlamak ya da namaz vakitlerini belirlemek gibi astronomik uğraşları yanında *ahkâm-ı tâli-i sâl* adı verilen yıllık tahminleri/öngörülerini hazırlamak ve donanmanın ihracı, yeni bir geminin denize indirilmesi, temel atma merasimleri ve bunlar gibi pek çok faaliyet için eşref vakti belirlemek gibi çeşitli astrolojik vazifeleri de vardı.⁹⁶⁸ Her yılbaşında Hekimbaşı Efendi başkanlığında yapılan *Nevrûziye* takdiminde Müneccimbaşı Efendi hazırladığı yıllık *takvimini* arz eder ve karşılığında padişahlar -tabii III. Mustafa da- belli bir miktar ihanda bulunurdu.⁹⁶⁹

⁹⁶⁷ Tefik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 124; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük...*, "İlim -ilm-i nücûm-", "Astroloji" s. 1406-1407, 192. Gerek kadim dünyanın astronomları gerekse İslam dünyasındaki alimler astronomi ve astroloji arasında günümüzdeki kadar net olmasa da bir ayırım yapıyorlardı. İslam ilim tasnifi geleneğinde astrolojinin özellikle *ahkâm* ya da *tencîm* yönüyle astronomiden ayrıldığı kabul edilirdi. Öte yandan zaman zaman ilm-i ahkâm-ı nücûm yerine de kullanılan "ilm-i nücûm" kavramının hem astronomi hem de astroloji için kullanılabilen bir şemsiye kavram olduğu ifade edilir. Ahmet Tunç Şen, "Sultan ve Müneccimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm, R. Hakan Kırkoğlu", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, Yıl: 2018 (Nisan), s. 147-148; Tefik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", s. 124-125. Bununla birlikte metin içinde kullanılan arşiv kayıtlarında ve müverrihlerin ifadelerinde geçen "ilm-i nücûm" veya "nücûm" şeklindeki ifadelerden astroloji kastedilmektedir.

⁹⁶⁸ Salim Aydüz, "Müneccimbaşı", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 2-3; Salim Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılik ve Müneccimbaşılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 74, 93-103; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs...*, vr. 31b-32a, 137a-137b, 228b, 288b-289a; Tefik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", s. 125-126; H. İbrahim Şener, "Eşref-i Sâat", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 476; İlyas Çelebi, "Zâyirçe", *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 160-161; R. Hakan Kırkoğlu, *Sultan ve Müneccimi 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s. 87-88.

⁹⁶⁹ Her yıl nevrüzünde "*mûtad-ı kadim-i şâhâneleri üzere*" yapılan Nevrûziye arzında, III. Mustafa kendi hazinesinden Hekimbaşı Efendi'ye 500 kuruş, Cerrahbaşı Efendi'ye 300 kuruş, Kehhalbaşı Efendi'ye 60 kuruş ve takvim arz eden Müneccimbaşı'na da 100 kuruş ihanda bulunurdu. TS.MA. 2402.0052.003; TS.MA.d 2403.0055.002; TS.MA.d 2404.0011.002 vd. III. Mustafa, saltanatının ilk üç senesindeki Nevrûziye ve takvim arzlarda belirtilen miktarlarda ihsan verirken Mart 1761'den itibaren (Receb 1174) Cerrahbaşı Efendi'ye verilen ihşanın 200 kuruşa indirildiği görülür. Diğerlerine verilen miktarlarda ise bir değişiklik görülmez. TS.MA.d 2405.0010.003. III. Mustafa saltanatı döneminde onlara daima bu miktarlar üzerinden ihşanlar vermeye devam eder. Bu süreçte yalnızca Mart 1762'de (Şaban/Ramazan 1175), Mart 1765'te (Ramazan/Şevval 1178) ve Mart 1766'da (Ramazan/Şevval 1179) Nevrûziye ve takvim arzına dair herhangi bir kayda rastlanmaz.

Ayrıca III. Mustafa, faaliyetlerinde Münecimbaşı Efendi tarafından tayin edilen eşref vaktine önemli ölçüde riayet ederdi.⁹⁷⁰

Yukarıda sıraladığımız sorulara dönecek olursak, öncelikle III. Mustafa'nın ilm-i ahkâm-ı nücûma ciddi bir ilgisinin olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki bu ilgi ve bağlılığı sebebiyle başarılı sadrazamı Ragıb Paşa'nın vefatının ardından onun ilm-i nücûma dair kitaplarının peşine düşmüş ve bu maksatla onun kitaplarını tetkik edip ilm-i nücûma dair olanlarını bulmaya çalışmıştı. Dahası paşanın bir kısım kitaplarının bulunduğunu öğrendiği “büyük hanımın” -ki muhtemelen kendisinin kardeşi ve paşanın da eşi olan Saliha Sultandır- hanesindeki kitaplarının da talep edilmesini istedi. Bunlar arasında özellikle Acem'den geldiğini ve Ragıb Paşa'nın kendisine methettiğini belirttiği bir nücûm kitabının bulunmasını ısrarla istiyordu. Nitekim III. Mustafa'nın bu yönde yazdığı bir hatt-ı hümayunu şu şekildedir: “Benim vezirim, Hatibzâde⁹⁷¹ ile Kitapçı Zihni Efendi'yi⁹⁷² çağırıp merhum Râgıb Paşa'nın kitaplarından kat'a nücûma dair mecmuaları çıkmadı, sual edesiz. Büyük hanımın hanesinde kitapları var imiş maldan geçtim. Acem'den bir nücûm risâlesi var idi. Merhum kendi medh eyledi idi. Bugün yarın

⁹⁷⁰ Bir misal vermek gerekirse, III. Mustafa, kızı Şah Sultan'ın beş gün beş gece olan doğum şenliklerine dört gün daha eklemiş; ancak bu ek dört günün son iki gününü, Tersane-i Âmire'de inşa olunan bir kalyonun denize indirileceği vakte ve Donanma-i Hümayun'un Akdeniz'e gönderileceği zamana denk gelmesi; ayrıca Istabl-ı Âmire'deki atların Sadabad'daki otlaklara çıkacağı güne isabet etmesi sebebiyle iptal etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 968. Yine Laleli Camii'nin inşasına başlanması için uğurlu vaktin “iş bu Muharrem-ül-haramın yirmi yedinci isneyn günü sâat akrebi ikiye geldik de İstanbul'da müceddeden binâsı irâde-yi hümayûn buyurulan camii şerifin vaz' esâsına münâsib sa'd u mübârek vakt-i şerif olmağla ihtiyâr olunup hâkipay-ı der-devletlerine rûymal kılınır” şeklinde belirlendiği görülürken (A.AMD 13-42) işaret edilen bu vakte uyulduğu anlaşılır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1100.

⁹⁷¹ Hatibzâde Mehmed Efendi (Ağa), Ragıb Paşa'nın 24 Nisan 1744'te vezirlik rütbesi alıp aynı yıl Mısır'a vali tayin edildiği dönemden itibaren paşanın hizmetinde bulunuyor, taşra memuriyetlerinde kapıcılar kethüdası olarak ona hizmet ediyordu. Yine paşanın hizmetinde mukim iken Temmuz-Ağustos 1759'da (Zilhicce 1172) III. Mustafa'nın hatt-ı hümayunuyla kendisine çavuşbaşılık ve kapıcıbaşılık tevcih edildi. 20 Mayıs 1760'daki tevcihatta da çavuşbaşılık görevi ibkâ edildi. Hatibzâde Mehmed Ağa, 26 Haziran 1760'da (12 Zilkade 1173) çavuşbaşılıktan azledildi ve hanesinde oturması emredildi. Ardından Kasım 1760'ta (Evâil Rebiülahir 1174) vefat eden Diyarbakır valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın devlete olan borçları ile bazı soru ve cevaplar için eşyası ve kethüdasının getirilmesi görevi verildi. Bu görevi Nisan-Mayıs 1761'de (21-30 Ramazan 1174) tamamlayarak İstanbul'a döndü. 4-13 Haziran 1761 (1-10 Zilkade 1174) civarında ise Hatibzâde Mehmed Ağa'nın “mahfûzu'l-lisân” olmaması sebebiyle Midilli Adası'na sürgün edildiği görülürken 30 Eylül 1761'de (1 Rebiülevvel 1175) affedildiği kayıtlıdır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 812, 898, 918, 938, 973-974, 988, 1005; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 26.

⁹⁷² Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Eyüp Otakçılar'da yaptırdığı ve 4 Haziran 1753'te (2 Şaban 1166) tamamlanan Cami ve Nakşibendi zaviyesinde kâtip olarak görülen Zihni Mustafa Efendi'nin, Eylül 1759'da (Muharrem 1173) ise Ragıb Paşa'nın kitapçısı olarak görev yapmakta iken kendisine divan hâceliğinin tevcih edildiği kayıtlıdır. Ayrıca 15 Mayıs 1761'de (10 Şevval 1174) Haslar Mukataasının kendisine tevcih edildiği belirtilir. Zihni Mustafa Efendi'nin Ragıb Paşa'nın kitapçısı olması sebebiyle III. Mustafa, söz konusu risâleyi Zihni Efendi'den sormaktadır. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 42-46, 977; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, s. 371.

verecek idi. Bakalım ne derler. Hanımdan kitaplarını talep içinden?? öyle nücûma dairlerini alıp küsurunu gönderirim.”⁹⁷³

III. Mustafa'nın, Ragıb Paşa'ya ait “ilm-i nücûm” kitaplarının bulunmasına yönelik verdiği bu emir üzerine yapılan tetkikata dair bir sonraki süreci de biliyoruz. Buna göre; yapılan araştırma kapsamında Zihnî Efendi'ye ulaşılarak, III. Mustafa'nın özellikle bulunmasını istediği Acem'den gelen ilm-i nücûm risalesinin/mecmuasının durumu sorulmuş, Zihnî Efendi ise söz konusu mecmuayı bilmediğini, Paşa'nın Enderun-ı Hümayun'a gönderilen kitapları arasında Molla Mehdi hattıyla yazılmış rûganî ciltli bir mecmua bulunduğunu söyleyerek belki kastedilen eserin o olabileceğini söylemeye çalışır. Ayrıca Ragıb Paşa'nın bazı güzide kitaplarını Harem'de sakladığını, hatta bir ara onları kütüphanesine taşımak istediğine dair aralarında bir sohbet geçtiğini anlatır. Nitekim söz konusu tahkikata dair belge şu şekildedir; “Şevketli kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim, Emr-i Hümayun hazret-i cihandari üzere merhum Râgıb Paşa'nın mecmuası Zihnî Efendi'den sual olunduk da “Ne gûne mecmua olduğu malûmum değildir. Molla Mehdî hattıyla bazı eşkal tahrir olunmuş rûganî ciltli bir mecmua var idi. Enderun-ı Hümayuna giden kitaplar ile gitti. Kaldı ki bazı müntahab kitaplarını merhum Harem'de hıfz ve mütâlaa eder idi. Eğer Harem'de olan kitaplarda var ise mâlûmum değildir. Zira bazı vakit merhum esna-i sohbetde ‘Harem'de bazı kitaplar vardır bir vakit-i hâlîde çıkarıp kütüphaneye göndermek isterim’ deyu söyler idi.” deyu takrir eylediği malum-ı hümayunları buyurulduk da emr-i ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerininindir”.⁹⁷⁴

III. Mustafa, Zihnî Efendi'nin verdiği bu ifadeye pek itibar etmedi. Nitekim kendisine sunulan bu arzın üzerine yazdığı hatt-ı hümayununda Zihnî Efendi'nin söylediklerinin doğru olmadığını belirterek, mecmuanın onda olduğu görüşünde ısrar etti. Ayrıca söz konusu risalenin muhtemelen daha kolay bulunabilmesi için özellikleriyle ilgili de bilgi vererek nücûma dair zâyîçeli bir risale olduğunu ve Ragıb Paşa'nın bu esere Acem'de sahip olduğunu söyleyerek, Hatibzâde'nin bilmesi gerektiğini belirtti.⁹⁷⁵

⁹⁷³ TS.MA.e 531-28.

⁹⁷⁴ TS.MA.e 790-25.

⁹⁷⁵ III. Mustafa'nın arz üzerine yazdığı hatt-ı hümayunu şu şekildedir: “Nücûm risalesidir. Harem'de değildir. Aradığımız nücûmdur. Zihnî Efendi'de olmak gerek. Nücûm âlemine dair zâyîçeli bir risaledir. Acem'de mâlik olmuş. Enderun'a gelmedi. Harem'deki kitapları gördüm. Zihnî perişan söylüyor. Kendidedir. Hatibzâde bilmek gerek. Nücûma dair bir risaledir”. TS.MA.e 790-25.

Söz konusu tahkikatın ne şekilde neticelendiğini, III. Mustafa'nın çok arzu ettiği nücüm risalesine ulaşmış olup olmadığını şu aşamada bilemiyoruz; ancak eserin Ragıb Paşa'nın Enderun'a giden ve Harem'de bulunan kitapları arasında bulunamaması, dahası eseri bilmesi beklenen Zihnî Efendi'nin herhangi bir malumatının olmadığını söylemesi, bulunamadığı yönündeki ihtimali kuvvetlendirir. Esasında bu durum eserin bulunup bulunamaması bir yana, Osmanlı müverrihlerinin III. Mustafa'nın ilm-i nücûma bir hayli meraklı olduğu yönündeki ifadelerinin de tamamen gerçek dışı olmadığına işaret eder. Bunlardan Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, eserinde III. Mustafa'nın ilm-i nücûma olan ilgisine birkaç defa vurgu yapar ve O'nun bu ilgisinde aşırı gittiğini savunarak konuya eleştirel bir tavırla yaklaşır. Hatta alınan mağlubiyetlerde III. Mustafa'nın ilm-i nücûma itibar etmesinin payı olduğunu iddia eder. Nitekim Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, Çeşme hadisesini anlatırken, Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılmasının bir sebebinin de III. Mustafa'nın ilm-i nücûm merakı olduğunu belirtir. Ona göre, çevresinin de etkisiyle ilm-i nücûma merak salan III. Mustafa, “*sâ'at-i sa'd ihtiyarsız*” yani seçilmiş uğurlu saat olmadan herhangi bir işle meşgul olmazdı. Bu yönüyle Ruslarla savaşa girişen Osmanlı donanmasını, Tersane'den mütad olduğu üzere sabah vakti değil de ilm-i nücûma göre amel ederek ikindiye yakın çıkarması, alınan trajik mağlubiyetin sebeplerinden biri olmuştur.⁹⁷⁶ Zira Şemdanizade'ye göre tevekkülü terk edip ilm-i nücûma itibar edenler değersizleşir ve başları bu gibi belalardan bir türlü kurtulmaz.⁹⁷⁷

Şemdanizade Süleyman Efendi, nücûm ilgisinin III. Mustafa'ya uğursuzluk getirdiği iddiasında ısrarcıdır. Nitekim III. Mustafa'nın vefatını aktarırken faaliyetleri ve

⁹⁷⁶ Şemdanizade'nin bu iddiasının yani III. Mustafa'nın Osmanlı donanmasını ilm-i nücûma göre amel ederek Tersane'den ikindiye yakın bir vakitte çıkardığı anlatısının gerçek dışı olmadığı anlaşılır. Nitekim “mekânlar” bölümünde de aktarıldığı üzere Müneccimbaşı Efendi, 1761 yılında Osmanlı donanmasının denize açılması için 15 Haziran 1761 (12 Zilkade 1174) Pazartesi günü “*saat akrebi üçe*” geldiği vaktin, uğurlu vakit olduğunu bir pusulayla Sadrazam Ragıb Paşa'ya bildirmişti. Ragıb Paşa da Yalı Köşkü'nde icra edilecek tören için tayin edilen bu vakti, bir telhis ile Karaağaç'ta bulunan III. Mustafa'ya arz etmiş, O da bu vakte göre hareket edip “*saat akrebi üçe gelmeden birde yahut ikide köşke teşrif*” edeceğini bildirmişti. BOA. HH. nr. 1415/57848.

⁹⁷⁷ Şemdanizade bu ciddi eleştirilerini ve iddialarını ifade ettikten sonra “*muhavvelü'l-ahvâl-i maznûn olan sa'di böyle nash hakîki eder. Bu bâbda hilâf-ı meşreb ozanlık ettik. Kıssadan hisse niyetiyle, savab kasd ettik, ma'zûr ola*” sözleriyle maksadının doğruyu söylemek olduğunu belirterek hoş görülmesini diler. Böylece gelebilecek olası eleştirilerin de önünü almaya çalışır. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.B, s. 35.

dönemiyle ilgili de birtakım bilgiler verir ve bu sırada O'nun “*fenn-i nücûma i'tibârı ezyed olduğundan, fenn-i mezbûrun nuhûseti üzerinden dûr*” olmadığını belirtir.⁹⁷⁸

Dönemin vakanüvisi Hâkim Efendi ise, III. Mustafa'nın ilm-i ahkâm nücûm merakına dair oldukça sessizdir. Bununla birlikte kendisinin ilm-i ahkâm-ı nücûma yaklaşımını yansıttığı bir anlatısı vardır. Nitekim Hâkim Efendi, 14 Haziran 1760'da (29 Şevval 1173) meydana gelen güneş tutulmasıyla ilgili bilgi verirken; Hz. Muhammed'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün meydana gelen güneş tutulması üzerine pek çok kimsenin tutulmayı bu vefata bağladığını, bunun üzerine Hz. Peygamber'in “*güneş ve ay Allah'ın ayetlerinden iki ayettir, o ikisi bir kimsenin ölümü veya hayatı sebebiyle tutulmaz*” anlamındaki hadis-i şerifi söylediğini aktarır. Ardından nücûm ile ilgilenip gayba dair hüküm veren kavimlerin akılsız olduklarını, onların bu şekilde itikatsızlıklarını ve cehaletlerini oryaya koyduklarını ifade ederek onların bu durumuna dair Arapça bir dörtlüğe yer verir. Hâkim Efendi ayrıca ilim erbablarının, ilm-i nücûm öğrenmeye harcanacak kıymetli vaktin boşa harcanacağını söylediğini belirterek, yıldızların ve gezegenlerin hareketlerinin bilinmesinin bir fayda sağlamayacağını, hüküm sahibinin yalnızca Allah olduğunu anlatır.⁹⁷⁹ Hâkim Efendi'nin bu anlatımıyla ilm-i nücûmu faydasız bir uğraş olarak ifade etmesi, seleflerinden Mustafa Nâimâ Efendi'yi isim

⁹⁷⁸ Şemdanizade, III. Mustafa'nın vefatını anlattığı bu bölümde, hükümdarlığı dönemine dair bilgiler verirken; O'nun devlet hazinesini doldurduğunu, çocuklarının doğumuyla halkın mutluluk içinde olduğunu; ancak Rus savaşıyla birlikte topladığı hazineyi harcadığı gibi miras aldığı hazineyi de sarf ettiğini, başarılı bir vezire ve tarih bilen bir yakına sahip olmadığını, ecdadının fethettiği kaleleri, toprak, şehir, kasaba ve köyleri kaybettiğini, mühimmat top ve tüfeğin düşman eline geçtiğini, dağ gibi kalyonların Çeşme'de Ruslar tarafından yakıldığını, bunun kederi ve oğlu Şehzade Mehmed'in vefatının vücuduna tesir etmesiyle hastalandığını, nihayetinde sert bir nezleden vefat ettiğini anlatır. Ardından çok kısa bir şekilde çocukları ve yaptırdığı bazı hayır eserlerinden söz edip O'nun faziletli kişilere çokça rağbeti olduğunu ifade eder. Şemdanizade'nin müteakiben III. Mustafa'nın ilm-i nücûma itibarının fazla olması sebebiyle uğursuzluğun üzerinden kalkmadığını ifade etmesi, III. Mustafa'nın hükümdarlığına ve dönemine dair çizdiği bu trajik tabloyla ilm-i nücûm ilgisi arasında bir neden sonuç ilişkisi kurmaya çalıştığı izlenimi uyandırır. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi Şemdanizade, benzer bir ilişkiyi Çeşme faciası ile III. Mustafa'nın ilm-i nücûm merakı arasında da kurmuştu. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.B, s. 115-116.

⁹⁷⁹ Nitekim Hâkim Efendi, bazılarının abes bir hata ve gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir sözle “*Hakk bizim elimizdedir*” dediklerini belirterek onlara karşı çıkar. Müneccimlerin yıldızların derece ve dakikalarını hatasız bilebilse, mesela Merih (Mars) gezegeninin hareketlerini hatasız bir şekilde ortaya koyabilse, o yıldızın hareketini sağlayan Allah'ın kudretini durdurmaya hiçbir mecali olmayacağını, “*Olan olur, hiçbir şey ona mâni olamaz*” sözü uyarınca müneccimin gayretinin bir netice vermeyeceğini söyler. Ayrıca o gözlenen yıldızın doğuş ve batışının istikamet üzere olduğunu, hükmünden bir şey görülemeyeceğini, ya da zıddının ortaya çıkacağını belirterek özetle yıldızların da Allah'ın emrinde olduğunu ve Allah'ın dilediğini yaptığını ifade eder.

zikretmeden eleştirmesi olarak yorumlanabileceği gibi⁹⁸⁰ III. Mustafa'nın ilm-i nücûma olan merak ve ilgisini satır arasından eleştirdiği şeklinde de okunabilir.⁹⁸¹

Öte yandan yukarıda zikrettiğimiz III. Selim'in doğumu hadisesini bir duyum olarak nakleden vakanüvis Mütercim Âsım Efendi, eserinde III. Mustafa'nın ilm-i nücûma olan merakına ve döneminde müneccimlerle yaşanan bir başka hadiseye dair duyumuna yer verir. Buna göre Âsım Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi'den⁹⁸² edindiği bilgiye göre, III. Mustafa'nın ilm-i nücûma son derece itina gösterip bu ilmin inceliklerine ve gerçeklerine oldukça vakıf olduğunu, işlerini her daim yıldızların konumlarına göre ayarlamak gibi bir adetin bulduğunu ifade eder. Ardından savaş ilanı öncesi, ilm-i ahkâm-ı nücûma vakıf kimselerin (“*vâkıf-ı râz-nâme-i sipih-r-i devvâr*”) III. Mustafa'nın huzurunda, Rus çarîçesinin talihinde felaket kuvveti olduğunu ve ahkâm-ı nücûma göre bu sene savaş açan devletin elli seneden fazla zafer ve üstünlük kazanamayacağını söylediklerini, III. Mustafa'nın da bunu anlayıp öğrendiğini; lakin zihninin sapıp farklı değerlendirmeler ve vehimlerle hatalı düşünerek savaş belasına bulaştığını ifade eder.⁹⁸³ Âsım Efendi'nin naklettiği bu duyumun sahilliği tartışması bir yana, III. Mustafa'nın her ne kadar ilm-i ahkâm-ı nücûma güçlü bir ilgi ve bağlılığı olsa da zaman zaman bu yönde kendisine verilen telkinlere mugayyir davrandığını, savaşa giden süreçte de bu yöndeki uyarıları dikkate almayarak savaş ilan ettiğini gösterir.

Öte yandan bazı kimselerin III. Mustafa'ya savaş ilanı öncesinde ilm-i nücûm açıklamalarıyla tesir etmeye çalıştıkları; ancak bu tesirin savaşın açılmasını engellemek için değil, III. Mustafa'nın arzu ettiği savaşın, ilm-i nücûm ve hatta dini yönden de uygun olduğuna ikna etmek için yapıldığı anlaşılır. Nitekim III. Mustafa, Muhsinzade Mehmed

⁹⁸⁰ Hâkim Efendi, *Tarih*, s. LXXIX-LXXX.

⁹⁸¹ Ayrıca Şemdanizade'nin III. Mustafa için “*sevki kurenâ ile fenn-i nücûma râgıb oldu*” sözü göz önünde bulundurulduğunda, Hâkim Efendi'nin, III. Mustafa'yı ve O'nun ilm-i nücûm ilgisini arttırdığı söylenen çevresindeki kişileri eleştirmiş olması yine muhtemel görülebilir. Şemdanizade, *Mür'î't-Tevârih*, C. II.B, s. 35. Bununla birlikte “eleştiri” kelimesinin uyandırdığı negatif manadan farklı olarak, Hâkim Efendi'nin ilm-i nücûmun neden faydasız olduğu yönünde yaptığı açıklamalar, onun bu meseleye dair bir izahatta bulunma isteği ve muhataplarını/okuyucularını -belki III. Mustafa'yı da- kendi fikirlerine ikna etme gayreti olarak da değerlendirilebilir.

⁹⁸² III. Selim'e sunduğu lâiyhayla bilinen ve 1730 yılında doğum 1749'da müderris olan Tatarcık Abdullah Efendi, Rumeli Kazaskeri Vassafzâde Esad Efendi'nin tezkireciliğini yaptı. Kudüs, Musır ve Medine kadılıklarına tayin edilip, 1790'da önce Anadolu sonra Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 1797'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Tatarcık Abdullah Efendi”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 99.

⁹⁸³ Asım Efendi, IV. Mehmed döneminde alınarak sonradan uzaklık sebebiyle elden çıktığını belirttiği Podolya'nın bu süreçte III. Mustafa'nın gözüne perde gibi indiğini ve aklını karıştırdığını ifade eder. Ayrıca bazı iyiliksever kimselerin uyarılarına rağmen nihayetinde III. Mustafa'nın bu isteğinden geri döndürülemediğini belirtir. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, C. 1, 556-557.

Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümayununda⁹⁸⁴; askerın ihtiyaçlarının görölüp ordunun hazır halde olmasını ve sulh görüşmelerine aldanıp tedbiri kesinlikle elden bırakmamasını istedikten sonra, ordunun başında serdar-ı ekrem olarak bulunan Mehmed Emin Paşa, Moldovancı Ali Paşa, Halil Paşa ve Silahdar Mehmed Paşa'nın müneccimlerin, rüyacı ve dalkavukların sözlerine kanarak kendilerine büyük fetihlerin nasip olduğunu düşündüklerini, bu inancın rahatlığıyla savaş için tedbir almadıklarını, nihayetinde rezil rüsva olduklarını ifade eder ve sadrazamından yalancılardan ve dalkavukların sözlerine itibar etmemesini isteyerek din ve devlete faydalı tedbirler almada özen göstermesini tenbih eder. Hatt-ı hümayununun devamında kendisi kadar ilm-i nücûmla meşgul olmuş kimsenin olmadığını belirten III. Mustafa, bu konudaki teknik bilgisini de yazısında ortaya koyar. Savaş öncesi yaşanan gelişmelere dair önemli bilgiler vererek özellikle Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa'nın "*elem çekme, nusret bizimdir, heman safâda ol. Benim nasbolduğum kuvvet, bahtımdandır*" gibi sözlerine itibar etmediğini, kendisi kadar ilm-i nücûm bilmeyen Emin Paşa'nın aldatıldığını, İstanbul'da para kazanmak için fütuhât olacağı yalanlarını söyleyen müneccimlerin sözlerine itimad etmediğini; ancak bunları bilen olmadığını söyleyerek, gelinen durumu "*mukadder-i ilâhî imiş, ne demeli*" ifadesiyle kabullendiği görülür.⁹⁸⁵

III. Mustafa'nın bu önemli hatt-ı hümayununda dikkat çeken hususlardan birisi, savaşın sonlarına doğru gelinen bir dönemde geriye dönük yaptığı muhasebedir. Bir yönüyle kendisini savunma, belki masum/haklı gösterip "aklama" çabası olarak da görülebilecek bu yazısında III. Mustafa, kendisi kadar ilm-i nücûma mesai harcayan

⁹⁸⁴ Hatt-ı hümayununda isim belirtilmemekle birlikte Muhsinzade Mehmed Paşa'ya yazılmış olduğu tahmin edilir.

⁹⁸⁵ Hatt-ı hümayunun ilgili kısmı şu şekildedir: "Selefleriniz sâde-dîl olan Emin Paşa ve Ali ve Halil ve Mehmed Paşa'ya müneccimler ve rüyacılar ve müdâheneciler "*Fütühât senin yüzündendir, mansûrsun Petreburg'a dek feth edersin*" deyü yalan sözler ile aldanup vakt u hâle göre tedbir eylemediklerinden ne vechile rüsvey olduklarını müşâhede ve ma'lûmundur. Emânü'l-emân cenâbımız dahi yalancılar ve müdâheneciler sözlerine kapulup rüsvey olacak hareket etmeyüp vakt u hâle münâsib ve dîn ü devlete nâfi' olacak vechile nizâm vermeğe ihtimâm eyleyesiz. İlm-i nücûma bizim kadar şuğl vermiş yoktur. Hattâ cenâbımıza bir akşam Ağabağçesi'nde "*Safer ayına dek nusret bizimdir, andan sonra Allah encâmın hayr ola*" demiş idim. Ve hâlâ müneccimlerde hâzık yoktur. İstanbul'da kıran-ı tahsîn-i seretânî tâlide oldu. Seksen üç Muharreminde böyle iken seleflerinizi ağınmadıklarından fütühâta kâbildiler. Zîrâ ağındıkları yok. Emin Paşa dahi kat'â nücûmdan behresi yok idi, nice ve nice evrâk-ı perîşânları zuhûr eyledi. Ve kendi bana demesi var ki, "*elem çekme, nusret bizimdir, heman safâda ol. Benim nasbolduğum kuvvet, bahtımdandır*" dedi. Hatta kendine dedim ki???, "*siz benim kadar bilmeniz yok. Kıran-ı tahsîn tahiyetini ne yaparsınız? On seneye dek tahiyeti gitmez. Sâl-i âlemin tâli'inde olacak sizi aldatmışlar*" dedim. Bir rütbe aldanmış ki, gûyâ Cibril gelmiş, müjde etmiş, gece aldanmış, sefer açılması bir türlü nücûmun münhadir??? idi. Osman Molla müfsidi sebep oldu. Mukadder-i ilâhî imiş, ne demeli. Vallahi bilir yok. Ve hemen akçe kapmak içündür, İstanbul'da dahi nice ekâzib-i fütühât olacak istihraçları söylediler, birine i'timâd eylemedim, bilir yoktur". TS.MA.e 789-2.

kimsenin bulunmadığını ifade eder ve savaş öncesinde bu yöndeki tahminini “*Safer ayına dek nusret bizimdir, andan sonra Allah encâmın hayr ola demiş idim*” sözleriyle hatırlatır. Geldiği noktada ise ilm-i nücûmun kendisinde ya da bu inanışa göre amel etmede bir sakınca görmediği, bu noktadaki temel sıkıntıyı “*müneccimlerde hâzık yoktur*” sözünde belirttiği üzere usta müneccimlerin bulunmamasında gördüğü anlaşılır. O’na göre bu türlü tahminde bulunan dalkavuklar ve yalancılar, menfaatleri için fütuhât kehanetlerinde bulunuyor, bu ilmi bilmeyen sadrazamları ise onların sözlere inanarak tedbirsizlik yapıyordu.

Diğer taraftan, III. Mustafa’nın hatt-ı hümayunundan o sırada İstanbul’da ve yönetici kesimin çevresinde müneccim ve rüyacı türünden kimselerin çokça bulunduğu, bu kişilerin devlet adamlarına talihleriyle ilgili tahminlerde bulunup kazanç sağlamaya çalıştıkları anlaşılır. Bu türlü tahminlerin sadrazamlar tarafından III. Mustafa’ya da aktarıldığı görülürken, oluşturulan çeşitli kehanet söylencelerinin müneccimler ve falcıların devlet adamlarına tesiriyle mi geliştiği, yoksa devlet adamlarının bu işlere hevesiyle mi vücud bulduğu veyahut III. Mustafa gibi ilm-i nücuma oldukça meraklı bir padişahın varlığının mı yükselmek isteyen devlet adamlarını bu türlü bir arayışa sevk ettiği kesin olarak bilinemese de karşılıklı bir etkileşimin olması ihtimali yüksektir. Özellikle III. Mustafa’nın ilm-i nücûm olan ilgisi, çevresindeki kişilerin de ön plana çıkmak için böylesi bir yola yönelmesini teşvik etmiş olabilir. Öte yandan bu kayıt, Osmanlı Devleti için büyük kayıplara sebep olan 1768-1774 savaşının gerek ilanı öncesinde gerekse sürdüğü aşamada müneccimler ve talih inancı çerçevesinde ne derece “talihsiz” bir boyutunun da olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Yukarıda belirttiğimiz III. Mustafa’nın ilm-i ahkâm-ı nücûma olan ilgisinin sebep ya da sebeplerinin ne olabileceği sorusu esasında ilk akla gelen ve belki en çok merak uyandıran sorudur. Bu aşamada soruya net cevap(lar) vermenin pek mümkün olmaması, kanaatimce üzerine düşünmeye engel değildir. Osmanlı veraset sisteminde hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi ve bu aşamada diğer erkek üyelerin şimşirlikte hapsedilmesi, pek çok hanedan üyesinin ve III. Mustafa’nın da hayatının büyük bir kısmının kapalı bir mekânda, akıbeti meçhul bir bekleyişle geçmesine sebep olmuştur. Bu süreçte bir yandan öldürülme endişesi diğer yandan tahta geçme hayalleri şehzadeleri belirsizliklerle dolu umut ve karamsarlık sarmalında bırakmış olmalıdır. Şehzadelerin ve özelde III. Mustafa’nın beklemekten başka yapabilecekleri bir şey yokken kadere yön verme veya

onun “kanunlarını” bilerek geleceği tahmin etme isteği, geçirdikleri bu sıkıntılı süreçle ilgili olabilir. Ağabeyi Mehmed’in ani vefatıyla bir anda veliaht olması ve kısa süre sonra III. Osman’ın vefatıyla tahta çıkması, III. Mustafa’nın kendi talihine olan güvenini perçinlemiş olmalıdır. Padişahlık sürecinde de talihin kendisinden yana olması ve geleceği ön görerek adımlar atmak istemesi, şehzadelik yıllarında yönelmiş olabileceği bu fikriyatıyla alakalı olabilir. Öte yandan çevresinde bu ilgisini destekleyen, O’nu bu yönde hareket etmeye teşvik eden unsurların varlığı da kuvvetle muhtemeldir.

Nihayetinde III. Mustafa’nın ilm-i ahkâm-ı nücûma oldukça ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Anlatılagelen bu merakının ondaki her yansımalarını bilmek ve müverrihlerin tüm ifadelerinin sahilliğini test etmek mümkün olmasa da hayatında bu disiplinin esaslarını göz önünde bulundurduğu anlaşılır. Diğer taraftan, Osmanlı devlet teşrifatında kimi resmi faaliyet ve törenlerin eşref saate göre tespit edilen vakitte yapılması ve Müneccimbaşı tarafından her yıl ahkâmın hazırlanması gibi uygulamalar, ilm-i ahkâm-ı nücûmun şeklen de olsa devlet idaresinde bir yeri olduğu gerçeğine işaret eder. Bu aşamada tüm spotların III. Mustafa’nın ilm-i ahkâm-ı nücûma olan ilgisine yönelmesinden ziyade genel olarak dönemin Osmanlı toplumu, inanç-itikat ve an’aneler sistemlerinde ilm-i ahkâm-ı nücûmun bulunduğu konumun anlaşılıp değerlendirilmesiyle konusunun daha iyi anlaşılabilmesine dair kanaatimi de burada belirtmek isterim.

SONUÇ

Edirne’de süregiden bir savaşın hazırlık safhasında dünyaya gelen III. Mustafa, babası III. Ahmed’in saltanatında oldukça rahat ve faal bir şehzadelik geçirdi. Bu süreçte 1720 yılında kendisi ve kardeşleri için son derece gösterişli bir sünnet töreni yapıldı. Ayrıca III. Mustafa, babasıyla pek çok faaliyete katıldı ve özellikle kışın yapılan helva sohbetlerine düzenli olarak dahil edildi. Bu aktif şehzadelik yılları, kendi ailesiyle de faal bir hayat yaşamasını sağladı.

III. Mustafa’nın, Mihrişah, Adilşah, Aynülhayat, Rif’at ve Fehime adında beş kadını vardı. Bunlar arasında saraya dışarıdan alındığı bilinen Rif’at Kadın, III. Mustafa’nın vefatının ardından saray dışından bir evlilik yapmış ve bu evlilikten bir kız ve bir erkek olmak üzere iki çocuk sahibi olmuştur. III. Mustafa, hemen her göçüne eşlerini de dahil etmiş ve onlara hiyerarşik sıralarıyla orantılı göç bahşişleri vermiştir.

III. Mustafa’nın dokuz çocuğu olmuştur. Bunlar sırasıyla Hibetullah Sultan, Şah Sultan, Şehzade Selim, Mihrimah Sultan, Mihrişah Sultan, Beyhan Sultan, Şehzade Mehmed, Hatice Sultan ve Fatma Sultan idi. İlk çocuğu Hibetullah Sultan’a ve ilk şehzadesi Selim’e özel bir alaka göstermiştir. Öte yandan bazı çocuklarının erken ölümleri III. Mustafa’yı ciddi bir üzüntüye sevk etmiş ve yaşadığı keder hastalıklarını tetikleyerek vefat sürecini hızlandırmıştır.

III. Mustafa soğuk algınlığına karşı hassas bir yapıdaydı. Bu türlü hastalıklara karşı zaman zaman sarayda çeşitli terkipler hazırlatmıştır. 1768 yılında başlayan Rus savaşı ise III. Mustafa’nın ölüm sürecini hızlandırmıştır. Savaş sırasında cepheden gelen olumsuz haberler ve yaşanan mali sorunlar O’nun sağlığını ciddi şekilde bozmuştur. Bu süreçte vefat eden çocuklarının üzüntüsü de eklenince hastalıkları şiddetlenerek vefat etmiştir.

Sultan III. Mustafa, saltanatı süresince dokuz adet göç gerçekleştirmiştir. Göçlerinde birer defaya mahsus olmak üzere Beşiktaş Sahilsarayı’na ve Topkapı Köşkü’ne giderken geri kalan tüm göçlerinde Karaağaç Sahilsarayı’nı tercih etmiştir. Çocuklarını ve kadınlarını da göçlerine dahil etmiş onlara çeşitli miktarlarda göç bahşişleri vermiştir. Göçlerine genellikle Haziran ayında başlamış, Eylül bazen de Ekim sonlarına kadar göçte kaldığı olmuştur. Öte yandan Rusya ile savaşın başlamasıyla birlikte bir daha herhangi bir göç faaliyetinde bulunmamıştır.

III. Mustafa, Topkapı Sarayı'nda Hünkâr Sofası, Sünnet Odası, Hırka-i Şerif Dairesi ve Ağa Bahçesi'ni yoğun bir şekilde kullanmıştır. Özellikle Sünnet Odası'nı dinlenmek, yemek yemek ve tefsir dersleri için sıkça tercih ederken, Ağa Bahçesi'ni başta eğlence ve sportif oyunlar için kullanmıştır. Yine Sadrazam Paşa ve Şeyhülislam Efendi'yi zaman zaman Ağa Bahçesi'nde huzuruna kabul etmiş ve resmi işleri burada görüşmüştür. Revan Köşkü'nü ise huzur dersleri için aktif olarak kullanmıştır. III. Mustafa, Topkapı Sarayı'nın çevresindeki köşk ve kasırları da sıklıkla kullanmış, bunlar arasında özellikle pek çok resmî tören ve kutlamaya ev sahipliği yapan Yalı Köşkü'nde çokça vakit geçirmiştir. Göç dönemlerinde divan toplantıları ya da elçi kabulleri gibi çeşitli vesilelerle Topkapı Sarayı'na gelmiş ve genellikle o geceyi sarayda kalarak geçirmiştir. Ayrıca bu vakitlerin büyük bir kısmında Hırka-i Şerif Dairesi'ni ziyaret etmeye oldukça özen göstermiştir.

Çeşitli maksatlarla yaptığı binişler, özellikle talim-teftiş, tören ve eğlence faaliyetlerine katılma amaçlı olarak ön plana çıkmıştır. III. Mustafa, bilhassa eğlence faaliyetlerine genellikle biniş yoluyla katılmış, huzurunda çeşitli oyunlar ile ok ve tüfek atışları gibi türlü müsabakalar tertip ettirmiştir. Binişler III. Mustafa'nın halkla olan temasına da ciddi bir katkı sağlamıştır. Bu vesileyle halk padişaha talep ve beklentilerini arzuhaller ya da hediye gibi çeşitli yollarla ulaştırmış, III. Mustafa da halka ihsanlarda bulunmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte pek çok etkinliğinde görüldüğü gibi binişlerinde de ciddi bir azalma olmuş, diğer taraftan özellikle askeri talim ve teftiş amaçlı olanlar bu süreçte ön plana çıkmıştır.

III. Mustafa özellikle saltanatının ilk yıllarında çokça tebdil gerçekleştirmiştir. Bu tebdiller büyük oranda teferrüç maksatlı olmuştur. Yine bu yıllarda teftiş maksatlı tebdiller de yaparak, kurallara uygun giyinmeyenlere ya da usulsüzlük yapan esnafa türlü cezalar vermiştir. Göç ile gittiği mekanlarda da çevre mahallere tebdilen geziler ve teftişler yapmıştır. 1766 yılındaki deprem sonrasında da yaptığı tebdillerle İstanbul'un ve halkın ahvalini tetkik etmiştir.

III. Mustafa, hemen her hafta aksatmadan Cuma selâmlıklarına katılmıştır. Bu maksatla tercih ettiği camiler, genellikle kendi ikamet ettiği mekâna yakın olan ve nispeten büyük camilerdir. Atalarının türbelerini Cuma namazları vasıtasıyla sık sık ziyaret etmiştir. Ayrıca gittiği camilerin eksiklerini tamamlamaya gayret göstermiştir. Öte yandan Cuma selâmlıklarını halkla temas noktasında aktif bir şekilde kullanmış, bu

noktada gelen şikâyet ve talepleri bizzat incelediği gibi nakdî yardım isteyen pek çok kişiye çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.

III. Mustafa, dindar bir kişiydi. Tahta cülûsundan kısa bir süre sonra başladığı tefsir-i şerif derslerini uzun müddet sürdürdü. Ayrıca devrin önde gelen alimlerini 15 Mayıs 1759'dan (18 Ramazan 1172) başlayarak kendi huzurunda toplamış ve huzur dersleri denilen ilmi meclisleri başlatmıştır. Bu meclislere Rusya savaşı başlayıncaya kadar düzenli olarak her Ramazan ayında devam etmiştir. Cuma namazlarında vaaz eden şeyh ve vaizleri dinleyerek onlara ihsanlarda bulunması; ayrıca yine Cuma namazlarında Kur'an-ı Kerim tilâvet edenlere verdiği ihsanlar O'nun dindar kişiliğinin tezahürü niteliğindedir.

III. Mustafa, ilm-i ahkâm-ı nücûm denilen astrolojiye de son derece ilgili ve meraklıydı. Bu ilimde teknik bilgiler dahil geniş bir vukufiyet sahibiydi. Özellikle şimşirlikte geçirdiği korku ve umut sarmalındaki yıllar, O'nu bu ilime daha da meyyal hale getirmiş olmalıdır. Talihine yön verme ve geleceğe dair öngörülerde bulunarak işlerinde muvaffakiyet elde etme arzusu, III. Mustafa'nın bu ilme olan bağlılığını arttırdı. Dahası Rusya'ya savaş ilan edilmeden önce de bu ilmin işaretlerini dikkate almıştır. Buna mukabil, savaşın ilerleyen yıllarında iyi ve yetişmiş müneccimlerin bulunmamasından şikâyet etmiştir. Özellikle başarısız olan sadrazamlarının, cahil kişilerin astrolojik telkinlerine kandığını ve bu sebeple tedbirsizlik yaparak savaşa gereken hassasiyet ve ciddiyeti göstermediklerini düşünmüştür.

Son olarak III. Mustafa, ailesine düşkün ve dindar bir kişiydi. Özellikle saltanatının ilk yıllarını oldukça faal bir şekilde geçirdi; ancak Rus savaşı O'nun faaliyetlerini ciddi oranda azalttı. Her ne kadar devlet idaresinde varlığını göstermeye ve ciddi başarılar kazanmaya çalıştıysa da yetişme şartlarından ileri gelen tecrübesizliği ve yine bu şartların beslediği kişiliği ile devletin mevcut yapısı kendisinin arzu ettiği muvaffakiyetleri kazanmasını mümkün kılmadı.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BOA., Babıali Evrak Odası (=BEO), *Sadaret Defterleri*, nr. 350.
BOA., A. AMD. 14/16.
BOA., A. AMD. 12/60.
BOA., A. AMD. 12/62.
BOA., A.AMD 13/42.
BOA., A.AMD 18/19.
BOA., A.MKT.d 01018.
BOA., HH. nr. 1415/57848

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

TS.MA.d 2360.0001.	TS.MA.d 2402.0053.	TS.MA.d 2404.0016.
TS.MA.d 2360.0002.	TS.MA.d 2402.0054.	TS.MA.d 2405.0004.
TS.MA.d 2360.0003.	TS.MA.d 2402.0055.	TS.MA.d 2405.0005.
TS.MA.d 2391.0009.	TS.MA.d 2402.0056.	TS.MA.d 2405.0006.
TS.MA.d 2391.0010.	TS.MA.d 2402.0057.	TS.MA.d 2405.0007.
TS.MA.d 2391.0012.	TS.MA.d 2402.0058.	TS.MA.d 2405.0008.
TS.MA.d 2395.0009.	TS.MA.d 2403.0049.	TS.MA.d 2405.0009.
TS.MA.d 2396.0009.	TS.MA.d 2403.0050.	TS.MA.d 2405.0010.
TS.MA.d 2397.0009.	TS.MA.d 2403.0051.	TS.MA.d 2405.0011.
TS.MA.d 2397.0010.	TS.MA.d 2403.0052.	TS.MA.d 2405.0012.
TS.MA.d 2397.0012.	TS.MA.d 2403.0053.	TS.MA.d 2405.0013.
TS.MA.d 2398.0009.	TS.MA.d 2403.0054.	TS.MA.d 2405.0014.
TS.MA.d 2398.0010.	TS.MA.d 2403.0055.	TS.MA.d 2405.0015.
TS.MA.d 2399.0003.	TS.MA.d 2403.0056.	TS.MA.d 2406.0020.
TS.MA.d 2399.0010.	TS.MA.d 2403.0057.	TS.MA.d 2406.0021.
TS.MA.d 2399.0012.	TS.MA.d 2403.0058.	TS.MA.d 2406.0022.
TS.MA.d 2400.0009.	TS.MA.d 2403.0059.	TS.MA.d 2406.0024.
TS.MA.d 2400.0010.	TS.MA.d 2403.0060.	TS.MA.d 2406.0025.
TS.MA.d 2400.0012.	TS.MA.d 2404.0005.	TS.MA.d 2406.0026.
TS.MA.d 2401.0015.	TS.MA.d 2404.0006.	TS.MA.d 2406.0027.
TS.MA.d 2401.0015.	TS.MA.d 2404.0007.	TS.MA.d 2406.0028.
TS.MA.d 2401.0016.	TS.MA.d 2404.0008.	TS.MA.d 2406.0029.
TS.MA.d 2401.0018.	TS.MA.d 2404.0009.	TS.MA.d 2406.0030.
TS.MA.d 2402.0047.	TS.MA.d 2404.0010.	TS.MA.d 2406.0031.
TS.MA.d 2402.0048.	TS.MA.d 2404.0011.	TS.MA.d 2407.0002.
TS.MA.d 2402.0049.	TS.MA.d 2404.0012.	TS.MA.d 2407.0004.
TS.MA.d 2402.0050.	TS.MA.d 2404.0013.	TS.MA.d 2407.0005.
TS.MA.d 2402.0051.	TS.MA.d 2404.0014.	TS.MA.d 2407.0006.
TS.MA.d 2402.0052.	TS.MA.d 2404.0015.	TS.MA.d 2407.0009.

TS.MA.d 2407.0010.	TS.MA.d 2412.0047.	TS.MA.d 2416.0011.
TS.MA.d 2407.0011.	TS.MA.d 2412.0048.	TS.MA.d 2416.0012.
TS.MA.d 2407.0012.	TS.MA.d 2412.0049.	TS.MA.d 2417.0002.
TS.MA.d 2407.0013.	TS.MA.d 2412.0050.	TS.MA.d 2417.0003.
TS.MA.d 2408.0007.	TS.MA.d 2412.0051.	TS.MA.d 2417.0007.
TS.MA.d 2408.0008.	TS.MA.d 2412.0052.	TS.MA.d 2417.0009.
TS.MA.d 2408.0009.	TS.MA.d 2412.0053.	TS.MA.d 2417.0010.
TS.MA.d 2408.0010.	TS.MA.d 2412.0054.	TS.MA.d 2417.0012.
TS.MA.d 2408.0011.	TS.MA.d 2412.0055.	TS.MA.d 2418.0016.
TS.MA.d 2408.0012.	TS.MA.d 2412.0082.	TS.MA.d 2418.0017.
TS.MA.d 2408.0015.	TS.MA.d 2413.0050.	TS.MA.d 2418.0019.
TS.MA.d 2408.0016.	TS.MA.d 2413.0050.	TS.MA.d 2418.0020.
TS.MA.d 2408.0017.	TS.MA.d 2413.0051.	TS.MA.d 2418.0021.
TS.MA.d 2408.0018.	TS.MA.d 2413.0052.	TS.MA.d 2418.0023.
TS.MA.d 2409.0001.	TS.MA.d 2413.0053.	TS.MA.d 2418.0024.
TS.MA.d 2409.0003.	TS.MA.d 2413.0056.	TS.MA.d 2418.0025.
TS.MA.d 2409.0004.	TS.MA.d 2413.0057.	TS.MA.d 2403.0055.
TS.MA.d 2409.0005.	TS.MA.d 2413.0058.	TS.MA.e 531/28.
TS.MA.d 2409.0006.	TS.MA.d 2413.0059.	TS.MA.e 784/6.
TS.MA.d 2409.0009.	TS.MA.d 2413.0060.	TS.MA.e 788/56.
TS.MA.d 2409.0010.	TS.MA.d 2414.0073.	TS.MA.e 788/66.
TS.MA.d 2409.0011.	TS.MA.d 2414.0074.	TS.MA.e 788/82.
TS.MA.d 2409.0012.	TS.MA.d 2414.0075.	TS.MA.e 788/99.
TS.MA.d 2410.0042.	TS.MA.d 2414.0076.	TS.MA.e 789/1-15.
TS.MA.d 2410.0043.	TS.MA.d 2414.0077.	TS.MA.e 789/1-21.
TS.MA.d 2410.0044.	TS.MA.d 2414.0078.	TS.MA.e 789/1-22.
TS.MA.d 2410.0045.	TS.MA.d 2414.0079.	TS.MA.e 789/1-23.
TS.MA.d 2410.0046.	TS.MA.d 2414.0080.	TS.MA.e 789/1-24.
TS.MA.d 2410.0047.	TS.MA.d 2414.0081.	TS.MA.e 789/1-43.
TS.MA.d 2410.0048.	TS.MA.d 2414.0082.	TS.MA.e 789/2.
TS.MA.d 2410.0049.	TS.MA.d 2414.0083.	TS.MA.e 789/2-1.
TS.MA.d 2410.0050.	TS.MA.d 2414.0084.	TS.MA.e 789/2-13.
TS.MA.d 2410.0051.	TS.MA.d 2415.0001.	TS.MA.e 789/2-18.
TS.MA.d 2410.0052.	TS.MA.d 2415.0002.	TS.MA.e 789/2-23.
TS.MA.d 2410.0053.	TS.MA.d 2415.0004.	TS.MA.e 789/2-43.
TS.MA.d 2411.0086.	TS.MA.d 2415.0005.	TS.MA.e 789/19.
TS.MA.d 2411.0087.	TS.MA.d 2415.0006.	TS.MA.e 789/35.
TS.MA.d 2411.0088.	TS.MA.d 2415.0007.	TS.MA.e 789/46.
TS.MA.d 2411.0090.	TS.MA.d 2415.0009.	TS.MA.e 789/73.
TS.MA.d 2411.0091.	TS.MA.d 2415.0010.	TS.MA.e 789/76.
TS.MA.d 2411.0092.	TS.MA.d 2415.0012.	TS.MA.e 789/79.
TS.MA.d 2411.0093.	TS.MA.d 2416.0001.	TS.MA.e 790/8.
TS.MA.d 2411.0094.	TS.MA.d 2416.0002.	TS.MA.e 790/25.
TS.MA.d 2411.0095.	TS.MA.d 2416.0003.	TS.MA.e 791/84.
TS.MA.d 2411.0096.	TS.MA.d 2416.0006.	TS.MA.e 793/25.
TS.MA.d 2411.0097.	TS.MA.d 2416.0007.	TS.MA.e 899/3.
TS.MA.d 2412.0044.	TS.MA.d 2416.0009.	
TS.MA.d 2412.0046.	TS.MA.d 2416.0010.	

DİĞER KAYNAKLAR

Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz. Nevzat Sağlam, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (1188-1193)*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Akçıl, N. Çiçek, “Sarây-ı Cedîd”, *DİA*, C. 36, TDV, İstanbul 2009, ss.126-128.

Aktepe, Münir, “Ahmed III”, *DİA*, C. 2, TDV, İstanbul 1989, ss.34-38

Akyıldız, Ali, “Kadınefendi”, *DİA*, C. 24, TDV, İstanbul 2001, ss. 94-96.

Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Akyüz, Fatih, “İlim ve Siyasetin Bir Randevusu: Huzur Dersleri”, *Bir İnsan-ı Selîm: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016.

Al, Ebubekir, *1720 Sûr-ı Hümayûn Hazırlıkları ve Organizasyonu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Alikılıç, Dündar, *İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004.

Aydüz, Salim, “Müneccimbaşı”, *DİA*, C. 32, TDV, İstanbul 2006.

Aydüz, Salim, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., *Hadikatü'l-Cevâmî*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011.

Beydilli, Kemal, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde”, *DİA*, C. 28, TDV, Ankara 2003, ss.464-465.

Beydilli, Kemal, “Mustafa III”, *DİA*, C. 31, TDV, İstanbul 2006, ss. 280-283.

Bilgicioğlu, Banu, “Sarây-ı Atîk-i Âmire”, *DİA*, C. 36, TDV, İstanbul 2009, ss. 122-125.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Cerrahoğlu, İsmail, “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil”, *DİA*, C. 11, TDV, İstanbul 1995, ss. 260- 261.

Çelebi, İlyas, “Zâyirçe”, *DİA*, C. 44, TDV, İstanbul 2013, ss. 160-162.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1993.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Lâleli Külliyesi”, *DİA*, C. 27, TDV, Ankara 2003, ss. 86-89.

Demir, Uğur, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Diker, Hasan Fırat, “Revan Köşkü”, *DİA*, C. 35, TDV, İstanbul 2008, ss. 29-30.

Doğan, Muzaffer, “Divân-ı Hümâyûn'dan Babiâli'ye Geçiş”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 6, Ankara 1999, ss. 199-210.

- Doğan, Muzaffer, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Ankara 2016.
- Eldem, Sedad Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. 1-2, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul 1969.
- Emecen, Feridun, “İbrâhim”, *DİA*, C. 21, TDV, İstanbul 2000, ss. 274-281.
- Emecen, Feridun, “Osmanlılar-Siyasî Tarih” *DİA*, C. 33, TDV, İstanbul 2007, ss. 487-496.
- Erdoğan, Muzaffer, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Yıl: 1958.
- Eroğlu, Haldun, “Şehzade-Osmanlılar’da”, *DİA*, C. 38, TDV, İstanbul 2010, ss. 480-483.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Saray”, *DİA*, C. 36, TDV, İstanbul 2009, ss. 117-121.
- Eruz, A. Fulya, “Sahilsaray”, *DİA*, C. 35, TDV, İstanbul 2008, ss. 530-532.
- Eyice, Semavi, “Aynalıkavak Sarayı”, *DİA*, C. 4, TDV, İstanbul 1991, ss. 264-266.
- Eyice, Semavi, “Azapkapı Camii”, *DİA*, C. 4, TDV, İstanbul 1991, ss. 309-310.
- Eyice, Semavi, “Bağdat Köşkü”, *DİA*, C. 4, TDV, İstanbul 1991, ss. 444-446.
- Eyice, Semavi, “Haliç”, *DİA*, C. 15, TDV, İstanbul 1997, ss. 264-280.
- Eyice, Semavi, “İncili Köşk”, *DİA*, C. 22, TDV, İstanbul 2000, ss. 278-279.
- Fehd, Tevfik “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *DİA*, C. 22, TDV, İstanbul 2000, ss. 124-126.
- Georgeon, François, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan*, Çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Boğaziçi”, *DİA*, C. 6, TDV, İstanbul 1992, ss. 251-262.
- Göksu, Süleyman, *Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007.

Görür, Cem, “Sultan III. Mustafa’nın Cuma Selâmlıkları”, *History Studies*, C. 10, S. 9, Ankara 2018.

Hâfız Mehmed Efendi, *Sûr-ı Hümayûn*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016.

Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı-Vilâdetnâme*, Haz. Mehmet Arslan – İ. Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994.

Haşmet Efendi, *Vilâdetnâme*, Haz. Reşad Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul 1940.

III. Selim’in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, Haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Irmak, Yunus, *III. Mustafa Rûznâmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

İlgürel, Mücteba, “Hamza Hâmid Paşa”, *DİA*, C. 15, TDV, İstanbul 1997, ss.513-513.

İlgürel, Mücteba, “Hamza Paşa, Silahdar”, *DİA*, C. 15, TDV, İstanbul 1997, ss. 191-193.

İlgürel, Mücteba, “Mustafa Paşa, Köse”, *DİA*, C. 31, TDV, İstanbul 2006, ss. 345-346.

İlgürel, Mücteba, “Ahmed I”, *DİA*, C. 2, TDV, İstanbul 1989, ss. 30-33.

İnciciyan, P. Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Tahşiye: Hrand. D. Andreasyan, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

İpşirli, Mehmet, “Dürrizade Mustafa Efendi”, *DİA*, C. 10, TDV, İstanbul 1994, ss. 38-38.

İpşirli, Mehmet, “Huzur Dersleri”, *DİA*, C.18, TDV, İstanbul 1998, ss.441-444.

İpşirli, Mehmet, “Tatarcık Abdullah Efendi”, *DİA*, C. 1, TDV, İstanbul 1988, ss. 99-100.

İpşirli, Mehmet, “Tebdil Gezmek-Osmanlılar’da”, *DİA*, C. 40, TDV, İstanbul 2011, ss. 213-214.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

- Kahraman, Âtîf, *Osmanlı Devleti 'nde Spor*, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Kala, Eyùp Sabri; Akarçeşme, İdris, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019.
- Kara, Ömer, “İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayıma Vakfı: Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2013.
- Kara, Ömer, “Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 9, S. 18, 2011.
- Kara, Ömer, “Osmanlı'da Huzur Derslerine Katılan Erzurumlu Âlimler”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 47, Erzurum 2017.
- Karabey, Turgut, “Tarih Düşürme”, *DİA*, C. 40, TDV, İstanbul 2011, ss. 80-82.
- Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşlı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 8.
- Kırkoğlu, R. Hakan, *Sultan ve Müneccimi 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul
- Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osman veyâhud Hânedân-ı Osmânî Hazerâtı*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No: 2173.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Hatice Sultan ile Ressam Melling*, Doğan Kitap, İstanbul 2016.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2004.
- Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Kurtaran, Uğur, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, Atif Yayınları, Ankara 2014.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Berat”, *DİA*, C. 5, TDV, İstanbul 1992, ss. 472-473.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Laqueur, Hans-Peter; “İstanbul’da İki “İmparatoriçe” Mezarı”, *Tarih ve Toplum*, C. XXIV, S. 143, İstanbul Kasım 1995.

Mardin, Ebül’ulâ, *Huzur Dersleri*, C. 1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

Mardin, Ebül’ula, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

Mazlum, Deniz, *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 5, Güven Basımevi, İstanbul 1971

Müstakimzâde Süleymân Sa’deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı -Mimarî, Tören ve İktidar-*, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012.

Önal, Ahmet, *Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak Buyuruldu Mecmuası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Özcan, Abdülkadir, “Alkış”, *DİA*, C. 2, TDV, İstanbul 1989, ss. 470-471.

Özcan, Abdülkadir, “Biniş”, *DİA*, C. 6, TDV, İstanbul 1992, ss. 184-185.

Özcan, Abdülkadir, “Cülûs”, *DİA*, C. 8, TDV, İstanbul 1993, ss. 108-114.

- Özcan, Abdülkadir, “Edirne Vak’ası”, *DİA*, C. 10, TDV, İstanbul 1994, ss. 445-446.
- Özcan, Abdülkadir, “Kılıç Alayı”, *DİA*, C. 25, TDV, Ankara 2002, ss. 408-410.
- Özcan, Abdülkadir, “Mahmud I”, *DiA*, C. 27, TDV, Ankara 2003, ss. 348-352.
- Özcan, Abdülkadir, “Patrona İsyanı”, *DİA*, C. 34, TDV, İstanbul 2007, ss. 189-192.
- Özcan, Abdülkadir, *IV. Murad -Şarkın Sultanı-*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016.
- Özcan, Abdülkadir, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III*, İsam Yayınları, İstanbul 2017.
- Özcan, Tahsin, “Veliyyüddin Efendi”, *DİA*, C. 43, TDV, İstanbul 2013, ss. 40-42.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Parlak, Sevgi, “Şah Sultan Külliyesi”, *DİA*, C. 38, TDV, İstanbul 2010, ss. 259-260.
- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. 1-3, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Sadullah Enverî Efendi, *Enverî Tarihi (1774-1783)*, Haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.
- Sakaoğlu, Necdet, “Biniş”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 234.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2015.

Sarıcaoğlu, Fikret, “Osman III”, *DİA*, C. 33, TDV, İstanbul 2007, ss. 456-459.

Sarıcaoğlu, Fikret, “Ruzname”, *DİA*, C. 35, TDV, İstanbul 2008, ss. 278-281.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminde Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Sertoğlu, Midhat, *Hatice Sultan ve Latin alfabesi*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521954006.

Sertoğlu, Mithat, “170 yıl önce Türkçe için lâtın harflerini kullanan aydın bir hanım: Hatice Sultan”, *Tarih Sohbetleri*, Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521947006.

Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı*, Haz. Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Vak'a-nüvîs Hâkim Efendi Tarihi*, Haz. Tahir Güngör, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, (Haz. Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., “Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, Ankara 1960.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., “Karaağaç Yalısı”, Taha Toros Arşivi, Numara: 001500508006.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., “Sarık Odası Hakkında”, Taha Toros Arşivi, Numara: 001582008010.

Şehsuvaroğlu, Halûk, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2005.

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.A, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, C. II.B, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Şen, Ahmet Tunç, “Sultan ve Müneccimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm, R. Hakan Kırkoğlu”, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, Yıl: 2018 (Nisan).

Şener, H. İbrahim, “Eşref-i Sâat”, *DİA*, C. 11, TDV, İstanbul 1995, ss. 476-477.

Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi e-arşivi, 001521951006.

Tanman, M. Baha, “Mahfil”, *DİA*, C. 27, TDV, İstanbul 2003, ss. 331-333.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi – Târîh-i Enderûn*, Haz. Mehmet Arslan, C. 1, İstanbul 2010.

Telci, Cahit, “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayun”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Haz. Nejdet Bilgin, Mehmet Ersan, Turan Gökçe vd., İzmir 1999.

Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târîh-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.

Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kitaplığı, Nr. Y.4414.

Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Sultan III. Mustafa'nın Hüzün Verici Bir Borç Senedi”, *Belleten*, C. XXII, S. 88, Yıl: Ekim 1958.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I*.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, t.y.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, t.y.

Yavaş, Doğan; Bozkurt Nebi, "Mukaddes Emanetler Dairesi", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, ss. 111-114.

Vehbî, *Sûrnâme*, Haz. Mertol Tulum, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", *DİA*, C. 6, TDV, İstanbul 1992, ss. 100-103.

Yıldırım, Üzeyir, *Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Zilfi, Madeline, "A Medrese of the Palace: Ottoman Dynastic Legitimation in the Eighteenth Century", *Jornal of the American Oriental Society*, 113/2, Nisan-Haziran 1993, ss. 184-191.

EKLER

Ek-1 Sultan III. Mustafa'nın Göçler

Tarih	Mekân	Göç Bahşîşi-İhsan-Kaynak
25 Haziran 1758 (18 Şevval 1171) ⁹⁸⁶	“ <i>Asitane-i Saadetten Karaağaç Bahçesine hareket-i hümayun</i> ”	Başkadin'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 250, Sultan Bayezid'e 130, Sultan Numan'a 100, Sultan Abdülhamid'e 100, Kethüda Kadına 30, Daye Kadına 60, Hazinedar Ustaya 100, İkinci Hazinedar Ustaya 40, Câmeşûy Ustaya 10, Çaşnigir Ustaya 10, Kilerci Ustaya 10, İbrikdar Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10, horandegâna 250, Filikacı ve Piyadecilere 100 Kuruş. TS.MA.d 2402.0056.003.
30 Eylül 1758 (27 Muharrem 1172) ⁹⁸⁷	“ <i>Karaağaç'tan Asitane-i Saadete göç ile teşrif-i hümayun</i> ”	-Başkadin'a 500, İkinci Kadın'a 300, Üçüncü Kadın'a 300, Dördüncü Kadın'a 250, Sultan Bayezid'e 130, Sultan Numan'a 100, Sultan Abdülhamit'e 100, Kethüda Kadın'a 30, Daye Kadın'a 60, Hazinedar Ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Câmeşûy Ustaya 10, Çaşnigir Ustaya 10, Kilerci Ustaya 10, İbrikdar Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10, horandegâna 250, Kuruş.

⁹⁸⁶ III. Mustafa Ruznamesi'nde göç tarihi olarak 25 Haziran (18 Şevval) verilirken, Ceyb-i Hümayun defterleri ve Hâkim Tarihi'nde 26 Haziran (19 Şevval) günü olduğu kaydedilmiştir. TS.MA.d 2402.0056.003; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 668.

⁹⁸⁷ Hâkim Tarihi'nde 29 Eylül 1758 (26 Muharrem 1172) tarihi verilmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 575.

		-Piyadeciler ve ...Çavuşlar kullarına 68 adet zer-i mahub-ı tam. ⁹⁸⁸ TS.MA.d 2403.0049.003.
27 Haziran 1759 (2 Zilkade 1172) ⁹⁸⁹	“Şehzade hazararı ve ağırlık nısf-ı göç-i hümayun ile Beşiktaş Sahil Sarayı’na irsal ”	Irmak, III. Mustafa Rûznâmesi, s. 47-48. ⁹⁹⁰
28 Haziran 1759 (3 Zilkade 1172)	“Seherîce nısf-ı göç ile Şevketli Efendimiz Beşiktaş’a Harem-i Hümayunu irsal, sonrasında kendileri teşrif buyurdular.”	
31 Ağustos 1759 (7 Muharrem 1173) ⁹⁹¹	“Beşiktaş’dan Karaağaç’a nakl-i hümayun ”	Başkadın hazretlerine 250, İkinci Kadın’a 150, Üçüncü Kadın’a 150, Dördüncü Kadın’a 100, bir Kadın’a 100, Sultan Bayezid’e 100, Sultan Numan’a 100, Sultan Abdülhamit’e 100, Hibetullah Sultan’a 100, Kethüda Kadın’a 30, Daye Kadın’a 60, Hazinedar Usta’ya 100, İkinci Hazinedar’a 40, Câmeşûy Usta’ya 10, Çaşnigir Usta’ya 10, Kilerci Usta’ya 10, İbrikdar Usta’ya 10, Berber Usta’ya 10, Kahveci Usta’ya 10, Toplam 1.440 Kuruş. -Ayrıca Filika Piyadesine ve Sandal Piyadesi neferlerine toplam 156 Kuruş ihsan edildiği gibi Beşiktaş’dan Karaağaç’a gidilirken Kadın

⁹⁸⁸ Bu ihsanların yanında bu göç sırasında yapılan ve “Bâ-ferman-ı hümayun gelen defter mucebince göç bahşişi olmak üzere ihsan-ı mülûkâne buyurulan” şeklindeki kayıtlarla belirtilen ancak burada yer vermediğimiz başka ihsanlar da vardır. TS.MA.d 2403.0049.003.

⁹⁸⁹ Vakanüvis Hâkim Efendi, III. Mustafa’nın Beşiktaş’a yaptığı bu göçün 15 Temmuz 1172 (20 Zilkade 1172) günü gerçekleştiğini belirtmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 801. Bu konuya dair bilgileri Hâkim Efendi’nin Tarih’inden özetleyerek eserine alan Vakanüvis Ahmed Vasıf Efendi de Beşiktaş’a yapılan bu göçün tarihini 15 Temmuz (20 Zilkade) olarak vermektedir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr*, (Haz. Nevzat Sağlam), s. CXXVII, CXXXVI, 160-161.

⁹⁹⁰ Zilkade 1172’ye ait Ceyb-i Hümayun defterinde bu göçün kayıtlı olduğu sayfanın görüntüsü Osmanlı Arşivince çekilmediği için Beşiktaş Sahil Sarayı’na gerçekleştirilen bu göçe ve yapılan ihsanlara dair bilgi görülemez.

⁹⁹¹ Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi, bu göç tarihini Muharrem’in evâsıtı olarak kaydetmiştir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr*, (Haz. Nevzat Sağlam), s. CXXVIII, 167.

		hazretlerini selamlayan Kârhânelilere 500 kuruşa denk gelen 181 adet zincirli altın ve 90 pare ihсан edilmiştir. TS.MA.d 2404.0005.002.
25 Ekim 1759 (3 Rebiülevvel 1173) ⁹⁹²	<i>“Karaağaç’tan Asitane-i Saadete teşrif-i hümayun”</i>	-Göç Bahşışı olmak üzere Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.390 Kuruş. ⁹⁹³ -Nakl-i Hümayun buyurulan bu günde Filikacı neferatına 100, Filika piyade neferatına 28, Sandal piyade neferatına ise yine 28 Kuruş ihсан edilmiştir. TS.MA.d 2404.0007.002.
3 Haziran 1760 (18 Şevval 1173) ⁹⁹⁴	<i>“Göç ile Asitane-i Saadetten Karaağaç’a nakil”</i>	-Göç bahşışı olmak üzere Harem-i Hümayuna teslim olunan 2.220 Kuruş (4 Kise 220 Kuruş) ⁹⁹⁵ -Karaağaç’a nakl-i hümayun buyurulduğu gün Hibetullah Sultan’dan Sandal ve Piyadelere ihсан olmak üzere teslim olunan 300 Kuruş. -Göç günü Hibetullah Sultan’a ihсан olmak üzere Küçük Mustafa Ağa yediyle teslim olunan 150 Kuruş. -Filikacılara beşer kuruştan 130 Kuruş. -Filika ve Sandan piyadelerinde olan yedi kişiye beşer kuruştan 70 Kuruş. -Ağa Bostancıbaşı piyadecilerine 40 Kuruş. TS.MA.d 2404.0014.002-3
19 Ekim 1760	<i>“Karaağaç’tan Asitane-i Saadete nakl-i hümayun”</i>	-Göç Bahşışı olmak üzere tertip olunup Harem-i

⁹⁹² Ruzname ve Ceyb-i Hümayun defterlerinin aksine Hâkim Efendi, göç tarihi olarak 1 Kasım 1759’u (10 Rebiülevvel 1173) vermiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 841.

⁹⁹³ Bu yıl Topkapı Sarayına dönülürken Harem-i Hümayuna göç bahşışı olarak verilen para, önceki göçlerde olduğu gibi ayrı ayrı yazılmamış, burada belirtildiği üzere toplam miktarı kaydedilmiştir. TS.MA.d 2404.0007.002

⁹⁹⁴ Ceyb-i Hümayun Defterinde, Karaağaç’a yapılan bu göçün tam tarihi belirtilmemişken III. Mustafa Ruznamesi’nde ve Hâkim Tarihi’nde 3 Haziran (18 Şevval) günü olduğu kaydedilmiştir. İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 65; Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 902.

⁹⁹⁵ Bir önceki göç dönüşünde olduğu gibi bu sefer de Harem’ verilen göç bahşişinin kalemleri ayrı ayrı yazılmamıştır. TS.MA.d 2404.0014.002.

(9 Rebiülevvel 1174) ⁹⁹⁶		Hümayuna teslim olunan 1.330 Kuruş. ⁹⁹⁷ -Filikacılara 100, Sandal ve Filika piyadecilerine 60 Kuruş. TS.MA.d 2405.0006.002
7 Haziran 1761 (4 Zilkade 1174) ⁹⁹⁸	“ <i>Asitane-i Karaağaç’a hümayun</i> ” <i>Saadetten teşrif-i</i>	-Göç bahşişi olmak üzere tertip olunup teslim olunan 3.890 Kuruş. ⁹⁹⁹ -Filika-i Hümayun neferatına 120, Filika-i Hümayun piyadelerine 40 ve Sandal-ı Hümayun piyadelerine 40 Kuruş ihsan olunmuştur. TS.MA.d 2405.0014.002
4 Ekim 1761 (5 Rebiülevvel 1175) ¹⁰⁰⁰	“ <i>Göç-i Hümayunun Karaağaç’tan Asitane-i Saadete nakil</i> ”	-Göç bahşişi olmak üzere tertip ve Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.230 Kuruş. ¹⁰⁰¹ -Ayrıca Eyüp Çorbacısına 15, neferatına 50 Kuruş ihsan olunmuştur. -Filika-i Hümayun neferlerine ve iki piyadelere 200, Ağa ve Bostancıbaşı piyadelerine 32, Kara ve derya halvetçileri bostananlara 210, Telli Çavuşlara 20 ve Çardakta selamlayan Kârhânelilere 500 Kuruş ihsan olunmuştur.

⁹⁹⁶ Hâkim Efendi, bu göçün tarihi 16 Ekim 1760 (6 Rebiülevvel 1174) olarak vermiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 933.

⁹⁹⁷ Bu göçte de yine Harem-i Hümayuna verilen ihsanın ayrı ayrı kimlere verildiği belirtilmemiştir. TS.MA.d 2405.0006.002.

⁹⁹⁸ Vakanüvis Hâkim Efendi, göç tarihi olarak 8 Haziran 1761’i (5 Zilkade 1174) vermiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 985. Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi ise 4 Haziran 1761 (1 Zilkade 1174) tarihini kaydetmiştir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr*, (Haz. Nevzat Sağlam), s. 201.

⁹⁹⁹ Söz konusu bu göç bahşişinin Ceyb-i Hümayun defterinde kime verildiği belirtilmese de tamamı veya bir kısmının Harem-i Hümayuna verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim “*göç bahşişi*” adı altında verilen paraların Harem-i Hümayuna teslim edildiği yukarıdaki kayıtlarda görülmektedir. Ayrıca burada şunu da belirtebiliriz ki, Ceyb-i Hümayun defterlerinde nadir de olsa yazımda yanlış veya eksikler olması karşılaşılan bir durumdur. Bir misal vermek gerekirse; 15 Ağustos 1766 (9 Rebiülevvel 1180) tarihinde Sultan III. Mustafa’nın gerçekleştirdiği Cuma Selâmlığı ile ilgili bilgide yanlışlıkla iki defa “*eda-i salâh-ı Cuma için*” ifadesi kullanılmış ve hangi camiye gittiği atlanmıştır: “*Edâ-i salâh-ı Cuma için dokuzuncu gün edâ-i salâh-ı Cuma için teşriflerinde ihsan buyurulan*”. TS.MA.d 2411.0088.002.

¹⁰⁰⁰ Ceyb-i Hümayun defterinde bu göçe dair tam tarih verilmemiştir. 1175 yılı Rebiülevvel ayının diğer kayıtlarına bakıldığında göçün 30 Eylül-2 Ekim (1-3 Rebiülevvel) tarihleri arasında olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak III. Mustafa Ruznamesinde göç günü olarak 4 Ekim (5 Rebiülevvel) tarihi verildiği için burada onu kullanıyoruz. Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 84. Hâkim ve Vâsıf Efendilerin Tarihlerinde ise göç günü olarak 5 Ekim 1761 (6 Rebiülevvel 1175) verilmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1003; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr*, (Haz. Nevzat Sağlam), s. 206.

¹⁰⁰¹ Bu göçte de Harem’e verilen bahşişin ayrıntısı kaydedilmemiştir.

		TS.MA.d 2406.0022.003
2 Haziran 1763 (20 Zilkade 1176) ¹⁰⁰²	“Göç ile Karaağaç’a <i>Asitane-i Saadetten nakl-i</i> <i>hümayun</i> ”	Sultan Bayezid’e 200, Sultan Numan’a 150, Sultan Abdülhamit’e 150, Sultan Selim’e 150, Başkadın’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Kethüda Kadın’a 30, Hazinedar Ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Çañnigir ustaya 10, Kilerci ustaya 10, İbrikdar Ustaya 10, Câmeşûy ustaya 10, Berber ustaya 10, Kahveci ustaya 10, horandegâna 250 Kuruş. -Göç ile nakl-i hümayun sırasında “ <i>çardak Yeniçerileri selamladık da</i> ” ihsan olunan 500 Kuruş. -Ayrıca göç günü mâbeyn-i hümayuna 1.343 kuruş ihsan olunmuştur. TS.MA.d 2407.0012.005
17 Eylül 1763 (9 Rebiülevvel 1177) ¹⁰⁰³	“ <i>Karaağaç Sahil Sarayı’ndan Asitane-i Saadete teşrif</i> ”	-Göç bahşişi olmak üzere tertip olunup Harem-i Hümayuna teslim olunan 1.480 Kuruş. ¹⁰⁰⁴ -Aynı gün Eyüp kulluğu neferlerine 40, Tahir Ağa eliyle mâbeyn-i hümayuna 100, Başkadın için Mısırlı Mehmed Ağa eliyle 500 Kuruş ihsan olunmuştur. TS.MA.d 2408.0009.003
23 Haziran 1765 (4 Muharrem 1179) ¹⁰⁰⁵	“ <i>Asitane-i Karaağaç’a Saadetten nakl-i hümayun</i> ”	Sultan Bayezid’e 200, Sultan Abdülhamid’e 150, Sultan Selim’e 150, Kethüda Kadın’a 30, İkinci Hazinedara 40, Hazinedar Ustaya 100, Çañnigir Ustaya 10, İbrikdar

¹⁰⁰² Ceyb-i Hümayun defterinde göç için tam tarih verilmemişken Hâkim Efendi’nin ve Vâsîf Efendi’nin eserleriyle III. Mustafa Ruznamesinde, göçün 2 Haziran 1763’te (20 Zilkade 1176) yapıldığını ifade etmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1080; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr*, (Haz. Nevzat Sağlam), s. 230; İrmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 110.

¹⁰⁰³ Vakanüvis Hâkim Efendi, eserinde göç tarihini 18 Eylül 1763 (10 Rebiülevvel 1177) olarak verir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1086.

¹⁰⁰⁴ Yine Harem’e verilen göç bahşişinin kalemleri ayrı ayrı verilmemiştir.

¹⁰⁰⁵ Hâkim Efendi, bu göçün tarihinin 25 Haziran 1765 (6 Muharrem 1179) olduğunu belirtmiştir. Hâkim Efendi, *Tarih*, s. 1155.

		<p>Ustaya 10, Kilerci Ustaya 10, Câmeşûy Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10 ve Cümle horandegâna 250 Kuruş.</p> <p>-Ayrıca göç günü Filika-i Hümayun reis ve iki nefer hameleciye 18 adet, Yirmi sekiz nefere dörderden 112 adet nısfıye mahub ihsan edilmiştir. Bunların yanında Filika-i Hümayun piyade neferatından hamelecisine 12 adet, dokuz neferine dörderden 72 adet nısfıye mahub ihsanı yapılmıştır.</p> <p>-Çardakta selamlayan Yeniçerilere 500 kuruş ihsan edilmiştir.</p> <p>TS.MA.d 2410.0042.002</p>
<p>25 Ağustos 1765 (8 Rebiülevvel 1179)</p>	<p><i>“Karaağaç’tan göç ile Asitane-i Saadete teşrif-i hümayun”</i></p>	<p>Sultan Bayezid’e 200, Abdülhamid’e 150, Sultan Selim’e 150, Başkadın’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Kethüda Kadın’a 30, Hazinedar Ustaya 100, İkinci Hazinedara 40, Çaşnigir Ustaya 10, Kilerci Ustaya 10, İbrikdar Ustaya 10, Câmeşûy Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10, Cümle horandegâna 250 Kuruş.</p> <p>-Bu göç sırasında şu ihsanlar da kayıtlıdır: Eyüp kulluğu çorbacısına 40 Kuruş, Yalı Köşkü’nde yirmi dokuz nefer ...çavuşlara 58 adet, Kayık Kapıcılarına 4 adet, Saltanat kayığı iki hamelecisine 8 adet zer-i mahub nısfıyesi ile Filika ve Piyade neferlerine 100 Kuruş ihsan edilmiştir.</p> <p>-Bunlarla beraber: Zülüflü Teberdarlar Kethüdasına 10, Bölükbaşı, Kuşçubaşı ve Odabaşısına 18, sair yüz yirmi</p>

		<p>beş neferine ise 375 Kuruş ihsan edilmiştir.</p> <p>-Ayrıca göç günü Silahdar Ağa marifetiyle Mâbeyn-i Hümayuna 500 kuruş teslim olunmuştur.</p> <p>-Son olarak Karaağaç Bostancılarına toplam 133, Halvetçilerine ise 742 Kuruş ihsan ile gelirken Çardakta Kârhânelilere verilen 500 Kuruş ihsan kayıtlıdır.</p> <p>TS.MA.d 2410.0044.002-3</p>
<p>16 Haziran 1767 (18 Muharrem 1181)</p>	<p>“<i>Asitane-i Karaağaç’a hümayun</i>” <i>Saadetten nakl-i</i></p>	<p>Sultan Bayezid’e 200, Sultan Abdülhamit’e 150, Sultan Selim’e 150, Sultan Mehmed’e 150, Başkadin’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Beşinci Kadın’a 300, Kethüda Kadına 30, Hazinesdar Ustaya 100, İkinci Hazinesdara 40, Çanşnigir Ustaya 10, Kilerci Ustaya 40, İbrikdar Ustaya 10, Câmeşûy Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10, Cümle horandegâna 250 Kuruş.</p> <p>-Ayrıca Göç günü Karaağaç’a teşrif ederken çardakta Kârhâneli kullarına ihsan buyurulan 500 Kuruş.</p> <p>TS.MA.d 2412.0044.003</p>
<p>22 Ağustos 1767 (26 Rebiülevvel 1181)¹⁰⁰⁶</p>	<p>“<i>Sahilsaray-ı Karaağaç’tan Asitane-i Aliyye’ye teşrif-i hümayun</i>”</p>	<p>Sultan Bayezid hazretlerine 200, Sultan Abdülhamid’e 150, Sultan Selim’e 150, Sultan Mehmed’e 150, Başkadin’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300’a Dördüncü Kadın’a 300, Beşinci Kadın’a 300, Kethüda Kadına 30, Hazinesdar Ustaya 100, İkinci Hazinesdara 40, Çanşnigir Usta ve Kilerci Usta</p>

¹⁰⁰⁶ Dönemin vakanüvisi Çeşmîzâde Mustafa Reşid Efendi, göç tarihini 21 Ağustos (25 Rebiülevvel) olarak kaydetmiştir. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid Efendi, *Çeşmî-zâde Tarihi*, s. 47-48.

		<p>ve İbrikdar Usta ve Câmeşûy Usta ve Berber Usta ve Kahveci Ustalara onar kuruştan 60, Cümle horandegâna 250 Kuruş.</p> <p>-Bu göç sırasında Karaağaç Bostancı neferlerine toplam 133, Halveci Bostancılara toplam 842 Kuruş ihsan verilmiştir.</p> <p>-Bunların yanında; Eyüp Çorbacısına 40, Çardakta Kârhânelilere 500, Saltanat Kayığının iki hemelecisine 4, Filika-i Hümayun neferlerine 156, Filika-i Hümayun piyadelerine 42, Sandal-ı Hümayun piyadelerine 76 Kuruş ihsan yapılmıştır.</p> <p>TS.MA.d 2412.0046.003-4</p>
7 Temmuz 1768 (21 Safer 1182)	<i>“Topkapı’ına göç ile teşrif-i hümayun”</i>	<p>Başkadın’a 500, İkinci Kadın’a 300, Üçüncü Kadın’a 300, Dördüncü Kadın’a 300, Beşinci Kadın hazretlerine 300, Kethüda Kadına 30, Hazinesdar Ustaya 100, İkinci Hazinesdara 40, Çaşnigir Ustaya 10, Kilerci Ustaya 10, İbrikdar Ustaya 10, Câmeşûy Ustaya 10, Berber Ustaya 10, Kahveci Ustaya 10 Kuruş.</p> <p>TS.MA.d 2413.0051.002</p>
Göçten dönüşe dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. ¹⁰⁰⁷		

¹⁰⁰⁷ 1182 yılının Cemaziyevvel ayı (Eylül-Ekim 1768) Ceyb-i Hümayun defteri, Osmanlı Arşivi’nde bulunamamıştır. Nitekim bu yılın Rebiülahir ve Cemaziyelahir ayı defterlerinin numaraları da sıralı gitmekte ve arada atlanmış bir ay olduğuna dair bu yönde bir işaret bulunmamaktadır. Sultan III. Mustafa’nın Topkapı Köşkü’ne gerçekleştirdiği bu göçünden dönüşü kuvvetle muhtemel bu 1172 yılı Cemaziyevvel ayıdır. Nitekim mevsim itibarıyla de dönüşü için en uygun vakitlerdir. Diğer yandan döneme dair bilgi veren tarihçi ve vakanüvislerin eserleri ile ruznamelerde de III. Mustafa’nın bu göçten dönüşüyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ek-2 III. Mustafa Ruznamesi'ne Göre Dönemin Tefsir Dersleri

Tarih-Mekân	Hoca	Faaliyet-İhsan Kaynak
19 Kasım 1757 (Seherîce) (7 Rebiülevvel 1171) Havuzbaşı	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat, Efendimiz istimâ. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 6.
26 Kasım 1757 (14 Rebiülevvel 1171) Havuzbaşı	Hazine Hâcesi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 6.
8 Aralık 1757 (26 Rebiülevvel 1171) Sofa	Kalyonî Efendi	-Tefsir kıraat ve altun ihسان. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 7.
17 Aralık 1757 (Seherîce) (5 Rebiülahir 1171) Sofa	Sirâcî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 8.
12 Rebiülahir 1171 (Seherîce) 24 Aralık 1757 Havuzbaşı	Kirmanî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mumaileyhe bir erkan samur kürk ilbas, bin kuruş ihسان. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 9.
28 Aralık 1757 (16 Rebiülahir 1171) Sünnet Odası	Hazine Hâcesi	-Tefsir-i Şerif kıraat, dua ve senadan sonra asrı eda. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 9-10.
8 Ocak 1758 (27 Rebiülahir 1171) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun, mecmu'u nedimler ve çavuşlara ve üç odada olan sıbyanları getürdüp altun ihسان. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 10.
14 Ocak 1758 (4 Cemaziyelevvel 1171) Sünnet Odası	Hacızade Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura samur erkan kürk ilbas ve altun ihسان. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 11.
28 Ocak 1758 (18 Cemaziyelevvel 1171) Sünnet Odası	Kalyonî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun ihسان. -III. <i>Mustafa Ruznâmesi</i> , s. 12.

4 Şubat 1758 (25 Cemaziyelevvel 1171) Sünnet odası	Seferli Hâcesi	-Tefsir kıraat. -Altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 12.
11 Şubat 1758 (2 Cemaziyelahir 1171) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tefsir kıraat. -Mezbura altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 13.
18 Şubat 1758 (9 Cemaziyelahir 1171) Havuzbaşı	Mehmed Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 13.
7 Mart 1758 (26 Cemaziyelahir 1171)	Kalyonî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 15.
12 Mart 1758 (2 Receb 1171) Sünnet Odası	Sirâcî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Halifelere altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 15.
27 Mart 1758 (17 Receb 1171) Sofa	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 16.
11 Nisan 1758 (Seherîce) (2 Şaban 1171) Sofa	Hamîdî Efendi	-Tefsir kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 17.
16 Nisan 1758 (7 Şaban 1171) Havuzbaşı	Hamîdî Efendi	-Tefsir kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 18.
10 Mayıs 1758 (2 Ramazan 1171) Sofa	Hazine Hâcesi	-Tefsir kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.
14 Mayıs 1758 (6 Ramazan 1171) İncüli	Kalyonî Efendi	-Tefsir kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.
16 Mayıs 1758 (8 Ramazan 1171) Nerdibanbaşı	Sirâcî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.
17 Mayıs 1758 (9 Ramazan 1171) İncüli	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.
18 Mayıs 1758 (10 Ramazan 1171) Ağa Bahçesi	Muhaddis Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.
21 Mayıs 1758 (Sabahı) (13 Ramazan 1171) Yalı Sepetçileri	Kalyonî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 20.

24 Mayıs 1758 (16 Ramazan 1171) Sofa	Sirâcî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
25 Mayıs 1758 (17 Ramazan 1171) Ağa Bahçesi	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
28 Mayıs 175820 (Ramazan 1171) Yalı Köşkü	Muhaddis Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
29 Mayıs 1758 (21 Ramazan 1171) İncüli	Kalyonî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
31 Mayıs 1758 (23 Ramazan 1171) Ağa Bahçesi	Sirâcî Efendi	-Tefsir kıraat. -Ba'de'd-dua mezbura altun ve feracelik sof ihsan. Çavuşâna altun nisar. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
1 Haziran 1758 (24 Ramazan 1171) Eski Sepetçiler	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun ve bir boğça esvâb. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
3 Haziran 1758 (26 Ramazan 1171) Topkapu'da Taş Köşk	Muhaddis Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun ve bir boğça ile esvâb ihsan. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
4 Haziran 1758 (27 Ramazan 1171) Sofa	Kalyonî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Mezbura altun ve boğça ile esvâb ihsan. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 21.
18 Aralık 1758 (17 Rebiülahir 1172) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -Altun ihsan. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 36.
27 Aralık 1758 (26 Rebiülahir 1172) Sünnet Odası	Muhaddis Efendi	-Tedris. -Altun ihsan. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 36.
7 Ocak 1759 (8 Cemaziyelevvel 1172) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa <i>Ruznâmesi</i> , s. 37.
13 Ocak 1759 (14 Cemaziyelevvel 1172) Sünnet Odası	Sirâcî Efendi	-Tedris. -Mezbura yüz kuruş ihsan.

		-III. Mustafa Ruznâmesi, s. 37
21 Ocak 1759 (22 Cemaziyelevvel 1172) Sünnet Odası	Kalyonî Efendi	-Tedris. -Mezbura yüz kuruş ihсан. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 38.
29 Ocak 1759 (30 Cemaziyelevvel 1172) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 38.
8 Şubat 1759 (10 Cemaziyelahir 1172) Sarık Odası	Hamîdî Efendi	-Tedris. -Altun ihسان. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 39.
26 Şubat 1759 (28 Cemaziyelahir 1172) Sarık Odası	Hamîdî Efendi	-Tedris. -Halifelere altun ihسان. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 39-40.
12 Mart 1759 (13 Receb 1172) Sarık Odası	Kalyonî Efendi	-Tedris -İhسان. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 40.
25 Mart 1759 (26 Receb 1172) Sünnet Odası	Hamîdî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 41.
29 Nisan 1759 (2 Ramazan 1172) Sünnet Odası	Kalyonî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 43.
30 Nisan 1759 (3 Ramazan 1172) Yalı Sepetçileri	Hamîdî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 43.
1 Mayıs 1759 (4 Ramazan 1172) Ağa Bahçesi	Muhaddis Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 43.
5 Mayıs 1759 (8 Ramazan 1172) Sünnet Odası	Sirâcî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
6 Mayıs 1759 (9 Ramazan 1172) Ağa Divanhanesi	Hamîdî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
8 Mayıs 1759 (11 Ramazan 1172) Topkapı	Muhaddis Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
10 Mayıs 1759 (13 Ramazan 1172) Yalı Sepetçileri	Kalyonî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
14 Mayıs 1759	Sirâcî Efendi	-Tedris.

(17 Ramazan 1172) Ağa Bahçesi		-III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
15 Mayıs 1759'dan (18 Ramazan 1172) başlamak üzere Huzur Dersleri icra edilmeye başlanmıştır.		
5 Ocak 1760 (16 Cemaziyelevvel 1173) Sarık Odası	Muhaddis Efendi ve Kalyonî Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 58.
17 Ocak 1760 (28 Cemaziyelevvel 1173) Sarık Odası	Hamîdî Efendi	-Tefsir-i Şerif tedris. -Efendimiz altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 59.
24 Nisan 1760 (8 Ramazan 1173) Sarık Odası	Torun Efendi	-Tedris. -Altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
29 Nisan 1760 (13 Ramazan 1173) Yalı Sepetçileri	Bekir Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
11 Ocak 1761 (4 Cemaziyelahir 1174) Sünnet Odası	Muhaddis Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 74.
17 Ocak 1761 (10 Cemaziyelahir 1174) Sünnet Odası	Kalyonî Efendi	-Tedris. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 74.
9 Nisan 1761 (4 Ramazan 1174) Sarık Odası	Torun Efendi	-Tedris. -Altun ihsan. -III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.

Ek-3 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Göre Sultan III. Mustafa'nın Tefsir

Dersleri

Tarih-Mekân	Hoca	Faaliyet-İhsan Kaynak
24 Aralık 1757 (12 Rebiülahir 1171) "Sofa-i Hümayun'da Havuz ittisalindeki maksure"	Akkermânî Mehmed Efendi	-Ders kıraati. -Bir samur erkan kürk ile maan ihsan-ı hümayun buyurulan 500 Kuruşluk zer-i mahbub altını. -TS.MA.d 2402.0050.003
14 Ocak 1758 (4 Cemaziyevvel 1171) Sünnet Odası	Sabıka Kiler Hocası (Hâcesi) Hacızade Efendi	-(Hacızade Efendi) Ders kıraat eyledik de. -500 kuruşluk altın. -Mevcut hazineden ilbas olunan çuka kaplı samur erkan kürk. -TS.MA.d 2402.0051.002. -TS.MA.d 2402.0051.003.
12 Şubat 1758 (3 Cemaziyelahir 1171) Sünnet Odası	Kütüphane Hocası Hamîdî Mehmed Efendi	-Ders kıraat eyledik de. -Beray-ı Ceyb-i hümayun teslim olunan 34 adet zer-i mahbub-ı tam. -TS.MA.d 2402.0052.002.
1 Haziran 1758 (24 Ramazan 1171 ¹⁰⁰⁸) Ağa Bahçesi	Sirâcî Mehmed Efendi	-Ders kıraati. -Bir ferace ve iki parça ile ihsan-ı hümayun buyurulan 50 adet zer-i mahbub-ı tam. -TS.MA.d 2402.0055.003.
2 Haziran 1758 (25 Ramazan 1171 ¹⁰⁰⁹) İncili Köşk	Kütüphane Hocası Hamîdî Mehmed Efendi	-Ders kıraati. -Bir ferace ve iki parça ile ihsan-ı hümayun buyurulan 50 adet zer-i mahbub-ı tam. -TS.MA.d 2402.0055.003.
4 Haziran 1758 (27 Ramazan 1171 ¹⁰¹⁰) Topkapı	Hazine Hocası Muhaddis Mehmed Efendi	-Ders kıraati. -Bir ferace ve iki parça ile ihsan-ı hümayun buyurulan 50 adet zer-i mahbub-ı tam.

¹⁰⁰⁸ Binişle Ağa Bahçesi'ne gidildiğinde ders kıraati yapılmıştır. Bu ders, III. Mustafa Ruznamesi'nde 23 Ramazan tarihiyle kayıtlıdır.

¹⁰⁰⁹ Biniş ile gidilmiştir. Bu ders, III. Mustafa Ruznamesi'nde 24 Ramazan tarihiyle kayıtlıdır ve mekân ismi Eski Sepetçiler olarak belirtilmiştir.

¹⁰¹⁰ Biniş ile gidilmiştir. III. Mustafa Ruznamesi'nde 26 Ramazan tarihiyle kayıtlıdır. Mekân olarak Topkapı'da Taş Köşk olduğu belirtilmiştir.

		-TS.MA.d 2402.0055.003.
5 Haziran 1758 (28 Ramazan 1171 ¹⁰¹¹) Sofa-i Hümayun	Kiler Hocası Ahmed Efendi	-Ders kiraati. -Bir ferace ve iki parça ile ihsan-ı hümayun buyurulan 50 adet zer-i mahub-ı tam. -TS.MA.d 2402.0055.003.
12 Ocak 1759 (13 Cemaziyelevvel 1172) Sofa-i Hümayun	Seferli Hocası Sirâcî Efendi	-Ders kiraati. -İhsan-ı hümayun buyurulan 100 Kuruş. -TS.MA.d 2403.0053.003.
21 Ocak 1759 (22 Cemaziyelevvel 1172) Sofa-i Hümayun	Kiler Hocası Ahmed Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat eyledik de -ihsan-ı mülûkâne buyurulan 100 Kuruş. -TS.MA.d 2403.0053.003.
13 Ocak 1761 (6 Cemaziyelahir 1174) Sofa-i Hümayun	Muhaddis Mehmed Efendi	-Ders-i Şerif kıraat. -İhsan-ı mülûkâne buyurulan 60 Krş. -TS.MA.d 2405.0009.003.

¹⁰¹¹ Bu ders, III. Mustafa Ruznamesi'nde 4 Haziran 1758 (27 Ramazan 1171) tarihiyle kayıtlıdır. Ders kıraat eden hocanın ismi ise Kalyonî Efendi olarak belirtilmiştir ki her ikisinin de aynı kişi olduğu, 1172 yılı Ramazan ayı Ceyb-i Hümayun Defterinde Huzur Derslerine katılan alimlerin isimleri sıralanırken “*Kiler Havacesi Kalyonî Ahmed Efendi*” olarak ifade edilmesinden anlaşılmaktadır. Bkz: Ek-5 (Ceyb-i Hümayun Defterlerine Göre Sultan III. Mustafa Dönemi Huzur Dersleri) 23 Mayıs 1759 (26 Ramazan 1172) tarihli Revan Odası'ndaki huzur dersi katılımcıları.

**Ek-4 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Bir Önceki Dönemde (Sultan III.
Osman Dönemi) Tefsir Dersleri**

Tarih-Mekân	Hoca	Faaliyet-İhsan Kaynak
10 Haziran 1756 (12 Ramazan 1169) Üsküdar'daki Köşk	Hazine Hocası Kilisî Ali Efendi	-Tefsir kıraat -100 adet zer-i mahbub nısfıyesi. -TS.MA.d 2400.0009.002.
13 Haziran 1756 (15 Ramazan 1169) Has Oda Köşkü	Kiler Hocası Ahmed Efendi	-Tefsir-i Şerif kıraat -100 adet zer-i mahbub nısfıyesi. - TS.MA.d 2400.0009.002.
22 Mayıs 1757 (3 Ramazan 1170) Has Oda Köşkü	Hamîdî Mehmed Efendi	-Huzur-ı Hümayunda Ders kıraat eyledik de -100 adet zer-i mahbub nısfıyesi. -TS.MA.d 2401.0015.002.
29 Mayıs 1757 (10 Ramazan 1170) Has Oda Köşkü	Hazine Hocası Kilisî Ali Efendi	-Huzur-ı Hümayunda Ders Kıraat eyledik de -100 adet zer-i mahbub nısfıyesi. -TS.MA.d 2401.0015.002.
10 Haziran 1757 (22 Ramazan 1170) Neşetabad	Kiler Hocası Ahmed Efendi	-Huzur-ı Hümayunda ders kıraat. -100 adet zer-i mahbub nısfıyesi. -TS.MA.d 2401.0015.002.

Ek-5 Ceyb-i Hümayun Defterlerine Göre Sultan III. Mustafa Dönemi

Huzur Dersleri

Tarih	Mekân	Katılımcılar - İhsan ¹⁰¹²
15 Mayıs 1759 (18 Ramazan 1172)	Eski Sepetçiler Kasrı	Mukarrir: Fetva Emini Bekir Efendi - 100 Muhataplar: -Edirne Kadısı Abdullah Efendi – 80 -Kütüphane Hocası Hamidi Mehmed Efendi - 80 -Dersiam Müzellef Efendi – 80 -Evkaf Müderrisi İdris Efendi – 80 -Konevî İsmail Efendi – 80 TS.MA.d 2403.0057.002.
16 Mayıs 1759 (19 Ramazan 1172)	Sofa-i Hümayun'da Revan Odası	Mukarrir: -Sâbıka Halep Kadısı Kilisî Hüseyin Efendi – 100 Muhataplar: -Sâbıka Erzurum Kadısı Küçük Torun Mehmed Efendi – 80 -Valide Camii Şeyhi Yasinzâde Osman Efendi – 80 -Süleymaniye Müderrisi İlmî Yeğenî Ali Efendi – 80 -Sahn Müderrisi Dersiam Abbas Efendi – 80 TS.MA.d 2403.0057.003.

¹⁰¹² Huzur Derslerine katılan mukarrir ve muhataplara padişahın kendi iç hazinesinden yaptığı ihsanlar Ceyb-i Hümayun ve Harc-ı Hassa defterlerinde mevcuttur. Bu ihsanların birimi “zer-i mahbub-ı tam” dır. Burada katılımcılara verilen ihsanların tamamının birimleri zer-i mahbub-ı tam olduğu için bunları ayrı ayrı kaydetmiyoruz.

19 Mayıs 1759 (22 Ramazan 1172)	Sofa-i Hümayunda Havuz ittisalinde Maksure	Yeni gelen bir Monla kullarına ihsan- ı mülûkâne buyurulan 100 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2403.0057.003.
21 Mayıs 1759 (24 Ramazan 1172)	Mahbubiye	-Asl-ı Hâmise-i Süleymaniye Nur-ı Osmani müderrisi Sıraceddin Mustafa Efendi – 80 -Mûsıla-i Süleymaniye Kemankeş Kara Mustafa Paşa müderrisi Giridi Ahmed Efendi – 80 -Mûsıla-i Süleymaniye Âişe Sultan müderrisi Samakolu Hasan Efendi – 80 -Mûsıla-i Sahn-ı Semâniye Ankaravî müderrisi Mansûrî es-Seyyid Mehmed Efendi 80 -Mûsıla-i Sahn-ı Tevkiî Cafer Müderrisi Dağistanî Seyyid Abdülümün Efendi – 80 -Hareket-i Dâhiliye Mahmud Ağa der- Sütlüce müderrisi Halebî Şeyh İbrahim Efendi – 80 TS.MA.d 2403.0057.003.
23 Mayıs 1759 (26 Ramazan 1172)	Revan Odası	-Hazine hocası Muhaddis Mehmed Efendi – 80 -İbtidâ Altmışlı Fatıma Sultan müderrisi Müsevvid Abdülbâkî Efendi – 80 -Mûsıla-i Sahn Seracî Mahmud Paşa müderrisi Sefercelânî Mustafa Efendi – 80

		<p>-Hareket-i Dâhil ... Saray-ı İbrahim Paşa müderrisi Antalyalı Müftizâde Seyyid Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhil Sâmine Saray-ı İbrahim Paşa müderrisi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhil dersiyeye Muhsinzade Müderrisi Trabzoni Keşşaf Ömer Efendi – 80</p> <p>-Kiler hocası Kalyonî Ahmed Efendi dailerine – 80</p> <p>TS.MA.d 2403.0057.003.</p>
19 Nisan 1760 (3 Ramazan 1173)	Sofa-i Hümayun	<p>-Emin-i fetva Ebubekir Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Altmışlı müderrisi kütüphane hocası Muhaddis Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Mûsıla-i Sahn Müderrisi Konevî Hâfız İsmail Efendi – 80</p> <p>-İbtida-i Altmışlı müderrisi Rizeli Mehmed Efendi – 80</p> <p>-İbtida-i Altmışlı müderrisi İdris Efendi – 80</p> <p>Toplam: 400</p> <p>TS.MA.d 2404.0013.002.</p>
20 Nisan 1760 (4 Ramazan 1173)	Ağa Bahçesi	<p>-Sâbıka Medine-i Münevvere payesi ihsan buyurulan Nebih Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Altmışlı müderrisi Alaşehirli Osman Efendi – 80</p> <p>-İbtida-i Altmışlı müderrisi Yemliha Hasan Efendi – 80</p> <p>-Mûsıla-ı Sahn müderrisi Halebî İbrahim Efendi – 80</p>

		-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Amasyalı İsmail Efendi – 80 TS.MA.d 2404.0013.002.
22 Nisan 1760 (6 Ramazan 1173)	Sofa-i Hümayun	-Kilisî Hüseyin Efendi bedeli gelen efendi – 80 -İbtida-i Altmışlı müderrisi Abbas Efendi – 80 -Mûsıla-i Sahn müderrisi es-Seyyid Abdülmümin Efendi – 80 -Hareket-i Dâhiliye müderrisi Baybu[r]dî İsmail Efendi – 80 -Hareket-i Dâhiliye müderrisi Fevzi es-Seyyid İbrahim Efendi – 80 TS.MA.d 2404.0013.002.
24 Nisan 1760 (8 Ramazan 1173)	Sofa-i Hümayun	-Sâbıka Şam-ı Şerif payesi ihsan buyurulan Abdullah Efendi – 80 -eş-Şeyh Yasinci-zâde Osman Efendi – 80 -Mûsıla-i Süleymaniye müderrisi Samakolı Hasan Efendi – 80 -Mûsıla-ı Sahn müderrisi Dağistanî İbrahim Efendi – 80 -Hareket-i Dâhiliye müderrisi Manyasî es-Seyyid Mustafa Efendi – 80 Toplam: 400 TS.MA.d 2404.0013.002.
... Nisan/Mayıs 1760 (... Ramazan 1173)	Ağa Bahçesi	-Kadı-yı Üsküdar Hamîdî Mehmed Efendi – 80 -Hareket-i Dâhiliye müderrisi Kalyonî Ahmed Efendi – 80

		<p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Köprülü Halil Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Keşşaf Ömer Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Zaferanbolî Hafız Ahmed Efendi – 80</p> <p>Toplam: 400</p> <p>TS.MA.d 2404.0013.002.</p>
... Nisan/Mayıs 1760 (... Ramazan 1173)	Sofa-i Hümayun	<p>-Sâbıka Filibe Kadısı Torun Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Mûsıla-ı Sahn müderrisi Mansur Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dahiliye müderrisi Müftizade es-Seyyid Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Kastamonî Hafız Halil Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Amidî Abdülvahap Efendi – 80</p> <p>Toplam: 400</p> <p>TS.MA.d 2404.0013.002.</p>
... Nisan/Mayıs 1760 (... Ramazan 1173)	Sofa-i Hümayun	<p>-Sâbıka Kadı-yı Erzurum Küçük Torun Mehmed Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Altmışlı müderrisi Abdülbaki Efendi – 80</p> <p>-Hareket-i Dâhiliye müderrisi Erzurumî Mehmed Efendi – 80</p> <p>-İbtida-i Dâhil müderrisi dersiam İmam Halil Efendi – 80</p> <p>-İbtida-i Dâhil müderrisi Hırşovalı Mustafa Efendi – 80</p> <p>Toplam: 400</p>

		TS.MA.d 2404.0013.002.
7 Nisan 1774 (2 Ramazan 1174)	Sofa-i Hümayun	-mübâhese-i ilm-i şerif eden beş nefer efendiler dailerine seksener altından ihsan-ı mülûkâne buyurulan 400 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.002.
8 Nisan 1761 (3 Ramazan 1174)	Sofa-i Hümayun	-mübâhese-i ilm-i eden beş nefer efendiler dailerine seksener altından ihsan-ı hümayun buyurulan 400 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.002.
9 Nisan 1761 (4 Ramazan 1174)	Sofa-i Hümayun	-mübâhase eden beş nefer efendiler dailerine 400 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.002.
11 Nisan 1761 (6 Ramazan 1174)	Ağa Bahçesi	-mübâhase eden altı nefer efendiler dailerine ihsan-ı mülûkâne buyurulan 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.002.
12 Nisan 1761 (7 Ramazan 1174)	Sofa-i Hümayun	-mübâhase eden altı nefer efendiler dailerine ihsan-ı mülûkâne buyurulan 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.002.
13 Nisan 1761 (8 Ramazan 1174)	Sofa-i Hümayun	-mübâhase eden altı nefer efendiler dailerine seksener altından ihsan-ı mülûkâne buyurulan 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2405.0012.003.
26 Mart 1762 ("Evvelki Gün" Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2406.0028.002.

30 Mart 1762 (5 Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2406.0028.002.
1 Nisan 1762 (7 Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2406.0028.002.
3 Nisan 1762 (9 Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam
4 Nisan 1762 (10 Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendileri dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2406.0028.002.
8 Nisan 1762 (14 Ramazan 1175)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksener zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2406.0028.002.
(...Mart/Nisan 1763) (... Ramazan 1176)	Sofa-i Hümayun	-Altı nefer efendilerine der yevm-i sani 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.
19 Mart 1763 (4 Ramazan 1176)	Ağa Bahçesi	-Altı nefer efendiler dailerine 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.
20 Mart 1763 (5 Ramazan 1176)	Sofa-i Hümayun	-Altı nefer efendiler dailerine 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.
21 Mart 1763 (6 Ramazan 1176)	Sofa-i Hümayun	-Altı nefer efendiler dailerine 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.
22 Mart 1763 (7 Ramazan 1176)	Sofa-i Hümayun	-Altı nefer efendiler dailerine 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.
23 Mart 1763 (8 Ramazan 1176)	Ağa Bahçesi	-Altı nefer efendiler dailerine 480 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2407.0010.003.

4 Mart 1764 (“ <i>Evvelde</i> ” Ramazan 1177)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksenerden 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.
5 Mart 1764 (“ <i>Sanide</i> ” Ramazan 1177)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksenerden 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.
6 Mart 1764 (“ <i>Salisde</i> ” Ramazan 1177)	...	-Yedi nefer efendiler dailerine seksenerden 560 zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.
7 Mart 1764 (“ <i>Râbide</i> ” Ramazan 1177)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksenerden 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.
8 Mart 1764 (“ <i>Hâmisde</i> ” Ramazan 1177)	...	-Altı nefer efendiler dailerine seksenerden 480 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.
9 Mart 1764 (“ <i>Sâdisde</i> ” Ramazan 1177)	...	-Yedi nefer efendiler dailerine seksenerden 560 adet zer-i mahbub-ı tam. TS.MA.d 2408.0015.003.

Ek-6 III. Mustafa Ruznamesi'ne Göre Dönemin Huzur Dersleri

Tarih	Mekân	Katılımcılar – İhsan - Kaynak
15 Mayıs 1759 (18 Ramazan 1172)	Sabahı biniş-i hümayun Eski Sepetçiler'e teşrif	-“Ulemadan altı nefer dâileri gelip tefsir-i şerif huzurda kıraat edip, ba'dehu cümlesine efendimiz altun in'am, asrı eda ve avdet.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
16 Mayıs 1759 (19 Ramazan 1172)	Ruz-ı çahar-şenbih Sarık Odası'na teşrif	-“Ulemadan beş nefer kimesne gelip Huzur-ı Hümayun'da mübâhese, ba'dehu cümlesine efendimiz ihsan buyurulup, harem-i hümayuna teşrif buyuruldu.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
17 Mayıs 1759 (20 Ramazan 1172)	Ruz-ı penç-şenbih Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Defa ulemadan beş nefer dâiler gelüp tedris, ba'dehu efendimiz asrı eda ve avdet.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44.
19 Mayıs 1759 (22 Ramazan 1172)	Sofa'da	-“Ulemadan gelen dâilerininin mübâhisleriyle âram” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 44-45.
20 Mayıs 1759 (23 Ramazan 1172)	Sarık Odası'na teşrif	-“Ulmâdan gelen dâilerininin mübâhis ve münâzaralarıyla âram” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.
21 Mayıs 1759 (24 Ramazan 1172)	Mahbubiye Divanhanesi'ne teşrif	-“Gelen ulema dailerinin ve mebahislerin istimâ ve Sadrazam kulları dahi gelip istimâ efendimiz mezburlara altın ihsan ve avdet” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.
22 Mayıs 1759 (25 Ramazan 1172)	Sofa'ya teşrif	-“Gelip ulema tedris” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.

23 Mayıs 1759 (26 Ramazan 1172)	Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Gene ulemâ efendiler gelip tedris, ba'dehu asrı eda birle Harem'e teşrif” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.
24 Mayıs 1759 (27 Ramazan 1172)	Sarık Odası'na teşrif	-“Ulemâ efendiler gelip tedris, badehu asrı hırka-i şerifte eda, Harem' teşrif” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.
26 Mayıs 1759 (29 Ramazan 1172)	Sabahı biniş Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Ulema gelip tedris, bahdehu Harem'e teşrif” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 45.
19 Nisan 1760 (3 Ramazan 1173)	Sarık Odası'na teşrif	-“Ulema efendiler gelip tefsir-i şerif kıraat altın ihsan” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
20 Nisan 1760 (4 Ramazan 1173)	Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Ulema efendiler gelip tefsir-i şerif tedris, altın ihsan” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
22 Nisan 1760 (6 Ramazan 1173)	Sarık Odası'na	-“Ulema efendiler gelip tefsir-i şerif tedris altın ihsan” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
23 Nisan 1760 (7 Ramazan 1173)	Ağa Bahçesi'ne	-“Hâce Efendiler tefsir-i şerif tedris altın ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
26 Nisan 1760 (10 Ramazan 1173)	Sarık Odası'na	-“Efendiler gelip tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
27 Nisan 1760 (11 Ramazan 1173)	İncilü'ye teşrif	-“Efendi mezburlar tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
4 Mayıs 1760 (18 Ramazan 1173)	Sarık Odası'na	-“Efendiler gelip tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
6 Mayıs 1760 (20 Ramazan 1173)	Sarık Odası'na	-“Efendiler gelip tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63.
12 Mayıs 1760 (26 Ramazan 1173)	Sünnet Odası'na	-“Efendiler gelip tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 63-64.

7 Nisan 1761 (2 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Ulema Efendiler gelip tedris, efendimiz altın ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
8 Nisan 1761 (3 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Ulema Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
11 Nisan 1761 (6 Ramazan 1174)	Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Ulema Efendiler tedris, kabil-i asrda avdet tob halvet.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
12 Nisan 1761 (7 Ramazan 1174)	Sarık Odası'nda	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
13 Nisan 1761 (8 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
15 Nisan 1761 (10 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
26 Nisan 1761 (21 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris, badehu çavuşlara altın nisar.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 77.
29 Nisan 1761 (24 Ramazan 1174)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 78.
2 Mayıs 1761 (27 Ramazan 1174)	Sarık Odası'nda	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 78.
3 Mayıs 1761 (28 Ramazan 1174)	Ağa Bahçesi'nde	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 78.
28 Mart 1762 (3 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na teşrif	-“Ulema efendiler gelip tefsir-i şerif kıraat edip ve efendimiz altın ihsan, badehu Ağalara ve çavuşlara şeker ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.

30 Mart 1762 (5 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na teşrif	-“Ulema efendiler tedris, efendimiz ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.
1 Nisan 1762 (7 Ramazan 1175)	Ağa Bahçesi'ne teşrif	-“Ulema efendiler tedris, efendimiz altın ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.
3 Nisan 1762 (9 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris, efendimiz altın ihsan.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.
5 Nisan 1762 (11 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Ulema efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90
7 Nisan 1762 (13 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris, çavuşlara altın nisar.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.
8 Nisan 1762 (14 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 90.
12 Nisan 1762 (18 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na teşrif	-“Efendiler gelip tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
13 Nisan 1762 (19 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na teşrif	-“Efendi hazretleri tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
14 Nisan 1762 (20 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
15 Nisan 1762 (21 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
17 Nisan 1762 (23 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
19 Nisan 1762 (25 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
20 Nisan 1762 (26 Ramazan 1175)	Sarık Odası'na	-“Efendiler tedris.” - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
21 Nisan 1762 (27 Ramazan 1175)	Sarık Odası	-“Leyle-i kadr olmağla mütad üzere efendimiz Ayasofya'ya teşrif, teravihi

		<i>eda birle avdet. Sabahı Sarık Odası'na efendiler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 91.
17 Mart 1763 (2 Ramazan 1176)	Sünnet Odası'na teşrif	<i>"Ulema efendiler tefsir-i şerif tedris edip Efendimiz ihsan-ı hümayun buyurdular."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
19 Mart 1763 (4 Ramazan 1176)	Sünnet Odası'na teşrif	<i>"Hâce efendiler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
20 Mart 1763 (5 Ramazan 1176)	Ağa Bahçesi'ne teşrif	<i>"Hâce Efendiler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
21 Mart 1763 (6 Ramazan 1176)	Sünnet Odası'na	<i>"Hâce Efendiler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
22 Mart 1763 (7 Ramazan 1176)	Sünnet Odası'na	<i>"Hâceler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
23 Mart 1763 (8 Ramazan 1176)	Ağa Bahçesi'ne	<i>"Hâceler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 103.
26 Mart 1763 (11 Ramazan 1176)	Sarık Odası'na	<i>"Efendiler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 104.
28 Mart 1763 (13 Ramazan 1176)	Nerdibânbaşı Kasrı'na teşrif	<i>"Hâce Efendiler tedris, Nebî Efendi dailerine başkaca ihsan."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 104.
2 Nisan 1763 (18 Ramazan 1176)	Sarık Odası'na	<i>"Hâceler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 104.
4 Nisan 1763 (20 Ramazan 1176)	Yalı Kasrı'na teşrif	<i>"Hâceler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 104.
5 Nisan 1763 (21 Ramazan 1176)	Sarık Odası'na	<i>"Hâceler tedris."</i> - III. Mustafa Ruznâmesi, s. 104.

**Ek-7 III. Mustafa'yı Bayram Tahtı'nda Otururken Gösteren Bir
Minyatür**



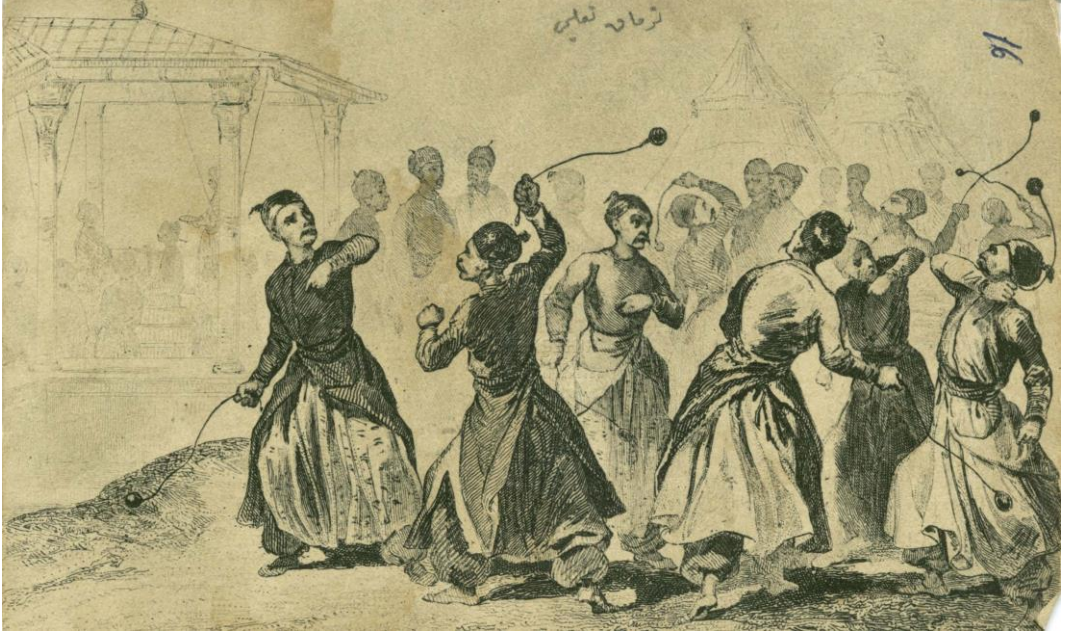
Kaynak: Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, s.280.

Ek-8 III. Mustafa'yı Tasvir Eden Yağlı Boya Tablo



Kaynak: Beydilli, "Mustafa III", *DÍA*, s.281.

Ek-9 III. Mustafa Devri Tomak Talimi



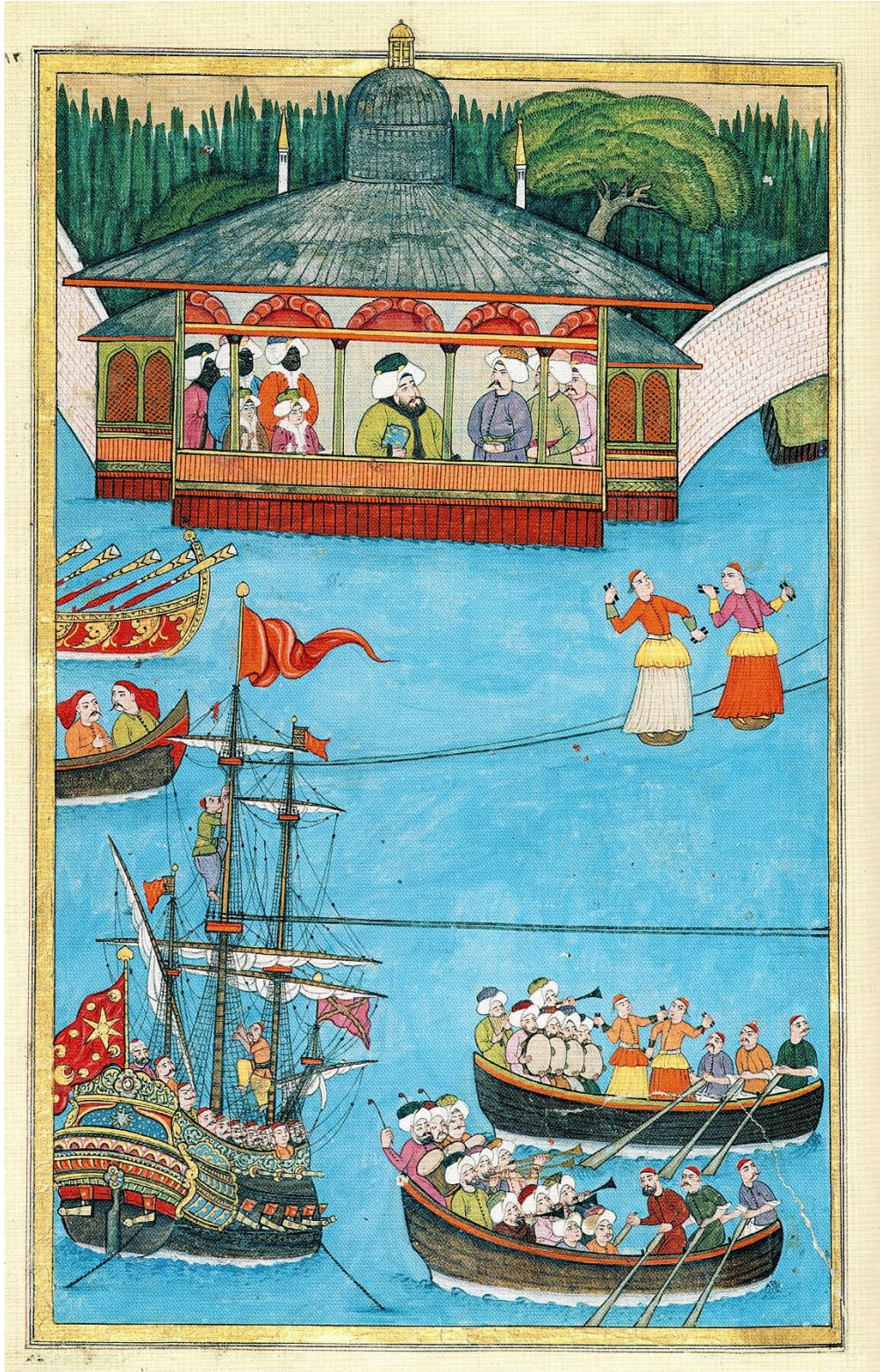
Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: Krt_008431.

Ek-11 Sûr-ı Hümayun'da Geçiş Yapan Esnaf Alayı



Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 216.

Ek-12 Sûr-ı Hümayun'un 7. Günü Haliç Üzerinde Yapılan Gösteriler – I



Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 250

Ek-13 Sûr-ı Hümayun'un 7. Günü Haliç Üzerinde Yapılan
Gösteriler – II



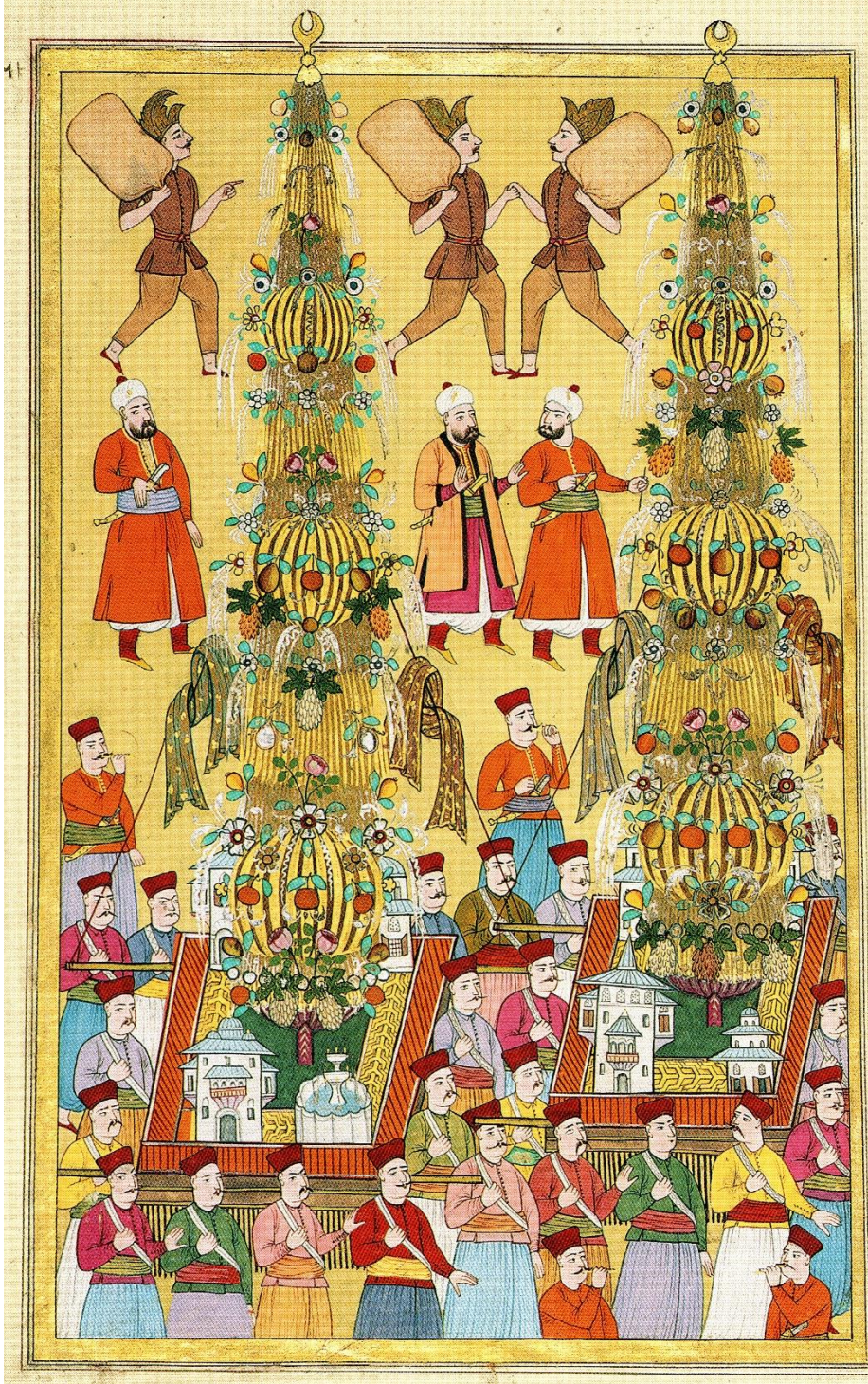
Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 251

Ek-14 Şehzade Mehmed ve Şehzade Mustafa Nahl Alayı'nda



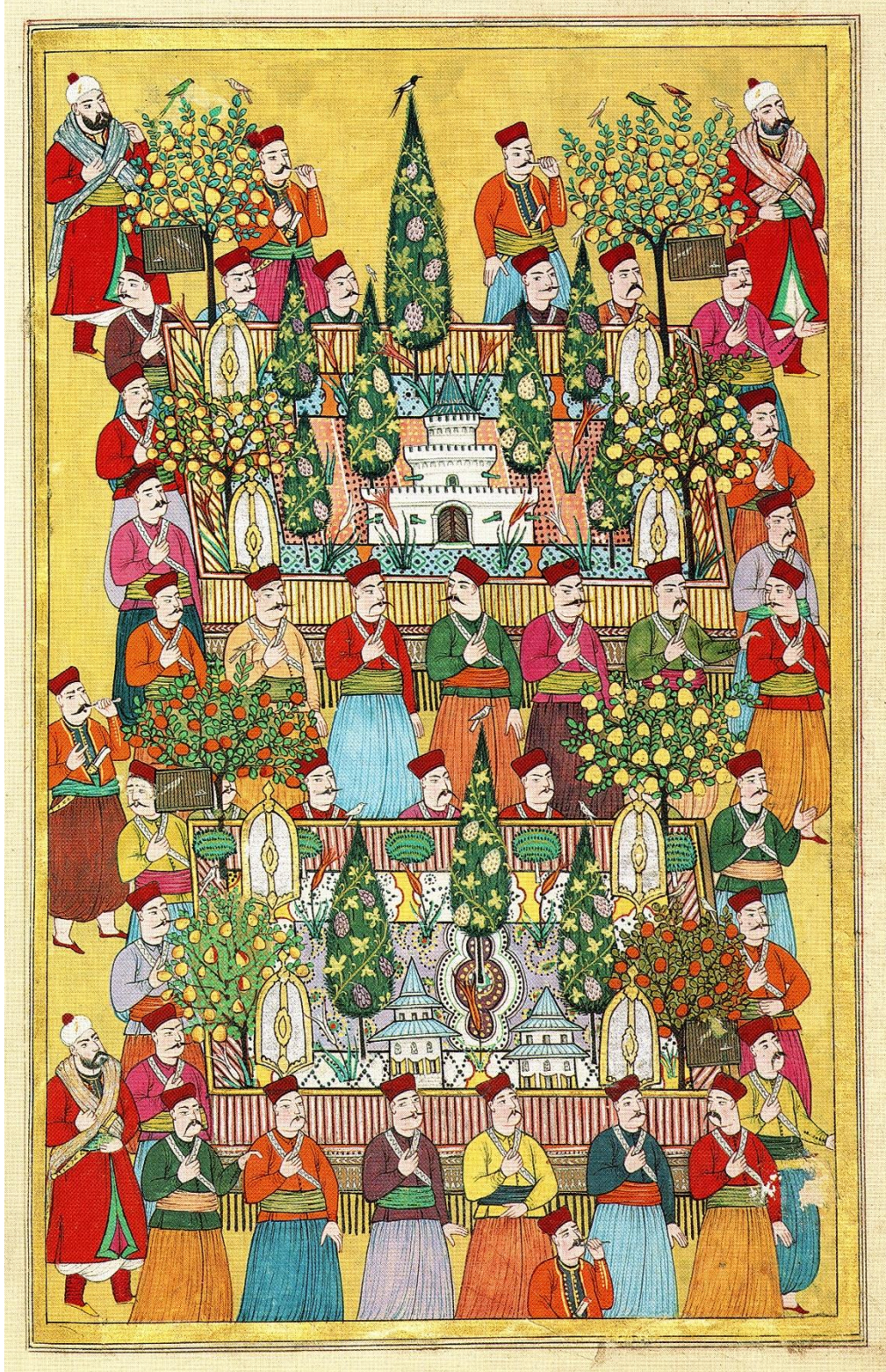
Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 438

Ek-15 Nahılların Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na Alayla
Taşınması



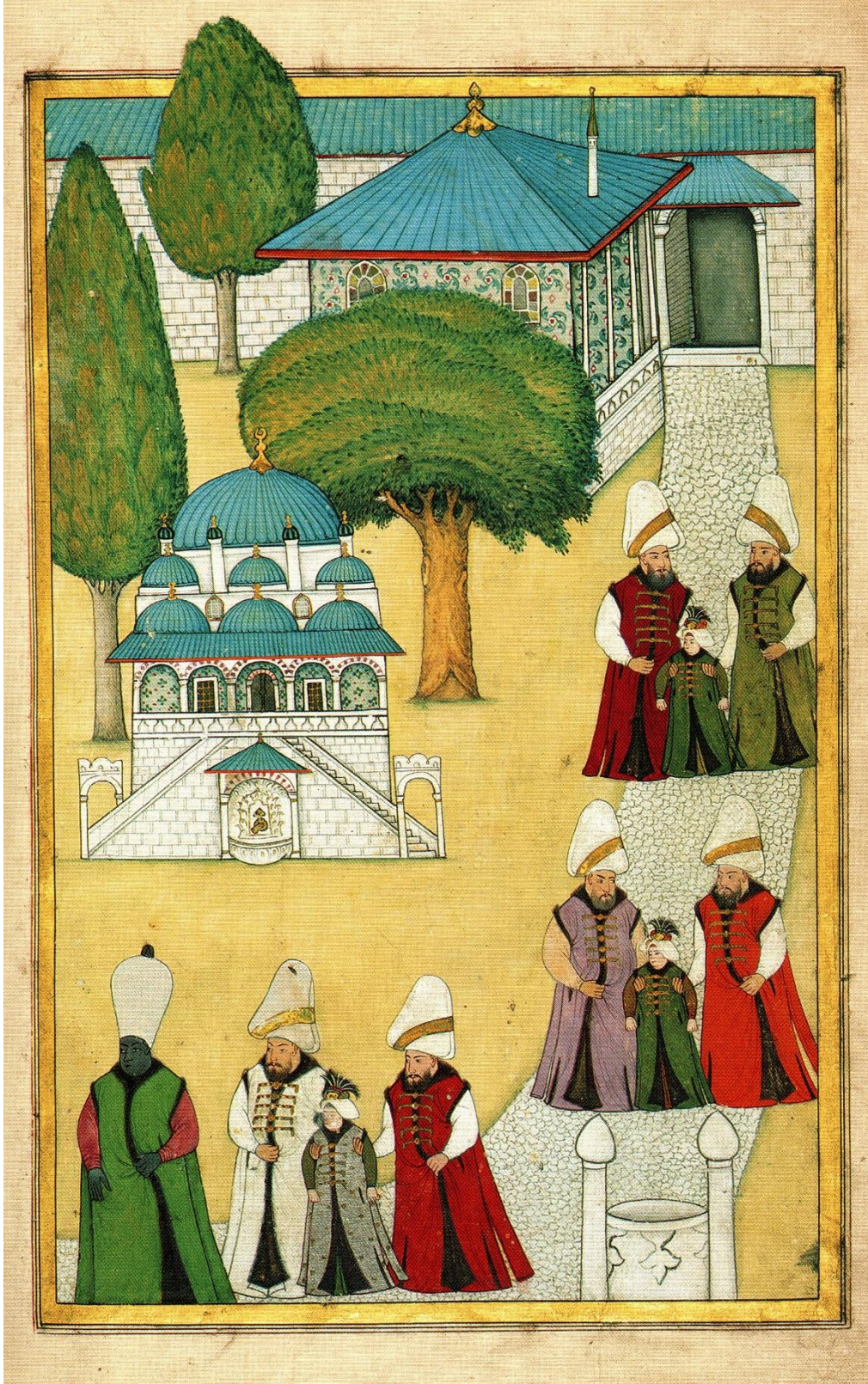
Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 420

Ek-16 Nahl Alayı'nda Şeker Bahçeleri'nin Taşınması



Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 423

Ek-17 Şehzade Süleyman, Şehzade Mehmed ve Şehzade Mustafa
Sünnete Götürülürken



Kaynak: Vehbî, *Sûrnâme*, s. 447

ÖZGEÇMİŞ

Mart 1987’de İstanbul Fatih’te doğdum. İlk ve orta öğretimimi İstanbul’da tamamladıktan sonra Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde lisans eğitimimi ve aynı üniversitede Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisansımı tamamladım. 2013 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda doktora eğitimime başladım. 2011 yılından bu yana Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.